

Dr. Balázs Lajos

MENJ KI ÉN LELKEM A TESTBŐL

PALLAS-AKADÉMIA
Csíkszereda

DR. BALÁZS LAJOS
MENJ KI ÉN LELKEM A TESTBŐL

MEGJELENT A MAGYAR MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI
MINISZTERIUM TÁMOGATÁSÁVAL

DR. BALÁZS LAJOS

MENJ KI ÉN LELKEM A TESTBŐL...

**ELMÚLÁS ÉS TEMETKEZÉS
CSÍKSZENTDOMOKOSON**

Monográfia

PALLAS-AKADÉMIA

Csikszereda 1995

*A monográfia a Pallas-Akadémia Kiadó által
meghirdetett művelődéstörténeti, néprajzi és régiosztörténeti
pályázaton első díjat nyert*

Az adatok hitelességéért a szerző minden felelősséget vállal.

© Dr. Balázs Lajos, 1995

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és a televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket
illetően is

Szüleim emlékére

NÉHÁNY SZÓ CSÍKSZENTDOMOKOSRÓL

Csíkországban kevés olyan falu van, amelynek gazdagabb irodalma lenne, mint Csíkszentdomokosnak.

Mi lehet a titka? Nehéz ezt egyértelműen megválaszolni, és megtalálni azt a vonzalmat, ami sokunkat a falu felé fordított és arra készítetett, hogy valamilyen oknál fogva írjunk is róla.

1973 óta kutatom az emberi élet fordulóit: a születés, a házasság, és a halál szokásvilágát.

A Csíkszentdomokosról írt könyvek, cikkek, tanulmányok újraolvasása nyomán írásról-írásra haladva és keresve, hogy ki mit látott meg a faluból, leginkább az olykor szélsőségekbe is átcsapó ellentmondásosság fogott meg.

Ellentmondásos földrajzi, természeti környezete és demográfiai képe is. „Az Olt és Maros forrásánál, Csíkmegye leghegyesebb vidékén terül el, vagy méginkább mondhatnám, szorul össze Erdély egyik legszegényebb és legnépesebb székely faluja” – kezdi könyvét¹ Kurkó Gyárfás, a falu szülőtte.

Egy másik megállapítása is helytálló maradt, legfennebb az idő múlásával arányaiban mérséklődött: az, amit a szaporulatról mondott. A falu mai terjeszkedése is egyenes folytatása annak a jelenségnek, amelyet a szerző az első világháborút közvetlenül megelőző időben rögzített: „Amilyen szegény mezőgazdálkodásra alkalmas területekben, olyan gazdag gyermekáldásban, minek következtében már azt a párhordas mezőt is részben beépítették, ami a Balánbánya, az Olt feje felé és másik oldalon Marosfő felé húzódik fel.”²

Bözödi György 1938-ban így ír Csíkszentdomokosról: „A községnek ma 6500 lakója van, tehát több mint a megyeszékhely, Csíkszereda városának, de ez a sok falusi nép vagyon és jövedelem nélkül áll. Proletár falu.”³

Szabó Dezső a század elején, nyelvjáráskutató diákként, egy nyarat töltött Szentdomokoson; őt is az ellentmondások sokkolják, gazdag emberi értékeket fedez fel, ugyanakkor a tanulás lehetőségének hiányát: „Pedig sok, mély erő, munkaképesség, megbújt értelem volt ebben a népben.”⁴ Lelki, szellemi gazdagsága ellenére „rettenetes elhagyatottság vette körül, ami miatt aztán felburjánzottak az egyetemes emberi bűnök. Nagyon babonások voltak, s rendkívüli erő és mély katolicizmusukat a babona ezer konkolya vette fel.”⁵ A század elején négyezer lakosú falu „egyike volt az ország legtöbb pálinkát fogyasztó községeinek.”⁶

Dr. Barányi Mária figyelmét is a falu népének nagy vallásossága ragadja meg: „Csíkszentdomokos mindmáig Erdély egyik legnépesebb, legkatolikusabb székely faluja nyolcezer lakossal”⁷, de bizonyára Székely László 1943-

ból való feljegyzése is igaz: „A nehéz megélhetés miatt többen nem járnak rendszeresen templomba.”⁸ A falu akkori lelkipásztorának néprajzi adatait ma is igazolva látom sok adatközlőm vallomásában, a halál előtti órák egyéni lelki vívódásaiban.

Az is meglepő adat, hogy a falu népe míg egyfelől önmagát s hagyományait védő és féltő közösség, másfelől, mint Bözödi írja, „könnyen hajlamos a bontó célzatú mozgalmakhoz való csatlakozásra.”⁹ 1936 kezdetén egy 48 főből álló csoport heves tiltakozó jegyzéket küld a bukaresti olasz konzulátus címére, melyben elítélik a Mussolini-féle fasiszta diktatúrát. Ion Babici szerint¹⁰ ez a jegyzék az egyetlen ilyen természetű megnyilvánulás az egész Székelyföldről.

Szabó Dezső ellentmondást talált a falu férfi és női társadalmának lelki alkata, kedélyvilága között is: „És ha férfiretege, idős és fiatal egyaránt, komor és gyanakvó is volt az ellenséges világ ezer mostohaságában, a nőkben ezer színnel csillogott ki az élet gazdagsága, a szelíd jóakarát, a humor, a játékosság, a hűséges ragaszkodás.”¹¹

Megosztott a falu közösségi lelkülete is, ha Erdély történelmébe bejegyzett szülötteire gondolunk.

„A szentdomokosi nép lelki szakadécai nagyok, történelme keserves lelki vívódás századok óta. Báthori Endre sírja, akit szentdomokosi elnyomott székelyek (N. Kristály András, Ördög Balázs) gyilkoltak meg Moldvába meneküléskor, itt van a falu határában (ti. a gyilkosság helye és emléke) és mintha ma is kísértene...”¹²

A büntudat nyomait tizenöt évvel ezelőtt még a párválasztásban is felleltem kritériumként¹³; és noha a fejedelemgyilkos vélt leszármazottaival szemben ma már nem tapasztalható visszautasító gesztus, a faluközösség a gyilkosság helyére, Pásztorbükkre, évente szervez engesztelő búcsút és ezt a helyi búcsúk közül a legnagyobbak tartja.

Csíkszentdomokos szülötte, Erdély nagy személyisége, Márton Áron püspök, akinek emberi és egyházfői lényegét Domokos Pál Péter így összegezi: „A nevével eggyé vált emberi és egyházfői nagyság tartást és erőt adott és ad máig minden magyar embernek.”¹⁴

Szentdomokos lelki-szellemi-társadalmi képe sűrítetten példázza, hogy a lét szorításainak kivédésében a sajátos, de egészében mégis általánosan emberi hagyományos életmód és szellemiség biztosíthat esélyt és erős támaszt.

JEGYZETEK

1. KURKÓ GY. 1970. 35
2. Uo.
3. BÖZÖDI GY. 1938. 236.
4. SZABÓ D. 1982. 618.
5. I. m. 619.
6. I. m. 620.
7. Dr. BARÁNYI M. 1990. 11.
8. SZÉKELY L. 1943. 7.
9. BÖZÖDI GY. I. m. 239.
10. BABICI I. 1972. 152-153.
11. SZABÓ D. I.m. 620.
12. BÖZÖDI GY. I. m. 239.
13. BALÁZS L. 1982. 160.
14. DOMOKOS P. P. 1989. 7.

IRODALOM

BABICI Ion

1972 *În apărarea Etiopiei*. In: Solidaritate antifascistă. 145-167. București.

BALÁZS Lajos

1982 *A párválasztás kritériumrendszere Csíkszentdomokoson*. Korunk Évkönyv 1982. 147-160. Kolozsvár.

Dr. BARÁNYI Mária

1990 *Márton Áron püspök szülőfaluja és az erdélyi helyzet*. In: Márton Áron. 11-21. Nyíregyháza.

BÖZÖDI György

1938 *Proletár falu*. In: Székely bánja. 236-239. Kolozsvár.

DOMOKOS PÁL Péter

1989 *Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke*. Eötvös kiadó. H.n.

FERENCZ Béla

1935 *Csíkszentdomokos*. In: Csíkvármegye monográfiája a legrégebbi időktől napjainkig. 34-35. Miercurea-Ciuc

KÖPECZI B. (szerk.)

1986 *Erdély története I-III*. 386, 1049, 1761. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KURKÓ Gyárfás

1970 *Nehéz kenyér*. Regény. Bukarest.

ORBÁN Balázs

1869 *Szent-Domokos környéke*. In: A Székelyföld leírása II. 89-92. Budapest.

PÉTERBENCZE Anikó

1989 Táncok és táncos szokások Csíkszentdomokoson. Jászberény.

SZABÓ Dezső

1982 Életeim I. 618-620. Bukarest.

SZÁDECZKY KARDOSS Lajos

1927 A székely nemzet története és alkotmánya. 130-138. Franklin, Budapest.

SZÉKELY László

1943 Áhítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallásos néprajzához.
Csíkszereda.

BEVEZETÉS

*„Iszonyú, hogy elporlad a
testem, és hogy elszáll a lélek,
hogy a halálnak horga ma
vagy holnap már könnyen elérhet.
Mégsem fürdöm örületben,
mint Hölderlin és annyi társam,
mert olyan népből születtem,
mely bízik a feltámadásban.”
(Horváth Imre: Származásom).*

Amikor Az én első tisztességes napom... Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson című monográfia kéziratának véleményezését a Kriterion Kiadótól visszakaptam, Dr. Faragó József tanár úr 1984. január 18-án keltezett referátumában azt olvastam: „Szívből gratulálok a fiatal szerzőnek magisztrális művéhez, és remélem, hogy már hozzákezdett a folytatáshoz: Születés és halál Csíkszentdomokoson.”

Attól a pillanattól ezt a mondatát kihívásnak éreztem, melyre válaszolni azóta is készülök. A párválasztás és lakodalom 15 éven át élt és folyton göngyölített világából az elmúlás tartományába való átállás egyformán jelentett lelki áthangolódást és szakmai próbatételt.

A halál, ahogyan Pintér Sándor fogalmazott, „az emberélet utolsó s egyben legtragikusabb fordulója”¹, mégis előbb foglalkozom vele, mint a születéssel vagy a parasztember szerelmi életével, mivel úgy érzem, hogy ennek feltárásával az adott faluközösség társadalmi életének mély rétegeit leginkább megérthetjük. Tulajdonképpen életünk két rejtélyének, a halál és a születés titkának, szembehelyezéséről van szó.

Szándékom megírni Csíkszentdomokos házasságkötési, halál- és temetkezési, a szerelmi élet és születés monográfiáját. Arra keresek rendre választ, hogy hogyan születik, hogyan házasodik, hogyan hal meg az ember Csíkszentdomokoson? Ez alkalommal pontosan arra, hogy hogyan és mennyire foglalkoztatja a halál gondolata a domokosi embert; hogyan készül fel rá, amikor közeledik, ha pedig hirtelen, váratlanul éri, akkor hogyan veszi tudomásul a család, a családhoz tartozó szűk közösség, és végül az egész faluközösség. A válaszok pedig egy közösségi élet képét rajzolják meg. A

már korábban, a lakodalom szokáskörének kutatása során és azután is megfogalmazott szemléletet valom továbbra is: szokáshagyományaink szintéziséhez csakis a minél alaposabb helyi szokáskutatáson át vezethet az út.²

Úgy vélem, mindaddig, amíg a falu társadalmának és népi műveltségének mély rétegeit nem tárjuk fel, addig nem beszélhetünk népünk művelődésének valós összegezéséről. A század- és egyben ezredvég romániai magyar folklórkutatójának tehát kötelessége, ahogyan többen is fogalmaznak, „a jelenségeket a közösség életébe, a kultúra egészébe ágyazni, a jelenségek okát és szerkezetét...” vizsgálni³; „a magyar néphagyomány feltárt anyagának hermeneutikai megközelítését megtenni, nemcsak leírni, regisztrálni, hanem valamilyen koncepció alapján értelmezni”⁴.

A hazai magyar népszokások kutatása terén részleges erőfeszítések történtek ugyan, de a kutatás eredményeinek közzététele, a szellemi körforgásba való bevitele kiadási gondok miatt továbbra is akadozik. Kevés az igazán tudományos igénnyel készült olyan népszokás-monográfia, amely valamelyik szűkebb közösségünk hagyományait vizsgálná a születés, házasság és halál összefüggő rendszerében. Venczel Józsefnek az erdélyi hungarológiai kutatások állapotáról 1934-35-ben megfogalmazott értékelése ma is helytálló: „Az erdélyi magyarság néprajza mint külön, tervszerű, erdélyi tudományos munkavállalás és munkavégzés – még mindig csak szándék, terv, kérdőívek kiadása, biztatás vagy csak másodfoglalkozás. A jó szándék és egy-egy részletkérdés feldolgozása az egyetlen pozitívum”⁵. A helyzet lényeges megváltoztatására: arra, hogy az erdélyi magyarság néprajza „nemzeti önismeretünket célzó tudományos tevékenységgé” váljon, Venczel, és sajátosan a magyar temetkezési szokások értelmezésére K. Kovács László is a megoldást már akkor „monografikus feldolgozásokban” látta⁶.

Kétségtelen, hogy a romániai magyar folklórkutatásnak azóta sok nagy teljesítményét vehette számba a szakma és általában az összmagyar művelődés is. Mindazok, akik megvonták eme teljesítmények mérlegét, ugyanakkor a kutatás egyenetlenségeire is fel kellett figyeljenek.⁷ Ezek közül kiemelem Faragó József egy, a folklórkutatásunk helyzetét összegező mondatát, mivel részben az okok egyikére rá is világít: „... a folklór öt nagy klasszikus területe (népköltészet, népzene, néptánc, népszokások, néphit) közül, szakembereink specialitása folytán, a három utóbbi gazda nélkül maradt...”⁸

A fenti, általános képnek a szokásvilág területeire való lebontása folyamán még inkább felszínre kerülnek az egyenetlenségek. Mert, míg például a lakodalomról nem jelent meg ugyan monográfia, viszont a szokáskör egyes elemeit, néhány színjátékszerű rítusát, mozzanatát mégis elég sokan leírták, ritkábban elemezték is, addig a parasztságunk halálképéről, halálszemléleté-

ről, temetkezési szokásairól írt monográfia, közlések, szakcikkék száma, talán két kézen is összeszámolható. A Faragó József által már említett ok mellé a kutatási terület (akárcsak a vallásos néprajz) tiltott volta is oda sorolható. Mivel szándékom szerint, mint a lakodalmi monográfia esetében is, egyszemélyes vállalkozásom az emberi élet utolsó átmenetelének a minél teljesebb feltárására irányul, azért fontosnak tartom, hogy előbb számba vegyük az eddigi eredményeket. Mielőtt ezt megtenném, jelzem a felsorolás hiányosságának esélyét is, mivel „... a Romániában (Erdélyben) folyó magyar néprajzi kutatásról ottani szakember tollából részletes áttekintés vagy összegezés nem készült, de még csak naprakész bibliográfiája sincs a megjelent munkáknak” – hangzik Lackovits Emőke ítélete.⁹

A hazai magyar szokáskutatás rövid áttekintése

K. Kovács László A kolozsvári hóstátiak temetkezése című kötete műfajilag eddig egyedülálló. *Nagy Jenő* Temetés, temető és halotti tor címmel közöl 10 oldalas leírást a kalotaszegi Magyarvalkóról; *Horváth István* 14 oldalas gyűjtése található a Magyarózdi toronyalja című „írói falurajz”-ában; *Seres András* 15 oldalnyi gyűjtést közöl a barcasági Temetés-ről; *Vasas Samu – Salamon Anikó* 30 oldalon írnak a kalotaszegi Temetés-ről, 7 fényképet is közölnek; *Oláh Sándor* ír 2 oldalas szakcikket a homoródmási temetés egy mozzanatáról, Szabályszegés az utolsó búcsúnál címmel; *Nagy Olga* A halál az élet rendjében című 7 oldalas tanulmányában elsősorban Havadon szerzett tapasztalatait közli; *Nagy Ödön* vizsgálta a mezőségi, Nyárad-menti falvakban Az egyház szerepét halottas szokásaink alakításában (5 oldal). Szintén Nagy Ödön közöl tanulmányt Temetkezési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben (10 oldal) címmel.

Mellőzve a folklórhagyományokat A temető néprajzáról *Dr. Kós Károly* ír három tanulmányt: A halál művészete, 11 oldal (Szilágyság), A Székely sírfák kérdéséhez, 20 oldal, Fejfák, 4 oldal (Kis-Küküllő vidéke) címmel. Kilenc szerző 10 szaktanulmánya, cikke, összesen 125 oldalon, melyhez egyetlen tanulmánykötet adható hozzá: a *K. Kovács Lászlóé*. A felsorolt címek egyértelműen jelzik a halál körüli szokásvilág kutatásának terjedelmi és tematikai kereteit, határait, valamint területi megoszlását.

Egyféle áttörést hozott több vonatkozásban, így az erdélyi magyar temetkezési szokások, a halálszemlélet kutatásában is a Kriza János Néprajzi Társaság 1992 májusában (Homoródfürdön) szervezett, épp e témakörnek szentelt vándorgyűlése. Így mondtam, egyféle áttörést, mivel az ott el-

hangzott előadások közlésére azóta sem került sor, de az is jelez valamit, hogy a Művelődésben 1990-től (újraindulásától) a mai napig 1993-mal bezárólag) a fenti tárgykörből semmilyen közlés, szakcikk nem jelent meg. Értékjelzőnek tartom a Művelődésre való hivatkozást, mivel továbbra is ez az egyedüli hazai magyar nyelvű lap, amely rendszeresen közöl folklórgyűjtéseket, kis terjedelmű folklorisztikai tanulmányokat. Feltételezhető, hogy apró közlések megjelenhettek a kisebb-nagyobb rendszerességgel megjelenő egyházi lapokban, a vidéki, helyi sajtóban. Ha így volna is, a hazai szokás-folklór, a társadalom néprajzi kutatás népi temetkezésre vonatkozó helyzetképén nem változtat: alig van művelője, irodalma elenyésző; korszerű, horizontálisan és vertikálisan is átfogó, a mély rétegeket is feltárni próbálkozó szokásmonográfia nincs.

E jelenség okait próbáltam a lakodalmi szokásmonográfia megírásakor megfogalmazni.¹⁰ Úgy vélem, azok ma is érvényesek. Mostani tapasztalatom alapján úgy vélem, hogy korábban az objektív okokra való hivatkozás túlzottan „divatos” volt. Ezek megszűnte (pl. a tiltás) nem indított el egyértelműen látványos változást; a közlések száma legalábbis ezt jelzi.

Kutatási módszeremről

Az emberi élet fordulóira „szakosodó” kutatási módszereimet már megfogalmaztam a párválasztás és lakodalom vizsgálata alkalmával. Az utólagos módosítások nem lényegesek, nem elvi jelentőségűek, és inkább a javítás szándékával történtek. Amit 1984-ben részletesen kifejtettem és munkámmal részben igazoltam, azt Faragó professzor úr szakvéleményezésében így összegezte: „A szerző lépésről lépésre haladva a szokáskör minden kis és nagy mozzanatát monografikusan kimeríti, a részeket az összefüggésekbe és az egészbe illeszti. Módszerei a legegyszerűbb és legmeggyőzőbb adatközléstől vagy adathalmazástól a legmodernebb eljárásokig váltakoznak, sorozatnyi segédtudománnyal (szociológia, statisztika, lélektan stb.) is megerősítve, mindig a szükségleteknek, a közvetlen és általános kutatási feladatoknak és céloknak megfelelően.”¹¹ Keszeg Vilmos egyik ítélete pedig így hangzik ugyanarról: „A hagyományos leíró módszert, mely az események kronológiájához kötődő bemutatáson alapszik, szükség esetén a felvetődő kérdéseket közelebbről, áthatóbban értelmező, az általánosítást, tipizálást lehetővé tevő módszerekkel (szociológia, szemiotika, strukturalizmus) társítja.”¹²

A fenti véleményezésekben számomra az a legfontosabb, hogy elképzeléseimet, kutatási módszereimet, munkámat hitelesítik, a nálamnál tapasztal-

tabb, képzetesebb szakember biztatását közvetítik felém a már megkezdett úton való továbbhaladásra.

Én pedig megpróbálom továbbvinni és pótolni mindazokat az eredményeket, tapasztalatokat, amelyeket mástól tanultam. Így a szokásnak mint kommunikációs aktusnak teljes nyelvezetét vallató, Pop Mihai professzortól kapott intelmet¹³, Dr. Faragó József figyelmeztetését a korlátlan mennyiségű folklórgyűjtésre, mivel „csakis a határtalan gyűjtés elmélete és gyakorlata alapján remélhető a folklórkutatás céljainak megközelítése¹⁴; Ujváry Zoltán debreceni professzor megállapítását az egyén és közösség viszonyára vonatkozóan, a folklór életében, mely szerint „Az egyén beilleszkedett ugyan a közösség életébe, de egyénisége minduntalan megnyilvánul”¹⁵; a minden mindennel összefügg strukturalista szemléletet, a jelek és jelképek értelmezésének szándékát; azon, szintén Pop Mihai által megfogalmazott állítás igazolását, hogy „A szokások szerkezetükben és jelentésükben egységesek, csupán stilisztikailag variálódnak a konkrét megvalósulás során.”¹⁶ Megpróbálom teljesíteni Dr. Kós Károly – a kutatás értékét meghatározó – követelményét, mely szerint a terepen regisztrált népi műveltség minden rétegét, összetevőjét, ezek alakulását, a hagyományok változásait egyaránt vizsgálni kell.”¹⁷ A halál kérdésköre által sajátosan igényelt társadalomvizsgálatot Kunt Ernő élő és halott „társadalom” összefüggési modellje szerint módosítottam.

Terepmunkám három alapvető irányban bontakozott ki: először is a legapróbb részletekig elmenő kérdezés, beszélgetés egy nagyon aprólékosan elkészített és a kutatás folyamán mindig javított, gazdagított kérdőív alapján. Ezt a műveletet elsősorban a szokásokat gyakorló középkorú adatközlőkkel, azután az idősebbekkel, majd a fiatalabbakkal végeztem el. Ez utóbbi két korkategória tudásának a folkloristák általi megítélése, tapasztalataim szerint, téves. Túl sokat várnak az előbbitől (ez a folklórkutatás ma is tartó szemléletére is visszajelez, ti. arra, hogy a népi művelődés hagyatékát kizárólag a múlt ereklyéinek tekintik) és túl bizalmatlanok az utóbbiakkal szemben. Szerintem, a népi életben ugyanúgy, akár csak a „magas” kultúrában mindig vannak érdekeltek és kevésbé érdekeltek. Ez a megítélésem az emberi élet fordulóihoz kötődő szokásokra mindenképpen érvényes, mivel azok közösség szabályozó erejűek. Mind a születés, mind a házasság és a temetés mint szokássorozatok lefolyásának az idősebbek (úgy 70-től felfelé) inkább csak passzív szemlélői, tudásuk is egyre hézagossabb (persze kivételek is vannak). A 30 évet meghaladók tapasztalata e téren pedig egyre gyarapodó, mivel a szokásvezetésbe, és továbbvitelébe való belenevelődés, és a gyakorlás kényszere számukra folytonos kihívást jelent. E társadalmi jelen-

ségről, ami bár nem intézményesített, mégis léteznek tökéletesen működő mechanizmusai más – a párválasztásról és a lakodalomról szóló – tanulmányaimban többször is írtam.

Kutatási módszerem másik iránya a közvetlen részvétel a temetéseken (az újsághirdetések alapján is) személyes megjelenés, az ottani megfigyelés vagy jegyzetelés, hangfelvételek készítése, fényképezés (gyűjtőként 25 lakodalomban vettem részt 15 év alatt), valamint a folklorisztika határtudományainak (szociológia, lélektan, orvostudomány) ezirányú eredményeinek felhasználása. Más szóval, a kulturális antropológia legfontosabb adatgyűjtő eljárás módját igyekeztem alkalmazni – ahogy Kunt Ernő fogalmazott: „a résztvevéses megfigyelést”¹⁸, azaz a vizsgált közösség kötelékében eltöltött hosszú idő alatt történő adatszerzést.

A temetkezési szokások bemutatása azt a látszatot keltheti, mintha kizárólag csak az adatközlők kikérdezése alapján készült volna. A valóság pedig az, és így akartam az ismert kutatási módszeren újítani, hogy előbb több temetést is végig követtem, jegyzeteket és fényképfelvételeket készítettem, és csak ezután állítottam össze a lehető legaprólékosabb kérdőívet, amelyhez az általam hozzáférhető szakirodalmat is felelősen felhasználtam (Kapros Márta kérdőívet is), és ilyen előkészülettel, folytattam aztán mélyvizsgálatot mintegy négy éven keresztül.

Harmadszor pedig – az előző kettőből adódóan, továbbra is ragaszkodtam az adathalmazás módszeréhez, ami a gyűjtés értelmezése, feldolgozása szempontjából is fontos. Tettem mindezt a hazai szokáskutatás módszerének újítási szándékával, de olyanképpen, hogy az az eddigi hagyományokat és eredményeket is folytatja. Egy-egy dal, mese, ballada stb. hány meg hány változatát felgyűjtötték, leírták, az utóbbi időben egyazon helységen belül is, ezáltal érzékeltetve egy téma vagy motívum értelmezési változatosságát, formakincsének gazdagságát. Úgy gondolom, a szokások sem klisészerű rendszerek, bármennyire is szabályozzák életünket. Észlelni lehet bennük az alaprendeltetéstől eltérő kisebb-nagyobb változatokat, értelmezéseket, más-más kivitelezési, megvalósulási formákat. Egyazon helységen belül is!

A modern szokáskutatás célja a lehető legteljesebb képet nyújtani egy szokásról. Ezt pedig olyan szubjektív összegezésekkel, mint pl. „A haldokló mellett nem szabad sírni”, nem érhető el. A szokásváltozatok egy faluközösségen belül sem zárják ki egymást, és nem nyújtják a cselekvési anarchia látszatát. Ellenkezőleg, az alapfunkció megvalósulásának esztétikai, olykor szellemi tartalmának árnyalati különbségeit, végső soron pedig a népi kultúra gazdagságát, sablonmentességét példázzák.

Szándékom, tehát az volt, hogy a sokféle vallomás segítségével minél több szokáshelyzet bontakozzék ki. A kutató, ha csak összegez a maga szubjektív belátása szerint, akkor fennállhat annak veszélye, hogy vagy elhullatja, vagy átfogalmazza az árnyalatokat, a látszatra talán jelentéktelen, ám az egészben mégis jelentéssel bíró kis összetevőket. Szerintem az ún. „letisztult formák” csak a szintézisek esetében jelenthetnek erényt. De mindaddig, amíg nem bővelkedünk a monográfiák sokaságával, ki tudja eldönteni, hogy egy monográfiában mi (lehet) fontos és reprezentatív és mi az, amit nem érdemes feljegyezni.

Rendezői elv

A csíkszentdomokosi lakodalmi szokás szertartásait Arnold van Gennep rítusmodellje szerint csoportosítottam. Ezt a modellt a leírások során is követem az alábbi okok miatt:

Ezt a rendszerezést alkalmasnak találom az események tagolására, azzal a megjegyzéssel, hogy az átmenetel határvonalait talán kicsit másként, rugalmasabban értelmezem. Az elválasztó, eltávolító és beépítő rítusok (Dömötör Tekla szóhasználatában¹⁹ a régebbi állapotból való kilépés, az átmeneti állapot, az új állapotba való befogadás) cezúráit az átmenetel sajátossága szerint húzom meg. Tudomásom szerint pillanatnyilag nincs olyan monográfia, amely a van Gennep-i modell szerint mutatná be a temetkezés szokásait. Érvként egy példát ragadok ki Voigt Vilmos értékítéletéből a Jung Károly Az emberélet fordulói című gombosi (Jugoszlávia) népszokásmonográfiájáról: „...Bálint Sándor és Dömötör Tekla könyveiben valamilyen áttekintést kap az olvasó ünnepi szokásainkról. Az emberi élet szokásainak nincs azonban ilyen áttekintése. Büszkén írhatom le, hogy az olvasó a legteljesebb magyar szokásleírást tartja kezében: nemcsak a jugoszláviai magyar, hanem egyáltalán a magyar néprajzkutatás ilyen áttekintést még nem tett közzé.”²⁰ Jung könyvében azonban van Gennep szokásstruktúrája szóba sem jön, a könyvészetben sem jelentkezik. Ezen megjegyzésemet természetesen nem az elmarasztalás szándékával fogalmaztam meg, csupán ffurcsának találom, hogy míg az elméleti szakmunkákban van Gennep nevét korszakalkotóként említik, (az átmeneti rítusokra kidolgozott kategóriája, pl. Fejős Zoltán szerint „... a folklorisztikai gondolkodás klasszikus fogalmai közé sorolható”²¹), addig a gyakorlatban rendszerelméletét alig követik. Részben kivételt képez (eddigi ismereteim szerint) Kunt Ernő, aki a magyar

parasztság halálképéről írt szintézisében megfogalmazza az átmeneti rítusok funkcióit.²²

A fenti jelenség oka, nyilvánvalóan az, amit Voigt véleménye sejtet: át-fogó szokásmonográfia, legalábbis, ami a magyar nyelvterületet illeti, az emberi élet egyik fordulójáról sincs.

Ennek oka lehet az is, hogy egy-egy szokás felgyűjtött anyagának rendszerezésére, értelmezésére más járható út is van. Munkámban azért is alkalmazom van Gennep modelljét, mert céloom elérését csak egységes értékítélet és vizsgálódási rendszer szerint látom megvalósíthatónak.

Úgy vélem, hogy az eddigi gyűjtési és közlési gyakorlat a szokások kronologikus bemutatására helyezte a hangsúlyt, ha viszont valamely szokás összehasonlító vizsgálat tárgyát képezte, akkor a formai és tartalmi egybeesések illetve különbözőségek kerültek előtérbe. Az átmeneti szokások az egyént és a hozzá tartozó kisközösség életét szabályozzák. Ilyen értelemben ezt érdemes kiemelni és nem, mint gyakran történik, a szokások színjáték-szerűségét.

Jelenleg minden rítus, szokásjelenet szinkretikus vagy aszinkretikus megvalósulása olyan mértékben érdekel bennünket, amennyiben az átmenettel felé halad, illetve körülötte gyűrűzik. Fontosnak tartom, hogy a jelzett életjelenségeket ne egymástól elszigetelten vizsgáljam, hanem a szokás egészében. Ehhez az elképzeléshez éreztem fogódzót van Gennep rítus-sémájában (schéma de rites).

Tisztában vagyok azzal, hogy adott modell szerint rendszerezni, értelmezni egy szokáskör teljes anyagát eleve egyféle behatárolódás veszélyét rejti magában. Éppen ezért figyelembe veszem nemcsak az eseményszakaszok rész-jellegét, hanem azt is, hogy ezek súlya, jelentősége szokásról szokásra – az egészben – hogyan változik. Mert például az eltávolító rítusok mind a lakodalomban, mind a temetési szertartásokban, a végkifejlettől és az érzelmi telítettségtől függetlenül, egyformán hangsúlyosak; ha ezeket dramaturgiai szemmel ítéljük meg, akkor ezek a konfliktus csúcsát jelentik. A beépítő rítusok viszont a keresztelő, de még inkább a házasság szokásaiban vannak túlsúlyban, a temetkezésnél pedig transzcendenssé, elvonttá válnak: egyrészt az elhunyt lelkéért, másrészt a hátramaradottak végtisztességbeli kötelességének törlesztéséért történnek.

Végezetül kiemelném tehát, hogy nem egy merev képletre óhajtom ráhúzni azt a szokásvonalat, amely a társadalmi létből a társadalmi nemlétebe haladó embert kíséri, hanem inkább belülről, a rítusok láncolatából és rendszeréből tekinteni az ember sorsának változását és e változás társadalmi jelentőségét. Fejős Zoltánt idézve: „Az egyén életének objektív változása

kulturálisan csak akkor nyeri el jelentőségét, ha a változásokat társadalmilag kialakult és elfogadott formák közt érvényesítik.”²³ Ezek a formák kétségtelenül szakralizáltak is egyben, mivel, ahogy Mircea Eliade fogalmaz, „a vallásos ember másmilyen akar lenni, mint amilyennek természeti síkon találja magát...”²⁴

A kutatás célja

Mostanig többnyire azt írtam: az emberi élet fordulói, főbb állomásai stb. Bálint Sándor ugyanezeket az eseményeket így nevezi: „Az emberi élet három nagy szüksége a születés, házasság, halál, amellyel a maga módján minden ember szembenéz.”²⁵ Én magam viszont az utóbbinak Csíkszentdomokosi vizsgálatával nézek szembe a már-már erdélyi hagyománynak számító „egyszemélyes intézményként”: vállalva a munka tartalmi, formai kigondolását, a felgyűjtött anyag rendszerezését, értelmezését, és ezekből adódóan mindennek a hibáját, az esetleges mulasztásokat is. Legjobb szándékom szerint megpróbálom feltárni az adott témában a lehető legteljesebb képet, bár tisztában vagyok a kutatás teljes befejezésének lehetetlenségével is. Választ keresek olyan kérdésekre és jelenségekre mint:

– Milyen természetű esemény Csíkszentdomokoson a halál? Kinek esemény és milyen fokozatai vannak?

– A temetés milyen vonatkozásban része a közösségi életnek?

– Az ember és halál viszonyának folklorisztikai vizsgálata hozzásegít-e önismeretünk, világszemléletünk, egyáltalán a *magyar lélek* megértéséhez?

– Tulajdonképpen mit és mennyit tud népünk az elmúlásról és a halálról?

– Ez a fajta tudás fontos lehet-e a nem falusi, de hagyományörző közösségek, éppenséggel egy nemzetiségi közösség számára? Képes meghatározni az illető közösséget és megkülönböztetni másoktól?

– Milyen a közösség és a haldokló; a közösség és a halott, az elhunyt családjának és a közösségnek a viszonya? Van-e szocializáló ereje a halálnak mint eseménynek?

– A halál és temetés népi vallásossági vonatkozásai?

– Milyen az elmúlás hiedelemvilága?

Hálával és köszönettel tartozom Dr. Faragó Józsefnek és Keszeg Vilmosnak. Szakmai beszélgetéseink, észrevételeik, tanácsaik nagy segítségemre voltak.

Úgyszintén köszönetet mondok adatközlőimnek, akiknek betürendes névsora életkorukkal és zárójelben a gyűjtés évével a dolgozat végén talál-

ható. Az adatközlők szövegeit, nyilatkozatait, véleményét idézőjelbe tettem, az utána következő zárójeles szám pedig a névsorba foglalt adatközlő azonosítási száma.

ELVÁLASZTÓ RÍTUSOK

Míg a születés és a lakodalom esetében, az elválasztó rítusok együttese viszonylag könnyen körülírható, mivel céltudatos cselekvéssorról van szó, addig a halál körüli szokásvilág ugyanezen rítusai már nehezebben rajzolhatók meg, mert az elmúlás latensen ismert valóságtávlat ugyan, de időben való megvalósulását senki nem látja előre. A tudatos keresztény ember egész élete folyamán készül a halálra, de készülése, készülődése elsősorban lelki és nem gyakorlati síkon, nem a pragmatikus rítusok szintjén történik. Csíkszentdomokoson a halálhoz való viszonyulást az elválasztó rítusok értelmében a „nem tudhassuk sem a napot, sem az órát, sem a percet!” közszájon forgó magyarázat (bibliai intellem) mutatja. Mit és honnan kezdve számítsunk tehát elválasztó rítusnak?

Tudomásom szerint az elhalálozás esetében ezt a meghatározást a magyar folklorisztikában még nem végezték el. Azok, akik elméleti síkon tárgyalják az emberi élet fordulóihoz fűződő szokásokat (Dömötör Tekla, Fejős Zoltán, Pócs Éva, Kunt Ernő, Jung Károly stb.) csupán érintik az elmúlás elválasztó rítusait. Legmesszebbre Kunt Ernő jut, de ő is csak annyit mond, és azt is csak a születés és lakodalom analógiáján keresztül, hogy az elválasztó rítusok „felhívják a figyelmet az eseményre.”²⁶

Az átmeneti szokások mozzanatait, és lépésről-lépésre történő előhaladásukat a hiedelemrendszerek hatalmas hálózata veszi körül (a csíkszentdomokosi lakodalom esetében ezt mintegy 100 gépelt oldalon át elemeztem²⁷). Pócs Éva, aki az ember életét a hiedelmek viszonyrendszerében vizsgálja, rámutat arra, hogy olykor maga az egyén is, éppen mert ezek az események ráirányulnak, kiemelkedő szerepet játszik a hiedelmek és tilalmak rendszerében, „rendkívüli állapotba jut, mielőtt a közösségben betöltött új státuszát elnyerné; halotti rítusok esetén, mielőtt végleg megszűnnék a közösség tagja lenni és a »halottak közösségébe lépne«.”²⁸

A rítusok három szakaszáról szólva ugyancsak Pócs Éva „a szimbolikus meghalás”-t nevezi meg elsőnek, amin zárójelben a van Gennep modellre utalva »eltávolítás«-t ért, de ennek mibenlétét nem illusztrálja.²⁹ Bár sejtetni enged, hogy a kezdő állapotot körülbástyázó hiedelmekre, mágikus gyakorlatokra, az egyén jövőjét kifürkésző praktikákra gondol.

A halál előjelei

A témához tartozó gyűjtés rendszerezése és elemzése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy már a halál korai előjelei annyira összetett jelrendszert képeznek, hogy tartalmuknál fogva az elvászto rítusok kezdetét láthatjuk bennük. Az előjelek mennyisége, rendszere, közösségi szabályozása és megfejtése számomra egyértelművé teszi azt, hogy azok már a halállal való foglalkozás tünete, az egyén lelki világában a halál felé való elmozdulás jelei akkor is, ha azok a kívülálló számára egyelőre még érzékelhetetlenek. Ez a jelrendszer annak ellenére, hogy egyéni szinten jelentkezik, egyben közösségi is, mert (ez később többször kiderül) minden észlelt előjelt a minden szinten működő nyíltság jegyében elmondanak egymásnak, és együtt értelmeznek. Csakis ez magyarázza meg azt, hogy a faluközösség majdnem minden tagjának halála körülményeiről olyan sokan és sokat tudnak.

A halál előjeleinek, az elhalálozási idő függvényében, távoli és közeli jelentkezései lehetnek. Mégis szükségesnek tartom velük foglalkozni mint elvászto rítusokkal, hisz szerves részei a halál körül kialakult sajátos kultúrkörnek. Kunt Ernő úgy fogalmaz, hogy mindezek részei „a magyar parasztság halálképének” és az előjeleket, jóslatokat *perimortális* hagyományoknak nevezi.³⁰ Ezzel a fogalommal megerősített engem is azon véleményemben, hogy máris sajátosan jellemző képpel állunk szembe. Enélkül sem Csikszentdomokos sem más falu paraszttársadalmának a mulandósághoz, halálhoz, túlvilági léthez való viszonyát, az élet és a halál, az élő és holt közötti viszonyt értelmezni nem lehet. Végül is ugyanazt a szemléletemet érvényesítem, amit a lakodalmi monográfiában már megfogalmaztam: a lakodalom szokásköre nem a hívogatással kezdődik, mint a gyűjtők legtöbbje ezt sejtetni engedi, hanem jóval korábban, a párválasztás hullámzó folyamatában. Így (a váratlan halálesetet leszámítva) a halál sem a lélek elrebbenésével és az első harangkondulással kezdődik. Más szóval, az elmúlás nem csak maga a temetés! A halál előjelei megelőzik a szoros értelemben vett temetés szokásrendjét, illetve jóval túlnőnek azon, akárcsak azok a lelki hatások, amelyek még sokáig kísérik és kísértik – a hagyományos kultúra által sajátos érzékenységre hangolt – emberi lelket. Tudnunk kell tehát, mi történik az emberi tudatban, és a közösségi viszonyrendszerben a halál beállta előtt, és azt is, hogy mi történik utána; az a célom, hogy végigkövessem a halál miatt bekövetkezett közösségi egyensúlybomlás előzményeit, a végkifejletet és a feszültség feloldásának rövidebb-hosszabb folyamatát.

Kunt Ernő is figyelmeztet „...hogya a halálra vonatkozó ismeretek ne szűküljenek le pusztán csak a haláleset körüli tennivalók körére, hanem az egész kultúrát behálózzák, illetve az emberi élet valamennyi vetületének kulturális megfogalmazásában vonatkozási alapul szolgáljanak.”³¹

A halál előjeleinek jelentkezése több szempontból is értelmezhető.

Az első szempontot az átmeneti szokások társadalmi lényegéből adódóan a bizonytalanság távlata és az ebből születő társadalmi kíváncsiság táplálja. Az emberi kíváncsiság – megtudni, mit hoz a jövő? – különösen felfokozódik akkor, amikor az egyén vagy közösség sorsa, többnyire belátható időn belül, minőségi fordulat, változás elé tekint. Mint láttuk, A. van Gennep óta a születés, házasság és temetés szokásait átmeneti szokásnak nevezzük. Mind a három esetben lényegesen megváltozik az egyén társadalmi státusa. A mikor és milyenre változik kérdései egyértelműen minden életforduló bekövetkezése előtt foglalkoztatják a „főszereplő” egyént és a hozzátartozókat egyaránt.

– Milyen lesz az újszülött: legalább a neme; már a lakodalom alkalmával próbálják sok előjelből megjósolni.

– Ki lesz a jövőbeli, hogyan fognak élni? stb. – a házasság sok kérdésével, vonatkozásával tudni akaró, ún. pártudakoló, a szerelmi jóslás több mint száz változatát gyűjtöttem össze Szentdomokoson.

– Ki, mikor, hogyan hal meg? – számtalanszor megfogalmazódik az élet, főleg veszélyeztetettebb időszakában.

Más szóval, az átmeneti szokások magukban hordják az átmenetel izgalmait, az ismeretlen jövő feszültségeit, a félelmet és a kíváncsiságot.

A második szempont, az előbbinek inkább származéka; a halál, az elmúlás gondolatával való egyéni vagy egészen kisközösségi (családi, házastársi) pszichés jellegű foglalkozás. Az összegyűjtött élet- illetve haláltörténetek messzemenően illusztrálják, hogy a halált nem lehet megszokni.

A halállal kapcsolatos előjelekre azért is figyelnek, mert az elmúlás lehetőségének és közeledtének gondolatát ébren tartja a keresztény ember egész hitvilága, mindennapi lelki, erkölcsi élete, hisz éjszakai pihenő ágyát is „földi koporsó”-nak tartja. A pszichikai és a vallásos helyzet, nyilván, szorosan összefügg egymással, a különbség közöttük mégis a hangsúlyok arányában, és az egyén érzékenységi fokában található.

Mindezek előrebecsátása után időszerű megfogalmaznom: szoros értelemben mit értek a *halál előjelei*-n?

A haláljóslás, a halál előjelei a népi hiedelemvilág szerves részei. „Nem testi tünetekről, szimptomákról van itt szó” – állapítja meg találóan Kunt Ernő³², bár úgy vélem, nem is egészen függetlenek ezektől, mivel bizonyos

előjelek, jóslások a véget elővetítő kóros tünetek és elváltozások előhaladásával felfokozódnak mennyiségi és minőségi szempontból is. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint „az emberi élet hosszúságát vagy a halál bekövetkeztét jelző előjelek.”³³

Pócs Éva szerint, általában az előjelek „két mindennapi jelenség véletlen egymásra következésének téves ok-okozati összefüggéseként való állandósulása, amely a mindennapi mágiához hasonlóan működik a hiedelemrendszerben.”³⁴

Más értelmezés szerint „Az előjel a jóslásnak az a fajtája, amikor az ember bizonyos jelenségeket, cselekményeket valamilyen más esemény bekövetkezésének jeleként értelmez.” Az előjeleket úgy tartják számon, mint a legegyszerűbb és legősibb réteget képviselő jóslásokat, melyekből „hiányzik a tudatos emberi előkészítés, és csak a spontán megfigyelésre támaszkodtak.”³⁵

Úgy vélem, nem a megfigyelés spontán, inkább az előjel felbukkanása (pl. ha leesik egy kép a falról), amelyből aztán a szentdomokosiak (és mások is) tudatában kikristályosodott kód- és jelrendszer szerint jósolnak, illetve megfogalmazzák a viszonylag tömör előrejelzést.

Az előjel csak ok a jóslásra, jóslás csak az előjel értelmezéséből születik: ami azonban nem részletező, hanem inkább csak rögtönzött szóbeli ítélet.

A jelenséget a feltételes reflex mechanizmusa szerint is értelmezhetjük: azonos jelek (előjelek) majdnem mindig azonos vagy hasonló szellemi, lelki reflexeket váltanak ki, s ezek legtöbbször sztereotip ítéletek, előrejelzések formájában fogalmazódnak meg. Az évszázados társadalmi és szellemi hagyományokban fogantak, aztán csiszolódtak és maródtak bele az emberi tudatba és hagyományozódtak nemzedékről nemzedékre. Csak az „ingernek” kell felbukkannia és a „reflex” esetről esetre jelentkezik.

Bizonyára ez a magyarázata annak, hogy az ember mindennapi környezetét és tevékenységét a haláljelek sokasága veszi körül. Ezek, állapítja meg Pócs Éva, „meglehetősen egységesek, a magyar nyelvterületen sok egyezést mutatnak egész Európa parasztságának hiedelmeivel.” Ezt a jelenséget Pop Mihai is jelzi.³⁶

Jung Károly felveti a haláljósló jelek, cselekmények, események, álmok tipologizálásának kidolgozását³⁷ a jugoszláviai magyarság hagyományvilágának összefüggésében, de nyilatkozata szerint nem vállalkozik az ötlet megvalósítására. Ennek ellenére felvázol „egy lehetséges rendszert”, amelynek alapját időhöz és eseményekhez fűződő jelenségek, vagy éppen ezektől független álmok és jelenségek képezik.

Kunt Ernő viszont a halált közvetlenül megelőző, majd kísérő, illetve azt követő jelek rendszeréről beszél³⁸, az emberi kor függvényében viszont mindketten, sőt Pócs Éva is³⁹ az újszülöttre vonatkozó haláljósító jelekből indulnak ki. A Magyar Néprajzi Lexikon is nagyjából ezt a képletet követi és szemelvényesen számba veszi azokat az alkalmakat és jelenségeket, amelyek a halál bekövetkeztét jelzik.

Csíkszentdomokosi tapasztalatom szerint, mely a párválasztás és a lakodalom, illetve a temetés szokásvilágával kapcsolatos óriási hiedelemanyag rendszerezése alapján alakult ki, úgy vélem, hogy a halál, az elmúlás gondolata nagy nyomatékkal már a párválasztás alkalmával is megfogalmazódik. A lakodalom szokásmozzanatainak több pontján jelen van és tulajdonképpen végigkíséri az élet minden jelentos eseményét. Éppen ezért, a továbbiakban, a halál előjeleinek számbavételét a már említett eseményekkel kezdem, viszont tipologizáló szempontként az előjel megnyilvánulási formáját tartom fontosnak, ahol erre lehetőség van mindvégig élettörténetekkel illusztrálva, tehát részben kerülve a Jung és mások által alkalmazott szentenciózus ízü sztereotip jelenségek felsorolását, mivel úgy gondolom, hogy a tárgykörhöz tartozó hiedelemjelenségek egészében úgy nyernek mélységet, ha az értelmezés magából a rendszerből fakad, ha olyan valaki magyarázza azt meg, aki egy-egy eseményt közvetve vagy közvetlenül is átélt. Közlésem és szemléletem szerény értékét abban látom, hogy az egész magyarlakta területről jelzett, tehát általános érvényű, halál-jelző jelenségek változatait Csíkszentdomokoson megrázó élettörténetekben, elmúlástörténetekben felfedeztem és egybeszedtem.

A „halál árnyékának” elővetítődéséről alkotott képet nemcsak rövid megállapításokban, tagadásokban vagy tiltásokban próbálom megjeleníteni, hanem a hagyományozódó, közszájon forgó történetekkel is.

Az előjelek élettörténetekkel való bemutatásának előnye egyértelmű: az értelmezés személyes, életizű, gondolatilag gazdag, így a nyelvi megfogalmazás is az. Továbbá, ezek a történetek rávilágítanak a halál-teremtette emberi kapcsolatok, társadalmi megnyilvánulások összetettségének jelenségére is, arra, hogy semmi sem elszigetelt, egyedi vagy egyéni: mindennek van közösségi jelentése és tükröződése.

A pártudakoló jóslások két tematikus csoportja pl. arra keres választ, hogy milyen lesz a menyasszony, vagy a vőlegény házaselete, hogy „koszorus vagy botlott menyasszony lesz-e a jövendőbeli?”⁴⁰

Bár a kérdés céliránya az „élő élet”-re vonatkozik, az alábbi jóslási variánsokban jelentkezik a halál lehetősége is.

„Este egy pohárba a tojássárgáját fehérje nélkül beléteszik egy pohárba s akkor merített patakvizet öntenek reá. Reggel, amikor a nap kisüt, a nappal szembefordítsák. Ha feljő, s reatapad a pohár falára, akkor annak a leánynak vagy legénynek nyomorult lesz a házaselete, vagy meg fog halni.”(13)

„Mikor az esztendő végződik, s harangoznak, a harangszó alatt, egy pohárba, akkor merített patakvizet öntenek. Veszünk egy tojást, a kezünkkel eltörjük és beléerejszük a pohárba úgy, hogy ne menjen szét a sárgája. Reggel, amikor a nap feljött, nézzük meg a napnál, és akkor kitűnik, hogy a leány koszorúson menyen-e férjhez vagy elszöktetik. Ha tojásnak a sárgája lemenyen a fenekire, s a fehérje reáburkolódik, akkor a leány nem megy koszorúsan férjhez, vagy abban az esztendőben meg is halhat. Ha a tojás fehérje a víz tetejére felgyöngyözik, akkor a leány koszorúsan menyen férjhez.”(14)

„Szent András estéjén, akkor merített patakvízbe beléütik a tojást, vigyázva arra, hogy a sárgája ne menjen szét. Reggel megnézik, s ha a sárgáját beburkolta a fehérje, akkor a leány nem koszorúson menyen férjhez, vagy abban az évben meghal. Ha a sárgája feljő a fehérje tetejére, akkor a leány koszorúsan menyen férjhez és boldog lesz az élete.”(10)

Arra is találtam példát, hogy a jóslás, az adatközlő szerint, beteljesedett: „Patakvízbe tojást üttek. Édesanyámnak koporsó jött fel, s az anyja meg is halt. Így ő nem mehetett férjhez abban az évben.”(11)

Az *előrejelzések* rendkívül jelentős részét képezik a lakodalom hiedelemvilágának. A szorongás, a bizonytalanság, a babonás reflexek fokozzák az érzékenységet minden iránt, ami a fő eseménnyel egyidőben, többnyire véletlenszerűen történik.

A lakodalom során megfogalmazódó előrejelzések, jóslások természetesen az új pár jövőjének milyenségére utalnak, ennél fogva pozitív és negatív tartalmú típusokba soroltam be, amiből az következik, hogy a halál távlati esélyére is utaló előrejelzések ez utóbbi típusból kerülnek ki:

„Perefernum vitelkor, ha valami leesett, az ágy kikapcsolódott, az nem volt szerencsés. Erre sok eset van. Ott van a Hidas Jóska esete is. A menyaszony ágya szétesett, pont a néptanács előtt, és mi mondtuk, térjünk vissza, mert nem lesz jó belőle. Egy év se telt el, s Jóska meg es ütték” (21).

„Halottas menettel találkozni: az rosszat jelent, szomorúságot, szerencsétlen házasságot. Valamelyik özvegyen marad” (5).

„Halottas menettel nem jó találkozni. Nem szerencsés, ha halott van a szomszédságban vagy a rokonságban. Egy pár olyan volt, itt nem messze, s az ember 3 éve nem tud felkelni. Megjósolták még akkor. Egyesek azt

mondták: »Oh, nem kell mindenre adni!«, de ugye, hogy nem szerencsés. Vót igaz benne. Úgy kell meghaljon” (27).

„Halottas menettel se jó találkozni. S mikor halott van közel a szomszédba, az se. Úgy 5-6 házig, legalább 10-ig ha halott van, a má nem jó. Jobb elhagyni a lakodalmat, ha szomszédba közel halott van. A halottat el kell temetni, ha meghalt, de a lakodalmat el lehet hagyni. Most is félnek ettől” (19).

„Több pár esküvője sem szerencsés. Mer az áldás megoszlik. Ha az esküvő párok idegenek, nincs benne semmi. De ha testvérek, egy családból valók, bizony mondják, hogy nem szerencsés, mivel meg is történt. Hármas lakodalom volt: két leány s egy fiú. S nem sokára a fiú a bányában meg is halt. Azután is elmondták sokszor a népek, hogy mégis csak volt valami benne, hogy három testvér együtt esküdt, s nem szerencsés. Régebb is tartották ezt, máma is be van teljesülve” (3).

„A koszorú a menyasszony fejéről ha megcsúszik vagy leesik, vagy válást, vagy valamelyiknek a halálát jelenti” (20).

„Ha a vőlegény leejti a gyűrűt, a felesége meghal” (20).

„Ha a gyertya az esketés alatt feldől, az egyik meghal” (9).

„Koszorú, slájer ha meggyúl: szerencsétlenség, halál lehet belőle” (4).

„Egyszer egy helyen a *ruhagyertyák* égtek, amikor a menyasszony köszöntött bé az új házba. A gyertyákat a két leányka fogta az ajtónál. Amikor lépett bé a menyasszony, a leánykák is léptek bé utána. Erősen sokan voltak ott. A gyertya lángja belékapott a fátyolba, a haja es összeégett a menyasszonynak. Alig tudtak rajtakapni. »Nem, nem, nem lesz jó. Ez nem lesz jó! Kuttya gyilkos teremtette!« Mondtuk, hogy hát ne, a leányka ejtette el a gyertyát véletlenül, de »Nem, nem, nem lesz jó!« – csak mondták. S esztendő múlva, két karácsony közt az urát a fa megütte. Ugye, leégett volt a fátyla s a haja” (8).

A halál tulajdonképpeni előjelei

A halál előjeleinek tipologizálásához a már jelzett események (születés, házasság), vagy az elmúlás eseményéhez viszonyított idő nem igazít el egyértelműen. Ebben a megállapításomban elsősorban egyik adatközlőm volt segítségemre. Az ő szemléletét és magyarázatát is jogos elfogadnunk, hisz folklórkutatási hivatásunknak mondunk ellent, ha azt magyarázzuk bele a jelenségekbe, ami esetleg nincs is vagy, amit szubjektíve elvárunk.

„Semmi sem jelzi az időt – mondja Nagy Lajosné Ferenc Rozália –, hogy ki mikor hal meg. Azt nem, az időt nem. Mert úgy tanította az Úrjézus, hogy sem az időt, sem a napot, sem az órát nem tudhassa senki. A halál pillanatát s óráját. Hogy közeledik, azt biztosan jelzi. Azért kell örökké készen legyünk. Imádkozni kell s dolgozni. Semmi különös nem kell ahhoz. Az Úrjézus ezt a kettőt parancsolta. Én 83 éves vagyok, de mindennap imádkozom, s valamit örökké dolgozok. Este bár ennyit mindenki mondjon el: Jóistenem, hálám legyen a mái napért, s öröjz meg a setét éjszakának is idején minden különös bajtól. Ez elég a Jóistennek. Met akkor hiszi az Istent. Reggel, amikor felkel az ember, vessen keresztet magára, s mondja: Édes Jóistenem, segíts meg a mái napra! Ennél több nem kell. A hitünköt evvel megvallottuk” (29).

A halál előjelrendszerének felvázolására most a jel megnyilvánulási formáját választom vezérelvemmé, viszont sietek megjegyezni, hogy teljesen egyértelmű megnyilvánulási formát természetesen ritkán lehet találni, az élet- és halálhelyzetek nagy változatossága, valamint az emberi személyiség érzékenységi fokának nagy különbözősége miatt. Mindezek ellenére mégis joggal beszélhetünk egy, a közösség által elfogadott és megélt sajátos haláljelző fogalomköréről.

Aki megérzi és akinek megjósolják a halálát

„Hallottam olyanról, hogy mondta, én úgy érzem, meghalok. Úgy készüljete, hogy én most meghalok. Valahogy a gyengeségiből érezte? Nem tudom! Beteg nem volt!”(12)

„Amikor édesapám meghalt, má szolgáltam egy üzletbe, itt a másik utcába. Szombaton a testvérem odajött, mézárosok es voltak ott, ahol laktam, disznyóhojagért, hogy jeget tegyenek belé, met azt mondták attól gyógyul meg. Ez volt pénteken, s vasárnap hazakéreztem, hogy nézzem meg édesapámat. S mondom, mit csinál édesapa? Azt mondja, »En fiam, hanemegyeb mind itt hagylak sorra.« Mi kilencen voltunk testvérek. Ez volt vasárnap, s hétfőn má meghalt. Mondtam neki, hogy ó, nem hal meg édesapa! »Nem, fiam – azt mondta –, nyugodjatok belé, látom én, hogy meg kell haljak.« Ő ezt megérezte” (7).

„Meg lehet érezni. Amikor má közeledik a halál, akkor olyan furcsa lesz az ember, olyan ragaszkodó az emberhez: úgy kéri az imát. Ebből má aztán tudjuk, hogy ő érzi, hogy hal meg. S azért ragaszkodik. Kéri a hozzatarto-

zókat is, hogy híjjanak oda valakiket, hogy imádkozzanak. Ebbe nyilvánul meg ez a ragaszkodás, s az, hogy készül” (29).

„Jött ide egy öreg szomszéd néni, Rózsi néni. Egy bánatos szívű öregasszony, s azt mondja neki Márton, itt lakott a szomszédban: »Maga elkészült-e Rózsi? Met én elkészültem!« Azt mondja az öregasszony: »Menjen el, Márton, hát maga még tölem fiatal!« »Mindegy, de én má elkészültem.« Akkor hanyat vágódott, úgy a szeme elfehéredett, s csak annyit mondott: »Reám ne haragudjatok!«” (36).

„Az uram 10 évig volt beteg, s eccer azt mondja: »Meghalok.« Persze, hogy meg, hát én es meghalok, jó, hogy nem maradsz meg. Mindenki meghal – én ezt válaszoltam neki. De ő azt mondta, nemsokára meg fog halni. Érezte, hogy közelebről meg fog halni. S úgy is történt” (15).

„Volt itt egy szomszédasszonyom, s mondta, hogy amikor az öccse halt meg, legény volt, saját magának fogta a pulzust, s mondta eccer, na... most..., most (csökkenő hanggal), s akkor úgy kilobbant. Albét Jóskáné mesélte vót az öccséről, ők ott voltak mellette, s látták, hogy saját magának nézte, s mondta, na, nincs sok hátra” (12).

„Azt mondják, hogy a beteg, mikor olyan kötözködő, akkor nemsokára hal meg. Ebből az ágyból a másikba kívánczik, vagy le a földre. Még a földre es.⁴¹ Például nénémnek egy fia úgy halt meg, fiatal ember volt, hogy kérte az édesanyjától a tiszta lábravalót, pedig nem volt piszkos ami rajta vót, s leült az ágyra, s le is feküdt, hogy ő felhujza. S utána hamar leszállt, leült a földre, s abba a helybe múlt ki. A földön múlt ki! Úgy jött neki, hogy ő az ágyban nem marad. Mondta a testvérem neki, mét ültél le oda, Tibi? Ott nem jó helyt vagy! S erre eresztette hátra a fejét, s úgy múlt ki” (29).

„Nagyanyám is úgy múlt ki, hogy megérezte. Reggel azt mondta: »Jere, Márton fiam, vigyetek hátra az ösbe, met én ma meghalok, s ott akarok meghalni!« Hamar ágyat csináltak, lefektették. »Iszik-e teát, valamit?« »Semmit!« Úgy, ahogy vót, hármat nagyot szuszogott, s kész, be volt fejezve” (36).

„Csak édesapámról tudok beszélni. Utolsó napján is kiment a szükségit végezni. Béjött, s azt mondja nekem: »Jere, Erzsi, beretváljál meg, me én ma meghalok.« Én mondtam: »Jaj, édesapám, mit beszél?« Azt mondja, »Én érzem.« Leült, fogott egy ceruzát, s azt mondta: »Írnék én nektek még valamit, de nincs erőm már. Értsétek meg édesanyáddal egymást, s tük osztozatok majd.« Ez így elmúlt. Egyszer csak elkiáltsa magát délután, hogy »Jaj, hogy fáj a hátam! Belészúrt valami! Nézzétek meg!« Odamentünk, néztük, suroltuk. Estefelé rábújt az ágyra, ült a széken, s mintha fordult volna le. Kérdem: Édesapám! Maga ilyen rosszul van? S azt felelte: »Igyen.«

Nem azt, hogy igen, hanem igyen. Nézem, hát a szeme elhártyásodott. Kiáltom Ignácot, gyere hamar, édesapa hal meg! Alig tettük le, tíz perc múlva meg is volt halva. Ő megmondta, hogy »Ma meghalok!« S meg es halt. Ő megérezte. Az ember megérzi, hogy meg fog halni. Az biztos. Előre. Ugye, édesapám aznap reggel kérte, hogy borotváljam meg, met aznap meghal. Meg es mondják a családnak” (36).

„Nagyapámék készültek egy lakodalomba. Ők voltak a násznagyok. Akkorra csináltattak új csizmákat, olyan rövid szárúakat. Olyan vót a divat. S akkor azt mondja nagyapám, »Na, most idáig nem ettünk együtt a gyermekekkel – met a gyermekek külön ettek, s a nagyok külön ettek, külön asztalnál –, de most gyere, Márton, s mindegyik üljön ide, s együnk együtt, met azt hiszem többet nem fogunk együtt enni.« Ennyit mondott tátá. S akkor mikor elvégezték az evést, azt monja: Mielőtt elmennénk, tegyük bé a teheneknek az áztatottat.« Ahogy tették bé a csebreket, tátám új csizmájának a talpa végig hátrament, hátraszakadt... S mikor jöttek ki az istállóból, édesapámnak azt mondta: »Na fiam, megnyugtatlak, hogy a mai nap meg fogok halni. Jól vigyáztatok magatokra. Ha építeni akarsz, ide hátul, a kertbe építs magadnak.« Hamar nekiálltak, s ott visszasegeztek a talpat, felültek a szekérre, a szomszéd ember is, tátá vitte a puskáját is, met amúgy vadászember vót, met olyan vót a szokás, hogy felhúztak egy nagy nagy karót a lakodalmas háznál, s arra felköttek egy bokályt, s azt a násznagy le kellett onnat löjje. Csak akkor engedték bé szekérral... De az útról kellett lelőni! Nekiállott tátá, elveszi a puskát, s próbálja. Nem sikerül. A puskája nem sült el. Mondja a másíknak: »Nézd meg, te, hogy jártam én!« Még próbáld meg, mondja a másík hátra. S még megpróbálja. S nem. S úgy odavágta a puskát a kocsí oldalához, s mondta, hogy »Ez velem még ki nem babrált soha, csak most.« Akkor azt mondja a másík, hogy add csak ide, én lelövöm. Tátá eléadja a puskát a másíknak, s mondja, hogy »Vigyázz!« – Ne búsulj, mondja nagy böcsön a másík. Az is megpróbálja, s nem. Még eccer, s nem. Nekiállott, s így a földhöz csapja a csövivel a hátán hátrafelé. S ahogy odacsapta, abba a helybe eldőrdült a puska, tátának a golyó a homlokán bé, s hátul ki. Abba a helybe hanyatán vette magát, s kész vót. Kellett hazajöjjenek. Na, így vált bé tátámnak a jóslata, hogy a talplemenés a csizmájáról nem hozott jót. Ő meg es érezte, s meg es jósolta magának a halálát” (36).

„Nekem megjósolták, egy szomszédasszony, hogy na, az urad, az első emberem, Albert János, mikor elment a háborúba, »Na, meglátod, Erzsi, a te urad soha vissza nem tér, s az enyém se.« S há mikor eltelik a nyolc hónap, jö egy szomszédember, s azt mondja: »Erzsi, elhoztam az uradnak a halál-céduláját.« S mondom, menjen el az Istenért, ne beszéljen ilyent! Még most

es őrzöm azt a cédulát a dobozkában. S a szomszédasszony ura se jött haza. Az oroszok Beszterce Naszodián (sic) elfogták, egy vizes bunker elé állították, s meglőtték. Az én uram 11 lövést kapott a fejibe. 1944 karácsonya előtt. Hogy miből jósolta meg, nem tudom, de megjósolta” (36).

Az álmok jelzései

Olyan álmokép van-e, hogy biztos halált jelent? – kérdeztem adatközlőimtől.

„Van! Nem jut most eszembe, de tudom, valaki egy éjjel megálmodta, hogy másnap az ura meghal. Sándor Árpádné, most má tudom. Elmagyarázta nekünk a mezőn, hogy álmában látta az urát fényes tisztába felötözve, fehér ingbe s fehér gagya rajta, s minden; s úgy ki volt beretvátkozva. S mondta neki hogy: »Te most hova készültél?« »Meglátod holnap – azt mondta neki az ura álmában –, lakodalomba menyek, jó helyre.« S ő sírni kezdett, hogy: »Hát akkor csak te mensz, s én nem?« Mire az ura azt mondta: »Te maradsz, s én menyek!« Mikor annak két napja vót, az ura elment: meghalt. Nem volt beteg, hanem ment a lóval s a szekérrel. A szekér felborult, s az ura abba a helybe meghalt. A jel az volt: felöltözött különlegesen: fehér ingbe, gagyába s fehér harisnyába. Ezt mindenki így értelmezi. Az álomlátásnak nagyot adnak” (7).

„Azt leszűrtük, hogy tényleg, az álomlátásban is van valami. Volt, amikor egészen beteljesedett, volt amikor csak félig. Egyszer álmodtam, hogy jöttem Gál-kútról le, hoztam valami nagy hátibatyut, s akkora nagy volt a víz, hogy nem tudtam keresztüljöni. A hidat is mozgatta a víz, a deszkák lobogtak rajta, de én csak keresztül akartam mindenképp menni. Addig, hogy lebújtam, s átalmásztam, s mikor átálértem, leültem egy nagy köre pihenni, met elfáradtam. S ahogy ott lihegtem, csak azt vettem észre, hogy egy nagy kígyó jő a nyakamon keresztül, s hát így, a bal mellem bimbójára reakapaszkodik. De az olyan erősen fáj nekem. Szípta. Ott állott a kő mellett egy ember, s kiáltottam neki, hogy szabadítson meg. Az egyet nem mozdult, csak állott. Csak kértem az Istent, hogy jaj, eszen meg ez az állat! Aztán az ember is megmozdult, s a lábával az oldaláról lesuvasztotta azt a kígyót, s nyomta. S én megfutamodtam az országútjára, de a vérem folyt. Aztán, amikor az álomból helyrejöttem, olyan ijedséggel ébredtem fel, hát, jaj, mondtam el hamar édesanyámnak, met ő es olyan vót, ő es elmondta nekem az álmait, amit látott s én es. S mondom neki, nézze meg, hogy jártam! S azt mondja: »Ó, te fiam, meglátod nagy beteg leszel. Ejsze túl se éred.« Akkor

lettem agyhártyagyulladásos. Elvittek az orvoshoz, s azt mondta Éltes doktor, Isten nyugosztalja, »Fiam, itt mentség nincs, itt meg kell halni.« Hazahoztak, édesanyám reszelt tormát, forró tejjel leforrázta, s a hátam gerincire végig reatette. De én má nem tudtam a világról. Három hétig egy sötét szobába vótam bent. S ezt így csinálták, s még tettek jeget is a gerincemre. Tizennyóc éves vótam akkor, s megmenekültem” (36).

„Az öcsém..., az most karácsony előtt halt meg (1991). Fonyakolt (ti. gyengélkedett), a lábai dagadtak, de nem kellett vóna még meghaljon, de... S bémentem, me járogattam, s aszondja: »Gyere, me édesanyám az éjjel álomban itt vót. Ide, az ágy végihez állott, s azt mondta: Ágoston, elvégezted-e a dolgot? Met neked most kell velem jere.« S ó, mondom, nem telik bé mindenféle álmom. Beszélgettünk. Felkelt, úgy az asztal mellé ült, így, s egyszer csak úgy, észre se vettem, a fia szökik oda, hogy »Édesapám! Mi van magával?!« S én es nezem, Jézus Mária, s hát meg van halva. A fejit egy kicsit félrefordította, s kész. Na ugye, azon az éjszaka megálmodta. Ritka, melyik álmom bé nem teljesül” (38).

„Az álmokból? De még hogy meg lehet tudni? Mondta az én férjem: »Meghalok én ebben az évben, meglátod, hogy én ebbe az évbe meghalok, met éjjel álomban édesanyámmal kaszáltam. Kaszáltunk ketten, s meglátod, ez nem jelent jót. Engem ebbe az évbe elviszen.« S akkor az öccse, ahonnan most eljöttem, hogy teccett jöni, a bányába dolgoztak, s az el nem sült trikere (ti. robbanószer) ráfúrtak, s szemberobbant, s elvesztette mind a két szemevilágát. Az egyik szeme má ott a bányába kifolyt, s a másik úgy megtelt kavicssal, nem tudták megmenteni. S azt es mindig látta álmába. »Hogy Lázárral együtt dolgoztunk, együtt vótunk, erdővágni vótunk. Meglátod – aszondgya – elviszen. Ebbe az évbe.« S akkor még nagyon jól érezte, év elején magát, s ősszel meghalt” (1).

„Az álmokból meglehet. Én má azt tapasztaltam saját magamon. Amikor régebb vótak a kenderék, s abból sok jó ötözetet csináltunk, s amikor kenderet láttam kiterítve az udvaron, akkor ha senki se beteg, akkor is közeledik a halál a családhoz. Anélkül, hogy tudná az ember, hogy kihez. Például, nekem egy fiamot huszonnégy éves korában a kocsí elütte. Senki se vót beteg a háznál. Senki se. S hát egy éjen álomban azt láttam, az udvarunk bé van te-regetve száradni, kenderrel. Jaj, Istenem, mi lesz velünk? Mi jö reánk? Valami halál! Valaki itt meghal! Nem vót egy hete, a kocsí a fiamot elütte. Huszonnégy éves vót. Ott van a falon a nagyított képe, tessék megnézni. Olyan finom zenész volt, hogy... 1964-ben történt. November 21-én temet-tük. Aztán, mikor fon valaki. Például, amikor az én uram meghalt, ő is vélet-lenül, lefeküdtem, s hát úgy hordoztam egy guzsaly gyapjat, egy ilyen

csavarás fehér gyapjat! A guzsaly es nálam vót s az orsó es, de én csak kötözödtem, nekem csak fonni kellett. Egy pár asszon még font, nem tudtam leülni miattuk, de én csak hordoztam, hordoztam. Semmi baja nem vót az emberemnek. Aludtam, s ezt az álmod láttam. Felébredek. Jaj, mondom, be nem jó álmod láttam. Nézem, s hát az én emberem meg van halva. Na, ez olyan tiszta igaz, mint ahogy ma péntek” (29).

„Ezt mindenki így tudja: ha a kenderet kiterítik száradni, akkor a családban halálveszély van. A fehér gyapjú fonása is azt jelenti. Ugye, én megijedtem, amikor azt álmodtam, me tudtam, mit jelent. S megébredtem. Kötöm az emberemet, ittas állapotba aludt el, kötöm – még máskor is vót olyan ittas –, s mozdítom, hogy keljen fel, s há meg van halva. Tessék elképzelni! Ő a tornácba vót. Június 18-a vót, '973-ba. Úgy hozták haza, én nem vótam itt-hon. S akkor én odakinn bétakargattam. Párnát vittem ki a feje alá. Én béköttem, lefeküdtem, s ezt az álmod láttam. Nyitom ki az ajtót, gyújtom fel a külső villanyt, s hát olyan hetykén áll a kalap a fejin, ahogy én odatettem. Megyek oda, s há meg van halva. Ha fehérét lát az ember álmába, ijedtség, halál. Akármilyen lepedöt, vagy ha fehérbe lássa magát. Ezért ébredtem héza, me tudtam, hogy valami rossz lesz” (29).

„Például itt van egy sógornöm. Nyolcvanegy éves asszony. Azt mondja: »Meglátod, Juliska, hogy most, nemsokára, itt a családban halál lesz.« S mondom, hogy miért? »Azét, aszongya, met a házunk előtt vót egy gyümölcsfa, s azon én álmomba láttam, hogy annyi méh, ki vótak oda verve (ti. kirajozva), rá vótak oda az ágra rajozva. Na, aszongya, ez százszázalékos halál. Méheket ha lát, az biztos.« Mondtam, nem tudom, bár hallottam én is édesanyámtól, hogy a méhek... halált jelent, s ha valaki meszel, az es; férfiaknál a kaszálás; ha halottat látsz álmodban, én például azt tapasztaltam, hogy az betegséget jelent. Ezt most látta, hogy hazajött Tusnádról. Két napja. Úgyhogy várjuk, mi lesz...” (1)

„Amúgy ha az ember méhrajt lát álmában, hogy a méhek járnak körülötte, az olyan biztos halál, hogy foghassa a markába, hogy ott halál lesz. Aki lássa a méheket, az meghal. Aki álmában méhrajt lát kiverve! Például ez a fiam, kit mondtam hogy a kocsi elütte huszonnégy éves korában, azelőtt ejsze 2-3 nappal, reggel kel fel, s azt mondja: »Édesanyám, olyan nem jó álmod láttam!« Mondom, mit láttál? S aszongya: »Egy csomó méh vót itt a házba, s engemet mind szurkáltak.« S mondom, jaj, te, be nem jó álmod! Na, rea 2-3 napra a kocsi elütte” (29).

„Édesanyám a halála előtt többször álmodta, hogy az ablakok közt méhcsalád volt. Úgy zúgtak a méhek, s azt mondta: »Meglássátok, hogy ez a betegség engemet elviszen.« S egy másik reggel azt mondta nekem: »Jaj, te

Erzsi, olyan rossz álmot láttam. Egy nagy sűrű vízbe beléestem, s vagy két pokrócom es beléesett. Mind akartam kimosni őket, s úgy a víz mind kivitte a kezemből. S azt mondta, meglátod, ez engem elviszen.« Méhet látni, halált jelent. Ezt én már többször hallottam. Más is látott ilyent. Sok legyet látni, az es halál. Beléesni egy sűrű vízbe, súlyos betegség vagy halál. Sok pityókát látni, az es halál” (30).

„Például az én álmom. Két héttel ezelőtt (1991-ben) azt láttam, hogy itt a hídon túl, az a férfi, amelyiket a tegnapelőtt eltemettek, azt láttam, hogy a háza mellé fehér krizantémot ültettem... Mikor megébredtem, arra következtem, hogy nem sokára meg fog halni. Nem töt belé másfél hét, s meghalt. Akkor arra az emberre gondoltam, me az ő háza oldalánál ültettem. A fehér: ijedség, s abból következtem, hogy nemsokára meg fog halni” (15).

„Ha álmában lát az ember egy nagy csokor virágot, a nagymezőn nyög, vagy egy olyan nehéz helyzetben van, vagy meszel, vagy takarít, vagy szemetes a lakása, minnyá arra következtetünk mi itt falusi viszonyba, hogy betegség, halál vagy valami baj ér. Van, aki egyformán értelmezi. Ha kaszál, ültet, szánt, ás, pityókát ás vagy ültet, az mindig valami nehézséget, halált, betegséget, hátramaradást jelent” (15).

„Lát álmában egy medvét. Az föltétlen halált jelent. Vagy lát egy kaszást, vagy olyant, hogy gabonát vet vagy arat, ez föltétlen halált jelent, de nem lehet tudni, hogy közvetlen a családban, vagy rokonságban, szomszédságban következik-e be” (15).

„Ha álmodban meglőnek, az halált jelent. Ha meszelsz vagy szántasz, azt jelenti, hogy a rokonságba valaki meg fog halni” (36)

„Úgy mondják, ha arat valaki, s lefogyassa azt a gabonát, azt mondják, na, most valaki meghal. Gondolnak arra is, akit látnak az álomban, de a legtöbb esetben nem az hal meg, hanem abban a családban, aki arat, s lefogyassa, abból a családból valaki meghal. Hát én például emlékszem, me nekem beszélt egy asszony, hogy na, »a fiam künn vót a mezőn, Csereoldalába, s lefogyatta a gabonát. S én bizony félek, hogy hanemegyéb meghal.« De pontosan az ellenkezője lett, mert ő halt meg. Ő látta az álmot, a fia aratott, de mégis ő halt meg (ti. az álomlátó). Úgy figyeltem, mert ezt direkt nekem elmondta, s akkor, amikor ő meghalt, akkor jutott eszembe, jaj Istenem, ő a fiára gondolt, s épp ő hala meg. Ez az álomlátástól egy félévre esett meg” (12)

„Ha pirosat álmodik, az se jó. Ha tüzet látsz álmodban, az veszedelem, harag. Na, aztán ha szemes gabonát álmodik az ember, az se jó. Ha búzát, rozstötöt, vagy ehhez hasonlót, az könnyhullatás, annak oka pedig lehet a halál. Aztán ha valakinek virágcsokrot adnak álmában, s az szegfű, na, az

is halált jelent. Akinek adják, annak nem jó. Arra hat. A halott, ha ad nekünk ételt, álmunkban, ő életet ad, de ha mű adunk enni a halottnak, akkor mű adunk életet neki, valakit odaadunk, akkor valaki meghal a családból. Ha a halott kínál, azt jó elvenni, az élet, de ha mű adunk a halottnak, ugye nem emlékszünk álmunkban, de mégis aztán eszünkbe jut, amikor felébredünk, akkor életet adunk a halottnak. Egy életet ezzel ő elviszen. Például én es adtam. Édesapám kérte, s én adtam. Mikor felébredtem, akkor hát jaj Istenem!, hát édesapám halott!, s hamar es meghalt egy gyermekem. Nekem tizennégy született, de nyolc meg van halva belőlük. S az egyikkel így jártam. Hogy édesapámnak adtam, mert kenyeret kért. Azt mondta, adjak kenyeret, s adtam, s csakhamar meghalt a gyermekem..Két hétre. Tüdőgyulladást kapott, s eccere meghalt. S az álom akkor jutott eszembe. Na, mondtam, én édesapámnak adtam” (29).

„Én azt láttam eccer éjjel álmomban, hogy mentünk fel Sárosúton, Marosfő felé. S mikor felértem, jól messze fel, jött egy nagy sor katonaság. S elől volt egy valaki tiszt, egy ilyen nagy fényes szalag volt neki, s kard vót a kezibe. S mikor ért vóna hozzám, akkor a kardval egyet így suhintott, s azt mondta;: »Harmincnyolcba Bíró Györgynek vége lesz! « Az én uramot Bíró Györgynek hívták. Harmincnyolc éves volt, s meghalt. Ez egy olyan jelenés volt álmomban. Pedig tuggya-e, hogy mi jó egészségesek vótunk az első férjemmel. Úgy dolgoztunk, mintha míg a világ élénk. Ha éjjel, ha nappal, nekünk nem volt fáradtság. Saját birtokunk vót. Ezt úgy jó öt évvel álmodtam meg a halála előtt. S elmondtam egy idős néninek, ángyunknak, s azt mondta, »Fiam, tarthatod a kezedbe, hogy meghal az urad.« S mondom, ilyent ne mondjon ángyi, hát aztán nem vagyunk betegek. »Mindegy fiam, jegyezd meg, a katonaság: halál, s ha neked karddal végighúzott előtted, akkor légy felkészülve.« Én ezt az uramnak nem mertem elmondani soha, nehogy megsértsem, hogy ne, várom a halálát. Tarthatod a kezedbe, így mondta. Vagyis, hogy tarcsak hezza. Ez nekem borzalmas álom volt. Akárhova elment, az erdőbe, örökké úgy féltem. Örökké az eszembe vót” (30).

„Például én, most a múlt héten azt álmodtam, hogy itt a szomszédaszszonnyal ketten ültünk egy nagy szekér szénán. S akkor mentünk egy olyan aszfaltúton, s egy nagy híd felett mentünk keresztül. S akkor hát a lónak habzik a szája, de ezt valóban álmodtam, s nem bírnak. S akkor én leszöktem a székérről, s annak a nagy mélységnek az oldalába beszéltem álmomban, s onnat kimásztam, de hó volt, s alig tudtam kimászni a tetőre. S amikor kimentem, hát az asszonyt, azt az idős asszonyt, nyolcvan valamennyi idős most, hát a fuvaros lefektette, szabályszerűen csinálta azt, amit akart. S másnap reggel az asszonyt megütte a gutta. Így mondták, s én es több rendbe ta-

pasztaltam, hogy szekérszénán (ti. szénás szekéren) járni, betegség, vagy az, amit mondtam, hogy a férfi elintézte az övét, az halált jelent. Lehet, hogy meg se gyógyul az öregasszony” (15).

„Például a falu végén, Albert Mártonnét, Anna nénét, unokatestvér volt édesanyámmal, őt láttam álmomban, hogy sok fekete kendős asszony volt az udvarikon, és a temetkezési kereszték (lobogók) a csűrnek neki voltak támasztva. S ő feljött egy vasárnap, erre a 9 órás misére jött fel, s olyan erős idő volt, s az ösvenyen jött, s elesett; eltörött a karja, s abba beléhalt. Ezt én láttam álmomba, három hónappal a halála előtt” (30).

„Rossz álmom az es, ha kimenyen valaki a tetőre, és jő befelé a lüjtőn. Ez arra vonatkozik, aki álmodja. De másnak a halálát is meg lehet álmodni. Én például álmodtam, hogy arattam a vasúton túl a rozstot. Alulról kezdtük meg az aratást, s úgy mentünk felfelé. Amikor felébredtem, mondom, ej, nem jó álmot láttam. Valaki meghal: rokonunk vagy ismerős. És másnap jött is a hír. Egy kicsi fiatal legény, nekünk rokon is távulról, hogy a kőbánya megütte, s halálán van. S úgy volt ott, ahogy megálmodtam, ahogy a rozstot kezdtük aratni felfelé. Dobos Péter vót. Ha az álomban leszakad a háztető, vagy gerenda, vagy meszelnek, vagy a háztető leomlik, az mind halált vagy súlyos betegséget jelent” (17).

„Például én azt álmodtam három évvel ezelőtt, a fiam még élt, hogy a havasba vótam, s ott egy disznóól vót építve, s egy fiatal fa, de egy fiatal, gyönyörű szép fenyőfa egyszerre leszakadt, s a pajtára rea, s az letörött, eszszeomlott. Éreztem ebből, hogy a fiammal történik valami” (15)

„Az ember, ha egy olyan álmot lát, hogy na, az udvarba kivágtak egy fát, vagy kidőlött egy fa, akkor már biztos, hogy valaki meghal” (38).

„Most ne, a tegnapelőtt vagy azelőtt, itt fejjel, mondja egy ember, hogy ő olyan álmot látott, hogy világosság vót, valakik vótak, s őt meg es akarták verni, s akkor ő mind akarta kifúni a lámpát, hogy maradjanak setétbe, s nem tudta. S azt mondja a feleségem, hogy jó vót, hogy nem fűtta ki, me ha kifűtta vóna, a lámpa megaludt vóna, s maga es meghalna. Ezt az én feleségem mondta. De ezt más es így tudja” (32).

„A szomszéd emberünk, itt elől, olyan meghalóban volt. Székely István sógorom. Egyszer csak azt látom álmomba, hogy annyi sok ember áll a kapujuk előtt, nagy rongyokba, nem nadrágba!, és olyan csúnya rongyos tekerés a fejeken, páca a kezikbe, s így könyököltek a pácán. S én, ahogy mentem előre, kérdezem, hogy maguk itt mit várnak? S azt mondják, »Istvánt várjuk!« Jaj, mondom, Istenem, én gyorsan visszajöttem, s úgy álmomba mondom édesanyáméknak, hogy mennyi idegen ember ideelé, s várnak, Istvánt várják. Azt mondja édesanyám erre, hogy »Jaj, jaj, meghal István!« S

meg es halt. Ezt álmamban tárgyaltam édesanyámmal. S ejisze még egy hete sem volt, elvitték Vásárhelyre, megnézték, s azt mondták, vigyék gyorsan, amíg él, vigyék haza. Má halt meg” (36).

„Mi az évekből jósolunk. Mikor a 70-et elértük, akkor gondoljuk, hogy most má közeledik. Me 70 év után nagyon kevés má a biztos élet. Egyetlen sógorunk álmában meglátta, s a családjának es leközvetítette: ebbe az évbe két halottat az udvarból kivisznek. S úgy is lett. Meghalt ő, s rea a fia három hónap közbe. Nem árulta el, hogy mit álmodott, csak azt mondta: »Na Anna, jól jegyezd meg: újév napja van, s én olyan álmodtam, hogy ebbe az évbe kettő fog meghalni ebből az udvarból” (18).

„Itt egy legényt megszúrtak. Az anyja mondta: »Ma este ne menj sehová, me valami baj lesz, érzem én. Olyan álmodtam, de meg nem mondhatom. Megszúr valaki, s beléhalsz.« »Menjen el, édesanyám – azt mondta a legény –, kivágom a belit, aki közel jó hezzám.« Pedig nem volt verekedős, me vénlegény vólt má. Elment a táncba, s így a mozikások előtt megállott, ott verekedtek a többiek, s ő nézte. Eccer csak egy odalépett, szembeszúrt vele, s úgy ledőlt. Negyed egykor vitték a hírt az anyjának, hogy jöjjenek s vigyék el, met a mozikások előtt el van esve. Még a kés es ott volt még a mejibe. Akkor a koporsónál síratta az anyja, Annus néni, hogy «Úgy megmondtam, András, ne menj el! Szépen kértelek. Én megláttam álmomba, hogy meghalsz, ha elmensz.« Egy dagasztó tekenyőbe vitték haza”. (36).

„Mikor a vejem meghalt, hát akkor, azon az éjen, azt láttam álmomba, hogy van ott egy tellázi, olyan edénytartó, az öreg házban, s én oda bémentem, s ő olyan ittas volt, s a családjával úgy akart verekedni. Én odakerültem, s hát nagy kés a kezibe volt, s avval ölni akart. S én a nagykést a keziből valahogy kirúgtam, s a tellázi tetejire vettem fel. S onnat esett vissza, s én esment vettem, s rúgtam tovább. Ő kapott a kés után. S én a tellázi tetejire örökké vettem fel. Úgy az az álom az agyamba úgy megrögződött. S nem-e, azon az este felakasztotta magát! Most se felejttem, mennyit küzdöttem azon az éjen vele. Úgy rúgtam el örökké a nagykést. Ennek februárba öt éve lesz (1986-ban történt). Ez volt pénteken éjjel, álmomban, szombaton reggel felmentem nálok, ő buszos sofer vót, csak erőst szerette az italt. Ott az ágyon ült, akkor is ittas vót. S mondom, te Guszti, hogy nem szégyelled magad? »Maga velünk ne foglalkozjék« - ezt mondta. A fejít lesütte, többet nem szólt. S estefelé felakasztotta magát” (23).

Túlvilági jelek

A túlvilági jelek sokszor összefüggenek az álmok jelzéseivel, mégis különlegességük folytán külön megnyilvánulási formának tartom őket. Az élők és holtak titokzatos kapcsolata, az élet és halál sejtelmes összefüggéseinek, mélységeinek érzése, számontartása sejlik ki belőlük. Pontosabban az a hit, hogy az élők és holtak kölcsönösen számon tartják egymást, illetve, hogy ez utóbbiak folyton jelét kell adják annak, hogy nem feledkeztek el az élőkről.

„Túlvilági jelek? Hát nem tudom, lehet-e hinni? Dehát én hiszem. Sokszor sok minden megtörténik. Mikor az én uram meghalt, azelőtt körülbelül egy fél évvel, egy leánytestvérem, amelyik azelőtt má meg vót halva, s hát álmomba jö nálunk, s azt mondja: »Te meglátod, hogy az urad tégedet elhagy.« Ha el, akkor menjen, mondtam. »De nem úgy, azt mondta, úgy elhagy, többet nem jö vissza.« Na de hát kihez menyen? »Oda – azt mondja – ahol mű vagyunk. Édesapám es ott van, s édesanyám es, s az urad es odajö.« Nem es töt belé sok idő, s az uram meghótt. Ez történt velem” (7).

„A kicsi leánkám, az első, amelyik született nekem, az Albert Jánostól való, az első férjemtől, három hetes sem volt, olyan édes kicsi aranyhajú leánka volt, úgy szerette mindenki, jöttek a szomszédok örökké nézni... s egyszer csak éjjel nyög a leánka, s olyan nyüszüke lett. Jaj, mondom édesanyámnak, mi van evvel a leánkával, nézze meg, nem-e lesz valami baja. »Ó, ne ijedj meg, nem lesz, ilyen a kicsi gyermek!« Hoztam bé a szobába valamit, s há a virágok az ablakba ide döltek, oda döltek, eldöltek, visszadöltek, s egyenesen megálltak. Mondom édesanyámnak – ő az asztalnál dolgozott valamit –, jöjjön csak, ne a virágok mit csinálnak! S azt mondja: »Mit te?« Nézi, s még a szélső virágot, ilyen krizántén volt, violaszínü, az még úgy mozgott. S mondom, nézze meg, idedőlött, odadőlött az egész, s visszaállt. Erre azt mondja: »Meglátod, a leányod meg fog halni.« Még egy órája sem volt, a leánka egyet szusszant, s meghalt. Ezt láttam én a szemmemmel. Én nem gondoltam semmire, csak édesnyám jósolta meg. Jaj, én akkor elkezdtem síni, s hát eccer a kicsi leánkának valami sárga kicsi hojagocska az orrán lefutott. Hívtam, hogy ne, édesanyám, maga ilyent látott-e? S azt mondta: »Mirigyvel született fiam, s nyugodjál meg ezen.« A virágról, amit láttam, hogy mozgott, arról mondták, »Valaki itt járt, aki a gyermekeket várta. Halottjában van az a valaki, az az öreg, s az vitte el. Az adta a jelt nekünk, hogy a virág megmozdult. Utána jöttek az elhalt régi öregek.« Ezt így magyarázta nekem Kádár Józsefné. S azért adták a virággal a jelt nekünk, hogy vegyük észre magunkot, hogy még van túlvilág is. Én igaz, nem hittem, de így mondták” (36).

„Mi alamizsnát adunk, ugye, a temetés után. Így mondjuk a tornak. Én szoktam főzögetni a torba s lakodalomba. Itt volt nem messze egy öregasszony, s amikor egy alkalommal mentem a halottas házhoz, bémentem hézza, s azt mondja: »Ángyi, gondoskodjék a betegekről!« Minden betegnek elmondta a nevét, hogy gondoskodjak azokról a torba. Én mondtam, jó. Kértem az emberektől a kenyeret, s küldtük az ételt, azoknak, akiket mondott az öregasszony. De egy öregasszonyra nem gondoltam, mert messzebb volt a háza, hogy az es beteg. S mikor haza kerülök estefelé, azt mondja nekem: »Jaj, te Tera, te Tera, nem hoztál egy kicsi toros ételt, vagy nem küldtél. De én meg is láttam álmomban« - azt mondja. Kérdem, mit látott Róza néni? s azt mondja: »Jöttem ki, ott volt a kollektív iroda nem messze, s mindenkinek osztották a lepényt, de én eleget tolakodtam, de nem adtak!« Szóval nem kapott ő lepényt, azt álmodta. De engemet úgy bántott, hogy ő várta tőlem az ételt, s én nem gondoltam rea. Rá nemsokára hát ugyanannak az asszonynak a fiát megölték. S akkor elgondoltam, hogy Istenem, azzal a tányér levessel meg lehetett volna váltani. Mert az a leves, az alamizsna volt. Ki tudja, ki várta? – így mondjuk mi. Akkor hogyha ehetne, avval meg lehetett volna váltani. Valaki várta azt az alamizsnát, s nem kapott, s elment a legény. Ez a kiváltás az, hogy például alamizsnát adunk a megholtért s a régebbi megholtakért. Azt a halott várja, mi így mondjuk. Ilyen a mi hitünk. Ha tudtam volna, hogy úgy várja az öregasszony, s általa valaki halott, vittem volna levest, s lehet, hogy így a legényt meg tudtuk volna menteni. Tehát akinek járt volna az alamizsna, az nem kapta meg, emiatt akkor a túlvilágból valaki magához hívott evilágból valakit”(18).

„Anyósomék itt fent laktak a víz mellett. Az én uram teljesen egészséges volt. S eccer a híd alatt dörgettek nála, de erőt dörgettek. S kiment anyósom, s kiáltották: »György, te!« S mondta anyósom: »Nem itt lakik. A fiam, de nem itt lakik. Az út mellett lakik kint.« S avval úgy elcsendesedett a dörgetés. S akkor elment bé anyósom, s lefeküdt. S újra dörgettek, s újra kiment, s mondta, nem itt lakik. »Kik vattok?« -kérdezte. S nem látott senkit, pedig kiáltották a György nevet. Ez úgy éjjel két óraker volt. Ezekről mondják, hogy azok a régi meghalt lelkek várnak valakit. Visszajöttek oda a családhhoz, s várnak valakit. Az anyósom a döngetést az uram halála előtt úgy két évvel hallotta. S az uram pedig, mikor a halálán volt, s mindenkitől elbúcsúzott, halkan még annyit mondott: Jaj, mennyien vannak itt... öregek!...«”(30).

„Én láttam egy álmot. Itt a szomszédunkban Terézéknek lett utoljára egy fiuk, Jóska. Egy éjszaka azt láttam álmomba, hogy hat-hét ember, magasak, olyan ruhába vótak, hogy bé vótak rongyba csavarva, s a fejükön is rongy, s

nagy pácákon reakönyökölve néztek bé a kapun Terézékhez. S én ott mentem elé, s kérdem, mit várnak emberek? S azt mondják: »Várunk itt egy gyermeket.« S mondom, hogy itt nem gyermek lakik, hanem emberek. S azt mondja az egyik: »Igen, igen, azt várjuk.« Bémentem Terézhez, s mondom neki, menj ki te, ne, valakik várnak. S Teri kiment, s visszajött, s aszongya, ő nem lát semmit. Én evvel jöttem ki, s hát csak ott várnak. S azt kérdezi tőlem a leghátussó: »Hogy nem jő ki a legény?« S mondom, hogy ott nincsen legény. Ott egy asszony van, egy ember s egy szopós kicsi gyermek. Erre nem szóltak semmit. Én eljöttem hátra. De ezt mind álmomba láttam. S hát eccer kopogtat Teréz: »Erzsi néni. Erzsi néni! Jöjenek – aszongya – me meghalt Jóska!« A szép piros gyermek. Elmentek aztán olyan asszonyhoz, aki a halottakkal tudott beszélgetni, Barabás Erzsébetnek hitták, s az azt mondta, heten vártak a gyermekedre. Hét öreg halott, s mind hezzátok tartozó. Én úgy tartom az öreg szülők után, hogy azért jönnek el a gyermekért, me nem adnak értük egy kicsi alamizsnát. Nem adnak azokért az öregekért, hogy egy istenfizessét kapjon. S akkor eljönnek. S ezt tartás most is: »Adjatok az öreg meghalt szülőkért, met valamit vagy valakit elvisznek!« Úgy is van, hogy egymás után elpusztul a tehene, lova, tinója; a johai elpusztulnak. A farkas elviszi a másikat. S arra reavágják: »Na látod-e, adtál volna az öreg szüleidért, s a kocsmát kerülted vóna el, akkor az állataid megmaradtak vóna.« Itt van egy szegény család, s a fiatal asszonykának a múltkor is vittem egy kötényre valót, aztán zsebkendőt. Adtam neki kenyeret, s akkor adtam húsvétra tojást. S az úgy megköszönte. Azt mondta, Isten fizesse, Erzsi néni. S ez mindennél többet ér nekem. Nem mondjuk, hogy miért adjuk, csak meggondoljuk, hogy azt az öreg szüleinkért adjuk”(36).

Az állatok jelzései

„A bagoly, mikor nyerít. Például a nővéremnek a férje beteg vót, s éjszaka ott vótam mellette, s hallottam, hogy a bagoly rikkantott egyet, s azt mondta a sógorom, Isten nyugtassa, hogy »Na halljátok-e? Mikor még kettőt rikkant, nekem mennem kell.« S másodszor es csúful elrikkantotta magát, s másnap délben meghalt”(38).

„Gondolkoztam, de nem tudom, hogy van az, de volt úgy, hogy a halál-bagoly itt csüngedezik, így mondjuk. Ilyenkor ideges leszek, hogy valaki meghal”(18).

„Van egy nővérem, amelyik a férjét nem szerette. Így az szeretetlenül halt meg. Ezt így nevezzük. Amikor a bagoly elcsáfogta magát a háztetőn,

szaladt ki a nővérem, hogy »Jaj, vajon az én házam tetejin van-e, hogy eccer szabadulnék meg az uramtól?« Várta vagy az urának vagy magának a halálát. Az egyiknek. Hogy szabaduljanak meg egymástól. Mert az ura félrejár, ő nem szerette, húsz évvel idősebb vót a férje. Hitt a bagolyba, s örökké várta” (15).

„Hát ott van Hidas Jóska esete. Ott szembe a nővéremékkal. Ott éjszaka a ház tetejire ment a bagoly, s ott csúnyán de csúnyán megverte a szárnyát, s elsikolytotta magát. S akkor kiment az ember, s elverte. Ezt a felesége mesélte. S akkor hátrarepült a csűr tetejire, s ott újból a szárnyát csapdosta, de csúful de csúful sikolytozott. Másnap Jóska elment Karcfalvára a vásárra, s ott megölték”(3).

„Van a halálmadár. A bagoly. Ha megjelenik a csűrön vagy a ház tetejin, s kezd ott sírni, az es hojza a halált. Az a halál madara: a bagoly. Azt es elkergezzük: »Menj el innen, ne jövendölj nekünk!« Ijedtséget okoz, met valahogy úgy megirtózik az ember a hangjától, mikor olyan furcsán csinál. Met nem a rendes hangján jelez, a kutya sem, hanem olyan síró hangon”(29).

„Legjobban a kutya sír s vánköl. A halál előtt egy héttel má megkezd. A kutya úgy érez! Például vót itt egy ember, s a kutyája úgy szerette, hogy végig kísérte, mikor temették, s még a templomba es bément. A kutya sírassa, vannyog, banköl. Olyan keservesen. Akkor már mondják, valaki meghal. Nemcsak arra a házra, hanem arra a szomszédásra es megérzi”(12).

„Ahol kutya van, megjelzi, ha valaki meghal. Az nagyon megérzi. Sír. Azelőtt má kezd sírni. Má három nappal azelőtt. Olyan nyugtalan, mintha valamit keresne. A bagoly, az es megjelzi. De még hogy megérzi! Az éjjeli bagoly, mikor szól, ha nem abban a házban es, de abba a körzetbe halál lesz. Biztos. Ezt má sokszor tapasztaltuk. Sokszor! Egy komám szilikózisos vót. S a bagoly ott szólott egy hétig minden áldott este. Ahogy szürküldött, kezdte. A család gondolta, hogy halál lesz, de hogy olyan hirtelen, azt senki. A kórházba vót a harmadik emeleten. A felesége mellette. S hát a feleségit elküldi, hogy beszéljen a doktorral. Az még el se ért az irodáig, hol az orvos vót, s az ember kidobta magát az emeletről, s abba a helybe meghalt. Úgy-hogy addig szólott ott a bagoly, mondta édesanyám: »Meglássátok, itt a tízesen halál lesz!« S az lett. Mégpedig hirtelen. Mikor lépett ki az ablakon, azt mondta a többieknek: »Na, Istennek hagyom magikot!« – s ezért öngyilkosságnak vették”(1).

„Például az én fiam, mikor meghalt, azt mondják a szomszédok, azon az éjjel úgy böggött a kutya, úgy bankölt, hogy erőst. S amikor csinálta a me-rényletet... met ugye felakasztotta magát, akkor a kutya annyira sírt. De ugye senki se vót itthon”(15).

„Amikor a kutya elbőgi magát, vagy bankol az udvaron, akkor vagy a szomszédnál, vagy a háznál halál lesz. Amikor a kutya elbőgi magát, nem es tőrjük, akkor kimenyen valaki, s megszidja, vagy megveri a kutyát, hogy hallgasson. Met tudjuk, hogy az veszélyt jelent. Ha elhallgat a kutya, avval a veszély nem hárul el, de mégis rosszul esik nekünk, mert tudjuk, hogy nem jót jelez. Például eccer, még a vén házban laktunk, a kutya bankolt, s szök-dösött fel az ablakra, de nem bírt magával. Felébredtünk, s hát akkora tűz van a közelbe, hogy a töt (tüt) is meg lehetett vóna kapni. Úgyhogy a kutya megérzi a halált s minden egyéb bajt”(29).

„Amikor édesanyámnak a veséi felmondták a szolgálatot, akkor nem tudtuk elképzelni, hogy mindig egy bagoly ott tanyázott a csürbe, örökké még állt ki oda, s ott siránkozott. Mondta Ignác, »Meglátod, ez a mocskos bagoly megint valamit reánk hoz. Mindig csak itt kuvikkol.« Akkor vót itt a szomszédnak egy nagy kutyája, az úgy bankolt egész éjjel. Engemet úgy sér-tett, hogy vége vót az életemnek. Mondtam es, te Jóska, add el azt a kutyát, a franc egye meg, úgy bankol örökké. S azt mondja: »Ő nem tudja, de va-lakit a szomszédból esment kiviszen.« Met így bankolt, mikor Bara Áronné meghalt akkor es, s mikor az ura meghalt, akkor es. Ez volt egy héttel aze-lőtt. S hát édesanyám azt mondja: »Olyan gyengének érzem magamot a mai naptól. S estefelé, úgy minden szó nélkül elhunyt. Így azt tartsuk, hogy egy bagoly s egy kutya jövendölte meg az édesanyám halálát.

Most nemrég halt meg Bara Jánosné, egy 90 éves öregasszony. Idehozott egy mellénybundát tátához, hogy javítsa meg. S azt mondja, »meglássátok, Ignác, megjavítod a bundát, de én nem fogom elhasználni. A bagoly minden este a házam tetejin kuvikol.« Az öregasszony elment, s mondom Ignácnak, te, javítsd meg szegénynek, míg él, horgya. Másnap felvittem a bundát, hogy vegye fel, s hát az ágyban van. S kérdem, Anna néni, mi van magával? S azt mondja: »Nézd meg, itt kuvikol a bagoly, s én most meghalok.« Nagyhitű volt! »Nézd meg te, meg kell haljak!« S mondom, ó, ne hitesse el magát. Ez nem lehet igaz. Estefelé mondják, hogy Bara Jánosné meghalt. Eh, mondom, azt a bagoly mindenit, ha még eccer idejő, kövel verem el innet. Mind ki-hordta a népet az utcából. Vagy tizenegyen éltünk itt, s most alig vagyunk három család. Mind elhordta! (36).

Különleges előjelek

„Ezek a jelek nem jelzik, hogy valaki mennyi időn belül fog meghalni, hanem olyan jeladásnak tartjuk, hogy várják a beteget a halottak”(15).

„Olyant hallottam, hogy leszakadt a gerenda, s mikor annak két hete volt, az asszony meghalt. De akkor nem gondoltak ilyesmire. Azután aztán mondták, hogy lássátok-e, a jel milyen. Az Úristen megjelezte, hogy baj lesz”(7).

„Én meg szoktam érezni, amikor valaki meghal a rokonságból vagy a szomszédságból. Abból érzem meg, hogy én nem tudom, valahogy önkénytelenül, mindig halottas ének, a van az eszembe. Éjszaka felébredek, s halottas ének van az eszembe. Akkor má tudom, hogy vaj egy nap, esetleg egy hét múlva, de halott lesz a rokonságba vagy közeli szomszédságba, biztos, hogy halott lesz. Amikor itt hátul, a sógornőmnek a fiát megütte az áram Bányán (ti. Balánbányán), fiatalember vót, akkor odalenn vótam a leányoméknál, s az az ének vót mindig az eszembe, hogy... na most nem jut eszembe, s azt tapasztaltam, ha az az ének nem a házba bent, csak az udvarba jut eszembe, szóval kint, akkor távolabbi rokon hal meg. De ha mindig a házba van az eszembe, s úgy jő még, hogy dudoljam is, akkor közeli rokon hal meg. Ez biztos. Ezt má én annyit tapasztaltam. Mindig az jut eszembe: »Ó, keserves jajszó, minnyájan meghalunk,/ Ifjak és öregek, számadásra állunk./ Óh, fájdalom, szörnyű aggodalom,/ Halál ellen nincs, nincsen oltalom.« Ez a szakasz mindig, de mindig az eszembe van. Én eleget gondoltam világi énekekre, s mindenre, de mikor mentem ki az udvarra, az a keserves jajszó mindig az eszembe vót. S menyek ott Szenttamáson a falu között, s egy motorbiciklis utolér, s aszongya »jaj, ángyi, hallotta-e, hogy Tibi meghalt?« Mondom, melyik Tibi? »Hát Albert Tibi!« Hát, mondom, én megéreztem. Met mindig a halottas ének... nem tudtam az eszemből kivetni. Éjjel... éjjel, ha felébredek, halottas ének az eszemben. Hát hogy létezik, mikor este fekdüdtem le, nem énekeltem, s éjszaka felébredek eszemben a halottas énekkel! Na ez nekem örökké megjelenti a halált. Ezt én má mióta tapasztaltam?! Van úgy, hogy muszáj énekeljem”(1).

„Azután eszembe jutott, hogy a tanár úr elment, hogy még mit akartam mondani. Arról a Zitáról van szó, akinek ma vótunk a harmincnapos miséjén. Tudtam, hogy valaki a szomszédságból meghal akkor es, met azelőtt egy héttel mind halottas ének járt az eszembe akkor es. Ez a Zita úgy járkált le s fel az úton inekciózni, hogy... s uram, annak a hétnek a végén meg is halt. S én má azelőtt tudtam, hogy meghal valaki innen a szomszédból, met a halottas ének az eszembe volt”(1).

„Ezelőtt még azt is mondták, hogy na, a lámpaüveg elpattant, valaki meghal. Vagy éjszaka olyan furcsa ropogásokat hallottak a házba, abból is arra következtettek. S volt, amikor be is valósult”(38).

„Ha leesik egy kép a falról, az is azt jelenti. Például volt itt olyan eset, hogy olyan álmot látott az ember, hogy ő ma nem menyen munkába, mer meghal. Az ágyba maradt. Leesett a szentkép a falról, s halálra ütte. Pedig a szentképet aznap senki nem mozdította meg”(29).

„Mikor gyermek vótam, édesanyámnak vót egy legelső lejánkája. Az meghalt. Mindig azt hallottam, hogy úgy halt meg, hogy a kaszát megfogták – fel vót a műhely szélkoszorújára téve –, s úgy a ház elejibe lependítették. S azon az éjjel meghalt a lejánka. Az vót a halálnak a jele. Azt valami szellem csinálta: a lejánka haldoklott, s csak azt hallották, hogy a kasza akkorát pendült a ház előtt. Nem leasett, hanem onnat elvitték, s oda levágták. Valaki?! Valami?! S akkor kiszaladtak, s hát a kasza. S minnyá halt meg a lejánka. Ez úgy '907–908-ba történt. Ezt édesanyám örökké elmondta. Me neki hat gyermeke halt meg, s mindig valami jeleket hallott. Ezek azt is jelentik, hogy lehet várnak valamit. Körletünkbe vannak – me így mondják –, körletünkbe vannak a lelkek”(15).

„Édesanyámtól azt tanultam, hogy amikor ess, s a nap süt, hirtelen halál lesz. Valaki hirtelen hal meg. Megjelzi ezt az idő. S így az életben tapasztaltam, hogy napsütés volt, s esett vagy kezdett esni, s a nap kisütött, s örökké mondtam, hirtelen halál lesz. Má többször tapasztaltam”(1).

„Például, amikor édesanyám meghalt, azon az éccaka én nem voltam fenn náluk. Az uram éjjel munkába volt. S hát mintha egy hordót megindítottak volna, úgy recsegett a gerenda. Ez a halála alatt volt. Úgy este kilenckor. Ő ott halt meg, ahol én születtem, de a zajt itt hallottam. Reggel jött, úgy öt órakor a nővérem, s asszonya: »Gyere, me édesanyám az este meghalt.« S mondom, hogy ne, az este mit hallottam. S azt mondta: »Ő jelentkezett. Jelentette, hogy távozik tőlünk”(15).

A halottak „hívják”, „várják” a haldoklót

Lényegében az előbbi megnyilvánulási formákhoz is sorolhattam volna az alábbi előjeleket. Döntésemben az volt az irányadó, hogy több adatközlő is jelezte, hogy ezek többnyire az elmúlás előestéjén jelentkeznek. A típuscímet, kissé alakítva, az adatközlőktől kölcsönöztem. Újabb meggyőző bizonyítéka annak a felfogásnak, hogy a haldokló ismerős, rokoni környezetbe készül, ahol elébe mennek és várják, mint a „vendéget”.

„Például csattan a kályha, ropog az asztal, azt mondják, hogy a halottak jönnek, várják a beteget”(15).

„A fiam súlyos tüdőgyulladásban volt. Én adtam neki a teákat s mindent, de ő csak a halállal küzdött. Csak örökké a halottakat – ugye édesanyám es meg vólt halva – szólígtatta: »Várjon mámá! Met menyek én es! Várjon nó!« Mind a halottakkal beszélt egész héten. A haldokló látja a halottakat. Mikor azokat lássa, s azokval kezd beszélgetni, akkor közel a halál. Egy jele a halálnak. A halottak megjelennek az ő ágya előtt. Nyitva vót a szeme, nem aludt, hogy azt mondhattuk vóna, álmodott. S ilyent má többet láttam. Volt olyan, hogy a hitvestársát lássa, vagy a gyermekeit. Nem alszik, s mégis lássa a halottakat, s beszél vélek. A halott hívja, s a beteg monja: »Hát még nem menyek!« S ez azt jelenti, hogy még megélhet. De ezt csak ő hallja, s csak ő lássa a halottakat. A válaszokból lehet következtetni, hogy mit lát s mit hall s kivel beszél. Ha azt mondja: »Hát még nem menyek«, akkor még megél, de ha azt mondja: »Menyek«, azt jelenti, hívják, s meghal. S ez így igaz. Láttam sokat ilyent. S még úgy kapkod utána es, hogy még ne menjen. A kezit es kinyújtsa, mintha akarná megfogni a halottját, aki őt hívja”(29).

„Amikor édesanyám múlt ki, akkor es ott voltam. Én es Tera vagyok, s volt egy testvére, ő es Tera. S azt mondja eccer nekünk, hogy »Tera!« S mondom, tessék édesanyám! »Nem te, Tera, bánosi (egy utcarész) Tera itt van-e?« Akkor ment el a testvére épp, s ő úgy tudta, hogy ott van, haldoklott, s tudta. Azt akarta, hogy mondja meg neki, met meg volt halva a testvérinek, Terának az ura, hogy ne, az ura ott ül a házba. Mi nem láttuk, de ő látta, hogy ott ül. Látja is, s beszélget is a halottakkal. Terának, a testvérinek az urát, Szabó Jóskát ott látta”(18).

„Az én uram, mikor halálán vót, s mindenkitől elbúcsúzott, halkan még annyit mondott: »Jaj, mennyien vannak... öregek«”(30).

„A haldokló mind hívja a halottakat. Mind például anyósom es. Mikor halt meg, az édesanyját, az édesapját, minden rokonát, mindegyiket hívta, szólította: »Gyertek, na! Ne hol vannak! Édesapám! Édesanyám!« Mind a falról szólította: »Ne, mind itt vannak, mind itt vannak!« -mondta. Ez így igaz. Fazakas Daniné es, Szabó Árpádekkal szemben, most, amikor halt meg (1991-ben; néhány hónappal korábban, és az előző években adatközlőm volt), na az es, mikor haldoklott, mind mondta, hogy: »Ne, édesanyám! Édesapám!«, s a testvéreit, mindeniket szólította: »Ne, mind itt vannak... ne, mennyien vannak a házba!« Ezeket az utossó óráiban lássa. Ez azt jelenti, hogy mikor a halottakat lássa, má ő is szinte ott van közöttük. Ő lássa, ő már érzi a halálát”(38).

„Például, az én boldogult uram, amikor halálán volt, halála előtt egy héttel a belső szobából kifut a konyhába, a kicsi ágyra felül, s a lábát is, mint egy kicsi gyerek felhúzza. S kérdem, mét jöttél ki? S azt mondja, hogy: »Egy

sánta fekete macska ki akarta szíjni a véretem!» Menj el, Áron – mondom. Én a nyáron bent aludtam, s ott még a légy sem tudott bójöni, met szitát raktunk az ablakra is. Itt semmi sincs. De ő nem mert bójöni. Mondom a fi-amnak, s ő is bójött, s a fiókot kihúztuk s minden, hogy gyözödjék meg, hogy itt nincs semmi. S azt mondta, hogy a fekete sánta macskát ő ébren látta. Szóval, nem aludt, úgy látta ébren. Utána egy héttel halt meg. Ez neki egyféle látomása volt. Általában macskák jelennek meg a betegnél, s az ördög. Aztán megjelenik az apa, anya, testvér, s azokat a beteg lássa, de mi nem. Én se láttam a macskát, de ő látta. Általában a haldoklónak eljőnek a halottak, s beszélgetnek es vele. Nem is álmukban, hanem olyan beteg agy-gyal, magokon kívül vannak, s beszélgetnek. Hangosan mondja: »Édesapám, édesanyám! Itt van édesapám!» Ezt úgy értelmezzük, hogy ott van a halott előtte, s lássa, hogy jöttek érte”(15).

„Sok olyan haldoklónál voltam, amelyik beszélgetett a halottakkal. Beszélgetett. Azt mondta, hogy itt van, s megmondta, hogy ki. Itt vótam a szomszédba, Bács Ágostonnitt. Ágoston súlyos beteg vót, s eccer kezdett kacagni. S hát úgy kacag. S azt mondja Erzsi, a felesége, mit kacagsz Ágoston? »Hát nem látod – aszondja –, mind itt vannak, nézd meg, mind hazajöttek! Hazajött édesapám es, hazajött édesanyám es, itt van a fesső sógorom es! Mind itt vannak körülöttem!» »Menj el, Ágoston, te mit beszélpsz?! Hát a szemed nyitva van! Hát itt senki nincs ebbe a házba!» – mondta neki Erzsi. »Te ne beszélj me itt vannak mind. Nézd meg, mind itt vannak körülöttem!» Nós, erről má tisztába vótunk, hogy ő má a halottakkal foglalkozik, s velek beszélget. Nyitva van a szeme, nem álmába lássa, s akkor es azt mondta... S helybe kellett hagyni. Me mondta: »Na, nézd meg, még a kicsi leányka es, a testvérem, meghalt rég, még az es itt van!» Így mutogatta a kezivel: »Hát ne, mind itt állnak körülöttem, Erzsi. Nem látod?» Na így, ilyent sok helyen láttam, s hallottam, hogy a halni készülők beszélgetnek a halottakkal. Hiába, hogy ébren van, erősíti, hogy ott vannak. Nem tudom, mit mondjak erről?! Én azt mondom, hogy neki a gondolata csak ott jár, a betegségin, s hogy ebbe beléhal. S akkor ő, ameddig az eszin van, mindig, mindig, azon jár az esze, hogy hogy volt azokkal, akik hézza tartoztak, s milyen lesz velik a találkozás. Én csak azt mondom, hogy ezen tusa-kodnak, ez jár az eszikbe. Hogy az elhunytak lelkivel találkoznak. Ők ezen vannak csak”(1).

Kun Ernő írja, hogy a „paraszti halálkép számos megfigyelést tapasztalot, hiedelmet, mágikus eljárást ismer arról, hogyan lehet előre kifürkészni,

vagy elhárítani a halált, illetve milyen jelekre kell figyelni, amelyek figyelmeztetnek közeledésére.”⁴²

Erre a megállapításra válaszol részben a fent közölt és a megnyilvánulási forma szerint rendszerezett, olykor néhány szóval is értelmezett gyűjtés.

Viszont megválaszolásra vár még jónéhány nyitott kérdés, amelyeket itt fogalmazok meg és keresem rájuk az adatközlők válaszait, mivel azokat is az elválasztó rítusokhoz tartom besorolhatóknak, akár csak az eddig bemutatott előjeleket. Tulajdonképpen a halál előjeleit óhajtom mélyebben, összetettebben értelmeztetni az adatközlőkkel:

– Ha netán az álom a halált előidéző ok, el lehet-e hárítani az okozatot, és hogyan? (Azt már láttuk, hogy mit tesznek a bagoly/halálmadárral, kutyával.);

– Kinek adatik meg a halált jelentő álomlátás képessége?;

– Az álomlátó közli-e álomlátását, hogyan és kivel?;

– Milyen lelki hatást vált ki a közlés a közvetlenül érintettben, a hozzátartozóban, vagy éppen az álmot-látóban?;

– Ki érti az álmokat, és a többi jeleket?;

– A jeleket mennyire értelmezik egyértelműen, mennyire eltérően?;

– Milyen álmoképeknek, jeleknek van elsődlegességük („garanciájuk”) a halál bekövetkeztét illetően?;

– Az álom, a jel észlelésétől számítva mennyi időre következik/het be a halál?

A válaszok egyike-másikára már az eddigiekből is kaphatunk olykor utalást. A teljesebb válaszadást a továbbiakban is az adatközlőkre bízunk.

Megjegyzem, hogy a vallomások nem követik a fenti kérdéssor szigorú sorrendjét; a kutató kérdéseit pedig mellőzöm, mert a válasz legtöbbször közvetlenül is tartalmazza azokat .

„Ha régi halottat lát az ember, hogy avval beszélget... az jelzi a halált. Met olyan álmokat lehet látni, hogy az ember nem is hinné, hogy ez így lesz. Nálunk volt egy olyan asszony, hogy álmában olyanokat látott, hogy aztán álmodta-e, nem tudom, de amit álmodott, s amit megmondott, igaz volt. Másokkal es álmodott. Igen. Sokszor még meg is figyelmeztetett. Volt egy másik öreg néni, odaki lakott, a rendesen mondta: »Te, mondd meg a szomszédasszonyodnak, ügyeljenek, mert nagy veszedelem vár reik.« Menjen el Jula néni, vajon mi? S azt mondja: »Hát nem tudom, de olyan álmod láttam velük, hogy veszedelemben lesznek!« Nem tött belé, körülbelül olyan három négy hét, s két tehenjeket ütötte meg az Isten ítéletje. Olyan volt, hogy az álomlátásból sokat mondott, s mind igazat. Ha valakit olyant látott, hogy

közelvaló szomszédja, megmondta: »Mondjátok meg ezeknek, hogy ügyeljenek«”(7).

„Mindenki álmodhat mindenkiről: szomszédról, rokonról, anyyi, ha a falu másik felibe lakik is, csak ismerje”(15).

„Szülő es, testvér es, még a nem hozzátartozó es megálmodhatja. Az időt nem tudják meghatározni, lehet holnap es, s akármikor. Az én uramra es megmondták, itt alol laknak, egy szomszédasszony, most az es beteg: »Te – azt mondja –, uradot olyan cifrán, s olyan szépen felötözve láttam, tiszta fehér gyócsingesen« –, s hát majdnem, majdnem meghalt! Kellett futni a papért, hogy gyóntassa meg, met hát vége az életinek. Ugye, ilyen álmok vannak”(7).

„Rokon, de nem rokon is megálmodhatja, s akkor eljő, s megmondja, hogy felöletek ilyen álmot láttam, te, vigyázatok. Tarcsatok hézza, met ne, milyen álmot láttam, nehogy beteljesüljön. S azt is meghagyja, hogy ha beteljesedik, mondd vissza, hogy igazam vót-e vagy nem”(36).

„Általában, mikor így eszeülünk, elmondjuk, ki mit álmodott, s mind úgy vélekedünk, hogy ez azt jelenti, hogy az azt jelenti, hogy nem jelent jót; betegséget, halált jelent, lemaradást, veszedelmet. Úgy egyformán értelmezzük. Van olyan, aki többet tud egy álmról, van aki kevesebbet. Van olyan es, aki eléveszi az álmofejtő könyvet, s abból kikeresi. Most nemigen van olyan, aki mindent meg tud fejteni fejből”(15).

„Az öregasszonyok régen ezeket mind meg tudták fejteni. A mostaniak nem tudnak annyit”(36).

„Amikor olyan álmot látunk, hogy meszelnek a házban, hogy a gerenda letörik, az biztos, hogy halál. Hamarosan! Ezekből mind arra következtünk. Met ez má több helyen megtörtént. Én, ha olyan álmot látok, hogy meghal valaki, vagy meszelünk, azt má tudom, hogy ott halál lesz. Ezeket mindenki tudja, s a fiatalok nem hiszik. Amíg meg nem történik, nem hiszik. Nekik több a dolguk, nem es törődnek egyébvel, s nem hiszik”(29).

„Az álm azért sokszor bételik. Úgy pillanatnyilag nem es veszi az ember észre, hogy há ebből vajon mi es jó ki. S vannak olyan álmok, hogy úgy elfelejti az ember, de amikor a csapás éri, eszibe jut”(23).

„Én nem álmodtam, hanem egy szomszéd azt látta álmában, hogy a hídon, itt nálunk jött keresztül, s a házunknak a cserepei mind hullnak le. S egy másik szomszéd azt álmodta, hogy az istálló tetejire egy nagy lobogó ki vót tűzve, s rengeteg ember fekete ruhában az udvaron. S nemsokára az én fiam meghalt. Ezeket azután mondták meg nekem. De általában megmondjuk a rossz álmokat. Figyelmeztetjük egymást, de nem örökké készülünk fel”(15).

„Én, amikor Albert Mártonnéval azt az álmot láttam, amit meséltem a tanár úrnak, nem mondtam meg nekik. Valahogy úgy... félttem megmondani. Nekem volt egy nagynénim, s ő megálmodott sok mindent. S mentek hozzá kérdéssel, hogy ezt s ezt álmodtam, s mit tegyünk? S ő rendesen azt mondta? »Fiam, hívjál esze estére öt asszonyt s imádkozzatok! De ne adjatok sok alamizsnát! Két pohár italt s kenyeret. S többet semmit!« Így például egy gyermek meggyógyult. Megváltották az alamizsnával s az imádsággal. Me arra es valaki várhatott”(30).

„Itt volt egy szomszéd. Róla álmodtam rosszat. Nem mondtam meg, met nagyon súlyos vót a férfi, s az asszon mindig sírt. Neki nem mertem megmondani, de így megmondtam a szomszédoknak, hogy mit láttam. Tehát van úgy, hogy megmondjuk, s van úgy, hogy elhallgassuk. Mikor, hogy...”(15).

„Én így elmondtam többnek: Vigyázzatok, te, met nem jó álmot láttam nálatok s rólatok. De imádkozzatok! Amikor nem jó álmot látunk, akkor azt szoktuk mondani, hogy: »Imádkozzunk álomfejtő Szent Jóhhoz, hogy fejtse jóra minden rossz és gonosz álomlátásainkat.« S aztán egy Miatyánkot s egy Üdvözlégyet elmondunk álomfejtő Szent Jóhhoz, hogy múlték el tőlünk a veszély. De azért direkt nem megyek el ahhoz a házhoz, amelyikről álmodok, me nem akarok jósló lenni, sem senkit megijeszteni, csak ha látom őket, akkor mondom meg”(29).

„A régi öregektől úgy hallottuk, hogy amikor rossz álmot lát valaki, akkor, amikor kinyissa a szemit, ne mondja el senkinek napja feljöte előtt, veszen keresztet, és az álomfejtő Szent Jóhhoz imádkozzék, hogy fejtse jóra az álmot”(15).

„Aki ilyen álmot lát, úgy gyötri magát... Nem jó! Csak állandóan az fog az esziben, hogy »Jaj Istenem, vajon mi jö reánk?! Vajon, milyen veszély jö reánk?!« Csak ebbe gondolkozik, s ezen öli meg magát, s törődik (ti. gyötrődik) úgy hogy... s méges aztán csak eljő, amit a Jóisten reánk mér. A családba elmondom az álmot. A többiek es el, ha rosszat álmodnak, s úgy mondom én es rea, hogy a Jóisten öröjzön meg minden különös bajtól! Álomfejtő Szent Jóh egy szent a szentek között. S az az álmok megfejtője. Úgy bízunk a Jóistenbe, hogy ő meg tudja fordítani az álmot. Bár nem az ő erejiből! Hanem a Jóisten kegyelmiből”(29).

„Úgy tartották, hogy az álomlátástól három napra vagy három hétre békövetkezik a halál. Örökké úgy reszkettem, mikor valami olyant láttam, hogy Istenem, csak valahogy telnék el az az idő, az a nap. Hogy nehogy valami megtörténjen”(36).

Az előjelek összefoglalása

1. A halál előjelrendszerének egyféle elkészítése után a kutatónak mérlegelnie kell az elmúlás elővetítésében szerepet játszó jelenségek, jelek, formák részarányát, természetesen a gyűjtött adatok függvényében és a gyűjtési területre vonatkozóan. A tipologizálás nyilván magán viseli a kutató egyéni szemléletét.

Számbeli megoszlásuk szerint a következő csökkenő sorrend állítható fel: I. Az álmok jelzései: 30; II. Aki megéri vagy akinek megjósolják a halálát 11; III. Különleges előjelek: 9; IV. Az állatok jelzései: 8; V. A halottak „hívják”, „várják” a haldoklókat: 7; VI. Túlvilági jelek: 5.

Összesen 70 halált jelző előjel, közel 40 adatközlőtől. Meggyőződésem, hogy azért csak 70, mert közben a gyűjtéssel, a kutatással megálltam. Akárcsak a lakodalom világát, teljes mélységében az elmúláshoz fűződő hiedelem- és szokásvilágot sem lehet maradéktalanul még egyetlen faluban sem feltárni. Erről a továbbiak még inkább meggyőznek.

2. Pusztá ránézésre is egyértelmű a kép: az elmúlás uralkodó előjele az álom. Kunt Ernő, aki a magyar parasztság szellemi hagyományait, összmagyarságában vizsgálja, hasonló következtetésre jut, bár nem számokban gondolkodik: „A halált közvetlenül megelőző jelek közül igen gazdag a halált jelentő álmok csoportja.”(43)

Hogy a halálhoz való viszony befolyásolásában, alakításában miért az álmok játsszák a döntő szerepet, ennek értelmezése meghaladja a folklórtudomány illetékességét.

3. Milyen elemekből, tárgyakból, tárgyegyüttesekből, élethelyzetekből, jelenségekből állnak össze azok az álmokképek, amelyek közvetve vagy közvetlenül kimondottan a halálra vagy a halálra *is* utalhatnak? Bízom abban, hogy az alább közölt, nem teljes *leltár* tovább gazdagítja majd a magyar (esetleg nemcsak magyar) álom-szimbólumrendszert, vagy igazolja a meg-lévőt⁴⁴: elhunyt pálcás öregek gyülekezete valaki háza előtt, s néznek be az udvarra, s az őket kérdezőnek mondják, kit várnak; nagy vízen átmenni; nyakra tekeredő kígyó, mely a bal mellbimbót szívja; piros vér folyik a testből; álomban meglőnek; meszelés, takarítás, szemetes lakás; szántás; gabonát vetni; pityókát ásni, ültetni; az aratást lefogyatni; lámpát kifujni; medvét látni; kaszást látni; kaszálás; ültetés; verekedés; fehérbe öltözni; fehér kri-zantém; fehér gyapjú fonása; fehér dolgot látni; fehér lepedőben látni valakit; ölési szándék késsel; kiterített kender az udvaron; kenderszárítás; fonás; méhraj látása; légyraj; tüzet látni; temető (gyász) gyülekezetet látni valakinek az udvarán; szemes gabonát töltögetni, szegfűcsokrot adni valakinek;

enni adni valakinek; házgerenda letörése; ha az udvaron kivágnak egy fát; élőfa kitörése; katonaságot látni; vízbe esni; valamilyen tetőről, magaslatról lezuhanni; háztető beomlása; nemi erőszakot elkövetni ... és az eltitkolt, „el nem mondható” álmok.

Közel ötven álmképalkotó elem, eszköz, jelenség tehát, melyek közül jelentős az analógiás célzatúak száma. Elemzésükre még a halál és temetkezés hiedelemvilága című fejezetben is visszatérek.

4. A halál előjeleinek csíkszentdomokosi vizsgálatával nem látványosan, de talán sikerült teljesebbé tenni folklórkutatásunk halálképvizsgálatának eredményeit. Véleményemet egyrészt Jung Károly szavaira alapozom, aki szerint „Voltaképpen tehát egyetlen felhasznált munka sem törekedett e kérdés feldolgozásában a teljességre, aminthogy nincs is tudomásunk olyan alapos kérdőívről vagy irodalmi műről sem, mely kizárólag a haláljósítás és a halál előjelei kutatását és feldolgozását tűzte volna ki célul maga elé”⁴⁵; másrészt pedig Kunt Ernő munkájára, aki e kérdéskörnek, mint említettem, összmagyar vonatkozásban hatlapnyi értelmezést szentel, kevés szokás-, illetve hiedelemszöveggel, eseménytörténettel. Hiszem tehát, hogy az általam gyűjtött hiedelemiszövegek, amelyek legtöbbször nemcsak tényközlések, hanem sorshelyzetek, értelmezések is, teljesebbé teszik a magyar parasztság halálképéről alkotott felfogásunkat. Jelzik jó néhány jelenségről azt is, hogy amiről mai ismereteink szerint, eddig azt hittük: a magyarság által lakott terület csupán egyikén-másikán ismert, most távoli pontokon is felbukkan, ugyanakkor jelzi a formai változatosság ellenére is, művelődésünk és szellemi világszemléletünk viszonylag egységes képét.

5. Noha a halál előjelei az elmúlással és temetkezéssel kapcsolatos szokás- és hiedelemanyag igen kis részét képezik, a bemutatott anyag is megerősíti azt az általánosan ismert szemléletet, hogy a folklór leghagyományosabb, legkonzervatívabb rétegével van dogunk. Nagy Ödön – K. Kovács Lászlóra hivatkozva – mondja, hogy a halál előjelei a földkerekség minden népénél megtalálhatók.⁴⁶

6. A halál előjelei szerves részét képezik a halál és a temetés egész hiedelemvilágának: a halál gondolatára való ráhangoló képességük, céljuk által az elválasztó rítusok „ideológiai” jelenségeinek tekinthetők.

7. Miért volt és van szükség ma is szellemi műveltségünknek eme ősrégi rétegére?

Ha figyelembe vesszük, hogy a paraszti élet- és szemléletmód többnyire a gyakorlati hasznosság útján halad, akkor a kérdésfeltevésre a válasz Kunt Ernő szavaival fogalmazható meg: „Ha jól meggondoljuk az álmra és egyéb előjelekre vonatkozó hiedelmek, jóllehet irracionális tartalmúak, a

hamis tudat forgalomkörébe tartoznak, mégis hasznosak a közösség számára, hiszen folyamatosan előkészítik az eseményre annak tagjait. Így igyekeznek megvédeni a közösséget a váratlanul bekövetkező elementáris veszteség bénító sokkjától.⁴⁷

„A halált nem lehet megszokni”⁴⁸ – idéztem már Nagy Ödön lelkeszi megállapítását. Tehát hiába az állandó egyházi, papi és imádságos vigasz. Szükség van a rejtett erők, látomások, jelek, jóslatok nyújtotta biztonságra is; más szóval arra, amit már a bevezetőben is megfogalmaztam: az ismeretlen jövő bekövetkezte idejének, módjának, milyenségének tudására. Szükség van – és ezzel visszautalok a paraszti élet gyakorlatiasságának tapasztalt lényegére –, mert míg a halál adott esetben például az orvosnak, vagy más hivatalos személyeknek csak egyszerű statisztikai adatot jelent, addig a parasztembernek saját közösségében életforma váltást hoz, de addig is, míg ez bekövetkezik, mondhatni, a lét és nemlét határán áll: még jelen van abban, amit leélt és amit ismer, de már tudni akarja a folytatást is, amiképp mindig tudni akarja és tudja a szántás, vetés, betakarítás, születés, lakodalom, megemlékezés idejét és módját is.

Szerintem ezzel a következetesen gyakorlatias életvitellel értelmezhető legjobban az a gazdag lelki, szellemi háttér is, amely a halált megelőzi illetve végigkíséri.

A haldokló és a haldoklás

A két fogalom mellérendelése különállóságukat és összefonódásukat akarja érzékeltetni. A kutatók többsége vagy az egyik vagy a másik jelenségre helyezi a hangsúlyt, holott az elválasztás időszakában egymásnak függvényei. A közösség, egyelőre a szűkebb közösség – és ez egyben az elválasztó rítusok egyik sajátossága is – egyformán figyeli mind a haldoklót, mind a haldoklást, illetve annak minőségi lefolyását. A cselekvéseket, a rítusokat e két jelenség egyidejűsége, összehangolódása szerint kezdeményezik, majd végzik; ezt befolyásolja a haldokló személyisége, valamint a haldoklás milyensége.

A. van Gennep modellje szerint vizsgálódva a haldoklás kibontakozása társadalmilag visszahat az egyénre, vagyis a haldoklóra. Az egyén a haldoklás minősége szerint kerül a közösségi érdeklődés valamelyik terébe: filmtechnikai szakszóval fogalmazva: távoli, közép vagy előtérbe. E térsávokban való mozgás nem egysíkú, és nem egyirányú. A válságos pillanatok által az előtérbe hozott haldokló, ha állapota jobbra, vagy jóra fordul, visszakerül a

közép vagy távolabbi térbe. A közösség azonban már számon tartja, és a betegség egy újabb válságos hulláma a közösséget még gyorsabban cselekvésre készíti.

Úgy vélem, hogy az egyén ebben az átmenetben is ugyanazt a társadalmi státust éli meg és éli át, mint a lakodalom folyamán a menyasszony és a vőlegény:⁴⁹ megkülönböztetett személlyé válik és az marad a beépítő rítusok teljes kimerítéséig.

A megkülönböztetés már a megnevezésben is jelentkezik: *haldokló*. Csíkszentdomokoson a menyasszonyt az elválasztás rítusaitól kezdődően a bekontyolásig – nagyon fontos beavató rítus – *hazai leányasszonynak* nevezik, és a fogalom helyi értelmezéséből egyértelműen kiderül, hogy jelentése a „már nem / még nem állapotot fõdi. Már nem leány, de még nem asszony”! Ugyanígy a haldokló egyén már nem egészen élõ, de még nem halott.

A vőlegény szó is elválasztó állapotot jelent.

Ha a menyasszonyt és a vőlegényt a lakodalom fõszereplõinek tartjuk, akkor ezzel párhuzamos értelmezésben a haldokló / a halott is fõszereplõ: az elmúlás, a temetés fõszereplõje: õ áll az események, a rítusok középpontjában.

A szerepek ellentmondásosságában is szembetûnõ a hasonlóság: a menyasszony-vőlegény ugyan fõszereplõk, de viselkedésükre a passzivitás jellemzõ: öltöztetik, fésülik, mintegy õrzik õket; a menyasszonyt bekontyolják, rituális szövege alig van, szószólói búcsúztatják. Inkább szemlélõje saját fõszereplõi voltak. A menyasszony és a vőlegény kívánságát teljesítik és kötelesek is teljesíteni mindazok, akik körülöttük vannak. A haldoklóval és késõbb a halottal végzett cselekvések annyira egybeesnek a fentiekkel, hogy fõlõsleges megismételni. Csak a fõszereplõ sajátossága változik.

A menyasszony/vőlegény rituális öltözete egyedi, mivel az esemény is az: jel és jelkép, a megkülönböztetõ, új állapotra jellemzõ. A halotti ruha is az! (Errõl részletesebben késõbb.)

A menyasszony térben való elmozdulásai sohasem önállóak, mindenhol vezetik: a szülõi ház küszöbéhez, a kapun ki, az utcán végig, az oltárhoz, onnan a legény házának küszöbéig, majd az asztalfõhöz, onnan a kontyolászobába, és végül, a házasemberek, a násznépe közé, mellyel le is zárul a beavatás fõ vonulata. A többi szereplõ, beleértve a násznépet is, többé-kevésbé koncentrikus körökben helyezkedik el a menyasszony-vőlegény körül.

A haldokló és a halott hasonló helyzete – a fõ szokásmozzanatokat követve – csak annyiban különbözik, hogy a menyasszonyt saját lábán, karonfogva vezetik, a haldoklót már csak részben, a halottat pedig karon viszik. A

haldoklónak, halottnak éppen úgy kijár a megkülönböztetett lakástér – rendszerint a tiszta szoba –, mint a menyasszonynak.

Mind a menyasszonyt, mind a halottat az elvásztás, eltávolítás és az új állapotba való beavatás pályáján egy ideig majdnem ugyanazokon a helyeken siratják meg; a megtett úton mind a nászmenetet, mind a gyászmenetet, más hangulatban, de egyforma közösségi tisztelettel és érdeklődéssel kísérik, illetve nézik végig.

Mindezek természetesen csak a két átmenettípus hosszas, közvetlen és a részjelenségekre is figyelő vizsgálódás és elemzés alapján fogalmazhatók meg.

A továbbiakban a haldokló viselkedését, a körülötte és vele végzett rítusokat vizsgálom meg, vagyis végeredményben azt, hogy *hogyan hal meg a parasztember Csíkszentdomokoson?*

A jelenségek összegezése helyett továbbra is az adatközlők vallomásait, olykor értelmezését vonultatom fel. Módszeremmel tiltakozni is próbálok a csak lineáris, kronologikus, klisé-szerűre egyszerűsített szokásleírások ellen. „Minden halál más” – mondja egyik adatközlőm. Ha ezt nem vesszük figyelembe, akkor nem érzékelhetjük és nem is határozhatjuk meg a hagyományok fő erővonalait, és a „rövidzárlatokat”, a hagyománysértéseket sem; azon kívül nem tudunk különbséget tenni az egyedi és az általános között.

Hogyan nevezik Csíkszentdomokoson a haldoklást? Milyen ez az állapot? Hogy néz ki? Hogyan viselkedik ilyenkor az ember, és hogyan azok, akik körülötte vannak?

„Haldoklás! Ez az ember utossó órája. Eljött az utossó órája. Így mondjuk” (7).

„Haldoklik, úgy. Még nincs meghalva, de má ott áll, hogy se a víz nem megy le a torkán, se szinte nem es tud szuszogni: csak még a szív mozog, dolgozik, s erre mondjuk, haldoklik” (32).

„Szenvedő óra – úgy nevezzük” (17).

„Vonaglik. Me vannak olyanok, hogy küzködnek. Itt Bara Áron bácsi úgy halt meg, hogy így a haja felállt, jött a haja közt a gyöngyös verejték. A szeme le volt csukódva. S mű így imádkoztunk mellette. S eccer csak felül, s azt mondja: »Minél többet imátkozzatok, met én nem imádkoztam életembe!« Kinyitott szemmel megnézett, hanyatt vette magát, s vége lett.

De azelőtt sokat küzködött : ott hívta anyját, apját – mind meg voltak halva –, az öccseit, akik háborúba vesztek, s onnat kiabálta őket haza. Na erre mondjuk, hogy vonaglik” (36).

„Mefogant a szava” (29).

„A haldokló beteg utoljára kötözködik. Mind kéri, hogy idevigyék, odavigyék, ehhez a gyermekihez, ahhoz a gyermekihez, ahhoz az unokájához. A legtöbb haldokló ide- vagy odavágyik. Vagy az egyik szobából a másikba. Kívánja, hogy hordozzák. Mondja, hogy abba a szobába még eccer se aludt. Ugye, ez annak a jele, hogy az ember érzi a halálát” (30).

„Ilyenkor hánykolódik, mond a haldokló. Nem lehet érteni, hogy mit. Nem a hozzátartozókhoz beszél, hanem akiket lát: ő a halottakkal beszél” (18).

Kik vannak ilyenkor a haldokló mellett? Miért? Mit kell csinálnak? Hogyan illik viselkedni? Hogyan nem? Mit nem szabad a haldokló mellett csinálni?

„Mikor má haldoklik, a szomszédok esszegyülnek. Már-már tudják, hogy vége van neki. Imádkoznak mellette, hogy az Isten adjon neki boldog kimúlást. S ott vannak, amíg meghal.” (33)

„Akik imádkoznak. Azokat hívják, akiről tudják, hogy mégis inkább imádkoznak. Szomszédok. S tudja mégis, hogy mit kell mondani egy haldokló mellett, mit kell végezni. Me hát a szomszédok az elsők: azok mennek bé, azok állnak köréje ... s ha elmondnak vajegy Miatyánkot vajegy Üdvözetet, az neki *(ti. a haldoklónak)* jó. A családból ott van a szülő, gyermek, testvér. A rokonság ott lehet, csak nem sírhat.” (7).

„A hozzátartozók, a szomszédok s a komaság. Sokan nem, mert a haldoklónak kéne a levegő még, s ha odaáll mindenki, hogy lássák, akkor veszik el a levegőt. Azért mennek oda, hogy imádkojzanak, vagy valaki felolvas valamit. Aztán csendben van mindenki, várja az utolsó percet, amíg vége.” (36).

„Nem szabad sírni a haldokló mellett. Azért, mert az a haldokló azt hiszi, hogy ő már hal meg. Amikor múlik ki, s a hozzátartozója sír, azt es kiküldjük a házból...” (29)

„A rokonság s a jószomszédok vannak ott. Nem es kell hívni ezeket, mert az ember érdeklődik, s tudja, s hívás nélkül es menyünk. Aztán megkérdezzük, vajon nem vagyunk-e a terhire, s ő maga felel, hogy nem. Kéri, hogy legyünk ott vele. Kurkóné mind mondta, hogy : »Gyere még, gyere még!«. Komolyan illik viselkedni. Csak biztató szavakat mondunk. Vigasztaló szavakat. Ha lássuk, hogy abba a pillanatba kimúlik, akkor is vigasztaló szavakat kell használnunk. Például Jánosné ángyom mellett. Kérdezte: »Most, Tera, mi lesz velem?« S mondtam neki, ne búsuljon ángyi semmit, met a Jóisten nem hagy el senkit. Lássa-e, mindenki mellé rendel valakit, aki gondját viselje? Maga még meggyógyul, s megjavul! Akkor aztán úgy egyet sóhajtott, s nem kérdezte többet. Met mégis az ember rosszat nem mondhat,

még ha lássa es, hogy rögtön múlik ki. Akkor csak azt kell mondani, hogy megjavul. Az életet kell biztassuk.” (17).

„Az imával. Avval lehet segíteni a haldoklón. Vagy ha ő valamit kíván: az ember eldörzsöli a testit egy kicsit, s úgy vigasztalja, hogy ne búsulj, me megélsz. Nem szabad azt mondani, hogy látom, te má halsz meg. » Ne búsulj, met te még meggyógyulsz!« – ezt. S még együtt menyünk ide vagy oda. Nem kell búsulni, ne búsulj! Ilyen biztató, vigasztaló szavakat kell mondani. Olyant se szabad kérdezni, hogy: »Jaj, megüsmersz-e?« Vagy ehhez hasonlót. Nem illik hézza, met abból ő má azt izéli, hogy lássák, hogy ő hal meg. Még ha lássa az ember, hogy na, hal meg, még akkor es a biztató reményt kell adni neki: hogy meggyógyulsz, kérjük a Jóistent, hogy gyógyulj meg. Evvel má vigasztalja az ember, ugye? „ (29).

„Szeretetet kell mondani s mutatni neki. Például én az uramról tudok beszélni: mindig bójöttem s kérdeztem, hogy vagy?, hogy érzed magad? Mit adjak? Vizet kérsz-e vagy szirupot, vagy gyógyszert vagy ételt? Mit ennél meg? Jobban vagy-e, rosszabbul vagy-e? Megsimogattam, még meg es csókoltam a homlokát. Szeretetet kell nyújtani a haldoklónak (*elsírja magát*). Én magamból kiindulva így csináltam. Szeretettől kell a haldoklót rendezni. A kórházba adnak az embernek egy injekciót, hagyják ott, s ott csak szenved magába. Se ide nem fordítsák, se oda, se aki egy csepp vizet a szájába erejzen, me kiszárad, me a haldoklás avval jár.” (15).

„Nem szabad olyannak odamenni, aki valamikor a szerelme vót. Ne menjen oda! Hogy ne idézze fel a múltat a haldoklóban. Például én magamról mondom: egy legény öt évig udvarolt nekem. S akkor elbetegedett (*ti. egyszer*), s én úgy tartózkodtam, nem es mentem oda, pedig hogy férjhez mentem, meg es komásodtunk. Hogy nehogy valami különlegeset csináljon ő, ott a felesége előtt. Tartózkodtam. S ahogy meghalt, azután megmondta nekem álmomban – ez olyan igaz, ahogy én most itt ülök –, azt mondta... – mikor eltemették, akkor álmodtam. Közel van az én uram sírjához! Hát álmomban a temetőben vagyok... a sír felnyílt, az övé, felült a koporsóban – s azt mondta nekem, hogy: »Te akkor mét mentél férjhez?« S mondtam én úgy álmomban neki: Hallgass te, hát itt van az én uram es, s meghallja! »Nem bánom, akárki hallja! Te akkor mét mentél férjhez?« Háromszor ezt így elmondta, s akkor úgy visszafeküdt, s visszaborult a sír. Na én tartózkodtam, hogy ne menjek oda, mikor betegágyán feküdt, s megjelent ő nekem. Met az úton, útfélen mutatta, hogy ragaszkodik hezzám. Szeretett azután es. Eccer mondta nekem – nem álmomba –, má öt gyermekem vót, »Ha tíz gyermeked vóna se állnék fére mellőled«” (29).

Kik szoktak a haldokló mellett imádkozni és miért? És ezt a haldokló hogyan fogadja? Ő imádkozik-e ilyenkor? Mit imádkoznak?

„Az asszonyok imádkoznak. Csak az asszonyok! Mindegy, hogy a haldokló ember-e, vagy asszony, jobban *(ti. inkább)* a fehérnépek szoktak felsorakozni melléje. Csak olyant imádkoznak, ami a könyvekbe megvan. Így örököltük a szüleinktől, hogy imádkozni kell. A katolikus vallásunk azt követeli, hogy imádkozni kell a haldoklóért. Úgy tarcsuk, a haldokló ettől megkönnyebbül. A Jóisten meghallgassa, és a haldoklónak a bűneit megbocsássa. A haláltusán csak imádsággal könnyíthetnek. Egyebet nem tudnak tenni érte. Az ilyenért többször is imádkoznak. Naponta, míg meghal. Rendszerint este hét órától arrafelé, éjfélig. Inkább akkor kezdenek imádkozni, amikor a haldokló má nem beszélget, vagy nehezen van” (32).

„Az utolsó perceiben a szomszédok imádkoznak mellette, s ha tudja, ő is mondja velek. Aztán elaluszik.” (28).

„A rózsafüzér társulat vezetőjinek s nekünk kötelességünk, hogy elmenjünk a haldoklóhoz, s imádkozjunk. Megkérdezzük, hogy elfogadod-e, hogy egy kicsit imádkozjunk érted? S belé van nyugodva. Sőt, ha van arra tehetősége, ő is felül, s imádkozik. Megkérdezzük, hogy nehogy nehezebbre essék, s azt gondolja, hogy meg kell haljon. Nem, az ima sokszor segít” (30).

„Vannak rózsafüzér társulati asszonyok, csoportok. Annak a fejét *(ti. vezetőjét)* híjják, s az mozgósítsa a többit, s az aztán imádkoztat” (36)

„Szokás a haldoklónál imádkozni. Van nekem egy imakönyvem, amelyik haldoklók mellé való, s azt, amikor ide a szomszédba hívnak, hogy utolsó fertáján van, azt viszem, s azt végezzük el, s azalatt úgy szépen kimúlik. Például itt, ahol a CEC van, futnak onnat, hogy menjek, s imádkozzak a néni mellett. Vittem a könyvemet, s ahogy megkezdtem, mikor, mit mondjak... úgy félig elolvastam, hát szépen a szemit lehunyta. Az kell... azt várja a haldokló, hogy imádkozzanak mellette. Az szükséges. Az Úrjézus segíti a kimúlásban. Könnyebben meghal. Olyan szépen elaluszik. Vótam úgy négy-öt helyt is ebbe az évbe, csak itt a szomszédba, ilyen esetbe. Úgy fejezem be az imát, hogy »Kérjük az Úrjézust, hogy hojza el a boldog órát, bocsássa meg bűneit, s vigye mennybe a lelkét« - mikor má lássuk, hogy vége.” (7)

„Ültem végig soknál, amelyik még élt. Soknál tapasztaltam. Elévettem az örökimádás könyvet, abba van a Tizenkilencedik óra, a haldoklók órája, a Tizennyolcadik a boldog halálra elékészület, s mikor azt elvégzem, akikért azt elvégzem, úgy halt es meg. Kimúlt. Olyan helyen es végeztem, hogy végig a beteg mondta velem. Még halkítottak a mellette levők, hogy: »Csak csendesen Róza néni, nehogy rosszul essék a haldoklónak!«, s a haldokló

intette: »Csak nyugodtan, Róza néni, végezzük együtt.« Aztán eljöttem, s nem volt egy negyed órája, há jönnek, hogy kimúlt.” (29).

„Ha mellette (*ti. a haldokló mellett*) imádkoznak, ő is mondja; ha nem foganik meg a szava, akkor kéri, hogy: »Imádkozzatok!« Ő kéri. Ő azalatt úgy múlik ki. Valahogy az imádság segíti a haldoklót: a gonoszok körülveszik, nem tudom, s fél tőlük... Ilyenkor megkerítsük.” (38).

„Vannak olyanok, hogy azt mondják, jaj, ne mellette imádkozunk, hanem férőbb, hogy nehogy rosszul essék, hogy azért imádkozunk, hogy ő meghal. De a másik (*ti. haldokló*) kérve kéri, hogy jöjjenek csak, s itt imádkozzanak, met ő úgy is érzi, hogy hal meg” (29).

„A legtöbb akkor má nem tud imádkozni. Itt a szomszédban volt egy nagyon imádkozó asszony. A rózsafüzért es örökké végezte. S mikor odakerült, engem kért, hogy a tizedet végezzem el helyette, me nem tud má imádkozni. S akkor én helyette végeztem, addig, amíg meghalt. Mikor az enyémet a tizedet végeztem, az övét es besoroztam Az az asszony olyan ügyes vót: jó vót dolgozni, jó vót imádkozni. De szépen es halt meg”(12).

„Amelyik má odakerült, hogy nem tud rendesen beszélni, má imádkozni se tud. Édesanyámat is megkérdeztem, mikor úgy volt, tud-e imádkozni, vagy a rózsafüzért adjam oda egy fiatal asszonynak? S azt mondta: »Adjad fiam, met én má nem tudom végezni. Örökké más jó a szájamra, nem az, amit kéne mondjak.« Lehet, hogy nem is jár ott az ész, hogy imádkozzon az ember.” (36).

„Imádkozik, ha öntudatos még. Azért, hogy a Jóisten vagy segítse meg, hogy gyógyuljon meg, vagy vegye el, hogy ne szenvedjen. Vagy gyógyítsa meg, vagy rövidítse meg a szenvedéseit, s vegye el” (17).

„A Miatyánkot s az Üdvözlégyet így mondjuk: »Miatyánk Úristen, ki vagy a mennyekben, szenteltesd meg áldott szenneve, jöjjön el a szent országa, legyen meg szent akarata, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön is. Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a haldoklónak a bűneit, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek, s ne vígy münköt a kísértésbe, de szabadíts meg a gonosztól, ámen; Üdvözlégy Mária, malasztal (*kegyelemmel*) teljes! Az Úr van veled, áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, ki jöjjön segítségére ennek a haldoklónak (ki jöjjön segítségére ennek a súlyos betegnek), s adjon neki boldog kimúlást. « S avval aztán ki es múlik” (7).

„A haldokló kívánja, hogy imádkozzanak mellette. S kell es imádkozni! Mert a hitünk szerint a lélek szenved A lélek élve marad: vagy az Úrjézus elejibe menyen, vagy a pokolba. S hogy ne a pokolba menjen, hanem az Úrjézushoz jusson! Azért kell imádkozni. A test szenved látszólag, de ha

meghal, má nem szenved. De szenved a lélek. Álmunkban s, ugye, mikor a test pihen, a lelkünk nyugtalan. Ezért hisszük, hogy a lélek él, s imádkozni kell érte. A lélek ugyanúgy szenved, amikor a testből kiszakadt es, ha úgy élt abba a testbe, hogy neki kell szenvedni. Az ember lelkiért kell imádkozni. A szentmisét is a lélekért mondassák, nem a testért. Ugye a Szentírás es azt mondja: amikor a földi sátrunk eszeomlik, akkor a mennybe kapunk lakást” (29).

Más cselekedettel nem szoktak könnyíteni a haláltusán?

„Nem. Csak evvel. Az imádsággal. Mi csak evvel segítünk rajta” (7).

„Aki hosszas ideig beteg, könyörögtetnek érte a templomban. Mise végivel. Ha má csakugyan rendkívül hosszas beteg, hogy unalommé es válik, az ilyenér könyörögtetnek. De amíg észnél van, nem foglalkoznak evvel.” (28).

„A hosszú ideig haldokló hozzátartozója elmenyen a paphoz, s megkéri, hogy imádkozzék egy mise alatt – megmondja a beteg nevit –, hogy sokáig ne szenvedjen. Met az olyan má csak vonaglik, nehéz a fájdalma. Itt Erzsi nénit is imádkoztatták. S tudunk es sok esetet, hogy nemsokára kimúlt. A Jóisten meghallgatta” (30).

„Én ahogy tudom, a haldoklón nem lehet segíteni. Egyáltalán. Annak menni kell. Azért imádkoznak mellette, hogy minél hamarabb a szenvedéseinek legyen vége. Evvel lehet könnyíteni! Hogy mondjuk: »Imádkozjunk, hogy ne szenvedjen tovább«. Van úgy, hogy maga a haldokló kéri, s akkor esszegyűlnek, s esténként imádkoznak, vagy délutánonként. S akkor, mikor béáll a halál, mondják, lássátok-e, milyen jó, hogy imádkoztunk!” (36).

„Az imádság mellett csak simogatással lehet enyhíteni a haldoklón. Met a gyermeknek s a betegnek szeretet kell. A betegnek, ha szeretetből kezelik, annak még a halál es könnyebb. De ha az ételt csak úgy bédötik a szájába, akkor szenved” (15).

„Mentem olyan helyre, hogy ott volt a plébános úr is. S amikor ő elvégezte, akkor mondta, na, immá most magok imádkozzanak tovább. Elvégeztem a Tizenkilencedik órát, s szépen kimúlt. Azt lehet látni, hogy olyan jólesik neki, a haldoklónak, az az ima; hogy ő akkor boldogan múlik ki a világból. Ez látszik az arcán is. Azelőtt olyan izgatott, olyan furcsa, olyan kötözködő, olyan minden, s aztán akkor megnyugszik” (29).

„Amikor sokáig van az ágyba, má se nem él, se nem hal, az aászonyok esszegyűlnek, s imát végeznek, s van olyan eset, hogy a haldokló az ima alatt meghal. A büneiért imádkoznak, hogy Isten könnyítse meg a fájdalmát... Szabadítsa a gonosz betegségtől. Mondjuk: »Ha az Isten úgy rendelte, hogy meg kell haljon, akkor vegye el, ne szenvedjen.« Van olyan

haldokló, hogy megköszöni ezt. Vetik a keresztet, s ő is mozdítsa a kezit keresztvetésre, s avval az imával kimúlik. Sok ilyen van, nagyon sok. Például az én nagyanyám is így múlt ki. Sokáig ágybafekvő volt, s így esszegyültek a szomszédok, s imádkoztak, s ő is igen, lehetett látni a száján. S mikor vettük a keresztet, ő is mozdította a kezit, csak félig, s így leejtette, s avval az imával kimúlt. Ilyen sok van” (15).

„Imádkozni kell, met a Sátán a legjobban akkor dolgozik. Alig várja, hogy a lelket elkapja. Met ő avval gazdagabb, ha egy lelket elragad, ő azt viszi, s örvend neki. Ezért örül az öngyilkosoknak, met egy lelket elfoghat. S mi az imával s a megkerítéssel azt csináljuk, hogy ennek a haldoklónak jöjjön az Úrjézus elejibe, s Ő vigye, s Ő segítse, s a Szűzanya. Met azért imádkozunk, örökké a Szűzanyához es, hogy jöjjön a segítségünkre halálunk óráján. És legyen nekünk támaszunk, és kérje az Úrjézust, hogy vegye lelkünköt az Ő kezibe. Az Ő kezibe ajánljuk a lelkünket. Azét is imádkozunk, hogy könnyebbüljön a szenvedése. Mikor má a nyújtópadon van, akkor csak a lelkiért imádkozunk. Elvégezzük a Fájdalmas olvasót, s a Keresztútját, s van az Örökimadásban egy óra, amelyik direkt a tisztítóüzben szenvedő lelkekért van. Az imádságokba belétoldjuk, hogy » Aki könnyörüljön az Ő lelkin; Bocsássa meg bűneit; Aki vigye lelkit a magos Mennyországba; Aki legyen irgalmas neki.« Ezeket toldjuk belé a Miatyánkba s Üdvözlégybe. Az imádsággal könnyül a haldokló szenvedése. Ezt tapasztaltam.” (12).

„Az imádsággal, hogy ugye, mellette imádkoznak az asszonyok, hogy ott mellette esszegyülnek, s ott vannak, attól annyira megkönnyebbül, hogy kimúlik. Szépen.” (38).

Mikor szokás papot hívni a haldoklóhoz? Mi szerint ítélik meg az erre alkalmas időt? Ki kéri, ki kezdeményezi: a haldokló vagy a család?

„Mikor utossó óráiban van, lássuk, hogy haldoklik, akkor gyorsan hívják. Gyóntassa meg, s az utossó kenetet feladja, s akkor mehet (ti. a haldokló). Hamarébb meghal. Met a pap, ugye, más imádságot végez” (38).

„Amikor látszik, hogy ő má olyan súlyos beteg, akkor má hívják. Aztán vannak olyan betegek, azt nagyon kéri az esperes úr, hogy amikor viszik a kórházba, legelsőnek a papot híják el, hogy gyónjon s áldozzon meg, met vagy tud visszajöni, vagy nem. De itt van az én férjem: amióta beteg, minden hónap első pénteken jó a pap, meggyónik s megáldozik” (12).

„Ha sokáig beteg, minden hónap első pénteken kötelező a mi vallásunkban, hogy a pap odajöjjön a beteghez.” (15).

„Amikor má lehet látni, hogy úgy le van gyengülve, hogy minnyá nem sok van hátra: esetleg egy fél nap, vaj egy nap, 2-3 óra, de má közeledik a halál. Akkor a pap meggyóntassa, s feladja az utolsó kenetet, s aztán akkor várják a halált. Azt a hozzátartozók hívják. A haldoklónak erre má nincs gondja. Van azonban olyan, melyik azt mondja: »Szeretnék meggyónni!« S akkor gyorsan a család szalad, szólnak a papnak” (32).

„Van eset, hogy a haldokló is kéri. Kívánja, hogy na »Hozzátok a papot!« S máskor a család, hogy ne, eljött az idő, hogy például, itt van húsvét, s meg kéne gyónjál. Ha fenn vónál, s egészséges vónál, akkor is meggyónnál. S akkor, »Na, hát híjjátok el!«” (12).

„A rokonságból egy ügyes ember, az híjja. Őt kéri meg a család. A beteget előbb meg kell győzni, ha nem olyan, hogy templomba járó. Hogy ne, nem azért, hogy meg kell halni, hanem a betegség könnyebbülésére. Például az én uramnak megmondtam, meg kéne gyónjál, te Áron. S azt mondta: »Még ráér.« Még nem hal meg. S mondtam, nem azért te Áron, de az Istennel ki kell békülni. S nem akart arra hajolni, met hát ő még nem olyan beteg. Nem baj, de nem tudsz menni a lábadon, mondtam. S meg kell gyónjál. Látod-e én napiasan (*ti. naponta*), ha tehetem megáldozok ... s keresem azt, hogy bünt ne kövessék el. Ha csak lehet. Te es ezeken az utakon kellene járjál. Met eccer csak meg kell halni... S akkor eccer azt mondta, hogy nem bánja. S én elmentem, s a papnak jelentettem, s hazajöttem, s mondom, te jó a papbácsi. »S miért?« S mondom, me valakitől meghallotta, hogy beteg vagy, s tudod jól, el szokott jöni, hogy meglátogasson. S há má jö es bé a kapun. S én kimentem, szóltam a szomszédoknak, bėjöttek, s kint letérdeltünk, s mikor megáldoztatta, bémentünk, s a pappal együtt imádkoztunk” (15).

„A haldokló is kérheti a papot. »Én rosszul érzem magamot, s híjjátok a papot.« S jö es szívesen. A baj akkor van, hogyha nem híjják, s a beteg meghal, s nem gyóntassák meg előbb. Azért a pap megszólítsa a családot. Avval védekeznek hogy hát nem gondolták, hogy meghal. De a pap szót teszen, met szentség nélkül múlt ki a világból.” (7).

„Ha lássák, hogy súlyos, a papot hívják. S ha pedig több időt beteg, s fekszik, akkor minden hónap első péntekin szoktak jární a faluba (*ti. a papok*). A beteg bé van jelentve, a család várja, a pap odamenyen, s meggyóntassa. A szomszédok is bėjárnak, s mondják, hogy a papot ide kell hívni, me nem jól lássák” (28).

„Van olyan, hogy későn híjják, s nem tudja meggyóntatni. Feladja az utolsó kenetet, s imádságot végez mellette. Aztán ő meghagyja, kik ott vannak, a szomszédokból ugye mennek bé erre, na azoknak meghagyja, hogy végezzék el ezt s ezt az imát helyette (*ti. a haldokló helyett a penitenciát*). A

papot a hozzátartozók híjják vagy egy szomszéd. Itt, alol, éppen úgy jártunk egy asszonnyal, hogy rosszul lett erőst. S jaj Istenem, jaj Istenem, hal meg. S mondom hamar!, ne egyébért jajgassatok, gyorsan menjete papért, me ebbehelybe vége! Elfuttak, s jött es a pap gyorsan, biciklivel. Meggyóntatta, s jobban lett. Még él. Igaz, hogy az ágyban van. Mindennap lemenyek eccer, lássam, mit csinál, s máskor enni viszek, met egyedül van. Az ura meghalt. Szegénynek, a fiáék ott laknak, de azt mondja, hát eccer egy tányér levest nem hoznak” (7).

„Mikor a haldokló még tud beszélni, s magánál van. Van még gondolkodási tehetsége. Hogy meg tudja mondani, amit életibe esetleg rosszul csinált, vagy káromkodott, vagy elvett mástól. Na akkor hívják a papot. S akkor kell hívni!” (36).

„Amíg még tud beszélni. Van eset rea, hogy a haldokló maga akarja. Ő maga kívánja a papot. Asszongya: » Úgy érzem, le vagyok gyengülve, hívjátok el a papot, hogy végezzem el a kötelességemet.« Lelkileg nekünk ez kötelességünk. Keresztényeknek. A saját lekiról, hogy lerakja bűneit, ha érzi, hogy bűnös. Hogy az Istennel kibéküljön. Met ugye azt mondjuk, hogy teljes szívemből szánom és bánom minden bűnömet” (17).

„Amikor az ember elbetegedik, s lássuk, hogy csak beteg, csak beteg, akkor má bármikor el lehet hívni, s el kell hívni, met nem tudjuk, mikor következik bé a halál. S a beteget el kell látni a betegek szentségivel, s imádkozni kell mellette. Az arra való, hogy attól meg es gyógyulhat a beteg. Testi-lelki gyógyítás. Utossó kenetnek mondjuk mü, de most úgy mondják, hogy a betegek szentsége” (29).

„Mondom édesanyámnak, haragszik-e hogy papot híttam? »Jaj nem fi-am, érzem, hogy könnyebben vagyok. Hála Istennek, hogy ezt még el tudtam végezni« – ezt mondta. Pedig templombajáró és imádkozó asszony volt. De mégis kívánta. Jó nyelvén volt *(ti. tudott beszélni)*, elvégezte rendesen a gyónást. Nem kellett a pap segítsen. Rea másfél napra meg es halt” (30).

„Az én uramnak az öccse, egy éve halt meg *(1991-ben)*, az azt mondta: »Híjhatok papot – aszmás volt –, met egy nap csak meghalok, s nem szeretném, ha gyónás nélkül halnék meg!« Met különbséget tesznek a papok: aki meggyónt, annak a testit béviszik a templomba. S aki nem, azt egyenesen viszik a temetőbe, s utána van a mise érte. Kicsi részvéttel” (30).

Hogyan készítik fel a haldoklót a gyónásra? Hogyan veszik rá, ha esetleg rég nem gyónt?

„Szóval, a beteget előbb meg kell kérdezni. Me van olyan, hogy nem gyónik éveken keresztül. S azt először meg kell győzni. Met az ugye nem

állja a helyit, hogy a papot csak úgy odahijják. Met olyan es vót. Kell kezdeni szépen, hogy ez nem azt jelenti, hogy meghalsz, hogy várjuk a halálot. Meglátod, hogy könnyebben leszel” (30).

„Amikor öcsém jött, hogy menjünk, met édesapám rosszul van, az első az volt, hogy megkérdeztem tőle: Édesapám, meggyónik-e? »Nem bánom fiam. Hijjad a papot!« – egyből ezt válaszolta. Jöttem a templomhoz, a kapu nem volt kinyitva, én addig vártam, míg jött a pap, s megígérte, hogy jön. Akkor má édesapám belé volt nyugodva. Azután elvittük Szeredába a kórházba, s nem is lett volna több idő meggyónni. Még örvendtünk, s ő is örvendett, hogy meggyónt. Megnyugodott” (18).

„Én saját magamot mondom, met az én emberem, boldoguljon, nem volt olyan misérejáró. Zenével foglalkozott, azután biza ő nem járt erősen a templomba. S akkor lebetegedett '47-be. Én nem mertem azt mondani neki, hogy gyónják meg, pedig láttam, hogy erősen beteg; szerencsére a káplánt az úton megláttam, s mondom neki, tisztelendő úr, jöjjön el nálunk egy kicsit beszélgetni: az én emberem olyan beteg, legyen szíves, beszélgesse el egy kicsit velem. Én nem merem mondani neki, hogy meg kellene gyónni. Rég nem gyónt. El is jött. Bé a beteghez. Olyan jól elbeszélgettek, hogy mikor ment el, azt mondta: »Na, reggel jövök gyóntatni.« S hát nem jött hamar *(ti. korán, a reggeli órákban)*. Eccer azt mondja, boldoguljon, az én emberem: »Hallod-e! Azt mondta a tisztelendő úr, jö gyóntatni, s nem jö. Kellene szóljatok neki, jöjjön!« Nahát így van. Akkor má izgatta, hogy meg kellene gyónni. Én, ugye, azt mondtam, tisztelendő úr, maga jöjjön el, s tudja mit kell csinálni. Én reabízta. Másnap reggel má nem gyözte várni a papot. S ha én mondtam vóna, akkor azt mondta vóna, hogy várom, hogy haljon meg, s azért akarom meggyóntatni. S meggyóntatta a tisztelendő úr, s avval úgy megnyugodott, hogy meg es gyógyult. Hála Istennek. Rengeteget dolgozott még ezen a házon.” (29).

„Itt alol minnyá, a negyedik házba, Pista bácsi, ejisze utoljára legénykorába gyónt. De ilyen még sok van: azt mondják, mét gyónjak meg a papnak? Pedig nálunk igen vallásos mindenki. Ez a Pista bácsi nem törődött senkivel, semmivel. De azért, amikor odajutott, bémentem s mondtam: István bácsi, hogy érzi magát? S azt mondta: »Tudod-e mit mondok neked? A pappal s Jézussal ki kéne béküljek!« Épp így. »Jézussal ki kéne béküljek!« S mondom jobban es járna, s meglássa, jobban lesz. »Há azét mondom neked – aszmondja –, hogy te akkor menj el, s hídd el.« Én el es menyek Pista bácsi, jó szívvvel, s gyónják meg, met a nem árt, mondom. Hány esztendeje, hogy maga gyónt? S aszmondja: »Te, nem tudom. Van

ejjsze 20-25.« Na, éppe azért, meglássa, hogy jobban lesz. Sose felejttem el ezt az esetet” (7).

Mi történik , ha valaki ellenzi a gyónást? Főleg, ha a haldokló nem akar meggyónni? És mit kell a gyónáshoz előkészíteni?

„Volt olyan, hogy nem akarta a papot, de a család meggyőzi, hogy né, a papot híjjuk ide. A beteg mondja, hogy: »Hagyjatok békit, s ide ne...« De a család csak meggyőzi. Úgyhogy elébb-utóbb elfogadja” (28).

„Itt vót egy komonista..., soha még a templomba se járt, s a papot es gyűlölte, meg es akarta verni; ha ment a pap házszeneléskor nem engedte be. De amikor eljött az ideje, hogy meg kellett haljon, akkor hívatta. Mondta, hogy »Ide kéne híni a papot, hogy gyónjak meg!« Aztán minden bűnjit elmondta, hogy miket végzett a nép között, s mit csinált. S aztán ment es túlfelé” (32).

„Volt olyan is. Nem is merem elmondani. Nehogy baj legyen ebből. Volt a szomszédunkban egy G.I. nevű ember. Párttag volt. Soha templomba nem ment, ahogy megnősült. Ő nem hitt a papoknak, met ördögök. Azt mondta. A gyermekeit nem engedte hittanra, misére. Az anyósa rendezte titokban a képét. De amikor odakerült, erősen szenvedett. Amikor haldoklott, kérdeztem, te komám, nem kívánnád, hogy idehíjjuk a papbácsit? »Menj el, az ördögöt? « – ezt mondta. Az nem ördög, ő is ember, azt mondtam neki. »Nem kívánom!« – azt válaszolta nyersen. Na jó, mondtam. Akkor jött az ángya, hogy még betegebb lett. Újra kérdeztem: komám, még nem tértél sohasem arra, hogy meggyónjál? »Jaj, aszmondja, te, rea kell vegyem magamot, hogy meggyónjak?« Hát ideje – mondom. Hallgatott, pillogtatott egy darabig, mi néztük a száját, vajon merre dönt... S eccer azt mondja az ángyának: »Na, menjen ángyó s híjja ide a papot.« Na elkészítettük hamar, örvendtünk, hogy reavette magát. Ugye kell oda egy törölköző, egy pohárba egy kicsi gyertya, egy kanál, egy csepp víz, s egy darabka kenyér. S öt tiszába kell tenni. Na, megjö a pap. Kimentünk a házból. Hogy mit mondott, mit nem, nem tudom, me kárinkodós vót erősen, baja s bünje elég vót!... A pap bácsi elment, s aszongya nekem: »Ülj le, komasszony!« S mondom, miért, te? Nézz reám, s aszongya: »Jól látlak-e? Te vagy-e, komasszony? « Mondom, hát komám, te nem látsz? » Nézd meg ebbe a helybe nem kezdtem látni. Nem tudom, mi van velem,de az eröm is hagy el.« Mondom ejsze csak fel izgattad magadot? Ülünk ott, s egyszer hanyot vágja magát. Aztán elékandarodott, s akkor fel a karjával, s azt mondja: » Istenem, Istenem... ne hagyj el!« S akkor így leereszkedett, visszavágta magát. S mondom az ángyának, nézd meg te, kapaszkodik a Jóistenhez. »Most má késő« – mondta

az ángya. Legyen párttag az ember, de azért csinálja meg hite szerint a magáét. Mü így szoktuk mondani. Met az utolsó pillanatban csak kapaszkodik az Istenhez. „ (36).

„Egy másik úgy járt, szintén nagy párttag... gy egyáltalán nem engedte magához közel a papot, s mikor érezt... m lát akkor azt mondta: »Tera fiam, menj hívjad a papot!« Jött... má csak annyit tudott mondani:» Nem haragszok senkire, ki... külön az...« Tovább nem tudta mondani. S így halt meg es. De utój... es csak hívta a papot” (36).

„Az ilyenek nem igen jártak templomba, de volt fordítva es, s még sem akart gyónni. Me vannak olyanok, hogy ő azt gondolja, hogy má papot hívnak akkor má neki rögtön meg kell halni. Pedig nem. Mert az a gyónás, s ha utána az Úrjézus testit magához veszi, erőt ad annak a betegnek. Olyan bizalmat ad. Ő má, má akkor fél. »Hogyha meghalok es, én má nem félek. Az Úrjézust magamhoz vettem, én má nem félek.«” (12).

„Van olyan, hogy ellenzi a gyónást, de aztán mégis belényugszik. Itt tudom Jánosról, ne, amikor néném kérdezte, nem gondolod-e, hogy meg szeretnél gyónni? S azt mondta: »Most még nem!« De eljött az idő egyszer. Gyengült. Éjfél után egy óra volt, le volt a család pihelve, mikor kijelentette: »Anna! Most nem bánom, ha elhijjátok a papot.« Előre, ugye, ellenezte, s aztán saját maga rátért arra, éjfél után, ugye, hogy nem bánja. S akkor úgy mentünk éjjel a harangozó lakására, me ugye a harangozó kell szóljon a papilakon, hogy ne, mire van szükség. Azt jelenti, ugye, hogy ő is megérezte a halálát. Mind halogatta a papot. Fordítva nem szokás. A család nem halogassa. Csak örvend az ember, ha tudja, hogy a beteg elvégezte a gyónást. A családtagoknak is megnyugvás, amikor már kéri a papot, me bele van nyugodva minden sorsba” (17).

„Há ott van Márton Dani. Hiába, hogy a bátyja püspök volt, de Dani bá nem szeretett imádkozni. S akkor, amikor láttuk, hogy haldokló félben van, kimentem a kicsi paphoz, s mondom neki, tisztelendő úr, jöjjön bé, s valahogy vegye rea, hogy gyónjék meg. S azt mondja: »De hogy?« S mondom, úgy, hogy hozzon bé egy negyedes pálinkát, s egy kicsit beszélgessen el vele, de ne mondja, hogyhát gyóntatni jött, met akkor biztos, hogy nem fog meggyónni. Szóval, az ilyent így kell megközelíteni. Aztán béhozta a pálinkát, beszélgettek, s meggyónt” (24).

„Az én emberemet pálinkával tudtam reavenni a gyónásra. Csak a papot odahívtam beszélgetni, s a többit reok bíztam. S há amikor elment a tisztelendő úr, azt mondja: »Na, hónap reggel jövök gyóntatni!« S mondom, Atyám, hálád legyen!” (29).

„Ha nem végzi el valaki a gyónást, azt nem viszik bé nálunk a templomba. Előbb eltemetik, s azután végzik el halott nélkül a misét, amin kicsin vannak” (17).

„Van olyan, hogy az Istennel nem akar kibékülni. Olyan is volt, hogy a papot elküldte... Ki is zárták az egyházból. Kiközösítették. Bűnös paraszt ember volt. Pedig nem volt komonista” (15).

„Tudok olyant, hogy a haldoklónak a felesége elment a paphoz, s mondta, hogy menjen oda, de ne mondja meg, hogy ő mondta, me hanem baj lesz, met közel se lehetett menni hézza a gyónással” (38).

„Van olyan ember, nem tartsa érdemesnek meggyónni” (37).

„Van, aki ellenzi a gyónást. Még az utolsó pillanatban es azt mondja: »Nekem ne hojzanak papot!« Az ilyen csak a földnek él, a vagyonnak s a pénznek. Az ilyen nem gondol a halálra. Az a baj, hogy sokan félnek, hogy el kell mondják a bűneiket. Inkább úgy meghal. Ugye, mindnyájunknak van bűnünk, gyarló emberek vagyunk, vétkezünk, de ha meggyónunk, s magunkhoz vehessük az Úr testjít, megnyugszunk. Itt vót Sz.Gy., nagy végrehajtó s komonista vót. S hát amikor olyan betegség támadta meg, amiből nem gyógyult meg, s meghalt, mindenki csudálkozott, hogy a templomba bévítették. Azt mondtuk: »Mét vitték bé?« S akkor mondták, hogy úgy meg vót térve, hogy csak imakönyvet olvasott, s mindenkit hívott, hogy imádkozzanak érte, s a papot oda hitta. Pedig olyan nagy istentagadó volt, hogy csak magát látta. Ilyen az ember! Ilyen még volt a komonisták közt. Melyik meggyónt az utolsó pillanatba! S a másikkal megkerülték a falut, mint a farkassal. Így mondtuk, met ezelőtt, ha farkast löttek a vadászok, azt hordozták meg a falu közt. Karóra vették, s meghordozták, s adott mindenki pénzt a vadászoknak, hogy meglötték a farkast. S evvel ök kerestek. Na, a komonista halottat es meghordozták a faluba. Itt bent az utcába es volt egy olyan, s má jöttek, hogy hordozzák meg a faluba, de aztán a fia azt mondta: »Az én édesapám nem farkas, visszük a temetőbe! « Így kiáltott elé a testtől, mikor látta, hogy másfelé akarják vinni. Ez S.A. volt. A pacalnak a java! B.D.-t nem úgy temették el, pedig úgy kellett vóna. Ő volt a nagy kollektivizáló. De aztán megrakták úgy, hogy abba halt meg. Megkötték volt a fához, hogy meggyújtásák a fát. Úgy hallottam” (29).

Milyen a haldokló lelkiállapota a gyónás előtt? Hogyan viselkedik a gyónás után?

„Mit mondjak? ... ugye, nyög, s szenved, hallgat. Nem tudom pontosan, me ha valaki haldoklik, az asszonyok futnak hamarébb. Aztán mi, csak mikor hínak, akkor menyünk oda... Gyónás után: elcsendesedik. Rendesen.

Azelőtt olyan izgatott. Mintha magán kijjel vóna. Nem érzi jól magát. S aztán, amikor a gyónás megtörténik, akkor lecsendesedik, úgy elnémul. Olyan es van, meggyóntatják, s nem él még egy félórát sem” (32).

„Ő most olyan gondba van s olyan bánatba, hogy ő most mit is mondjon. Met ugye az ember sokat lépik ballépést, csinál ilyent-olyant. Na. S aztán pláne a férfiak, kárinkodnak es... Gondolkozik az ember. Meg van lepődve. Dehát a pap olyan szépen beszélget az emberrel. A gyónás után úgy belé van nyugodva mindenbe, nem izgassa magát. Addig izgatott: hogy él-e még..., de aztán lecsendesedik. Csendben van. Volt eset, hogy gyónás előtt erőst háborgott. Ennek az Árpi bácsinak az édesanyja lett olyan türelmetlen. Kilenccvenkilenc éves volt, nem volt ágybafekvő beteg, s egyszer azt mondja: »Jaj, komámasszony, el kéne menjen, s híjja a papot.« Olyan izgatott volt. S elhittuk, s nem volt annak másfél órája, meg vót halva” (7).

„Készülődik úgy magába, ahogy tud. Ahogy van neki a gondolkodási tehetsége, aszerint. Van, aki meg tud gyónni rendesen, van, aki egy-két szót tud mondani, többet nem. Izgatott. Egyik-egyik várja. S a másik pedig nem. Ne jöjjön! Lehet neki olyan letett bűnje, hogy attól fél. Rejtett bűja-bánata van az olyannak. De úgy általában rákészül a haldokló, hogy na, várom a papot. Utossó kenetet adnak fel, ha má nincs remény. De attól még megélhet. Van olyan, hogy má többször adták fel” (36).

„Ő készül magába, ha öntudatos. Vívódik magába, amíg megnyugszik. Itt Kurkóné is, mikor elvégezte, azt mondta: »Na komasszony, hál' Istennek elvégeztem a gyónásomat!« Várja az ember. Mikor rászánja magát, akkor várja, várja. Alig várja, hogy má megkaphassa. Hogy túlessen rajta” (17).

„Mondja, hogy Istennel meg akar békülni, megbánja a bűneit. Így láttam a férjemnél: látta már, hogy ebből a világból ki kell menni, s akkor kívánja, hogy Istennel megbéküljön, ha mégis valami olyan bűnje van. Nyugtalan. Az uramnak, mikor mondtam, hogy jő a pap bácsi, hogy meglátogassa, me nem akartam eccerre tudatni vele, hogy jő gyóntatni, hogy ne lepődjön olyan nagyon meg, s erre es nyugtalan lett. Gyónás után megnyugodott. Azt mondta: »Istenem, megbékéltem...«” (15).

„Vannak, kik megnyugszanak: a halál má közel van. De vannak, akik félnek, hogyha az utossó kenetet feladja a pap. Hogy akkor má hal meg!?! Ezért nem is adják fel minden meggyónó betegnek. Lássák azt, hogy szükséges-e vagy nem. Ezt maga a pap lássa, de a család es. A fontos az, hogy gyónjon meg. Az utossó kenetet akkor is feladhassák, ha má eszméletlen. A beteg kéri, hogy ne adják fel, me még mindig reménykedik az élethez. Az utossó kenet: félelem a haláltól. Aki nem áll úgy, fél tőle. A másik pedig mindenre fel van készítve. Pedig nem jelenti az utossó kenet, hogy rögtön

meghalok. Az én nővéremnek feladták, mikor szülte az első gyermeket, s most 90 évesen még él” (17).

„Olyan nyugtalan. Aztán ugye, mikor bójó a pap, s olyan kedvesen kérdezi, na, hogy van, mit csinál?, mert általában olyan kedvesen mennek a beteghez, ha éjjel híjják, akkor is, s akkor úgy má megkönnyebbül a beteg. Akkor szépen elbeszélget a pap vele, s közben megkérdi, hogy a szentgyónást el szeretné-e végezni, s má tér es rea. A gyónás után úgy megnyugszik” (12).

„A gyónás előtt izgassa magát, a gyónás után megnyugszik. Észreveszi az ember, hogy olyan megnyugodt a lelke. Bárki, akármilyen hirtelen legyen, tessék elhinni, tanár úr, a betegségbe magához tér, Istenhez tér. S várja az Úrjézust. Eszébe jutnak a bűnei, az elmúlt napok. Eszibe jutnak azok a..., az életbe mennyi s mennyi van! S azokétt izgassa ő magát. Hogyha mégés, az Úrjézussal kibékülhetne... s kibékül a gyónás által. Akkor megnyugszik. Tudja, ha meghal es, meg van tisztulva a bűneitől” (29).

„Amelyiknek van arra esze, az a családtagoktól bocsánatot kér. A társától, gyermekeitől. Met így tartuk jónak, s így mondjuk. Milyen lesz a gyónás után? Az a paptól es függ. Én például voltam olyan betegnél, hogy a pap, mielőtt elment volna, megsimogatta a beteg arcát, homlokát megcsókolta. S ez neki olyan jólesett. S helyrejött, felépült. Láttam én jó súlyos beteg emberen, hogy gyónás után megkönnyebbült” (30).

„Általában izgatottan viselkedik. Nézi az órát, s magát izgatja, hogy jő-e a pap. Ő le kell számoljon a papnak a bűneiről. Tehát várja is meg nem is. Jó volna jöjjön, hogy szabaduljon, de fél is. A legjobban azok izgatottak, akik nem szoktak misére járni, és nem szokták a vallásukat gyakorolni. Izgatottak. A gyónás után megnyugszanak, legtöbbször elalusznak” (15).

„A gyónás után a beteg megcsendesedik. Vallásba vagyunk, ugye, s ejisze, hogy az Úrjézus magához vette, hát megkönnyebbült. Lehet ilyesmi” (28).

Végóráiban mond-e valamit a haldokló? Szokás, hogy hagyakozik?

„Van olyan, amelyik nem szól semmit. Bánatába, me tudja, hogy meg kell haljon. S nem szól” (7).

„Kivált az asszonyok hagyakoznak, hogy mibe öltöztessék. A menyasszonyi ruhába. Amibe menyasszony volt az asszony. Az a ruhája megvan az utossó darabig, s abba kell felötöztetni, úgy, mint menyasszonykorában amilyen volt” (32).

„Van olyan, aki kézileg egy papírosra valamit megír, s megvan nyugodva. Kurkóné, itt a szomszédba, hagyakozott nekem, hogy »A szekrényben van a ruhám, az ingem, s azt adjátok reám!« Én mondtam neki, ne mondjad nekem, me neked van egy leányod, s én a szekrényedbe nem kotorászok. S

méges úgy történt, hogy én kellett tudjam: hívtak, s ketten öltöztették a leányával. Van olyan, amelyik félrebeszél. Aztán a másik kívánja valakinek a látását, s várja, hogy megjelenjen. Rendesen azt, aki a családból hiányzik. Mondja, hogy ez még nem jött, s mé nem jő? Apósom, például, várt. Megfogta a kezemet, s azt mondta: »Így na, csak ezt akartam!« Éva néni megmondta: »Látod-e Tera, várt tégedet.«” (17).

„Én édesapámtól csak azt hallottam, nyugodjék békével, amikor halt meg: »Anna, Anna, meg kell haljak!« A feleségem pedig hallotta, hogy csendbe mondja az Úrangyalát. Édesapám imádkozott a végórában” (32).

„Édesapám a ceruzát mozgatta a kezibe. Írt vóna es, nem es. Aztán azt mondta: »Nem írok meg semmit. Viseljétek anyádnak jó gondját, s a többit intéjzétek!« Van olyan es, aki leszámol az életivel: hol vót katona, mit csinált. Azelőtt két-három nappal megkezd, s úgy mondja egyvégbe az életit. Rendesen elmondja az életrajzát.” (36).

„Az én uram, mikor olyan rosszul vót, azt mondta: »Isten veled! Ügyelj magadra!« S én kérdeztem, hova mész? De ő csak annyit mondott: »Ügyelj magadra!« S akkor van, aki elmondja a társának, gyermekeinek, mondjuk a vagyont es elosztva, hogy ezt így csináld, azt úgy csináld; vigyázz erre, vigyázz arra. Az én apósom, boldoguljon, anyámasszonytól papírt kért, a párnákkal feltámasztatta magát, aztán egy lapítót kért s ceruzát, s elhagyta a gyermekeinek, szóról-szóra melyiknek mit ad. Saját kezüleg megírta. S aztán odaírta: »Ki-ki a maga érdeme szerint.« S ezt nem lehetett megváltoztatni. Aztán nemsokára meghalt” (15).

„Az ember halála előtt megkéri a bocsánatot. A vejem az ő szülei, testvérei előtt bocsánatot kért. Koccintottunk s megkérte a bocsánatot. Nem tehettem meg, hogy ne bocsássak meg. Nem maradhat az én lelkemen. Akármilyen volt. Há mé mondjuk a Miatyánkba, hogy megbocsátunk az ellenünk vétkezőknek?! A hitünk azt tartsa, ebbe születünk, őseinktől ezt örököltük” (17).

„Az én uram halála előtt olyan szépen elbúcsúzott. Azt mondta: tudja, hogy fiatal vagyok – ez '58-ba, március 20-án vót –, tudja, hogy férjhez kell menjek, nem tudok így maradni, de nagyon vigyázzak, hogy kihez menyek; válajszam meg jól, hogy a munkámér a hátamot ne üsse senki. S a gyermekre nagyon vigyázzak. Most es el kell sírjam magam. Öt évet éltem özvegyül. Megköszönte nagyon, hogy mindent megtettem érte, hogy a pénzt nem kucorgattam.... (*sírva fakad*). Eszínél volt az utolsó pillanatig. A gyermeket úgy sajnálta, hogy azt mondta anyámasszonynak, vigye el egy kicsinnég, hogy ne lássa, hogy siratom. Aztán mondta neki: »Fogadj szót anyádnak, légy jó gyermek!« A szüleit kérte, ne bántsanak engem. Maradjunk ebbe a belső-

be, s úgy tartsanak mint családtagot. S úgy is voltunk. A bérmakeresztanya es kérdezte, hogy: »Te elintézted-e a családnak a sorsát? Hogy legyenek nyugodtak? S azt mondta, »én megkértem édesapámat, hogy hagyják itt békébe«. Most es a menyecsketársammal egymás mellett ülünk a templomba. Most má annak es meghalt a férje. Soha nem bántottak” (30).

„Nekem azt mondta az uram, halála előtt: »ügyelj magadra, a nyugdíjt, ha megkapod, ebből a házból ne menj ki, a házat ne hagyd el, aztán jövök érted.« Azelőtt való napokba pedig a fiamnak mondta: »Én meghalok. Anyádra vigyázz. Fogadj szót anyádnak. Ügyelj rea.« Akkor nem szólt a fiam semmit. Egy szót se szólt. De nem hallgatta meg az apja szavát” (15).

„Hagyatkoznak: fiaim vagy leányaim, így csináljatok. Például nekünk azt mondta édesanyánk, hogy: »Leányaim! Mindenkit hívjatok bé, mikor az alamizsnát adjátok. Senki ne maradjon a kapun küjjel. »Mert amikor az ember alamizsnát oszt, akkor má a halottal beszél” (18).

„A másik hátrahagyja, hogy hogy éljenek, hogy jók legyenek; akkor hátrahagyja, hogy mit adjanak rea, milyen ruhát; kéri, hogy mit csináljanak aztán: hogy temessék, hogy mondassanak misét,... s ilyeneket kér, mikor érzi má, hogy nem sok van hátra. Ilyenkor úgy jó az embernek, hogy mondjon valamit a hozzátartozónak, me többet sohase találkoznak az életbe. Szereti, hogy ott legyenek mellette” (29).

„Az asszony rendszerint mindent elkészít. De az ember nem. Az asszony az embernek (*ti. a férjének*) is meghagyja, hogy az a ruha arra való... Itt a szomszédba az öregasszony már rendesen a gyertyákat is megvette, a szemfödélvásznat es, s még a segítségeknek a fejkendőket es, fekete fejkendőt. A misére valót es lefizette, s még a harmincnapos misére es le vót fizetve... S ezeket mind megmondta a halála előtt” (18).

„Van olyan, hogy azt hagyakozza: ez itt a vőlegényi ruhám, menyasszonyi ruhám, s ebbe öltöztessenek. Van aki erre megkímili a menyasszonyi ruháját. Akik egyedül vannak, a szomszédasszonynak hagyakozzák meg, hol van a halálruha. Én es egy dobozba ügyesen belérek, amibe engem felöltöztessenek, s megmondom a gyermekemnek es s meg a szomszédasszonyoknak es, met a leányom nem itt lakik: Itt van, ha meghalok, innét vegyettek elé” (15).

„Van, amelyiknek van kikötése, s megmondja a halálos ágyán, hogy márpedig neki a sírjánál, vagy este az imádkozó végivel muzsikálják el a nótáját. Például Kristály Veronka néni, az az idős néni, akit rég ismer a tanár úr, ő mindig hátrahagyta, hogy mikor ő meghal, az imádkozó végivel énekeljük el neki azt az éneket, hogy Elmenyek, elmenyek... Albert, a sógorom kellett hegedűvel kísérje, s mi el kellett énekeljük az imádkozó végivel az

ablak alatt. Ő ugye bent volt a ravatalon, s mi kimentünk az udvarra. Rendszen úgy csináltunk, mintha éjjelizenét adnánk neki. Azt mondta: »Ha nem csináljátok így, én visszajövök, s mindeniketeket megrázlak«” (34).

A haldokló kívánja-e kifejezetten valakinek a látását?

„Van olyan, amelyik kívánja, hogy lásson valakit, s van, amelyik nem állhassa, ha látogassák. Még a beszélgetést se állja. Csak a család van mellette, s a szomszédból” (28).

„Van, aki igen, s van, aki nem. Me ő mindjára gondolja, hogy azért látogassák, hogy ő meg kell haljon. S a másik várja, hogy látogassák. Például az uram várta a testvéreit. »Hogy nem jő?« Akkor a szomszédok, ha jöttek, olyan, amelyik nem szokott gyakran nálunk lenni, akkor az vót a baj: »Mét jött ide? Én meg kell haljak?« – kiábálta, mikor elment. Nem kell meghalj, mondtam neki, de hallották, hogy beteg vagy, s eljött meglátogatni. Hát nem örvendesz? A leányát várta egyvégbe. Ugye, munkába járt. Ahogy feljött, harmadik napra meg es halt. De úgy megkönnyebbült, amikor meglátta” (15).

„Legtöbbször a gyermekeit, met azok odavannak. Mondja, Istenem, csak a gyermekem jöne haza, míg meghalok. Hogy még eccer látnám meg. Vótam olyannál, hogy hazahívták, s épp csak odaért: »Na, édesapám, itt vagyok. Mit csinál?« S csak kinyitotta a szemit, megnézte, s »Jó, fiam...« - s húnnya bé, s má meg is vót halva. Ilyen többön történt meg. Van, aki csak azért él, hogy láthassa meg, akit kíván. Addig nem hal meg” (38).

„Nehezen tud meghalni, ha valakit vár, s nem érkezik. Én anyósomon gyözödtem meg erről. Nem hült a teste. Utánam jöttek, hogy menjek hamar, met anyósom meghalt. Útközben találtam egy másik küldöncöt is, s mondta: »Gyere Erzsí, met úgy vár Kata néni, hogy nézd meg, a testye se hül ki.« S odamentem, s megsimogattam, s avval úgy fokozatosan hült ki a testye. Erőst szeretett engemet. Nálunk azt mondják, a halott hall még egy órát. Én megsimogattam, s bocsánatot kértem tőle (*sír*), s úgy kezdett kihűlni a testye. Hogy még a lélekből valami maradhatott? Nem tudom” (30).

„Van, aki a haragosát kéreti, s bocsánatot akar kérni. Itt volt a szomszédban egy öregasszony, s ő üzente, hogy híjják ide Bara Mártonnét, »me meghalni nem tudok addig, amíg bocsánatot nem kérek, ... met én neki sokat vétettem.« Édesapám azt mondta, »ha odamész, eltöröm a lábodot.« De édesanyám addig, s addig, hogy kiosont a kapun, s odament. S mikor meglátta édesanyámat, felfogta a kezeit, s azt mondta: »Jaj, Boris, bocsáss meg! Met mi nektek sokat vétettünk!« S egy kicsi idő múlva: »Jaj, de jó te, Boris, hogy eljöttél. Megszabadultam. Immá meghalhatok.« Édesanyám alig jött fel

az utcaszádáig, valakikkel beszélgetett, s má jött a hír, hogy az öregasszony meghalt” (36).

„Például apósom, az emberemnek az édesapja, úgy szerette ezt a fiát, hogy örökké kérdezte, hogy »Hol van Imre fiam, mert ezt neki hagyom.« Ha a másik ment, azt mondta, menj el innen. Van olyan is, aki azt kívánja látni utossó perceiben, akivel haragban vót életében, hogy bocsásson meg neki. Ha nem jő el, késlelteti a halálát, met mégis csak őt a lelkiismeret furdalja, hogy úgy kell meghaljon, hogy nincs kibékülve” (18).

„Tudok egy olyan esetet, hogy két testvér essze vót veszve. Az egyik nagyon lebetegedett, haldoklott, s nem tudott meghalni. Mind mondta: »Jöjjön ide a testvérem! Mé nem jő ide?« Annak mondták: »Menj oda te, me nem tud meghalni; menj oda, bocsássatok meg egymásnak, me nem tud meghalni.« Akkor az elment, megnyitotta az ajtót, s annyit mondott: »Na, immá mehetsz!« S úgy, nemsokára meghalt. A másik megbocsátott neki avval, hogy azt mondta, na mehetsz” (15).

„Vót itt két testvér, úgy gyűlölték egymást... S az egyik haldoklott, s kérte, hogy jöjjön oda a másik, me nem tud addig meghalni. A testvére nem akart odamenni egyáltalán. S addig kérték, hogy az ajtót kinyitotta, s bekiáltott: »Immá mehetsz!« s úgy meg es hótt”⁵⁰ (37).

„Aztán ott vannak, akik haragba vannak. Amelyik hibás, addig nem tud meghalni, míg bocsánatot nem kér a haragostól. Oda kell híjják az ágyhoz” (38).

„Kit ő szeretett azelőtt: a gyermekeit vagy a hitestársát, akkor odahíjja, s magához szorítsa, s még meg es csókolja. Ilyen esetet sokat tudok. Hát itt ne, a szomszédba, az ember magához híta a feleségit, s mondta: »Na, Istennek hagylak!« – s avval aztán múlt es ki. Mindenki az felébred, hogy haragoskodással nem jó meghalni. Hogy ki kéne békülni mindenkivel. Tudok olyant, hogy odahíta a haragosát, s kibékültek. De vannak olyan erőszakos emberek es, hogy nem mennek oda. Testvérek, s mégis tartásák a haragot. Én azokra úgy neheztelek” (29).

„Há nincs ott egy gyermeke vagy testvére, a haldokló nyugtalan. S akkor na, hogy híjják oda. Éppen úgy vót nekem a testvérem. Itt csak, nem messze laktak. Szívbeteg volt. Bégyültek a szomszédok, s mondom, hogy te Viktor, Emerka nincs itthon, s most mi lesz? Azt mondja, kéne izenjetek valakitől, jöjjön haza – munkába vót –, jöjjön haza, ha akarja, hogy még eccer meg-lássam. S nekem pedig azt mondta: »Tudod-e, mit mondok? Tudod te, hogy Jóska csúf (ti. csúnya természetű). Pártoljátok meg Emerkát.« Na dehát a leányát nem várta meg. Úgy azt elmondta nekem, s hát csak láttuk, hogy eccer

hallgat el. Hát eccer int, ... s meghalt. Még utójára es intett, hogy mindenki csudálkozott” (7).

Hogyan szabad, hogyan illik viselkedni a haldokló végperceiben? Mit nem szabad csinálni?

„Ott vannak a szomszédok, s ott van a család. Imádkoznak. De minél csendebben lenni! Nem szabad hangosan sírni. Mert az a haldoklót megzavarja, felzaklassa annak a haldoklónak az állapotát. Úgy felzaklassa, hogy nem tud meghalni. Aztán szenved: egy pár órát vagy még napot es szenved, hogyha felzavarják. Ő ugye csendesen elindult a halálba, s ha visszasírják, akkor ő szenved. Volt ilyen eset: az eszmélete nem tért vissza, csak látszott rajta, hogy nagyon szenved. A hideg verejték látszott rajta” (12).

„Hát amikor a vejem halt meg, az apja s a két testvére jöttek bé, s az öreg pácával jött. Nem nezte, hogy a gyermeke akkor múlt el, hanem kezdett hadonászni, s neki a leányomnak, hogy fogja bé a száját, ne sírjon, me nem jól gondozta, s akkor ... húzta fel reám. S nem nezte, hogy a saját gyermeke, az a halott még hallja, hogy itt mit művelnek mellette. Az édesapja... S az ajtón kijöttem... De aztán bé kellett menjek, met a hátramaradott még csak az én gyermekem vót. Úgyhogy ilyeneken menyen az ember keresztül. Milyen a falusi élet?!” (17).

„A családból ott vannak, csak nem szabad akkor má zavarják. Sok van olyan, ugye, hogy úgy visszasírják, hogy fél napig még kínlódik. A sírással vissza lehet hozni. A rokonság sírása erősen nehezíti a halál eljövételit. Erősen. Még ugyan, hogy erősen nehezíti. A rokonság ott lehet, csak nem sírhat. Azt mondja a Szentírás, hogy a legnagyobb szenvedés neki *(ti. a haldoklónak)* az, ha visszatér. Mikor valakit visszasírnak” (7).

„A haldokló mellett hangosan sírni nem igen jó. Megtörtént az es, hogy elhunyt, s visszaébredt. Felebredt... Felsíratták. Utána még két-három nap kínlódik. Amelyik nagy hanggal sír, azt kivezetik a házból. Letiltsák. Nem engedik bé. Visszaébred a halott. Erre vót eset. Azét nem engedik, hogy hangosan mellette sírjanak” (28).

„Volt, akit visszasírtak, s még sokkal nagyobb szenvedése volt. Ezért mondják, hogy a haldokló mellett nem szabad ordítani, kiabálni. A hozzátartozókat küldik ki” (38).

„Itt a szomszédom haldoklott, s kereste a leányát, s mondtuk, elment a szomszédba. De tudtuk, hogy azért ment, tudja kibögni magát. Mikor lássák, hogy múlik ki, nem bírják mellette, s avval pedig rosszat csinálnak” (37).

„Bátyám felesége volt beteg. S hát egyszer futnak, hogy menjek, me nagy baj van. Hát a szomszédok bé vannak gyűlve, s ő olyan rosszul van,

hogy má nem es tud magáról. S imádkoztak mellette, de má meggyóntatták. S hát eccer vége. Jaj Istenem! A gyermekek keztek sírni. Öt gyermek vót. Bátyám neki bútt a szekrénynek: »Istenem, most mi lesz velem? Öt gyermekvel itt maradni!« S magához tért a halott. Megvót má halva. Hát csak megszusszan. A sírástól. Na vége mindennek, mondom. Menjen ki mindegyik! Nem szabad sírni. Hallgassatok! Elhallgattak, s szépen a haldoklót fejjebb tettük, megsimogattuk, s elkezdünk imádkozni mellette, s aztán úgy halt meg másodíkszor. A sírástól magához tért. Ilyent még hallottam, de addig nem láttam” (33).

„Édesanyám halála előtt nyolcszor lett rosszul. Mi mind a nyolcszor visszasúroltuk az öcsémmel. Pedig azt mondták, nem szabad. Met a haldoklónak rosszabb. Az idősebb asszonyok meg es szidtak” (30).

„Nem szabad sírni, mert visszasírod a halottat. Utána amennyit él, rettenetes fájdalmakkal él. Ilyen vót, hogy visszasírták, s akkor két-három napig olyan rettenetes beteg vót, hogy nem lehetett nézni. A szomszédba az egyik fiatalember meg kellett haljon a szivivel, s olyan nagyon sírtak, hogy visszatért. S aztán két nap olyan beteg vót, hogy szánalom vót ránézni. Aztán úgy bánták, hogy siratták... Nekem is mondták, hogy amikor a férjed odakerül, hogy halálán van, ne sírj hangosan. A fiam sírt, s mondtam, László, ne sírj, nehogy visszasírnak azt a nagy fájdalmat. Aztán kimentünk, s kint sírtunk, hogy ne hallja. Ez orvosilag is meg van állapítva, hogy a halott három órát még tud magáról” (15).

„Nem szabad sírni, nem jó. Csak ugye, nem akarunk megválni, lássuk a nagy kínjában... Akkor örökké kerül egy olyan erősebb valaki, aki azt mondja: »Menjete ki innet!« Úgy tartsuk, hamarább múlik ki a beteg, ha nem zokognak mellette. Csak rosszat csinálnak, ha sirassák a haldoklót” (30).

„Édesanyám es visszasírta a testvéremet. Skarlátban volt beteg. Nagyon súlyos volt, s ott őrizgette az ágya mellett, s eccer észreveszi, hogy el van csendesedve. Kitakarta, s há má a keze es s a lába es hidegek voltak. Kezdte pofozni, surolni, kiabálni, ordítani, sírni: Reginácska, Reginácska! De sokáig. S eccer megszólalt (*ti. Regina*), hogy (*síri hangon mondja az adatközlő*) »Mét kötöttek fel? Olyan szépen aludtam, s olyan szépet álmodtam.« De aztán édesanyám olyan súlyos beteg lett ebbe a nagy fájdalomba: met még egy testvérem meghalt. Az egyik meghalt december 10-én, 19 évesen, s Regina meghalt utána, január 6-án, Vízkereszt napján. S ennek a két leánnak a fájdalma úgy lebetegítette édesanyámat, hogy Reginának a ravatala mellé se tudott állni. Úgy ültették az ablakhoz, mikor a szertartás folyt, hogy onnat nézze. Regina a felsírás után még egy hetet élt, de nagyon sokat szenvedett. S édesanyám akkor azt mondta, hát-

rahagyja mindenkinek, hogy a halottat ne sírassa fel. Regina súlyosabban szenvedett, mint azelőtt” (2).⁵¹

„Itt a szomszédunk, Karda Mihály, háromszor halt meg. A felesége odament, s vizet öntött a szájába. Én megfogtam: »Komasszony! Há nem látod-e, jö vissza!? Nem szabad!« »Hagyj békit! – mondta nekem, egy csepp víz kell neki. Látod-e, ki van száradva?!« »Há nem látod, hogy hogy áll?!« Mi húztuk vissza, de ő csak... s tötötte a kanállal bé a szájába. Egyszer csak felül Mihály, megnéz, nagyot kiáltott, s visszaesett. Mind letérdeltünk, s imádkoztunk. Az asszonyt kivitték a házból, s azt mondtuk kinn a konyhába, fogják meg, s ne engedjék bé” (36).

„Nem szabad sírni a haldokló mellett. Azért mert a haldokló azt hiszi, hogy ő má hal meg. Amikor múlik ki, s a hozzátartozója sír, azt is kivigyük a házból, me visszasírják. Olyan es történt. Igen bizony: má múlt ki, s kezdtek rázni, s kezdtek sírni felette, s visszasírták, s még két hétig es elkínlódott, hogy se nem élt, se nem halt. Nem beszél, se nem semmi, csak kínlódik, mint akkor, amikor ki akart múlni. Ha visszasírják, még rosszabbul van. Ugye, reaborulnak, sírnak, rájzák, hogy még éljen, s akkor visszatér a lélek, de úgyse ér semmit... Ezért mondjuk a hozzátartozónak, mikor lássuk, hogy úgy áll a helyzet: »Te most menj ki egy kicsit, s aztán mikor hívunk, bójösz.« Mikor kimúlik, akkor béengedjük” (29).

„Nem helyes hangosan sírni, me felzaklatjuk a nyugalmát. S még amikor a halott meghal, még akkor es mondjuk, hogy legalább egy óráig nem szabad hangosan sírni. Met úgy tartjuk, hogy a halott még két óráig hall. Csak nem tud beszélni. Ő mindent hall, csak nem tud beszélni. Például az én uramnak az édestestvérít visszasírták. De Istenem ne hagyj, milyen szenvedése van annak. Borzasztó. Itt volt ebbe a házba, ahol most vagyunk. Egy-éves házas volt. Amelyik vasárnap esküdt, rá egy évre, azon a vasárnapon temetődött. S akkor anyósom s a nagyobbik leánytestvére kezdtek végtelesen siratni jajszóval, s visszasírták. S egy egész héten szenvedett: hörgött, beszélni nem tudott. Úgyhogy olyan szenvedése volt, hogy azt mondtam, lássák-e, milyen tanulság, hogy akkor hallgassunk, amikor a legszükségesebb. Borzalmas, hogy az a halott (*sic!*) olyankor hogy szenved. Ezt én láttam. A szíve olvad el az embernek, hogy a Jóisten má egyszer elégelje meg a szenvedésit, hogy ne kelljen tovább túrni” (17).

„Ilyenkor figyelmesek vagyunk, hogy aki erőst akar sírni, akkor kiviszük onnan... s elfoglaljuk őket, hogy ne vegyék észre azt a pillanatot, amikor kimúlik. Ezt szomszédokul, akik bent vagyunk, s tudjuk, hogy a családból ki az, aki elsírná magát, azt távolítsuk el. Figyeljük a haldoklót es, s figyeljük a háziakat es” (16).

Megjegyzik-e a haldokló utolsó szavait, gesztusait, viselkedését? Ezeket emlegetik-e később is?

„De még hogy! Még ha tud valamit mondani, megfigyeljük, hogy mit mond utójára. S egymásnak elbeszéljük, hogy ne, ez azt mondta, s az azt mondta, s azt csinálta, s azt hagyta hátra... Kurkó kománk négy napot haldoklott, de senkihez se szólott ezalatt. S mikor bémentem hézza, a kezemet megérintette, s a két szemit felvette reám. S akkor az arcomot hezzatartottam az övéhez, erről is túl is, s mondtam: »Ej, rossz komám! Mi történt veled, hogy a szavad így megfogant?« Erre a lecsukott szemit felnyitotta újra. Tudja-e mit, tanár úr?, minden egyes halál más” (16).

„Azt, hogy olyan furcsa nézése van, hogy megállítsa az emberen a szemit, s úgy akarna valamit mondani, s nem tud... Ezeket mind elbeszélgeszük” (29).

„Az uramnak a szavát a sírig nem felejttem el, amikor azt mondta: »Isten veled, ügyelj magadra!« (*sír*) Ez volt az utolsó szava. S a viselkedését se: csendben volt, a szemit lehunyta. Akit érdekel, annak örökké elmondjuk. Vagy társaságba eléhozódik; me örökké eléhozódik a haldoklók sorsa. Vagyunk többen így özvegyasszonyok, s elbeszélgessük, hogy egyiknek es, másiknak es az ura hogy viselkedett” (15).

A haldokló megkerítése

Az elvásztó rítusok legdrámaibb mozzanatához értünk.

A haldokló melletti rítusok nem mindennapi, az általam ismert irodalomban alig jelzett, sok szakember által pedig tanácstalanul fogadott cselekvéssor következik. Ez szertartásosan lezárja az elvásztó rítusokat, és magában hordja már az eltávolítás kezdetét.

„Ezért mondjuk a hozzátartozónak, mikor lássuk, hogy úgy áll a helyzet: »Te most menj ki egy kicsit, s aztán mikor hívunk, bójösz.« Mikor kimúlik, akkor béengedjük. Mikor elindult a lélek, kell hagyni, hogy menjen a Jóisten kezibe. Akkor megkerítsük. Mikor lássuk, hogy erősen haldoklik, gyújtott gyertyát veszünk a kezünkbe, a fejnél megkezdjük a kerítést, s a Miatyánkot mondjuk, mikor a lábához értünk, akkor az Üdvözlégy máriát, újra vissza a fejéhez, akkor a Hiszekegyet, s akkor mondjuk, hogy »Menj ki én lelkem a testből, vezessenek a szent angyalok a mennyországba, a Jóisten kezibe.« S így háromszor végigmenyünk a haldoklón. A halott nevébe mongyuk, mintha ő kérné. Az alatt ki is múlik. Az imádság alatt megállnak a gyertyával egy-

egy pillanatra: egyszer a fejnél, a Miatyánkra, másodszor a lábánál, az Üdvözlégyre, harmadszor újra a fejnél, a Hiszekegyre. Lassan menyünk, hogy ezalatt mondódjék az imádság. Csak úgy, eppe, hogy mozgunk, ahogy fordul az óra. Ezt olyankor csináljuk, amikor lássuk, hogy hal meg. Ha ott vagyunk. Me van, aki enélkül múlik ki” (29).

„Amikor a haldokló má akar meghalni, akkor vesznek egy szál gyertyát azért, hogy, úgy mondják, megkerítsék a halottat. Ott állunk, nem közel, hogy levegő is legyen a haldoklónak, de mégis körülötte állunk. A rózsafűzér-vezető megfogja a gyertyát, elkezdi vinni a halott körül. Azalatt végig imádkozni kell. A fejénél megáll, akkor ott egy másik imádságot mondanak, mikor a talpához ér, ott egy másikat. S akkor egy keresztet csinál avval a gyertyával rea, s a füstöt szembefújja a halottal. Hogy miért csinálják így, nem tudom. Most halt meg (1988-ban) egy ügyes kicsi öregasszony, s ott néztem meg, hogy hogy kerítik meg a halottat. S azt mondta az az asszony, azt hagyta hátra nekünk, hogy nézzétek, hogy mit csinállok, majd tük es így csináljátok. A kerítést a lábánál kezdik, s úgy viszi a gyertyát lassan, mint az óramánus, s azalatt imádkoznak. A fejénél megáll, s aztán errőlfelől (ti. a haldokló balján) újra le a lábíg. S akkor csinálja a keresztet, s szembefújja a füstöt s a tüzet a haldoklóval” (36).

„Akkor gyűlünk esze, mikor má lássuk, hogy halálán van. S akkor, ugye, van szentelt gyertya a háznál, azt meggyújtjuk, s imádkozunk. A gyertya ég az asztalon. Olyankor, amikor ő má úgy elveszítette az eszméletit, hogy má nem tud magáról, s má a szeme le van hunyva, akkor az égő gyertyával szépen megkerítik. Mondják a Miatyánkot, Üdvözlégyet s kérik, hogy távojjon a Sátán ettől a lélektől: »Ó, jöjj el édes Jézus, vedd magadhoz ennek a haldoklónak a lelkit, vidd az örök dicsőségbe, öröjzd meg a Sátántól, minden gonosztól, hogy ne hághassa meg.« Ezt a bétoldást a Miatyánk után mondják. Ezeket háromszor elmondják, s háromszor szépen megkerítik” (12).

„Amikor az emberem halálán volt, még ép elmével volt teljesen, s elbúcsúzott tőlem, met az ember megérzi a halálát, ezt a Tera nénit a szomszédból behívtam, met meg szoktuk keríteni a haldoklót, szentelt gyertyával. Szóval, mikor má nem tud magáról, a gyertyát így körbe hordozzuk a haldokló mellett, s imádkozunk: a Hiszekegyet, Miatyánkot, Üdvözlégyet. Ez a sorrend. Aki keríti, az mondja, s ha még vannak ott, azok es. A jobb kézbe fogják a gyertyát, a fejtől indulnak. S úgy, ahogy menyen a mánus, nem gyorsan, csak úgy lassan viszik. Háromszor a haldokló körül, úgy, amilyen magas, aki viszi. Utána kifűjják a gyertyát. Jelzem, szentelt gyertyával csinálják” (30).

„Má meg lehet ismerni, mikor valaki múlik ki. Akkor keresztet vetek, s veszem a szentelt gyertyát, s szentelt vizet es veszek elé, s szentelt pimpót es, s avval megkerítem utójára. De előbb a szentelt gyertyával megkerítsük. Én a fejtől kezdem. Mondom a boldog kimúlásért az imát, imakönyvből. Lassan, hogy az imádság fejeződjön bé. Aztán egy Miatyánk, Üdvözlégy s Hiszekegy. Ezalatt háromszor kerítsük meg” (24).

„Amikor körbejárják a haldoklót, elmondnak egy tized olvasót. Az kezdi meg, aki a gyertyát viszi a haldokló körül. A fejinél mond egy Hiszekegyet, egy Miatyánkot s két kérést: »Aki bocsássa meg ennek a halottnak a bűneit!« – s így folytassa az Üdvözlégy Máriá-val. A beteg az ágyban van. Aki megkeríti béhajol, s a karjával hordozza körbe a gyertyát. Csak a kézbe viszik körbe” (33).

„Éppen disznóvágás vót, s há anyósom meg akar halni. Ő beteg vót az ágyba, s mintha az Isten mondta vóna, menyek oda, hogyhá anyámasszony, valamit nem-e ennék? S látom, hogy halálra van válva. Szent Isten, hát szólított, s nem szólott, s mondom, jaj Istenem, le kéne vegyük, anyámasszony, hogy az ágyát rendezem meg, há kell híni a papot. Levettük a földre, s küldtem egy gyereket, hogy Márton Jánosné keresztanyámat híjják elé, met tud keríteni. S ő elé es jött, megkerítette, s azalatt ott a földön má ki es múlt. Észreveszi az ember, mikor halálra vált a beteg. Elváltozik” (29).

„Aki észnél van, nem veszi jó néven, hogy megkerítik. Amikor a gyertyát meglássa, úgy veszi, hogy azért csinálják, hogy haljon meg hamarébb. Nem es olyan könnyű a haldokló mellett lenni, tanár úr. Meg kell gondolni, hogy mit csinálsz. Amelyik haldoklik, de tökéletesen lát, amellet nem jó csinálni. Csak az olyannál, amelyik nincs észnél: mondjuk se nem lát, se nem hall. Annak megcsinálják” (1).

„Mikor Szabó Vilmos halt meg, az Örökimádást mondtam mellette, s a Tizenkilencedik órát, s velem végig mondta Vilmos is. Még az öccse, Albét, mondta »Ne végejze hangosan nénje, nehogy rosszul essék Vilmosnak.« S amikor elvégeztem, meghalt. Márton Dani bácsi, a püspöknek az öccse beteg vót. De ott eleget nézték, nem akart kimúlni. Akkor azt mondja az egyik szomszédasszony, Opra Anna néném, gyere az ablak alá, küjjel – me nem szerette az imádságot –, s mondjuk el a Szentkereszt útját az ablak alatt, hogy ő ne hallja. Na, azt elvégeztük: amire elvégeztük, me a' hosszas imádság, akkorra kimúlt. Nos, úgy tapasztaltuk, hogy a haldokló mellett használ az imádság” (24).

„De tudja-e, ezt az egyház nem ismeri el. Ősi szokás, valami... Olyan betegek is vannak, azt se állhassák, ha imádkoznak mellette; s van aztán

olyan, hogy addig, amíg a száját meg tudja mozdítani, ő is imádkozik azokval, kik mellette imádkoznak” (1).

„Az uramnak adtam almakompótot. Megette, s elaludt. Én gondoltam, kiöblítem a szennyest. S mostam, s nezem őt. S egyszer a szeme felnyíltott, beugrottam hezza, kezdtem rázni... egyet szusszantott... Akkor gyorsan vettem egy szál szentelt gyertyát, ahogy szokás nálunk, katolikusoknál, s megkerítettem háromszor, s mondtam: Kelj útra evilágból keresztény lélek, a mindenható Atyaisten nevében, aki téged teremtett, Jézus Krisztus, Isten egyszülött fia nevében, a dicsőséges Isten anyja, Mária nevében, aki éretted könyörögni fog Isten trónjánál. Urunk, Istenünk, irgalmadba ajánljuk e hívő lelkét, mivelhogy e világból eltávozva égi országodba indul. Bűneit, melyeket emberi gyarlóságából elkövetett, irgalmason íteld meg, jóságod vegye bé az örök boldogságba, ámen. A kerítést örökké jobb felé kezdik. Addig keríttem lassan, amíg elmondom háromszor az imát. A fejtől a talpáig. Ezt szokták csinálni a szomszédasszonyaim is. Ezt így mondjuk, útravaló” (15).

„A szentelt gyertyát, amivel megkerítették, a koporsóba belétették. Mégpedig odaragasztották. Belől. Ez az útravaló: a gyertyavilág, hogy menjen vele. A gyertyavilág az Úrjézust jelzi! Az vezeti. Az a lélek. A lelkünk nem hal meg, csak a testünk” (29).

„Én, amikor hínak keríteni így mondom:

»Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, áment. Uram, Jézus Krisztus, jöjj segítségemre, Uram, siess az én segedelmemre!

Miatyánk, ki vagy a mennyekbe...

Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes...

Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben vala, most és mindenkor és örökké, áment.

Miatyánk...; Üdvözlégy...; Dicsőség...

Miatyánk...; Üdvözlégy Mária...; és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki könyörüljön ezen a súlyos betegen... asszonyunk Szűz Mária...

Hiszek egy Istenben...«

Amíg ezeket elmondom, háromszor megkerítem a gyertyával, s akkor a fejénél mondom:

»Szent Mihály, a paradicsom fejedelme, kik a lelkek vesztire körül járnak a világon, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozat helyére!

Édes Jézusom, könyörülj meg ezen a súlyos betegen, s vigasztald meg minél hamarabb.

Dicsőség az Atyának...«

Akkor elfújom a gyertyát úgy felfelé s keresztet vetek” (33).

„Mikor a haldoklónak már öntudata nincsen - a szem elhomályosul -, nagy szüksége van az imádságra; má maga inti, kéri. Na, akkor szoktunk mellette imádkozni: a Tizenkilencedik órát elvégezni, s akkor megkerítsük. Ennek eljő a pillanata; ezt figyeljük s lássuk. Egy gyertyát körbe viszünk mellette imával. A fejtől a lábhoz menyünk vele, s vissza... A kezemet hordozom, s lépek, amennyit kell az ágy mellett” (39).

Kalamár Alajosné Bács Otilia a megkerítési szertartást a következőképpen végezte: Az asztalnál meggyújtotta a szentelt gyertyát és a gyertyához fogott szentelt pimpót (barkát), amit utána belémártott egy pohárba kitöltött szentelt vízbe, meghintette kereszt formában a haldokló testét. Letérdelt a fej irányában, kezében az égő gyertyával elkezdte az imát: „Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, ámen.

Uram, Jézus Krisztus, jöjj segítségünkre, Uram segíts meg minket!

Hiszek egy Istenben...”

Feláll, a gyertyával elindul a test mellett a láb felé és mondja:

„Szent, szent, szent a seregeknek Ura, Istene; teljes az ég s a föld dicsőséged magasztosságával. Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, ámen.”

A gyertyát a haldokló fölött kifújja. Az asztalhoz fordul, újra gyújtja a gyertyát; a pimpót, az égő ágat ismét szentelt vízbe mártja, meglocsolja a testet, majd az ágy közepe irányában letérdel és imádkozik:

„Miatyánk...”

Feláll, elindul a láb felé az előbbi imával: „Szent, szent...” A lábhoz érve a test felé elfújja a gyertyát. Az asztalhoz megy, megismétel minden gesztust, visszatér a lábhoz, letérdel elmondja az Üdvözlégyet, feláll, a Szent, szent, szent... imával, kezében az égő gyertyával elindul a test túlsó oldala fölött a fej felé. A fejnél pedig erre az imára tér rá: „Szent Mihály arkangyal védelmejzen téged a jelen harcokban. Uram, hallgasd meg könyörgésünket és a mi kiáltásaink jussanak elődbe.” Háromszor kört húz az égő gyertyával a fej körül, majd folytatja: „Tárujlatok ősi kapuk szárnyai, hogy vonuljon bé a dicsőség királya.

Dicsőség az Atyának...”

Ezúttal a fej fölött fújja el a gyertyát: „A gyertyát feléje fújom el, de előtte elejibe viszem, hogy ő tudja. Me hall, csak nem beszél... Ugye, háromszor könyörgünk, háromszor gyújtom meg a gyertyát s háromszor fújom el; háromszor térdelek le es...” (39)

• Miért kell megkeríteni a haldoklót?

„Hogy az Úrjézus vegye őt a szent kegyelmébe és kísérje el ez a gyertyaláng a mennyek országába. Hogy Szent Mihály arkangyal védelmezze a lelket a nagy harcba, a kísértés ellen.” (39)

• Ki kísérti a lelket?

„A Gonosz. A lelket ketten várják: várja az Úrjézus s várja a Gonosz. A halál pillanatában ő, a lélek, amelyikhez vágyik, vágy milyen lelkülettel, ugye, volt vagy van, azok várják, az kapja el. Ha ő teljesen az Úrjézushoz ragaszkodva készül, akkor avval van, hogy »Uram, találkozom Veled! Segíts meg, met menyek Hozzád!« Aki ilyen szándékkal távozik, a Jóisten kedvesen fogadja őt. De a lelket, ugye, kell segítsük” (39).

Kitől tanulta a megkerítést?

„Nagyanyámtól s úgy az idős néniktől, a szomszédasszonyaimtól, akikkel elbeszélgettem az ilyenről, hogy mit s hogy kell csinálni mikor valaki hal meg” (39).

Hívják-e most is keríteni?

„Igen, hogyne!” (39)

Mikor volt legutoljára?

„Ferenc Amáli néninek, itt a szomszédba. Most négy hónapja (1994). Jaj, de azután vótam egy másiknak is. Épp adtam enni a disznóknak, s futtak, hogy menjek hamar, me hal meg, s kerítsem meg, úgyhogy, ahogy voltam, úgy kellett menjek” (39).

Ki szokott még keríteni?

„Minden tízesbe van valaki, aki elvégzi. Hogy ne, haldoklik, s jőjjenek, s kerítsék meg. De mindenik másképpen, nem egyformán kerítenek” (39).

A halál beállta

Értelmezéseim, valamint az események mérlegelése szerint a fenti pillanat rítusai részben még az elv拉斯ztó, nagyobb részben már az eltávolító szokások körébe tartoznak. Ezért itt is, ott is szólni kell róluk.

A halál észlelése pillanatában, és még utána egy bizonyos ideig, a cselekvéseket kétféle tudás szabályozza. Egyrészt a hiedelmen nyugvó, más-

részt pedig az a tapasztalati tudás, mely szerint a test még hall és érez (erre láttunk már utalásokat), és ezért a haldokló iránti tapintatos, kíméletes viselkedés időszakát még meg kell hosszabbítani. A sírás, jajgatás tilalma tehát tovább tart.

Hogyan illik most viselkedni? Miért?

„Csak azt tudom, hogy csendbe kell a halott mellett lenni. Met egy óra-hosszáig mindent tökéletesen hall. Ha kezdesz ordítani, visszasírod. En magamba sirtam, s imádkoztam. Elültem oda fére, s ő a másik ágyba vót. Csak néztem, hogy vátozik az arca, sárgul...”(1).

„A halott, ahogy kimúlik a világból, még egy óráig hall. A test még egy óráig hall. Úgy mondjuk, hogy nem szabad beszélgetni, mert még hallja, mit beszélgetnek körülötte. Azalatt az óra alatt csendbe kell lenni; nem tárgyalni arról, hogy mit csinálunk... Nem szabad zavarni” (29).

„Amikor az ember meghal, 15-20 percig, vagy még egy óráig se szabad mellette hangosan sírni” (36).

„Orvosilag is meg van állapítva, hogy a halott három órát még hall. Például édesanyámék mesélték, hogy egy elhagyott öregasszony, tetűvel teli volt, az amikor meghalt, persze a test hült ki, a tetvek másztak széjjel róla. S abba az időbe volt egy asszony, aki a halottat megfürösztötte s felötöztette. S mondta az az asszony a másíknak: »Te, forrájz meg a fejit, hogy a tetvek ne menjenek széjjel!« S meg es forrázták. S egy hét múlva vagy mennyi múlva álmába meglátta az öregasszonyt, s az azt mondta neki: »Tanuld meg, a halottat ne forájzd meg, met az a test három óráig tud magáról!« „ (15).

Az elvászto rítusok összefoglalása

1. Az elvászto rítusok kezdetét a halál előjeleinek feltűnésétől számítom, egészen a halál beálltának első pillanatáig, illetve utána esetenként még egy órányi vagy valamivel több ideig.

2. Az előjelek az elmúlás lelki és szellemi közegét, hangulatát készítik elő.

3. Az adatközlők vallomásaiból megrázó élményként körvonalazódik az elmúlás életérzése és ezzel az egyéni és közösségi viselkedés széles érzelmi skálája: a döbbenet, a tünődés, a rosszatsejtés, a gondoskodás, a szeretet és szeretetlenség, a körültekintés, tapintat és a várakozás, a hagyakozás, a lelki feloldódás, megbékélés, vagy a vívódás, félelem, halogatás stb.

4. Szembetűnően nagy hangsúlyt kap mind a haldokló, mind a hozzátartozók részéről a lelki, gazdasági, családtársadalmi rendhagyás szándéka. Mindezek elvégzése a megnyugvás érzését teremti meg haldoklóban, családtagokban, kisközösségben egyaránt. Ezért a haldoklás hangsúlyosan a számvetés, az Istennel és emberrel való megbékélés, a hagyakozás időszaka, amely egyértelműen a közösség hagyományosan rendtartó életére, az emberek erkölcsi, etikai tartására jelez vissza.

A rendhagyás kötelessége intő parancs: „Te elintézted-e a családnak a sorsát?” – olvashattuk a haldoklótól számonkérő szavakat.

5. A végső órákban a haldokló és környezete viszonyában a hangsúly a lelki gondozásra tevődik át. A haldokló melletti rítusok inkább a lelki gondozást, mint a testi ápolást célozzák. Ezáltal – az adatközlők egyértelmű vallomása szerint – az otthoni elhalás emberséges elmúlás, míg a kórházban „szeretet nélkül hal meg az ember” (12,29).⁵²

6. A lelki gondozás feladatának ellátásában igen nagy szerepe van a szomszédságnak, az asszonyi kisközösségnek, sajátosan a rózsafüzér társulatnak, melynek „egyik kötelessége a haldoklóhoz elmenni és érte imádkozni” (30).

7. A beteg ember haláltusáját enyhítő szándék és lehetőség nagyrészt az imára korlátozódik. Az ima mindenhatóságába vetett hit nyilván a szómágián nyugszik, melynek kelléktárát természetesen egészítették ki a vigasztaló szavak, gesztusok stb. biztosítva ezáltal az elmúlás otthoni emberi méltóságát a kórházi, többnyire részvétlen elmúlással szemben: „Szeretetből kell a haldoklót rendezni... Szeretetet kell mondani” (15); „Az imádság mellett csak simogatással lehet enyhíteni a haldoklón” (15).

A haldokló mellett imádkozó asszonyok sokasága hittel állítja, hogy a beteg imádkozás közben „lecsendesedik és kimúlik”.

8. A haláltusa lelki-szellemi telítődésének kritikus pontja a gyónás. A gyónás „lelki kötelesség”, „az Istennel való kibékülés” igényéből fakad; intim, látszatra személyes ügy, de megtörténe a közösség számára is egyértelműen fontos (!), ezért számon tartják. Hagyományosan válságos esemény, mert feszültséget teremt a haldoklóban és környezetében egyaránt. A beteg számára a gyónás képzete a halál árnyékának elővetülésével, a leélt étellel való szembesülés kényszerével társul; a környezete számára pedig, az előbb említett tapintatból eredően, mindez az előkészítés óvatosságát kényszeríti ki. A gyónás megtörténeését a katolikus elvek következtében mind a két fél óhajtja, de elindításában mindkettőnél kiváltképpen a haldoklónál érezni a szorongást, a lappangó halogatás szándékát.

Különösen nehézé válik a helyzet, ha a haldokló belső ellenállását is le kell győzni: rábeszéléssel, taktikázással (a pap véletlenszerűnek tűnő oda-hívása stb.). A naivságukban talán mosolyt is keltő próbálkozások épp a gyónás különös fontosságát emelik ki, hiszen a gyónásra mind az elhunyt-nak, mind a hátramaradottaknak (!) nagy szükségük van – nem utolsó sorban – a pozitív közösségi megítélés elnyeréséért.

9. A gyónás igenlése, de megtörténéseinek halogatása, szerintem, de az adatközlők szerint is, a bujkáló halálfélelem megnyilvánulása.

10. Mivel a gyónás elvégzése keresztény kötelességnek számít, elmulasztói egyházi és közösségi szankciókban részesülnek, melynek erkölcsi súlyát elsősorban a hátramaradottak viselik. Ilyen „büntetés”, hogy a testet nem viszik be a templomba, hanem „igyenesen a temetőbe”, ami azzal jár, hogy a lelkéért mondott szentmiseáldozaton viszonylag kevesen vesznek részt, mivel erre csak az elhantolás után vagy másnap reggel kerül sor. Ezen kívül az elhunyt, illetve a hozzátartozók különböző fokozatú szóbeli megrovásban is részesülnek: például „a pacal java” megalázó, csúfondáros jelzővel illetik őket. Az egyház hatáskörébe eső szankció betartását a közösség figyeli, be nem tartását számon tartja és „alkalmas időben a pap szemére veti”.

11. A 7., 8., 9. pontok alatt megfogalmazott következtetések, valamint az igen árnyaltan, nyelvileg is csodálatosan elmondott vallomás- és élethelyzetváltozatok az elváltató rítusok bonyolult lelki és szellemi telítettségét igazolják. Csíkszentdomokoson az elváltató rítusok funkcióit egyrészt az erős katolikus hit, másrészt a pogány hit- és hiedelemvilág ötvöződéséből fakadó mély vallásos érzület hatja át, ez mozgatja.

12. Az elváltás csíkszentdomokosi rítusai sok vonatkozásban hasonlóságot mutatnak a magyarság többségének szokásaival, illetve az európai népek hiedelmeivel, rítusaival, de sajátosságokat is észlelni lehet. A halál előjeleire vonatkozó fejezetben ezekre már utaltam. A tanulmányok, szakcikkek, gyűjtések szerint elmondható, hogy a magyarság számára általánosan fontosak:

– A halálos ágyon való, „a halál előtti békeszerzés”, mely „a nagybeteg megkönnyebbülésére szolgál, de a faluközösség is pozitív emberi gesztusként fogadja”.⁵³

– A haldokló kívánságait teljesíteni, őt figyelmes gonddal körülvenni.⁵⁴

– A haláltusán imádsággal segíteni.⁵⁵

– Egy-egy szeretett rokon, családtag, a haldokló által megnevezett személy ágyhoz való hívása, hogy a beteg elbúcsúzhasson tőle, hogy nyugodtan halhasson meg.⁵⁶

– A haldokló mellett csendben, az érzelmeket visszafogva viselkedni. Általánosan tiltott a sírás, a hangos jajgatás, mert a haldokló „nehezen halna meg, vagy felébredne a halál után”, emiatt „még jobban elnyúlik a vergődése”.⁵⁷

K. Kovács László említi azt a hiedelmet, vagy tapasztalatot, hogy a halott „lát és hall mindent, még a halál beállta után is egy pár percig” és a hóstáti példa mellé (Györfy alapján) körösvölgyi, hajdunánási, csuvas és általánosságban szibériai példákat sorol fel.⁵⁸ Mindezek a jelenségek sajátos színezettel, Szentdomokoson is fellelhetők. Mint láttuk Domokoson ez az idő egy-két-három órányit tart és a sírás, hangos beszéd tilalmával jár.

Ám különösen sajátos szentdomokosi jelenség (nem állítom, hogy kizárólagos) a megkerítés, mely a haldoklás utolsó, illetve a halál első pillanatában végzett rítus, és amely az adatközlők szerint is, a papság által nem bátorított szertartásforma. Erre a szokásra, ahogyan azt Szentdomokoson felfedeztem, az általam ismert szakirodalomban, nem találtam utalást. Hasonló jelenségre igen. Inkább a szentelt gyertya meggyújtását említik. „A szentelt gyertyával eléje világítanak, hogy ne haljon meg sötétben” – írja Kunt Ernő,⁵⁹ anélkül, hogy utalna a szokás gyakorlásának helyére. Jung Károly a gombosiakról (Jugoszlávia) mondja, hogy „abban a szobában, ahol a haldokló fekszik, szentelt gyertyát gyújtanak. Az égő gyertya a haldokló mellett áll, de ha lehet a kezébe adják.”⁶⁰ Dobosy László pedig az észak-magyarországi Hangony-völgyben azt jegyezte fel, hogy „Ha a beteg haldoklása elhúzódott, nehezen halt meg, kezébe égő szent gyertyát adtak.”⁶¹

Míg az idézett esetekben az égő gyertya szertartásos szerepe leszűkített, addig Csíkszentdomokoson kifejezetten funkcionális rituális kellék: általa valósul meg a megkerítés a test alsó-felső határánál megállnak vele, lángját, füstjét a haldoklóval szembeűjják, hordozása közben célirányos imát mondanak. Tehát szinkretizmusa összetett.

A hiedelemtartalommal telített rítus értelmezését a hiedelmeknek szentelt fejezetben kísérelem meg.

ELTÁVOLÍTÓ RÍTUSOK

A halál beállta

Korábban ezzel a címmel egyszer már jeleztem egy fejezetet, amely a haldoklás egyéni és közösségi megélése meghosszabbításának leírását tartalmazta. Arra az időperiódusra leginkább a cselekvési tilalom volt a jellemző. Most viszont éppen ellenkezőleg a cselekvés: a halál beállta annak a rítussornak az elindítását is jelzi egyben, mellyel kezdetét veszi az egyén eltávolítása korábbi állapotából.

A halál élettani bekövetkezése minőségi fordulatot idéz elő az egyén és a közösség életében. Elsősorban véget vet a már nem (élő), még nem (halott) állapotnak. Kunt Ernő „élő élettelen”-je visszavonhatatlanul élettelen, így mostantól minden, és mindenki az eltávolítás hagyományos közösségi modelljéhez igazodik, aszerint cselekszik.

Míg az elváltás időszakában az események többnyire a haldokló körül zajlottak, a halál beálltával, az eltávolítás felfokozott napjaiban, óráiban több egyidejű, illetve párhuzamos cselekvésnek leszünk tanúi. Ezek színtere fokozatosan kitágul: a családi háztól kiindulva a szomszédság, az állami és egyházi hatóságok felé, majd innen az egész falura kiterjed. A halál eseményének térben való terjedése tulajdonképpen a közösség aktivizálódási fokát és annak arányait is jelzi. Ennek a rítusnak a kibontakozását követem az alábbiakban:

Amikor úgy látják, hogy a haldokló már nem él, hogyan közlik egymással az eseményt?

„Hát úgy, hogy meghalt. Elhunyt..., kimúlt..., elmúlt” (17); „Kimúlt a világból” (32); „Ebbe s ebbe az órába kimúlt” (28).

Milyen jelekből és hogyan állapítják meg a halál beálltát?

„Nem mozdul semmit. Megnézik a pulzust. Az az első. Tükröt es tartanak az orra s a szája elé” (17).

„Az látszik, hogy egészen lesz oda... lesz oda... Heába szól az ember hézza, má nem veszen igénybe. Akkor má lehet tudni, hogy vége” (32).

„A test hül ki, s mered meg” (15).

„Többet nem szusszan. A vérerek megállnak, nem működnek... úgyhogy meg van halva” (28).

„Régebb a községházán volt egy tapasztalt ember, aki ki kellett menjen, s megállapítsa, hogy meghalt-e. Mióta orvos van, az kell kimenjen” (34).

Tetszhalotról tudnak-e?

„Mondok egy olyant, aki most is él. Pedig szaggattak es neki. Kapott egy gútütést, úgylapizált. S na, meg van halva, és szaggattak neki. S megtért. Most is él. Pedig a 60-as évek elején történt” (15).

„Ha bizonyos idő után kihült a testye, biztos, hogy meghalt. Ezt megvárták akkor is, mikor még nem volt orvos. Szenttamáson (Szentdomokossal összetapadt falu) tudok egy olyant, hogy mondjuk mint máma meghalt – zavaros életet éltek! –, s úgy jelentették bé, hogy a tegnap halt meg, s hónap reggel má temették. S az ember, mikor 2-3 lapát földet reavettek, kezdte rúgni s döngetni a koporsót. S akkor az egyik gödörös hazafutott, s megmondta, s azt mondták neki: „Ne törődjenek, kenjék rea a földet. Hagyják rea. Rúgjon”. S úgy eltemették. Igen biza! Ez a másik románvilágba történt. Ott abba a családba nincs szerencse. A fiát es úgy akasztották fel. Olyan gonosz család. Pedig jó módos, de folyton zavarognak. Nem várták meg ugye, hogy meggyőződjenek róla, hogy meghal-e. El akarták minél hamarabb tenni a föld alá. De ugye nálunk, katolikusoknál akkor hánják rea a földet, mikor mindenki elment. S a döngésre magához tért, s hallatszott, hogy kiabál. Na ilyent!” (1).

„Hallottam, az újságból olvastam, hogy a csíkszeredai polgármester, még amikor temették el, akkor es rendesen hajlott a teste, mint az élő emberé. Minden porcikája. Csak azt tudom, hogy ő sajnálta, hogy ő meg kell haljon, s a Jóisten, nem es tudom elhinni, hogy elvette, hogy az egy milyen áldott jó ember vót. Olyan somlyai búcsúra nem jártam, hogy azt ne lássam székely ruhába felötözve, s hogy jaj... hogy sajnáltam Istenem! Na azt hallottam, hogy nem hült ki egyáltalán. Teljesen hajlott minden testrésze. Pedig az biztos, hogy nem úgy vót, hogy ma meghót, s hónap temették... El se kellett vóna azt az embert temessék, ha eccer hajlott a testye” (1).

A halott elkészítése

Mit csinálnak a halál beállta után? Kik végzik a halott elkészítését?

„Szedik le a ruhát, s ötöztetik fel, míg hajlik a test. Leveszik a födre, vagy ott, abba az ágyba, szedik le azt a ruhát, amelyikbe meghalt. Én má tizenegyet temettem erről az udvarról, s tudom mit kell csinálni. Mindent végigéltem. Nem a máséól beszélek. Az a kötelesség, ha meghalt valaki, hogy

megmossuk a testytit: tálba vizet tötünk, szappant elé, s tiszta ronggyal letöröljük végig, s aztán úgy kezdjük ötöztetni. Amíg hajlik a test, hogy fel tudunk adni inget, lábravalót. Aztán hol a pénz?! Me menni kell vásárolni. Legelső az kell legyen, amibe belétegyük: koporsó. Kezdik a házból a holmit kipakolni, hogy legyen hova felravatalozni. Ugye, itt falun a házba ravatalozzuk. Közben menni a néptanácsához, ott is ki kell töröltetni az élők közül, menni a paphoz, jelenteni bé, hogy meghalt. Ezek a teendők” (29).

„Felkötik az állát, ha leszakad (*ti. leereszkedik*), lenyomják a szemit, metirtózatot, ha úgy marad. S még csendbe vannak” (36).

„A szemire ügyeltem, hogy ragadjon le, mert az olyan rettenetes, amikor a halott szeme nyitva, s néz. Így lenyomtam jól (*mutatja a sajátján*), le is csukódott, s a fejit úgy emeltük, hogy a szeme lefelé „nézzen” (*ti. álljon*). S ott, hogy megmozdították, amikor tették fel a ravatalra, felpattant. S akkor újból lenyomták a szemit. Ha nem áll meg, szoktak tenni reá pénzt vagy valami kicsi súlyt. Egy olyant, amit megbír” (15).

„Le kell nyomni a szemit, me a halott erőst rosszul néz ki, ha nyitva van a szeme. Aki nincs erőst lesoványodva, annak elég, ha lenyomjuk. De ha sovány, a szempillák nem akarnak esszeragadni. Sokat kell dolgozni vele, hogy a halott ne nézze a közönséget. Az pedig egy olyan rossz érzést kelt. Félnék reanézni. Pénzt tesznek reá. De nem ér semmit. Essze kell fogni a szempillákat, addig, amíg kezd hűlni a test. A két ujjbeggyel. Én elég félnék vagyok, de a szükség megkívánta, hogy ilyent es kellett csináljak. Aztán felkössük az ajkát kendővel. Jól esszehűzzük, hogy nyitva ne maradjon, me ez es egy borzasztó dolog” (17).

„Lenyomják a szemit, s az úgy leragad. S az állát felkötik, me hanem esik le az ajaka. De van olyan, amelyik kinyitja a száját, s úgy hal meg. Annak nem kell felkötni. De amelyiknek felkötik, annak es csak a temetés napjáig hagyják felkötve. Aki mosdassa s ötözteti a halottat, a temetés napján nem nyúl élelemhez, nem dolgozik étellel. Így szoktuk meg. Hogy ne utálja senki az enivalót. Az ötöztetést bár egy óra, másfél órán belül el kell végezni. Me aztán merevedik meg a test. Én ötöztettem olyant, hogy minden ruháját el kellett vágni, me meg vót má meredve” (30).

„Szomszédokul csinálunk mindent: megmosdassuk, felötöztessük, ravatalra tesszük. Leghamarább kötelező megmosni: a földi büntől le kell mosni (!). De ha előtte való napon megfürödik, megmosdik, s áldozik, akkor nem kell megmosni csak megtörölgetni. Mindenütt megmossák. Szappanyos meleg vízzel. Az csinálja, aki vállalja. Van úgy, hogy nő mossa a férfit, férfi mossa a nőt es. A halottat lenyújtják a födre, leszedik róla a ruhát – régen tekenyőbe tették, most nájlont tesznek alaja. Volt a faluba egy halott teke-

nyő, s abba mosták meg. Ezt hordták a halotthoz örökké. De most inkább mosdótálba mossák meg. Végigtörülük a testet szappanyos vizes ronggyal, s utána egy másikkal szárazra. Egy nem tudja csinálni: kettő kell emelgesse s forgassa” (15).

„A lemosást a családbeliek es csinálhassák, de inkább hínak a szomszéd-ból egy bátor asszonyt. Az megszappanyozja mindenhol, végigtöröli száraz-val. Azt mondjuk, hogy megmosdassuk a halottat. Ez kötelező. Ha halála előtt egy-két nappal megfürdött, akkor megmossuk az arcát” (29).

A hozzátartozója mosdassa, aki bátor. Vagy szomszéd is, amelyik olyan, hogy még szokta. Állandó személy erre nincs. Vizes ronggyal, hogy ne follyon a víz, szépen lemosódik egész végig. Teljesen meztelenre vetkezte-tik, mert tisztába kell öltöztetni. Ilyenkor csak tisztát húznak rea. Mindent, a nő személyeknél még azt a kicsi bugyit is felhúzzuk, akkor alsó szoknyát, szép inget” (17).

„Ezelőtt féltek a halottól. Egy rossz cseréptál ha ott volt, a csűr alá bédugva, azt elévették, s abból mosdatták. Csak egy esetet mondok: Ángyomék rokonánál a kicsi lejánkát elvágta a vonat. Éltés doktor úr jött boncolni Karcfalváról. S küldték a gyermeket: »Eridj, a csűr alól azt a rossz tálat hozzd elé, hogy a doktor úrnak tötsünk a boncolás után vizet!« S aztán azt oda visszadugják. Nem használják semmire. Mikor meglátta Éltés dok-tor, Isten nyugtassa, hát jaj, úgy felharagudt: „Hát ebbe akartok nekem kézmosni vizet töteni?!« »Hát ebbe – mondja a háziasszony –, met ezt visz-zadugjuk a csűr alá, többet nem használjuk az ilyent, amibe eccer a halottat belémossák, vagy kezet mosnak utána!” Jaj, hogy felharagudt a doktor úr. Úgy kell mondjam, ahogy mondta: »Tudjátok meg, hogy abba az edénybe, nemhogy a kezemet belémosom s el kell dobni, hanem szarjál belé, mosd ki, s ehetsz belőle!« Így mondta, így. A doktor úr.”Nekem tötsetek rendes tálba, met én a kezemet nem dobhatom el azért, met a halottal dolgoztam”. Aztán a gyermek úgy pucolt vissza a tállal a csűr alá, hogy.... Nahát ezelőtt így volt: tartottak egy rossz edényt, inkább cserép dolgokat. De most nem. Most ren-desen, én es vettem elé egy tiszta új mosdótálat, s vizet belé. Bár az uram azelőtt fürdött meg, méges úgy szokás, hogy amikor kimúlik, hát tiszta fe-hér gyócs ronggyal, mint az Úrjézust ahogy lemosták, úgy törülgettük le szép vizes ronggyal. Olyan benti vízzel; Nem kell ahhoz meleg víz” (1)

„Megmossák a halottat. Van örökké egy olyan, aki nem irtózik egy halottól. Megmossa teljesen, s felötözteti tiszta ruhába, s úgy teszik a ravatalra” (33).

„Édesanyámat én mosdattam meg, met sebes vót a teste, s ne irtójonz tőle senki. Aki irtózik a saját halottjától, akkor van egy asszony, aki avval foglalkozik, hogy megmossa a halottat. Azt elhíjják, s azért neki adnak egy

rend ruhát. A halottnak a szép ruháiból valamit. A férfi halottat férfi mossa, s a nőit nő. Fordítva nem szabad. Ugye, mindenhol meg kell mosni. Valahogy szégyen, hogy egy férfit nő kezeljen, vagy egy nőt egy férfi.⁶² Mindenhol meg kell mosni ügyesen” (36).

„Én például az én leányomat nem engedtem senkinek. Met addig is én kezeltem. Tele volt sebbel, sokat feküdt, le volt bénulva, s én azt mondtam, ne irtózzon tőle senki, eddig is én csináltam. Szépen lemostam, s a menyemmel felöltöttem”(12).

„Vannak akik félnek azt csinálni. Hát az es egy ember vót, éppen mint mi. Mit félünk tőle? Amíg nem hül ki, addig kell csinálni mindent: mosdatást, öltöztetést, beretválást. Me ha a test megmered, nem lehet hajtani, hogy öltöztessük. Erre nagyon kell ügyeljünk. Mikor má nem engednek a karok, nagyon nehéz” (17).

Szokás a férfi halottat megborotválni? Ki végzi el ezt a műveletet?

„Szokás. Valaki a legközelebbi rokonságból. Férfi. A mosdatást csak asszonyok végzik. Mindegy, hogy ember-e vagy fehérnép a halott. A szeméremtestet es... A halottnál ez má semmit se ér. Nincs. Annyi mint a többi testrésze!” (32).

„Az uram es sokat megberetvált. A halott beretvájával. S azt a beretvát úgy el es vetik” (36).

„A halottat megborotválják. Met még a ravatalon es, úgy mondják, amíg nedv van a testbe, nő a szakáll. Ha olyan gyermeke van, az borotválja, s hanem valaki a szomszédból. Aki mégés bátrabb. A borotvát csak megmosás, s kifőzik, de nem vetik el” (17).

„A férfit megborotválják. Egy olyan, aki nem irtózik a halottól. Úgy rögtön, ahol kimúlik, mosdassák meg, s neki, s beretválják meg. Rögtön” (28).

Hogyan és mibe öltöztetik fel a holttestet? Történt-e változás az öltöztetés szokásában az utóbbi 60-70 évben?

„Mindenkit a saját viseletje szerint öltöztetnek: öregembert, öregasszonyt öregesen. A kora szerint” (17).

„Az ünneplő ruhájába öltöztetik, amelyik legtisztább ünneplő ruhája, azt adják rea. Ezt nincs es mét hagyakozja, met van egy rend tiszta ünneplő gúnyája, s azt adják mindenütt reája. Itt, paraszthelyen, mint mű es. Szennyest nem adnak rea. Amivel hétköznapi jár, azt nem adják sehol rea” (28).

„A férfiaknál van egy rend tiszta ruha. Nekem es, ha üt az óra, van egy tiszta harisnyám – ejisze még kétszer se járt reám –, azt húzzák fel nekem, a gyócs inget, lájbit, kalapot vagy sapkát – amilyen idő van –, s eriggy Árpád.

Ki vagy fizetve (*elégétellel kacag*). Ezét dolgoztál életedbe, ami rétađ van. Úgy ötoztetik fel az embert, mintha élne. Pontosan úgy tesznek mindent rea” (32).

Édesapámék idejibe (*a század elején, a két háború között*), boldoguljanak, a férfit alsónadrágba, ingbe, esetleg egy mellényt adtak rea, úgy temették. Akkor nem húztak nadrágot rea. Most má reá húzzák a nadrágját vagy harisnyáját, mellényt adnak rea, sapkát a fejibe, ha tél van, kalapot, ha nyár van. Használt ruhát nem adnak rea, sőt inkább újat. Ami ünneplő, olyan ruhát. A cipőt most kezdték húzni, néhány éve. Addig fehér zoknit húztak mindenkinek. Az asszonyokra, ha fiatal, azt a ruhát adják, amelyiket a legjobban szeretett. Az idősebbekre feketét adnak, de fehér kendőt a fejire. Ha az embernek megvan a völegényi ruha, azt adják rea. Ha viseltes, nem baj, az úgy es ünneplő. A menyasszonyi ruha fekete szövetruha volt. A menyecskét is má sötét kosztümbe temetik” (12).

„Az asszonyra régen a menyasszonyi ruháját adták, amibe megesküdt a templomba. Fekete, sötétzöld, vagy sötétbarna ruha volt akkor. Ez derékig érő szoknya. Akkor járt a vizitka (*ti. blúz, mellény*), ugyanabból az anyagból, mint a szoknya. A felső részt hívtuk vizitkának. Alól, a vizitka alá, fehér gyócsinget adunk az asszonyra. A fejire fehér kendőt. Van, aki azt hagyja hátra, neki kössenek fekete kendőt, met neki sok bánata vót. Alsó fehérnemű: bugyigót, kombinét, inget nem adtunk a halottra. Senkinek se. Csak fejjel inget, s alól ingaljat. A lábra fehér zoknit, 3/4-est. Cipőt nem húztak. Ha nem vót fehér zokni, akkor fehér gyócsból, használt ingujjból varrtak egy batuskát (*ti. papucsot*), s azt húzták fel. A férfira inget, fekete mellényt, ha tél volt sapkát a fejire, ha nyár, kalapot, gagyát s zoknit a lábára. Mi, az idősek, ma is azt tartjuk, hogy menyasszonyi ruhába ötoztessenek. S ha nincs meg, akkor ahhoz hasonlóba: setét ruhába. Most az öregasszonyra is húznak bugyigót, me van; mindenkinek húznak cipőt, amivel semmit se ér úgy se, de ráadjuk, pedig nem könnyű, s nem es áll meg a lábán, nem es szabad befűzni, s akkor esik ki a lábából, de úgy es odateszik” (29).

„Gagyába temették az embert. Csak egy idő óta ötoztetik ruhába. Úgy a 40-es évek végétől, a háború után. Most egészen felötoztetik. Az öregasszonyokat es: csakúgy. Hosszúinget adtak reik, nem adtak még mellényt se. Fehér kendőt a fejire s fekete fökötöt. Most kikövetelik, hogy »Bugyit es húzatos reám!«. Most elkezdtek, hogy mindenféle alsó-, felsőruhát adj rea, hogy húzad s cibáljad azt a halottat. Régen úgy követelte a haldokló, s az öregebbek most is, hogy azt a ruhát adják rea, amibe megesküdt. Ha kihízik a menyasszonyi ruhából, hátul felvágják, s úgy adják rea. Aztán kérik a kontykarikát, amivel békontyolták. Sokan az asszonyok közül kérik a fiata-

loktól, hogy mutassák meg (!), mibe fogják öltöztetni. Édesanyám megmutatta a kasztenba az esküvői ruháit, s megmondta »Ezt adjátok reám, ha meghalok«. Aztán főleg kéri a fejkendőt, amit az ura vett neki, hogy azt kössék fel» (36).

„Mi egymásról tudjuk (*férj-feleség*), hogy hol van a ruhánk. Én esszekötöztem mind a kettőnkét, hogy mikor meghalunk, tudják» (17).

„Ezelőtt csak alsónadrágot húztak a halottra, inget, mellényt sapkát vagy kalapot. Nem úgy, mint most. Rendruhába, cipőbe! Az én uram 1958-ba halt meg, s akkor már rendesen felöltöztették» (30).

„Az én uramnak vót egy fekete ruhája, tiszta új, csak háromszor vette fel, s azt mondta, hogy „a fekete ruhámot ne adjátok reám. Amibe szoktam járni, azt a sötét zödet, azt adjátok reám, met az a földnek jó. Ne adjátok az új ruhát! Add oda valakinek, istennibe. Vagy az es lehet, hogy reaszorulsz, nem lesz egy lejed se, akkor add el pénzért. Használd el, de a földnek ne! Az nem segít rajtam. »Én azt mondtam, ha a leányom meglássa, hogy nem adtam rea a legszebb ruhát, nem es tudom, hogy mi lesz akkor. Ő nem mert eljőni, mikor az édesapja múlt ki. Hátul sírt. S aztán így adtam rea a legszebb fekete ruháját. A kabátba es, mint ahogy én szoktam életibe, mind a két zsebibe zsebkendőt tettem, kivasalva; zoknit, csizmát, mindent újat adtam rea, met most ez a szokás. Én azért gondolom, hogy ő biztos meg van elégedve velem, s azért nem zaklat álmomba, s nem kér» (1).

Milyen ruhába öltöztetik a csecsemő-, gyerek-, fiatal halottat?

„A csecsemőt, gyermeket fehérbe öltöztetik. Szép, tiszta fehérbe» (28).

„A kicsi gyermeket az ünneplő ruhájába. Mindegy, hogy milyen színű» (17).

„A gyermeket úgy, amilyen ruhája vót, abba felöltöztették. Ha fiúcska vót, mintha nagylegény lett vóna: virágot tettünk a kicsi sapkájába, s ha leányka, akkor koszorút a fejire. Úgy, mint a nagy leánynak. Például az enyéme: négy éves korában meghalt három. Ezeket mi úgy láttuk el, ahogy mondtam. Aztán a néhány hetest, hónapost csak szépen felöltöztették. Letakartuk gyolccsal. De ezeknek es rendesen misét végeztünk» (29).

„Ha már tizenéves, ha leány, koszorút tesznek neki, mint egy kicsi menyasszonynak. Már 11-12 éves kortól, mintha menyasszony lenne. Szőttest adnak rea. Ha fiú, arra fehérharisnyát adnak, fehér gyolcsinget, kalapot (nyáron) sapkát (télen). Csinálnak neki vőlegény mirtuszt vagy a kalapba, vagy a mellibe. Ezt a keresztanyák határozzák meg» (36).

„A fiatalokat vőlegény, menyasszony ruhába öltöztetik. A legszebbe» (28).

„A legényre nadrágot, harisnyát, lájbit, a sapkájára mirtuszt. Ez azt jelentette, hogy legény. A leányra, mikor én fiatal vótam, a legszebb setét ruháját adták rea, amibe menyasszony kellett vóna legyen. Koszorút tettek a fejire s slájert is” (29).

„A leány halottat most úgy öltöztetik rendesen, mint a menyasszonyt: fehér ruhát rea, koszorút a fejire, s mirtuszt. A vőlegénynek pedig mirtuszt a kalapjára vagy sapkájára, s hanem a mejibe *(ti. a mellére)*” (12).

„A menyasszonyt *(halott menyasszonyt)* menyasszonynak, s a vőlegényt vőlegénynek öltöztetik. Mintha mennének esküvőre”. (17)

Mire kell vigyázni az öltöztetéskor? Mi az, ami tiltott? Miért?

„A halotton nem gombolják bé a ruhákat. Még a nadrágot es, amit reaadnak, azt es békapcsolatlan hagyják. Nem szorítsák le. Megpemhed a legtöbb, s nem lehet bégombolni. Úgy megpemhed, hogy a ruhába nem es fér meg. Szorítsa a halottat. Amelyiket így látnak, a fedelet teszik rea, s a koporsót zárják le” (28).

„Amikor öltöztessük a halottat, nem gombolunk bé semmit se, nem kötünk meg semmit se. Csak úgy esszerakjuk. Azét, hogy ne legyen ő megköttve a túlvilágon. Ezt tartjuk. Sem az inget nem gomboljuk be, sem a szoknyát nem kössük meg. Sem a férfinak a nadrágot nem kell megkötni szíjuval. Aztán a test úgy reafekszik, hogy a nem menyen le róla; az ingujjat se gomboljuk bé. Így mondják: a halotton se ne varrj, se ne köss meg semmit. Mindent csak oda kell tenni” (29).

„Az öltöztetéskor nagyon kell vigyázni, s még csak varrogatni sem szabad. Valahogy úgy kell eszközölni, hogy ne varrjanak rajta. Ha kihül a halott, s nem tudják reaadni a ruhát, elvágják, s aztán úgy esszetevődik, de akkor se szabad varrni rajta. Nem tudom, miért. A menyasszonyi ruhán, vőlegényi ruhán se szabad varrni. Így fogták rea” (17).

„Én csak annyit tudok, hogy nem szabad bégombolni a holmiját. Nem gombolják bé a férfiaknak a mellényit; csak úgy esszehúzzák a blúzot az asszonyoknak; se mellényt, se inget. Én es varrtam magamnak egy nagy halottinget, hogyha meghalok, azt húzzák reám. De gombot se tettem rea, se lyukat. Csak van egy platni elől, egyszerű nyak, újj s ennyi. Ignác bácsinak es el van készítve a halotti holmi. Mind a ketten tudjuk: ez az enyém, s ez a tiéd. S a gyermekeknek es megmondtam. Hogy tudják, hogy honnat vegyék elé, s melyik ruhát adják reánk” (36).

„A halotton nem szabad bégombolni semmit, met ő megpemhed. Különösen, ha olyan szobába van, hogy hagyja a hideg levegőt, s a meleg levegőt. Az unokatestvéremen mindent bégomboltak, s amikor odamentem,

mondom nekik, hogy ti azt nem tudjátok, hogy a halotton nem gombolnak bé semmit?! S azt mondták, nekik azt nem mondta eddig senki. Mindent ki-gomboltam réta”(30).

Mit csinálnak a halott ruháival, ágyneműjével, a mosóedénnyel és rongyokkal, a mosdóvízzel, borotválkozó eszközeivel?

„A ruhákat odaadják istennébe. Van, aki elfogadja. Mindent odaadnak” (30).

„Ami jó, azt megmossák lobogó vízbe, s odaadják annak, aki rá van arra utalva, s ami viseltesebb, elégetik” (32).

„Az alsó ruhát, amit levesznek a halotról, leteszik *(ti. félreteszik)*. Aztán a temetés után a cigányoknak odaadják, vagy elégetik. Nem veszik fel” (28).

„Ezelőtt a ruhát, ami olyan vót, vagy elásták, vagy kimosták, s odaadták egy szegénynek. Na de máma nincs kinek adni, me nincs szegényember. A többi ruháit szétosztják a rokonoknak, barátok, szomszédok közt, akik szoktak egymáson segíteni. Nem illik visszautasítani, met jóindulatból adják” (17).

„Amit a család nem használ, el szokták osztani: ruhaneműt, cipőt, csizmákat. Szép csizmái voltak az uramnak, harisnyája, mellénye. Ezeket a testvére gyermekeinek mind odaadtam” (34).

„Ami olyan, azt pénzzé teszik, ami pedig olyan, inkább a ruhaneműt, a szegényeknek elojszág. Például a csizmáját, bakkancsát eladják. Az ötözetből s a fehéreműből elajándékoznak” (25).

„Ami olyan, elégetik. A vasárnapi holmijait, amit má rég nem viselt, meghagyják, s elojszág. Amibe meghalt, elégetik. Az udvaron vagy mezőn. Tesznek rea szalmát, forgácsot, aztán a hamut esszeseprik, s beléássák a ganyéba. A lepedőköt külön megforrájzák, megszapulják, megmossák; a szalmát elégetik, a szalmazsákot megmossák. A derekaljt is kétszer-háromszor átfőzik” (36).

„A szalmazsákot kiüresítik. Kipucolják az ágyat. Mindent, ami benne van az ágyba, kitakarítsák. A szalmát elégetik a szalmazsákot megmossák, úgy kerül újból használatra” (28). „A halál után az ágyneműt azonnal teszik ki szellőztetni, s a temetés után az első dolog: mindent kimosni.

Van eset, hogy kidobják a szalmát, s elégetik. Csak akkor, ha átjárja a beteg szaga. Ha tiszta beteg vót, akkor nem. Most különben is olyan világ van, hogy nájljon van, s az olyan beteg alá azt tesznek” (12).

„A szalmazsák-beli szalmát a kemencébe elégetik. Ott, hogy a reve *(ti. perje)* ne menjen széjjel. Ugye, a kemencébe, egy helyen ég el. A láng nem tudja széjjelhordani a szalmának a revét. A derekaljt, ha jó, azt es lobogó

vízbe megfőzik, odaadják valakinek, aki mégis jobban reá van utalva; s ha gyenge, teszem fel, foltos, megszakadozott, elégetik a szalmával együtt. Tehát sem a ruhát, sem a szalmazsákot, ha jó is, nem tartják meg a háznál. Az én időmben így volt. A szegényebbeknek adták oda” (32).

„A vizet egy olyan kert tövibe öntik, ahol nem járnak. Félreeső helyre” (17).

„A mosdóvizet olyan helyre öntik, ahol nem jár senki, s a rongyokat, amivel lemossák s letörlik, az én fiatal koromba is elégették” (15).

„A vizet kiöntik a kert tövibe. Aki bánik a halottal, utána lemossa mindenki a kezit, s csak azután nyúl egyebhez a házba” (29).

„A mosórongyokat a mosóedénybe belévetik, s azt az edényt úgy elvetik, elviszik, elássák, rongyostól mindenestől. Aki megmossa, annak töltenek egy edénybe külön szódás vizet, s akkor ecetes vízbe, s utoljára szesszel mossa ki a kezit. Azét kell edényt, vizet elvetni, met abba a halott bajai távoznak. Nem szabad belőle maradjon sehol. Azért ásnak el mindent” (36).

„A tálat belévetik az Olt vizibe, hogy vigye el, vagy elássák a szemétdombon. S olyan es van, hogy esszetöri, hogy ne kerüljön többet elé. Így örököltük” (12).

„Azt tartották örökké, hogy a mosdóvizet ki kell vinni olyan helyre, ahol nem járnak. Hogy ne tapossák még azt a helyet se. Mű a kert sarkába öntöttük, met ott van a ház sarka es, s kaszálni se lehet, s nem járnak rajta se. Met ebbe es tartanak valamit.”⁶³ (1).

„A vizet elviszik a háztól félre. Például itt nálunk a vasút felőli kert mellé. Ugye, hogy a halottnak a szennye ne maradjon közel a házhoz. Nem jó!” (32).

„Régebb olyan edényt adtak elé halott mosni, hogy utána elvették. Avval többet nem foglalkoztak. Most egy mosdótálból megmossák, s a tálat ecetvel kimossák” (28).

„A borotvaszert annak adják, aki megborotválta a halottat” (30,28).

A halott kiterítése, koporsóba tétele

Mire vagy hova terítik ki a halottat, ha elkészítették? Milyen helyzetbe?

„Van olyan, hogy a halottat nem teszik fel a ravatalra. Hanem a földön (*ti. padlón*) hagyják, nájlónon, amíg meghozzák a koporsót. Felötöztetik ügyesen, a kezit esszeteszik, az olvasót reá, s mikor a koporsó megérkezik, akkor a férfiak megmeredve (*ti. a halott*) beléteszik, s úgy fel a ravatalra. A

kezeit esszekulcsolják, s az olvasót reatekerik. Az olvasóját mindenki elviszi” (15).

„A földre teszik, pokrócra vagy lepedőre. Az kell, ugye, hogy a test egyenesen hüljön meg. Sehol nincs előre a koporsó. Egy-egy öregről mondják, hogy a koporsót megcsináltatták, s a padlásra feltették” (30).

„Vagy az ágyon hagyják, vagy a nyújtópadra, vagy a földre teszik. De itt komámasszony, kitől átvettem én a társulat vezetését s az imádkozás tudományát, örökké úgy mondta, „Komámasszony, én ha meghalok,átkozottak legyetek, ha engem a földre letesztek!” Tudja meg, tanár úr, hogy úgy a lelkemen vót, hogy haldoklott, s kellett menjek takarni, s hátrahagytam a szomszédasszonynak, hogy az istenért, minden órába nézz le Albert Mártonnéhoz, met nézd meg, hogy mit mondott. S nehogy a földre letegyék, míg én hazakerülök. Hátrahagyta, ugye, s engem bántana, amíg élek, hogy én annyit nem tudtam teljesíteni” (17).

„A halottat, ha felötöztetik, amíg meghozzák a koporsót, egy deszkára nyújtják ki” (36).

„Amíg a koporsót hozzák, a földre teszik le a halottat, s letakarják. Az alatt a nyújtópad má elé van készítve, s teszik fel arra. A nyújtópad, az a ravatal. Nálunk úgy es mondják nyújtópad” (28).

„Most nem teszik fel a testet a ravatalra, amíg a koporsóba belé nem teszik. Ezelőtt úgy volt, hogy meghalt, s felötöztették, s abba a helybe megcsinálták a ravatalt, s tették fel rea. S amikor a koporsót hozták, akkorra csinálták a koporsóba tételt, szertartással. Addig úgy volt a ravatalra hosszan felfektetve” (1).

Milyen egy nyújtópad vagy ravatal? Ki állítja össze? Kinél található?

„A ravatalhoz kell két kecske (*ti. bakk*), s arra egy tetődeszka. Fából két kecske, s arra reatesznek két esszeszegezett deszkát, amilyen a szekéren a fenékeszka. Azt behúzzák feketével, utána fehérrel körbe. Ez van minden körzetnek, met adtunk esze pénzt, s abból csináltuk a ravatalt. Ezeket másfelé, másra nem szabad használni. Ez ott áll egy háznál, onnat hozzák el, s oda viszik vissza. Ahhoz vannak (*ti. a ravatalhoz*) gyertyatartók, 6 darab, s egy kicsike asztal, amelyiken a pap végzi a szertartást. Minden társulatnak van ilyen felszerelése. Ha úgy történik, hogy egy társulatnak két halottja van eccerre, a másiktól elkölcsönzi” (30).

A rózsafüzér társulat vásárolt szép ravatal takarót: fekete az alap rojtokkal, s rea fehér csipkézett széllel. A tetején hosszan esszegombolódik, s úgy tevődik rea a koporsó” (36).

„Mikor a ravatal megvan, akkor a fekete függönyt az ajtóra es felteszik, a feje felől a falra, egy másikat, s a halottat fel a ravatalra, a nyújtópadra. Mikor meghozzák a koporsót, akkor a férfiak leveszik onnat, s beléteszik a koporsóba. Két kendőt behúznak a halott alá: egyiket a derekánál, a másikat lennebb, megfogják két felől, s a lábánál, s úgy beemelik a koporsóba. A kendőköt kihúzzák” (17).

Ki végzi a koporsóba tételt? Mikor kerül erre sor? Lezárják-e a koporsót vagy nyitva marad?

„Azok végzik akik a testet megmosták s öltöztették. Azoknak kötelező ott lenni. Törülközőt tesznek a válla alá s a lábai alá, s két felől négyen emelik fel, s úgy teszik belé a koporsóba. Hogy ne hajoljon meg a test. Azokat a törülközőket es félreteszik mosásra. Addig nem használják. Ezelőtt vót koporsóba szentelés, de most nincs. A népek esszegyültünk sokan, s jött a pap. De azért most is imádkozunk a koporsóba tételkor a halottért. S azonkívül, amíg nincs eltemetve, minden déli órába gyűjtsák meg a gyertyát, s imádkoznak mellette. Az Úrangyalát, Miatyánkot. Azok imádkoznak, akik segítenek ott a háznál, s még mások es erre az órára odagyűlnek. Gyertyát csak addig égetnek, amíg imádkoznak” (30).

„Este történik, mihelyt megérkezik a koporsó, abba a helybe teszik belé. Akik hozzák, s a szomszédok, me ha meghal valaki a szomszédságból örök-ké ott vannak: »Na, mit kell csinálni, fát vágni, asztalt esszehordani, bútorokot elmozgatni, helyet csinálni az imádkozásra?« A koporsót nyitva hagyják végig, addig amíg a pap el nem jő s a szertartást el nem végzi. S amikor a temetési szertartást elvégezte, akkor zárják le” (32)

„Most úgy kezdték el, hogy ahogy a koporsót viszik, rögtön teszik belé. A régi időbe, mikor temetődött, aznap hajnalkor, amikor a harang megkondult, akkor tettük belé a koporsóba. Harmadik napjáig csak a ravatalon vót. Mikor belétették, egy Miatyánkot s egy Üdvözetet elmondtak. S ennyi vót. Amíg a harang szólott” (25).

„Nem egyet tettem belé én es. Egy kendőt keresztül dugtunk a fenekinéél, s esment egyet a válla alatt; két ember túl, s két ember innét felemeltük, s tettük a koporsóba szépen. S belé vót téve” (25)

„Régebb vót szertartása: vagy hajnalharangszókor, vagy déli harangszókor vagy este tették belé a testet a koporsóba. S azután jött a pap délután, s végezte a koporsóba szentelést. De most ki van véve. A koporsó nyitva marad, ha a test olyan, hogy nem szagos” (15).

Hogyan rendezik, készítik be a koporsót?

„Már ott, ahol csinálják a koporsót, gyaluforgácsot tesznek belé egy arasznyit s egy papírpárnát, gyaluforgáccsal megtötve. A gyaluforgácsot el-egyengessük, s arra terítsük a gyolcsot. Régebb vásznat tartottunk erre a cél-ra. Arra a párnát, s akkor a halottat. Rea ismét gyolcsot, s azt meghasítottuk 50 centire. Azon a hasításon ki vót a halott feje bújtatva. Ez a gyolcs nem ért ki a koporsóból. Akkor tették a dúrt: gyócsból s fátyolból. Ezeket arányosan terítették, mint az abroszt az asztalra. S na, hogy legyen szabad az arca a halottnak, visszahajtsák a mellire, amíg le nem zárják a koporsót. Ez most csak abba van másként, hogy a gyócsdúrt a halott alá teszik, hogy a felötözése látszodjon. Csak régen vót a hasított dúr” (29).

„Dúr? Az a szemfödél. De mü nem es mondjuk szemfödélnek, az olyan úri szó. Megnézték örökké, kire mekkora dúrt tettek. Mondták: »Szép dúr, ilyen dúr, olyan dúr, kicsi dúr, nagy dúr... hogy na, ennek milyen kicsi dúr vót, s annak milyen szép nagy!« Megvitatták, mint a menyasszonyi ruhát” (29).

„A halott alá tettek két méter sárgavásznat, s a halottra szintén két métert, s az orránál megvágták. Amíg a szertartás folyt, a felső sárgavásznat (a takarót) félrehúzták, hogy látszodjon a halott egészen. Amikor tették rea a fedelet, visszarendezték” (36).

„Úgy rakják *(ti. úgy rendezik)* bé a koporsót, amilyen a test. Hogy folyik-e vagy nem. Ha nem folyik, akkor csak gyaluforgácsot tesznek s egykét méteres gyolcsot, s az eltartja a forgácsot. Ha a test folyik, akkor legalól hamuval feltöltik a koporsót, s úgy rea a forgácsot, hogy azt a nedvet igya fel, fogja fel, ami a halottból kifolyik. Volt olyan, hogy a véres lé a temetőig folyt a koporsóból. Nincs egy éve annak (1990). Most nájlont tesznek, s úgy a gyaluforgácsot. Ha erőst folyik, feltűrik a lábához” (35).

„Az egészséges test koporsójában nagyon sok hammat tesznek, s forgácsot, hogy ne folyon. Az ilyen, ugye, teli van ételvel s mindennel. Hirtelen halt meg! Most nájlonnal es béterítik. Olyan es vót, hozták a testet, s a lé lo-csogott a koporsóba. S annak ugye, szaga van. Úgy irtózott mindenki, hogy... Nem sokan mentek a torba” (30).

„A koporsóba háromféle dúrt teszünk: egyet legalól a forgácsra, s kettőt a halottra. Ez a kettő kiér a koporsóból egész körbe. A legelső gyönyörű szép kell legyen. Ez most inkább nájlomból van” (17).

Tesznek-e különleges dolgokat, tárgyakat a halott mellé? Mit?

„A nőknek rózsafüzérrel esszekötik a kezeket, s amelyik gyertyával megkerítettük, azt belétezzük a koporsóba. Azt többet egyebre nem hasz-

náljuk. Az a lélek! Azt a rongyot es, amivel a lábát esszekötik, hogy ne essen szét, azt es a koporsóba tegyük” (29).

„Én a koporsó négy sarkába szentelt gyertyát tettem. Így mondta a nagynéném, me nekem nem vót halottam addig soha” (15).

A koporsóba van ahol a két pácát beléteszik, s máshejt csórén kiviszik. Két pácát a test mellé, a halott mellé bétesznek, egyebet nem. Ilyen a szokás. Ez arra kell, amíg a Jordán vizén átmegy vele. A Jordán folyón átmegy a pácákval. Két cándradarab (*ti. két léc*), egy-egy méteres, meghegyezve az egyik végik, s róvás a másik felől. Ezt mindenkinek teszik: asszonynak, embernek, fiatalnak, öregnek (*bővebben lásd a hiedelem fejezetben*)” (28).

„Régen es, mint most, sok részeg ember s részeg asszon vót, most még több részeg asszon. Ez, mikor meghal, vesznek pálinkát, ha nincs a háznál poharat s pénzt, s teszik a fejihez: »Ittál eleget, idd meg ezt utoljára.« Egy félliter pálinkát tesznek oda. Ezt most es csinálják” (36).

„A cigányoknál láttam, mikor meghalt az öreg cigány, hogy egy csutorás pipát tettek melléje, met pipált, s esment egy liter pálinkát. De azt magyaroknak nem szoktak tenni” (25).

„A szomszédasszonynak nem lehetett a fogait (*ti. protézisét*) bétenni a szájába, s azt bétették a koporsóba. Az az övé vót, s vigye magával. Van eset, hogy az ékszereit rajtahagyják. Ennivalót nem tesznek” (16).

„A koporsóba teszik például a szájpadlását. De vót egy kotyi szenttamási asszony, felhozta az ura szájpadlását, s itt hétfőn, a piacon árulta. Kiáltotta: »Jánosomnak a szájpadlása megvan... Tiszta jó, ki veszi meg?« Hát annyit kacagtunk, hogy... O, Istenem, bocsásd meg”(1).

Ravatalozás

Melyik szobában rendezik be a ravatalt? Hogyan rendezik be a szobát és a ravatalt?

„A tisztaszobába. A bútor jórészt kihordják, s oda. A tükröt letakarják egy fekete kendővel, ahogy a halál békövetkezik. Azt hiszem azért, hogy ne tündököljön, ne csillogjon” (34).

„Nem jó, hogy a halottat a tükörbe lássad. A tükör, ugye, visszatükrözi a ravatalt, s rajta a halottat. Fekete anyaggal terítik le, vagy megfordítsák a falnak neki. Azt es mondjuk, hogy a halott ne lássa magát benne. Ilyen vót a felfogás”(29).

„Most néztem meg, szombaton (1994), Rózánál, hogy toalett tükör vót, kivették a helyiből, s megfordították”(31).

„A ravatalt nekiteszik a falnak. Ahogy a szoba engedi: fejfelé keletnek. De lábbal örökké az ajtó felé. A fejhez nem áll senki bent a házba. Hat gyertya van, s azokat egyik felől tesszük, met a siralmasok állnak másik felől. Oda tesznek hosszú padot, ha le akarnak ülni” (17).

„A gyertyatartóba a gyertyákat az öregeknek fekete szalaggal, a fiataloknak fehér szalaggal... Maga a gyertyatartó es különbözik: az idősöké fekete, a fiataloké fehér (*nem általános*). A pap is aszerint veszi a palástot, amilyen a halott. Az idősebbnek fekete palástot vesz, a fiatalabbnak violaszínt vagy feketét” (36).

„Amelyik erősen fel van dagadva, a ravatala alá hideg vizet tesznek egy tálba, tekenőbe vagy cseberbe, hogy hűzza le a víz. S nem fakad ki. Met amelyik olyan, félnek, nehogy kifakadjon. Met olyan es történt, elég sok”(1).

„Ha meghalt valaki, s evett haláláig, utolsó percig, akkor a ravatal alá egy cseber vizet tesznek. Mer az lehűzza, hogy nem dagad fel. Me hanem akkora lesz, hogy nem fér a koporsóba. Úgy feldagad”(36).

„Ha borzasztóan dagadt volt a halott, vízzel tele, akkor cseberbe vizet tesznek a ravatal alá, hogy inkább a víz lehűzza, hogy nehogy megfakadjon. Amúgyis most azt szokták csinálni, hogy nájlont szerelünk be, és azt tesszük a koporsóba, úgy, hogy oldalt is felér s bütübe es, hogy bármi is történjék, de az úton szégyen ne legyen, vagy a templomba. Öröjz meg, Atyám! Met csúf. A szomszédba, itt megtörtént, hogy nem is olyan koros, de vízzel teli volt, s meg vót nagyon dagadva, s a család nem rendezte úgy, ahogy kell, s mikor aztán az uccára kiértünk, akkor szépen úgy kezdett folyni, hogy én elé kellett menjek, s a kántor úrt megkértem, hogy ne menjünk a templomba, hanem egyenesen a temetőbe. Végig, ahogy mentünk, az aszfalton látszott. Borzasztó volt. Ezért muszáj a nájlont a koporsóba. Me bármilyen cifrák is kívül, de nem nagyon vannak esszerendezve a koporsók, úgy, hogy megtartsák, amit meg kell. Tesznek gyaluforgácsot, fűrészcorpát, közibe hammat, de ez mind nem elég. Régen csak azt tettek, de akkor a koporsók jól esze voltak gyalulva. A mostaniak kívül nagyon szépek, de elég hogy a belik olyan, hogy kiláthatsz réta. Ezért van olyan, ha van neki anyagja, asztalossal csináltat koporsót, met biztos. Az megfogja, ha csak hammat s gyaluforgácsot tesznek, akkor is”(17).

„A ravatal felső végire, a koporsó alá tesznek két párnát, fehér huzattal, azért, hogy a halott magasan, szembe lássa a népet. A feje felől teszik. Ahogy a testet elviszik a ravatalról, azokról a párnákról azonnal hűzzék le a huzatot, s megmossák, s a beleket kiteszik szellőzni”(15).

„A koporsó alá, a fej felől két párnát tesznek. Hogy emelje a koporsót, hogy a halott nézzen szembe a néppel, lássa mindenki az arcát. Pláne, ha rendesen hal meg” (31).

Mikor szerzik be a koporsót és honnan? Csináltatják vagy vásárolják? Volt-e olyan, akinek már életében beszerezték, vagy olyan, aki saját magának beszerezte a koporsót?

„A koporsót a család veszi meg. Az az első: mennek koporsóért s gyertyáért. A szervező fuvart keres, s mennek. Ott veszik a dúrt es. Azt a fehér, csipkés, kivágott terítőt”(26).

„Akkor, ahogy meghal. Vagy veszik Szeredába, vagy Karcfalába, vagy vannak asztalosok, s jó deszka; két asztalos nekifog mondjuk ma délután, s hónap má kész van. Van olyan es, aki má életibe megcsináltatta. Keresztet s koporsót mindent megcsináltat. Csak veszik elé, s teszik belé. De nekünk, akik úgy gondolkozunk, nem esik jól, ha a hozzátartozók közül valaki előre megcsináltassa: »Há milyen az, hogy ilyen hamar a fazekét reám akarjátok adni?!«”(32).

„A koporsót, ha van miből, s kevesebbe kerüljön, akkor megcsinálják. Van asztalosmester, aki szokta csinálni. Megcsinálja 200-250 lejért (1989-ben). A másik pedig, ha úgy van módja, menyen, most van készen, s veszi meg. S ott adják a hézavalót, ami kell: gyertyát, s dúrt s mindent” (28).

„Ha van a rokonságban asztalos, az csinálja. Azt mondja: »Bár arra ne kötsetek, én megcsinálom.« A másik pedig megveszi. De a csinált az erős, nem omlik szét, met olyan es történt bóti koporsóval” (36).

„Most is legtöbben háznál csinálják. Van deszka, s egy-kettőre esszeütik, s feleárba kerül, mint a boltban. Attól függ, hogy a halottnak a hozzátartozója milyen összeggel rendelkezik, s hogy tudja rendezni a dolgokat. Színtelen laggal vagy barnára egy-kettőre lefestik. Az olyan magtalan, ahol nincsen gyermek, hogy ő es legyen rendbe, megcsináltassa előre. De a hozzátartozók nem csináltassák meg senkinek előre. Ilyen nincs, nem halottam” (30).

„Az egyiknek a fia addig várta az apja halálát, hogy meg es csináltatta a koporsót, minden dúrt megvett, gyertyát, csak hogy eccer imá hamar haljon meg. S aztán még es csak esztendő múlva halt meg, hogy esztendeig úgy volt minden a koporsóba belészerelve”(36).

Hogyan díszítik fel a ravatát? Ki vásárolja, vagy hozza el a hozzávalókat?

„Hát a ravatalra a gyászleplett, a csipkés gyócslepedőt, s melléje a 6 gyertyát, azt mindenkinek egyformán veszik. Koszorút? Ezelőtt nem vettek

ennyit. Olyan halott es van, 30-40 koszorút vesznek neki. Annyit visznek, hogy nincs hova tenni. Halmot raknak a sír tetejire. Például én nem vettem még egyet se. Én a koszorúnak az árát megpótolom 20-25 lejjel, hogy legyen 100 lej, me van 60-70-75 lejes koszorú, s odaadom a halott hozzátartozójának. Ő avval többet ért, mint ha én vittem volna akármilyen drága koszorút. Én azért adom így, hogy ő tegye oda, hol szükség. A költségekre. S jobban is örvendtek annak, amit én így adtam; s még ha tíz ember így csinálta véle szembe, mint én, tíz koszorú odaki hiányzott *(ti. a temetőben)*, de 1000 leje vót. Az szent. S avval ő má tudott fizetni. Met odaki a temetőbe a koszorú semmit se ér. Sokan veszik a koszorút csak azért, hogy lássák, hogy koszorút vettem”(32).

„Ravataldíszeket elsőbben a család vásárol. Van családi koszorú. Már a koporsóval megrendelik, ha nincs készen. Aztán a keresztgyermek, komák, bérmakeresztgyermek – azok es visznek. Ez így ment régen es. A temetés nem ment ekkorába, hogy ennyi koszorút vigyenek. Nagy, gazdag helyeken ment, de kisebbeken nem, mint most”(28).

„A hozzátartozó háziak csináltatnak egy gyászkoszorút, fekete szalaggal. Akkor a rokonság mind fehér szalaggal csináltassa, a komák ugyanígy, a keresztgyermek szintén. Annyi van sokszor, hogy mondom, miért nem adják ennek az árát annak a szegény hátramaradottnak. Három-négy koszorú elég volna, ugyanis csak ott elromolnak, elmocskolódnak, a sok pénzt csak érte adják, de avval a szegényt segíthetnék. Mü úgy szoktuk csinálni: mondom Ignácnak, koszorú lesz elég, mü odaadjuk a pénzt. A halottért veszik. Azt mondják, megérdemli, hogy vegyek neki koszorút, met ilyen volt hozzám, vagy olyan volt. A keresztgyermek tiszteletből”(36).

„A koporsóra egy nagy koszorút tesznek, ami végig éri, körbe. Ezt szokta kötni a társulat. Fenyőágból, s amikor van élő virág, azt tesznek minden tíz centire, s ha nincs, csinálunk papírból”(30).

A temetés szervezője; segítségek

Ki a temetés szervezője, vezetője? Melyek az ő tennivalói? Kik segítenek még?

„Akit felkérnek. Ez jár el a községházánál, ez a papnál, az iratokat mind ő viszi. Nem a családtag. Van úgy, hogy ez nem es rokon. Ha van a rokonságban, azt kérik fel, s ha nincs, akkor van a szomszédságban. Csak megbízható legyen. Ez.vátig ember *(ti. csak férfi)* szokott lenni” (32).

„A temetés szervezője egy bátrabb szomszéd vagy rokon. S az intéz mindent. Az dirigálja, hogy ezt s ezt kell csinálni. Mindig akad egy olyan férfi, hogy az intézi” (28).

„A gazda, így híjják, aki a rokonságból való, közvetlen közeli. Mindent ő intéz. Fennjáró gazda. Ő szerez be mindent a temetéshez, torhoz”(36).

„A temetést tudja mindenki, hogy mibe kerül (*ti. a szertartás*): 250 lej misével együtt. A szervező menyen a temetés után bé a paphoz, s fizeti meg” (28).

„Kiválasztanak egy olyan embert, akibe bízhatnak: pénzt adnak a kezeire, bevásárol mindent, italt. Egy megbízott férfi. Mindent ő intéz, s meg kell állja a helyét. Mikor az italt ki kell osztani, akkor még megbíznak egy embert”(16).

„Ott van az egész szomszédság: fát vágnak, takarítsák az udvart, a házat. Rendezik az asztalokat, padokat az alamizsnához, kiüresítik a házat. Aztán vannak az asszonyok, akik segítenek a húst, zöldséget előkészíteni, takarítani. Szóval, sorra az egész szomszédság ott van, hol evvel, hol avval. Mikor mi kell, s melyik mit tud” (36).

„A szervezés hivatalos felit egy hozzátartozó vagy egy szomszéd intézi. Van, ahol felkérnek erre valakit, s van, ahol jelenkeznek, hogy »ne, én elmenyek ide vagy oda, elintézem ezt vagy azt.« Az egész temetést 3-4 rendezi, de van egy megbízott gazda” (30).

A halál hírüladása

Kiket kell elsőnek értesíteni?

„Mennek a néptanácshoz, paphoz, de legelőbb az orvoshoz. Az orvos papírával mennek a néptanácsához, s a plébániára. Ezt a gazda járja el. Aztán harangoznak. Ha kórházba hal meg, mennek utána. A pappal megbeszélnek, hogy mikor temetik el”(36).

„Legelőször is jelentik az orvosnak. Valaki a rokonságból vagy egy szomszéd, met a háziaknak má nincs esze arra. Az orvos kijő, s megvizsgálja, utána a paphoz, s attól számítva a következő délbe harangoznak” (12).

„Mikor a megkerítést befejeztem, futtam a fiam után, szóltunk a szomszédoknak”(15).

„A legközelebbi rokont értesítik elsőnek: fiát, leányát s a legtávolabb lakókat. Me aztán a hír hamar menyen a faluba”(32).

„A testvéreket, gyerekeket. A faluba egymásnak hírt adunk. A rokonságból egynek-kettőnek adnak hírt, s az aztán kötelezően szól a többinek. A ke-

resztgyermeknek vagy bérmagyermeknek. Ezeknek mind szólnak aznap”(30).

Hogyan tudják a faluval? Szokás temetésre hívni az embereket?

„Harangoznak, s akkor ki az úton van, má kérdezi a másikat: Ki halt meg? – s egy hopra szájról-szájra má tudják, ki a halott. A harangszóból má tudják, hogy asszony-e vagy ember. Nem hínak senkit, ki-ki maga dönti el, hogy elmenyen-e. »Elmenyek, me tisztességes ember vót.« – mondják. A másokra azt mondják »egyed se lépek, met rosszféle vót életibe.« Amikor meghal valaki, akkor meg is ítélik. Akkor ítélik meg a legjobban. Sok mindent felrónak neki, amit életibe elkövetett”(36).

Mikor harangoznak először a halottnak? A harangszó után meg lehet-e tudni, hogy férfi, nő, gyermek vagy fiatal a halott?

„Legelőbbször délkor harangoznak. A nagyharanggal kezdik, ha férfi a halott. Akkor megállnak. Kicsi szünet. S akkor meghúzzák a középsőt, me három harang van, s a középsővel es egy darabig harangoznak. S akkor az es megáll. Esment egy kicsi szünet. Néhány másodperc. S akkor egyszerre meghúzzák mind a hármat. S ezt úgy híjják, hogy szaggatnak. Kinek szaggatnak? – kérdezik. Nagy férfiúnak! Met a nagyharangot húzzák meg elsőben. Szaggatásra. Ha nő van meghalva, akkor a középsőt húzzák meg elsőben, s másodszor a nagyot, s akkor eccerre a hármat. S ebből tudjuk, hogy fehérnép van meghalva, s nagy fehérnép. Ha gyermek van meghalva, akkor a kicsit húzzák meg elsőbbnek, s utána a középsőt, s legutoljára a nagyot. Ha legény, akkor es úgy, mint a férfinak, ha leány, mint a fehérnépnek. Akármelyik órába hal meg, nálunk csak délkor szaggatnak”(32).

„Ha délelőtt megtörtént a béjelentés, akkor rögtön a déli harangszó végivel szaggatnak. A nép üsmeri, amikor melyik harangot húzzák, tudják, hogy férfiúnak vagy fehérnépnek szaggatnak. Ez a harangszó hírül adja a faluközt, s akkor az egyik ha nem, a másik tudja, hogy e halt meg, vagy a halt meg. Így értesül a nép”(28).

„Ha délután hal meg, akkor azon a nap nem harangoznak neki. Csak másnap délbe szaggatnak”(25).

„Ha elsőáldozást végzett a gyermek, úgy harangoznak neki is, mint a felnőttnek. Ha nem, a legkisebbel kezdnek harangozni. Örökké meg lehet tudni, hogy kinek harangoznak. Férfi – a verset a nagy haranggal húzzák előre, akkor a második harangot egyedül, s aztán a kicsi harangot egyedül. S akkor aztán húzzák össze mind a hármat. A fehérnépnek a középső haranggal kezdik, egyedül, utána a nagyot, aztán a kicsikét, s akkor össze a hármat”(29).

„Azt nevezik versnek, mikor egyedül húzzák a harangot”(28).

„Nálunk nem hívnak a temetésre senkit. Nem es híttak. A harangszó hívja a temetésre az embereket. Mindig is így volt”(29).

Még mikor harangoznak a halottnak? Mikor harangoznak utójára?

„Utojára? Mikor viszik ki a temetőbe, s teszik belé a sírba. Addig minden délbe meghúzzák a déli harangszó után”(36).

„Szaggatnak a halál bejelentése után az első délbe. S aztán minden délbe, a temetés napjáig meghúzzák a harangot. Utojára akkor, mikor viszik ki a temetőbe”(1).

„Utojára a temetés reggelén harangoznak. Nyolc órakor esszehúzzák a három harangot, s a végivel, ha férfi a halott, – a nagyval, ha fehérmép –, a középsővel verset húznak. Fél kilenckor a középsővel. Akkor indul a pap. S harmadikszor, mikor hojzák a testet. Úgy 400-500 méterrel a templomtól, amíg béviszik a templomba. S ha pedig nem viszik bé, de mostanába béviszik, akkor addig húzzák, amíg kiviszik a temetőbe, s a sír partjára érnek. A toronyból lássa a harangozó, hogy na, most kiértek, s addig húzzák a harangot, mind a hármat esze. Ez az utolsó harangszó neki”(28).

Hogyan harangoznak, ha több halott van egyszerre?

„Há a múlt héten négy volt egyszerre. Ugye nagy a falu. Szaggatnak, megállnak egy percre, kezdik a másiknak. Annak a végivel is megállnak egy kicsit, kezdik a másiknak. S így... Éppen csak leállnak egy percre”(31).

Miért kell harangozni a halottnak?

„Nem tudom. Ha nem harangoznának, úgy véljük, mintha kutyát temetnének”(32).

„Ebben születünk, ez a vallásunk. A harangszó jelzi, hogy meghalt egy ember. S azt, hogy milyen”(28).

„Azért, hogy felhívják másoknak es a figyelmét, hogy temetünk. Ugye, azt mondják a búcsúztatóba es a sírnál: »Megszólal Csíkszentdomokos harangja, felsóhajt bennünk megint a lélek harangja, hogy újra van egy halott a falunkba. Vajon ki hiányzik? Ki menyen a sírba?«”(17).

Milyen fizetség jár a harangozónak?

„Havi fizetése van. A család nem köteles fizetni. Ha valami csúszót ad neki, jó, s ha nem, annyi. A pap azt mondja, ennyi a temetés, s ebbe benne van a kántor es, s a harangozó es”(32).

„A kántor fele fizetése. Aztán még csúsztat a nép valamit. Met ő dolgozik a legtöbbet”(36).

„A harangozónak rendes fix-fizetése van. Fizeti az egyház. Régen es kepe vót kivette. Úgy hívtuk, papbér. Az fel volt osztva, hogy melyiknek mennyi a fizetése, s azt a néptől felhajtották. A kántor es a paptól kapta s a harangozó es a fizetést. Most es úgy van. Az esperes úr fizeti, s a családpótlást es adja, mint egy más cég. Aztán van úgy, hogy »egy kicsit hosszabban húzza meg!« a harangozó, s egy 20-25 lejt vetnek neki”(28).

Szokás gyászjelentést nyomtatni?

„Régebb nem csináltak gyászjelentőt. Hívtak az imádkozóra, de temetésre nem. Arra jö mindenki. Szólnak a harangok, s a nép egyik a másiknak adja át a temetés napját, s az óra nem változik: reggel 9-kor. A nép ugye jár-kál, s viszi a hírt”(32).

„Most má szokássá váltott. Mostanig nem volt. A toron osszák szét, a temetés után. Hanem kezdték az újságba es hirdetni. Kapjuk az újságot, s nekem a halottak a legelsők, amit elolvasok, s az időjárás...”(36).

„Egy idő óta az újságba kiteszik a halottat, s így értesülnek a távoliak. Alkalmaztak gyászjelentést is, de újabban az újságba lett a divat. Mondjuk úgy jó tíz éve *(ti. 1980 körül)*. Megmondom azt, hogy nekünk magyaroknak most nehéz kitalálni, hogy ki hol hal meg, úgy el vannak a falunevek írva. Meghalhat rokonom is, például Szentivánlaborfalván, nem tudom meg, mert nem értem a román nevet *(ti. helységnevet)*, hogy van lefordítva.⁶⁴ Itt a miénket még értsük, me ugye bennelakunk: Szüandominik, Kürca, Tomesti. Pontosan a fiam is mondta, hogy lehetne rokonunk, s eltemethetik, nem tudjuk, pedig ír s olvas románul, de olyan elnevezések vannak, hogy nem jó rea az ember”(17).

„Gyászjelentő nincs, a legtöbbnek az újságba se szokás hirdetni, csak hébe-hóba, csak az olyan híresebbet. Ugye pénzbe kerül, s nagyon drága”(31).

A ház külsején vagy a kapun jelzik-e valamivel, hogy ott halott van?

„A háznak a tokjára *(ti. a bejárati ajtó fölé)* fel van téve a fekete függöny. Ez megvan minden társulatnak. Most mióta kezdtek gyászjelentőt nyomtatni, van aki a kapura azt teszen”(15).

„Az ajtóra jö felszegezve a fekete gyász, fehér rojttal. Rajta van egy fehér kereszt. Ha nincs gyászjelentő, a kapura nem tesznek semmit”(16).

„Újabban azt is csinálják, hogy a kapura kiszegezik a halottnak egy szép képít (ti. fényképét), és melléje tesznek valami gyászarabot: fekete kendőt, terítőt” (36).

Mikor öltenek gyászruhát a halott közvetlen hozzátartozói?

„Attól a pillanattól, ahogy meghal, ötöznek át rögtön az asszonyok. Abba a helybe a fekete fejkendőket kötik fel, s teszik le a tarka vagy fehér ruhát. Tiszta feketébe kezdenek járkalni. A férfiak csak a rendes (ti. megszokott, addig is viselt) öltözetbe maradnak, de szalagot tesznek a mellikre vagy a karjára. A lejánkák fekete fejkendőbe kezdenek járkalni, s a fiúgyermekek fekete szalaggal a karjikon. Mü, férfiak, nincs amibe ötöjzünk. Így maradunk, ahogy vagyunk. Tesznek a bal karra egy fekete szalagot. A család többi tagjának is”(28).

„Az első perctől. Ahogy megtudta, hogy lehunya a szemit a halott, attól a perctől. Például, jöttünk a papilakról a leányomval, s jött a hír, hogy a vejem lehunya a szemit. S akkor lekaptam a fejemről a fejkendőmöt, me világos kendőbe vót a leányom, s átadtam neki. Me megszólták vóna, hogy a férje meg van halva, s ő világos kendőbe jár. Nekem sötét kendőm vót, én mindig abba járok. Gyermekkorom óta megkaptam úgy a fekete ruhát, hogy azóta abba járok. Úgy jöttek a halálesetek egymás után”(17).

„A gyermek ruhája nem vátozik. Nekik tesznek egy kicsi feketét a ruhájukra. A lejánkának kötnek egy kicsi fekete nájlön kendőt a fejikre”(36).

Gödörásás

Mikor ássák a sírgödört? Kik? Milyen méretű a gödör?

„A temetés előtt való nap. Most három évig el (kb. 1985.) volt egy sánta ember, hogy ő állandóan ásta. Volt annak egy félkótyás fia. Jó erős volt amúgy, de nem volt normális. Hatalmas étkes volt. De úgy hányta a földet ki, hogy kettő se úgy. De meg es evett annyit, hogy három se annyit. S annak megfizették. De akkor elhalt, s nem került olyan, aki vállalja állandóan. Így a szomszédokat mozgósítsák, s pálinkával megtisztelik. Vacsorát adnak nekik, a végvacsorán ott vannak. Amikor a temetés megvan, akkor is jól megétetik, s megitassák, met ök takarják el es (ti. elhantolják), s evvel bé van fejezve. De a sánta ember 200, s aztán 500 lejért ásta ki” (32).

„Volt régebb egy öreg, aki megásta. Ezelőtt vagy három esztendővel meghót. Máté Jánosnak hitták. Egy darabig a fiával ő volt a sírásó. Pénzért. Szegény család volt. Most a rokonság ássa segítségbe, s a szomszédság” (25).

„Volt régebb egy öreg, aki megásta. De most a rokonyok s szomszédok. Fiatal emberek ötön-haton essze, s azok... Ha nincs olyan hezzatartozója, akkor kell fogadni” (28).

Mennyibe kerül a gödörösás?

„Semmibe. Istennevibe dolgoznak. Megkértem én es azokat, akik az emberemnek megásták, hogyha meghalok, nekem es ássák meg. Mindegyiknek adtam egy-egy liter pálinkát, alamizsnát adtam nekik, s megkértem még akkor (*elérzékenyülten*): ha meghalok, nekem es ássátok meg. Nem kell nekik fizetni... Vótak régebb, akik pénzért ásták. Szegények vótak. Rá vótak szorulva. De szívesen megadta mindenki nekik, ami kellett. Elhaltak, s azóta így van” (1).

„A gödör, az egy méter széjes, két méter hosszú, két méter méj. Ennyi vót ezelőtt mindenkinek a része. Igen, de most nyolcvan centi a széjessége, száznyolcvan a hossza. Aztán vannak hosszabb emberek, amelyiknek ki kell nyújtani két méterre” (25).

Valakinek be kell-e jelenteni a gödörösását?

„A halottnak a hozzátartozóiból menyen valaki, s van a templom mellett egy nő, aki a temetőt gondojza, az menyen ki vele a temetőbe. S megnezik, hogy hova akarja a család ásatni a gödröt. S nezik a kereszten a feliratot, hogy mikor lett az eltemetve. Ha 25-30 éve, oda má lehet új sírt ásni” (32).

Végvacsora

Mi a végvacsora? Ki vesz ezen részt?

„Estefelé, az imádkozó előtt, mielőtt bé nem gyül az imádkozó, megcsinálják a végvacsorát azoknak, akik egész nap segítettek: a rokonságnak, s akiket a háziak meg akarnak kínálni a végvacsorával” (15).

„Estefelé csinálják a temetés előtt való nap. Régebb koporsótételt végeztek: a házhoz ment a pap, harangoztak rendesen, s olyanforma szertartás volt, mint a temetéskor. Koporsótétel végivel vót a végvacsora. Főztek káposztát, hanem pedig adtak levest, húst, kenyeret, s pálinkát. Most esszegyűjtik mind, akik segítettek rendezni a temetést, főzni, met ugye a háziak nem csinálhassák, s azoknak adják a végvacsorát. A végvacsora után kezdődik az imádkozó” (29).

Imádkozó

Szokás virrasztani?

„A virrasztás nálunk nem szokás. Helyette az imádkozó van. Esszehívják a szomszédokat, van egy társulat, s azok imádkoznak ahhoz való imádságokat *(ti. a halotthoz illő)*. Ez nálunk a virrasztás. S annak a végivel adnak egy kicsi alamizsnát” (28).

„Esszehívjuk a szomszédokat. Kijelölünk egy házat lefelé s egy másikat felfelé, ameddig gondolja az ember, hogy na ennyi elfér a házamban. »Ettől a háztól eddig híjhatok meg mindenkit!« Este 7-8-ra gyűlünk össze, s akkor aztán imádkozunk két-három óra hosszat a halott mellett. S ezt hívjuk mi imádkozónak. Ez nálunk a virrasztás” (29).

„Nálunk, Domokoson virrasztás nincs. Helyette van az imádkozó. Imádkozó est a neve. Csak egyet szerveznek” (32).

Mikor van a hagyományos ideje az imádkozónak?

„Örökké a temetés előtti este. A halottat két-három nap tartják, s ez a temetést megelőző este van” (28).

„Nyári időszakban későn gyűl bé a nép: úgy este fél kilenckor, de különben 8 órakor má megkezdődik, s tart 11-ig legalább” (17).

„A temetés előtti este, éjszaka. Kezdődik 8-9-kor, s tart, amíg elvégzik azt a szertartást, 12 feléig” (15).

„Aztán eltart éjjel egy óra feléig, amíg az alamizsnát szétojszák: kenyér, pálinka, kalács. Kinek, hogy van módja. Az es úgy van, hogy az egyik vezető gyorsan s ügyesen, a másik lassabban, s hanyagabban vezet le, s azért tovább tart. A másik gyorsan, s ügyesen, csinoson, egy-kettőre levezeti az imádkozót, nem tárgyal egyebről, csak ami a kötelessége” (32).

„Éjfél előtt bé kell fejezni az imádkozást. Nem lehet átnyújtani másnapra” (1).

Ki vesz részt az imádkozón? Hogyan?

„A társulat *(ti. rózsafüzér társulat)* s a szomszédok, amelyeknek a körzetéből kihalt a halott. De azon kívül jó a rokonság hivatlan, s a komaság” (12).

„Akit meghívják ettől a háztól vagy utcától addig a házig vagy utcáig. Sorba mindenkit, nem válogatnak. A haragost es meghívják, s ha akar, elmenyen, s ha nem akar, nem menyen. Sokszor vannak bizony még 80-an, 100-an es. Megférnek a két házba, vagy a három házba, mint itt es, ahogy van” (28).

„Erre meg kell hívni az embereket. Éppen a rokonokat nem, nekik kötelességük, de a körzetet, ahol lakik, azokat kell híni az imádkozóba” (17).

„Asszonyok es, emberek es részt vesznek. Végig imádkoznak a férfiak es. A gyermekek csak úgy 10 évtől felfelé” (36).

„A férfiak es ott vannak, de ők ritkábban imádkoznak. Külön szobába vannak, s egy asszony odamenyen, s elmondassa velek a rózsafüzért. Volt olyan eset, hogy a Szent Kereszt Útját es elvégezték. De amúgy nem nagyon vesznek részt a férfiak az imádkozásban” (1).

„Annyit hívnak, kinek mennyire van felbírása, hogy alamizsnát tud adni. Ha szegényebben tudja intézni, akkor kevesebbet, ha pedig... nálunk, például, a két szoba úgy teli volt, hogy alig fértek. Férfiak, nők egyformán részt vesznek. A gyermekek ritkábban” (15).

„Az imádkozóba férfiak es vannak. Ők es imádkoznak. A fehérnépek közt vannak, s azok vezetik” (28).

Ki hívja meg a résztvevőket és mit mond, amikor bemegy a házba?

„Egy szomszédasszonyt kérnek meg a mozgósításra. Megkérlik, hogy legyen szíves innétől-idáig, le, fel híjja meg ma estére az imádkozóba. Az elmenyen, s mondja, hogy ne, ez s ez meghalt, ma lesz az imádkozó, s legyen szíves jöjjön el, az imádságot segítsen elvégezni” (32).

„Egy asszony, akit megkérnek, hogy légy szíves, hívd meg: Az elmenyen a házhoz, s béköszön: »Dicsértessék a Jézus Krisztus! Azét küldtek a halottas háztól, hogy ha nem sajnálja a fáradságot, este legyen szíves jöjjön el az imádkozóra»” (12).

„Egy szomszédasszony. Dicsértesséket köszön a háznál, s azt mondja: »Azét jöttem, hogy ez s ez hívassa estére az imádkozóra, ha nem sajnálja a fáradságot»» (30).

„Ha nem sajnálják a fáradságot, este szívesen lássák az imádkozóba, ha meg tud jelenni 8 órára” (28).

„Akit felkérek, béjő, köszön: D. a J. Kr., s ezt mondta régebb: »Búsítsák ettől a halottas háztól, hogy szívesen lássák este az imádkozóra.« Úgy is mondják: »Mebúsítsák ettől a halottas háztól...« Most úgy mondják: »Szívesen lássák az imádkozóba.« Mét mondják így, nem tudom, azét-e, hogy búsulva menjen oda, nem tudom. Ez csak most, egy pár éve maradt ki” (1).

„A háznál megmondják, hogy elmennek-e, vagy nem tudnak, me ez vagy az a baj van, s köszönöm a fáradságát. Megköszönik, ha tudnak menni, ha nem” (17).

A résztvevők, amikor érkeznek az imádkozóra, köszöntik-e a halottat? Hogy viselkednek?

„Mikor bémennek a házba, elmennek a koporsó végéhez, megállnak, keresztet vetnek s imádkoznak egy kicsit, s leülnek a helyikre, ahol van hely. A lábánál állnak meg. S aki virágot visz, odateszi, vagy cserépbe. Így köszöntik, hogy imádkoznak előtte: Miatyánk, Üdvözlét, s egy kérés, hogy Könyörüljön meg rajta a Jóisten, a bűneit bocsássa meg” (36).

„Amikor jönnek bé az imádkozóra, megállnak a halott lábánál, s elmondnak egy Miatyánkot, s aztán beszélgetnek a hézatartozókkal. Köszönnek azoknak es, s kezet fognak. Részvéttel van mindenki” (28).

„Dicsértesséket köszön mindenki. A háziaknak részvétet kívánnak. Van olyan, aki megáll a halott mellett, magába egy fohászt elmond a halottért: »Adj Uram örök nyugodalmat neki, s az örök világosság fényeskedjék neki«” (12).

„A koporsó előtt fejet hajt, keresztet vet magára, s azt mondja:«A Jóisten adjon neked örök nyugodalmat, boldog feltámadást az örök életre.« Aki akar, elmond egy Miatyánkot s egy Üdvözlégy Máriát. »Szabadítsa meg a Jóisten a lelkit.« – ilyeneket mondunk. Sajnos, ahol én jártam, ott Láposon, katolikusok vótak, de ott csak ment mindenki, csak részvétet köszöntek, senki még keresztet se vetett! Ott két nap terítve asztal, pálinka s tészta rajta, de imádság semmi! A halott lelkiért” (29).

„Amikor érkeznek, pláne ha rokon, odamennek a koporsó mellé, elmond magába egy Miatyánkot, egy Üdvözlégyet. Van, aki megérinti, van, aki nem. Van, aki irtózik, a másik nem; van, aki virágot viszen, reateszi... Mikor mennek haza, akkor elköszönnek a halottól: » Isten veled!«” (15).

Ki hol foglal helyet, a halotthoz viszonyítva, az imádkozó ideje alatt?

„A hozzátartozók állnak a halotton belül, le végig a lábáig. Az asztalnál, ami férőbb van, ott végzik az imádkozást. A halott másik felén ül vagy áll, de inkább áll a közeli rokonság. Külön ülnek az asszonyok, külön a férfiak, külön szobába, de az imádság által hallik” (36).

„Ha a szoba akkora, ahol a halott van, hogy oda is férnek, akkor a halott körül is állnak. Odatesznek egy asztalt, azon a könyvek, s körül ülik a főimádkozók, s azok vezetik felváltva. Tovább, mellette hosszú padokat hordanak bé, s azokra ülnek. A többi a szomszéd szobába s a másikba. Nyitva van az ajtó, s így egymást hallják. Egyformán imádkoznak” (15).

„A ravatal elé, a lába felől teszik a kicsi asztalt. Ha úgy nem fér, akkor minnyá úgy melléje. De ha csak fér, a halott lábához. Hanem pedig egyik felől, met a másik felől ülnek a siralmasok, a közvetlen hozzátartozók. Azt

mondjuk, abba a szobába, ahol a halott van, ott üres szék vagy pad ne maradjon. Mind el kell foglalni” (17).

„Oda menyünk a halott mellé imádkozni. Egy asztalt elkészítenek, fehér terítővel leterítik, gyertyát reá, a halott mellett még él a hat gyertya *(ti. ég)*. Amikor kimúlik a halott, attól kezdve egy szál gyertyát égve hagyunk, amíg eltemetik. Az a lélek” (29).

(Itt megjegyzem, hogy a koporsó előtti asztalra helyezett gyertyát, a fenti állítással ellentétben, csak déli, illetve az esti harangszó idejére gyújtják meg.)

Ki vezeti az imádkozót?

„A rózsafüzér társulat vezetője kezdi el. Mikor begyültek többen. Ugye, a templomba se várnak meg mindenkit” (17).

„A rózsafüzér társulat vezetője. Például, ebbe a társulatba én. A tudásomat ingyen kaptam s ingyen adom tovább. Nem írtam semmit se le, a fejembe vannak ezek. A templomba s az imádkozókba tanultam mindent” (29).

„Én magam társulatvezető vagyok, van nekem minden könyvem, ami ide kell” (38).

„A társulatba 43-an vagyunk. Én vezetem. Amikor férjhez jöttem, volt itt egy öreg néni. S az vezette az imát. S az az idős néni azt mondja eccer nekem: gyere te is, segíts, fiatal vagy, tanuljál, me, aszongya, mű meghalunk, s kell, aki folytassa. Akkor én odaültem melléje, segítettem az imába. Aztán ő meghalt. Volt itt egy másik idősebb néni. Kaszap Gergelyné. Ő kellett volna átvegye a társulatot. De, anélkül, hogy megkérdezett volna, feliratott a plébános úrnál, hogy legyek én a társulat vezetője, met ő má idős. Na, azóta én vagyok. Hogyha így valami imádkozó van, me nemcsak így a halottnál, ha valaki alamizsnát ad, akkor is csinál imádkozót, s akkor is esszegyűjti a szomszédokat, vagyis a társulatot, akkor is vezetem. Az asztalt körbe fonjuk, mert egy nem tudja teljesen végezni. Van a főimádkoztató, van kisegítő, ahány az asztalhoz fér” (12).

„Az imádkoztatáshoz is olyan tehetség kell, mint a színészethez. Ha nincs tehetsége, nem is áll jól. Hiába erőlteti, hogy én szép színésznő vagyok, de nincs tehetségem” (36).

Az imádkozóra érkezők mit hoznak magukkal?

„Imakönyvet s olvasót. Egyebet nem” (32).

„Koszorút s virágot. Ki mit akar” (17).

Miért kell ilyenkor imádkozni a halottért, a halott mellett?

„Ejtsze azért, mert ez az utolsó találkozás vele” (35).

„Azért, mert a vallásunk úgy tartsa, hogy imával fel kell segítsük a halottat, a halottnak a büntől való szabadulását” (15).

„A halott mellé azért menyünk, hogy ott imádkozjunk. Nem azért, hogy ez a dolgom, s az a dolgom, s pletykáljunk... A halottnak a lelkiért kell imádkozni. S a gyászoló családért, hogy a gyászt könnyebben viselhesse” (29).

„Elmentünk Szatmárra temetésre. Az onokabátyja volt a férjemnek meghalva. Katolikusok voltak. Mentünk innét, a rokonság. Részteltünk. Ott például a szoba egész körbe tiszta feketével bé volt húzva. Csak a halott volt a szobába, se egy darab bútor, se semmi. Na, de ott senki egy keresztet nem vetett (!), egy szót nem imádkoztak (!), katolikusok voltak pedig. Semmit se! Mondom, nem törődünk mű ezekkel. Imádkozunk! S mondták, itt nem szokás, itt nem divat! S mondom, az imádság nem divatra menyen! Egyáltalán! Jöjjenek, üjjenek ide ne, mondtam. Végezzük el. Imádkozunk! De tudja-e, tanár úr, hogy unták azok. »Jól van na, többet ne mondja!« Hát egy Rózsa-füzért el kellett bár mondani, ha nekifogunk. Na aztán, ott éjjel es, nefé virasztás (*megbontránkozva*). Ott kártyáztak s ittak, reggelre megrészegedtek. Az a halotton mit segít?! Cigarettaztak, ittak, kártyáztak, használták az élvezeti cikkeket! – hát ez egyáltalán a lelken nem segít. De semmit! De hogy zúgolódtak arra, hogy mi egy kicsit imádkoztunk!!! Nekünk ez úgy fáj! Mikor kitették a ravatalt másnap az udvarra, jaj, mondom, Istenem, senki de senki keresztet nem vet. A pap, ahogy jött, ő imádkozott csak. Úgy megvótunk botránkozva. Hát az a halott csak annyit érdemel, hogy elmenyünk a temetésre? A lelkiért nem mondunk semmit?! (1).

Milyen az imádkozó hangulata? Beszélnek-e az est folyamán a halott-ról? Kinek illő ez?

„Csendbe, imára kulcsolt kézzel, szomorú arccal, lesújtva ülünk. Ki kell tűnjön, hogy egy életet kell eltemetni” (15).

„Ugye, a háziak szomorkodnak, búslakodnak; a többiek, ugye nem eppeg annyira. Dehát nem menyen vigasság semmibe se. Csak szomorúság van, komolyság s részvét. A közelieknek a szívfájdalom” (32).

„Bánatos. De ki hogy veszi. Aki rendes részvéttel van, annak az imádsága hathatós, az a halottér esik, s a másik csak mondja, mert mondják a többiek is. Közbe aluszik, s felébred, s mondja... Az olyan csak a létszámot szaporítsa. Úgy haragszok az ilyenekre. Jaj, azt mondta az én emberem, hogy »Csak azt szeretném, hogy a Jóisten azt a kegyelmet adná meg, hogy mikor az imádkozó est van, tudnék felülni s megvigyázkodni, hogy hányan

szundítanak.« Hogy nem szerette az ilyent, boldoguljon. Mikor mi elmentünk valahova imádkozóba, hogy haragudt azokra, akik alusznak. Itt egy szomszédasszony meg es járta anyósomnak az imádkozóján. Aludt, szunnyodott... s szunnyogott, s eccer hát felkapta a fejét nagy ijedten, s aszongya: »Jaj, Anna néni!« Met azt álmolta, hogy a halott egy nagyot tappantott előtte, s azt mondta, »Ne szunnyodjatok, met én senkinél se aludtam!« De ezt annyiszor elmondta ez a szomszédasszony mindenhol, ahol imádkozóba vótunk, hogy ő hogy megijedt, mikor anyósom tappantott előtte... Az én férjem ezt kívánta, hogy ne aludjanak, s elmondta mások előtt, a beteg ágyán. Az asszonyok úgy féltek az imádkozó estéjén... hogy vajon nem ül-e fel?» (1).

„A siralmasok nem szólnak. Akármilyen jó tudós egy asszony, teszem fel, hogy a férje meghal, ő egy szót se szól az imádkozó alatt. Ő csak magába imádkozik; ahogy a többiek mondják ő is mondja, de nem szól belé, hogy ne, így csináljátok, vagy úgy csináljátok, vagy ezt imádkozjátok” (32).

„Ahol a halott fel van ravatalozva, ott nincs helye a beszédnek. Külön szobába beszélhetnek a hozzátartozókkal, s maga a család, a rokonság es. Elmondják, hogy hogy élt, milyen volt” (28).

„A férfiak, ha bent vannak egy házba az asszonyokkal, ők es mondják az imádságot. Ha másokban vannak, csak hallgatóznak. Magába, amelyik akarja, mondja, a másik hallgatózik (*ti. hallgat*). Ha messzebb vannak a halottól, még beszélgetnek es: a halotról, hogy »Komám es ezt többet nem csinálja.«; »Na, István bával es megtörténe.«; »Még elért vóna, még élhetett vóna a korától.«; »Elért vóna a halállal, de elszólították, behívót kapott... Nem lehet tenni róla.« – s így tovább” (32).

Mit imádkoznak?

„Van a fő imádkoztató, vannak a kisegítők, met egy nem tudja végezni. Felváltva vezessük. Így mindenki belékapcsolódik. Mindenki tudja, mikor kell átvegye s folytassa. A társulat vezetője a főimádkoztató. Keresztet vet s elmond előre három Miatyánkot s három Üdvözetet s egy Hiszekegyet. S utána jő egy szent ének, halotti ének, utána kezdődik a rózsafüzér, aztán az Örökimádás könyvből a halott melletti imádság, aztán a Keresztútja, a Halottak zsolozsmája, közbe még énekeket veszünk be, egészen addig, míg elvégződik mindenféle. S akkor bevégződik, s kezdődik az alamizna”(12).

„Az imádságok sorrend szerint: Bekezdésre három Miatyánkot, de néha előtte az Úrangyalát, a halott lelke üdvéért; Rózsafüzér, de előtte, utána énekelnek; Szent Kereszt útja s egy ének; A halottak litániája s egy ének; Befejző ima: Adj uram örök nyugodalmat neki. S akkor: »Most pedig imád-

kozunk x. y. testvérünk lelkiért!« Három Miatyánkot, vagy annyit, ahány lélek onnat a háztól távozott, s a neveket beléfoglalják. Mondjuk, hogy »Ezt ajánljuk Áron bácsi, Juliska néni lelke üdvéért.« Ezt előre mondjuk, hogy mindenki előre tudja. A Rózsafüzérkor örökké kell mondani a titkot az első három Üdvözlégy-re: »Hogy aki könyörüljön az elhunytnak a lelkin«; »Aki legyen irgalmas neki«; »Bocsássa meg minden földi gyarlóságát.«(1).

„Elmondják a Keresztútját, Rózsafüzért, litániákat, közimádságokat, énekelnek közbe... úgyhogy úgy eltelik (*ti. elnyúlik*), hogy sokszor má éreztem, hogy unalommé válik. Nem szabad annyit imádkozni, mert az imádság se jó, ha sok. Nem vezet jóra. Kicsit csak, s jót, s odaadással. Ha nem jószívvel mondom, az Isten előtt semmit se ér”(36).

„Mikor leülünk, keresztet vetünk s avval kezdjük, hogy: »Szent és üdvösséges dolog a halottakért imádkozni, hogy a bűneiktől feloldoztassanak. Adj uram örök nyugodalmat neki, és az örök világosság fényeskedjék neki. Imádkozunk x.y. halottunkért, az ő lelke üdvösségéért! Nyisd meg uram ajkainkat szent neved dicséretére, tisztítsd meg sziveinket minden hiú és vétkes gondolattól, hogy tisztelettel, figyelemmel és áhítattal tarthassuk meg az imádási órát, hogy meghallgatásra találjunk szent színed előtt. Imádságunkat egybe kapcsoljuk azon isteni szándékkal, mellyel te mennyei atyádnak dicséretet és magasztalást bemutattál. (*Sic*). A legméltóságosabb oltári szentségbe most is bemutatsz azon szándékkal, mellyel Szeplőtlen Szentséges Szűzanyád, Mária, imádott Téged. A pápa szándékával az oltári szentségről nevezett atyáknak és a zárdaszüzeknek, az örökimádás társulatának szándékával minden búcsút meg akarunk nyerni, ami megnyerhető saját magunk bűneinek bocsánatára, s ezen elhunyt testvérünk szabadulásáért.« Ezzel kezdem bé. Elmondunk három Miatyánkot, három Üdvözlégyet, azt ajánljuk a halott lelkiért. Az ajánlásokat az Üdvözlégy Máriába mondjuk belé: »...áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki bocsássa meg neki minden elkövetett bűneit ...aki könyörüljön az ő lelkin ...aki fogadja bé szent országába az ő lelkit.« Ezeket örökké azután mondjuk, hogy »...gyümölcse Jézus...« Az Üdvözlét végén mondjuk, hogy »Adj Uram örök nyugodalmat neki, az örök világosság fényeskedjék neki.« Mikor elvégezzük, énekelünk egy halottas éneket. Utána kezdjük az Örökimádás imakönyvből a Huszadik órát. Ez a halottak imája, halottak órája. Jó a Rózsafüzér. Ha asszony a halott, s társulati tag, előtte elénekeljük a társulati éneket:

*»Szent olvasó társulat. Mária kertje,
Abba terem a szép rózsá, tiszteletére.
El nem hervad virágja,*

*Ki naponta ápolja,
Egy Miatyánk s két Üdvözlét,
Hogyha elmondja.*

*

*Nincs kedvesebb Isten előtt, mint az olvasó,
Máriának ezen készül a szép koszorú,
Mely soha el nem hervad, mindörökre zöld marad,
Szűz Mária fején egykor mennybe meglátod.*

*

*Vegyük fel a szent olvasót és imádkozunk,
Máriának, Szűzanyánknak koszorút fonjunk.
Ez legyen a fegyverünk, akkor soha nem félünk,
Győzedelmet nem vesz rajtunk az ellenségünk.*

*

*Halálunknak végórája ha elérkezik,
Kezünket az olvasóval átkötözik.
Úgy induljunk mennyekbe, Jézus színe elébe,
Az ítéletre.*

*

*Ott a rózsák szép rózsája, Szép Szűzmária,
Siess akkor oltalmunkra, Jézus Szent Anyja.
Mutass bé szent fiadnak, az ítélő bírónak,
Mondjad bimbójai vagyunk szép koszorúdnak.»*

Ezt énekeljük tehát, a társulati asszonyhalottaknak; mikor azt mondom, most vegyük a rózsafüzért, akkor a szájunkhoz vesszük, s megcsókoljuk a keresztjét, s úgy kezdjük a Rózsafüzért imádkozni. Mikor befejezzük, akkor elajánljuk: »Szentséges szűz, Isten anyja, Mária, fogadd kegyesen imádságunkot, amellyel anyai oltalmad alá menekülünk. Végy hatalmas pártfogásodba és támogass áldásoddal, hogy a Szentolvasó fönséges titkait megfontolva, amire oktatnak, kövessük, és amit ígérnek, elnyerjük, Szent Fiad, a mi Urunk, Jézus Krisztus által, ámen.« Ezután énekelünk megint az imádságos könyvből: Induljunk testvérek a Golgota hegyére című éneket. Ekkor fogunk a Keresztútjának. Az a halottakért a legfontosabb ima. Könyvből. A szent kereszt útjába van tizennégy stáció: tizennégy helyt (*ti. annyisszor*) állunk fel, s énekelünk. A Szent Kereszt útja után következik a Zsolozsma a halottakért. 1860-ból való ez a könyv (*kézírással datált, címlap nélkül*). Nincs má ugye fedele, met sok kézbe járt. Ebbe olyan furcsa betűk vannak s kifejezések, aki nem érti, nem es tudja olvasni. Olyan régi. Ebbe vannak a

búcsúztatók, amivel az édesapát elbúcsúztassák s az édesanyát. Ezt elolvassuk végig:

*»Véletlen az embernek utossó órája,
Megvizsgálhatatlan, senki azt nem tudja.
Isten határozta valamikor, s tartsa,
Sem idős, sem ifjú átal nem hághatja.
Arany, ezüst szépség, drágakő, ékesség,
Nem szabadíthat meg semmi nagy erősség.
Lesben, szerénységgel csak az órát várja,
Ember életének határát nyomozja,
Hirtelenül mindjárt csak torkon ragadja,
Ásóval, kapával jószágától fosztja,
Erős kővárakból urakot kivonja,
Teli tárházukat velük elhagyatja.
Királynak, koldusnak ilyen kemény sorsa!*

*

*Semmi szerzetbeli magát nem óvhatja.
Nekem is órámot nyilván közel hozta,
A halál illatja testemet átjárta.
Nehéz betegségem bizonynal mutatta,
Hogy lelkemnek el kell testemtől válnia.
Már éntőlem elmarad én minden jószágom,
Tovább életemet én már nem nyújthatom.
Édes árvámtól noha meg kell válnom,
De nem soká utánam őket is elvárom.
Jertek azért hozzám fiaim s lányaim,
Akikre éltemben néztemek szemeim.
Halljátok meg most utossó beszédim,
Míg meg nem hidegülnek fájdalmas tetemim.*

*

*Nekem el kell menni, látjátok, oly útra,
Melyről immár többet nem térhetek vissza.
Ez léssen fiaim végső búcsúzásom,
Édesapátoknak megszűnik szólása.
Vajon életemet, hogyha eléhozom,
Búbánat, fáradtság s számtalan fájdalom,
Kereszt s sok háború bántotta vígságom,
Hogyne kívánnám immá nyugovásom.*

*Vége szakad immá minden kínjaimnak,
Setét koporsóba tetemim nyugusznak,
Izenként egymástól noha szakadoznak,
De ítélet napján helyükre állanak.
Számptalan barátik tőlem elmaradnak,
Számos nyavalyáim engem elhagytanak.
Többé immá rajtam nem uralkodhatnak.
Örökségül rólam reátok szállanak.*

*

*Fiaim azért ti Istent szolgáljátok,
Ő ellene, kérlek, ne zúgolódjatok,
Segítségét tőle mindenbe várjátok.
Nem hagy el, met irgalmas mennyei atyátok,
Azét híven neki szovát fogadjátok,
És parancsolatait mind jól megtartsátok.
Az ő szent igéit gyakran hallgassátok,
Miképpen aztot éntőlem láttátok.
Éhezők, szomjuzók, bénák,
Akkik tőletek kérnek alamizsnát,
Meg ne utáljátok kórbeteget s némát,
Krisztusnak viselik azok ábrázatját.
Szerencsés leszen eképpen dolgotok,
A mennybeli Isten leszen gyámolotok,
És a szent angyalok oltalmazóitok.
Ne féljetekek semmit, legyetek bátorok.*

*

*Anyátokknak szavát ti meghallgassátok,
És mindenben neki híven szolgáljatok,
Akarata ellen meg ne mozduljatok,
Kegyese intésére fejeket hajtsátok.
Tudom őneki is élete, mint pára,
Ha ma vagyon, hónap szárad koporsóban.*

*

*Ti magatok között egyezők legyetek,
Amit nem értetek, mástól megkérdejték;
Kevélységet, patvart ti elkerüljetekek,
Engedelmességbe Krisztust kövessétekek,
Senkit megcsúfolván ki ne nevésetek.*

*A hitben erősek mindvégig legyetek,
Idegen tudományt ti bé ne vegyetek.
Semmibe serényebb soha ne legyetek,
Minthogy lelketekre gondot viseljétek.
Józanságban élvén az Istent féljétek,
Hogy dicsekedhessem Előtte veletek.*

*

*Tudom, ha ezeket bételjesítitek,
Istennek mennyekben ti kedvesek lesztek,
Az emberek előtt becsületet nyertek,
A seregek ura ezt teszi veletek.*

*

*Szentséges lelkével vezéreljen bennetek,
Mint szép szál fenyő, növekedhessetek,*

*

*Mennybéli nagy Isten, neked hálát adok,
Te szent fölségednek dicséretet mondok,
Örök boldogságba, míg Hozzád fel nem jutok,
Mire segítséget Uram, Tőled várok.
Engemet eddiglen, hogy megtartottál,
Amiért szent jobboldal gyakran sújtottál,
De sírásom láttán kegyesen megszántál,
Bízzál fiam, ne félj, ismét így szólaltál,
Ezért nagy örömmel, vígan menyek kebledre,
Jóreménység vagy on elszálló lelkembe.
Szenvedésim után örök dicsőségben,
Részessé tész engem szentek örömeiben.*

*

*Végbúcsúmat veszem e világi hívságtól,
A nagy harcoktól s fájdalmas kínoktól,
Immárom megválok minden nyavalyáktól,
Melyek gyötörték testemet nyomorultul.*

*

*Mostan lelkem kiment, mint fogoly tömleciből,
Immár megszabadul a sok inségtől,
Búbánat, fájdalom, és sok kísértéstől.
És noha föld alá tétetel, verembe,
Lehendesz ugyan férgek eledele,*

*De ismét lelkemmel eresztetek egybe,
Nagy jóreménységbe, nagy-nagy dicsőségbe.*

*

*Ítéletkor, mikor el fog jönni Isten napja,
Akkor megszólal az ő trombitája,
Melynek harsogását minden test meghallja.
A mi urunk Jézusnak bételik mondása.*

*

*Legyen má békesség, kívánom tinektek,
Kik még több ideig e világon éltek.
Az Úristen legyen, fiaim, segíségetek,
Vigyázás, józanság legyen életek.
Immáron énnekem mind megbocsássatok,
Mind kisdetek, mind nagyok, kik még élők vagytok.
Az én halálomon semmit ne sírjatok,
Isten nyugosztaljon, immá azt mondjátok.*

*

*Istennek szent fia, te kezedbe ajánlom lelkemet,
Végy hozzád kedvedbe, vigy be, uram, kérlek, atyád elejébe,
Helyeztess engem is szentek seregébe.*

*

*Így búcsúzik tőlünk kedves atyánkfia,
Neki megbocsássunk, tőlünk azt kívánja,
S hogy könnyörgéseink által segítsük őt útjába,
Hogy őt az Úristen nyugosztalja, ámen.»*

A halott nevibe mondjuk ezt. Ez olyan régi. Utána énekelünk egy búcsúztató éneket is az imakönyvből. Én kezdem el, s aztán az egész éneklí. Akkor mondunk három Miatyánkot s három Üdvözlégyet, belétoldva egy-egy zárót: »A Jóisten fogadja kedvesen ezen elhunyt N. N. testvérünkért az imánkat, melyet érte felajánlottuk; A Jóisten könnyörüljön meg rajta, bocsássa meg minden bűneit, amit emberi gyarlóságból elkövetett; A Jóisten fogadja bé szent országába az ő lelkét.« Imádkozunk a halott szüleiért s aztán a hitvestárs szüleiért is. Úgy ajánljuk, hogy: »Fogadja kedvesen a Jóisten ezen halott szüleiért; vagy, Fogadja kedvesen a Jóisten az idetartozó szülők lelkiért.« Na, evvel fejezzük bé. Akkor keresztet vetünk, felállunk s elénekeljük a Magasztalját az asszony halottnál, a férfiaknak pedig Jézusomnak kegyelméből már elértem végemet. Evvel így befejeződik. S akkor alamizsnát osztanak mindenhol”(29).

Hogyan térnek át az alamizsna osztásra? Mi az alamizsna? Miért osztják?

„Amikor az imádkozásnak vége van, s jőne az alamizsna, akkor szoktam mondani az Esti imá-t, s az bezáró ima is egyben: »Teljes Szentháromság, elédbe borulok, Ő nagy irgalmasság neked hálát adok. Kegyesen tekints le rám, teremtésed vagyok! Buzgó szívvel, könyörgéssel hálát adunk neked összetett kezekkel azokért, amelyeket a mai napon tettél velünk, s egész életünkbe. Ó, öröj meg, védelmezz meg hirtelen haláltól, kárvallástól ments meg, hogy a holnapi napra es szépen felvirradjunk, gondviselésedért neked hálát adjunk; új szívvel s lélekkel neked dicséretet mondjunk. Ó, öröj őrző szent angyalunk, mert testünk megnyugszik, de lelkünk minden lélekzetben áldja Felségedet: szent, szent, szent vagy Uram, dicsérem nevedet, most és mindörökkön örökké, ámen. Még csak annyit: Fogadd, kegyelmes Úristen a Boldogságos Szűzmária és minden szentek könyörgése által a mi kedves imádságunkot.« Aztán erre kezdik osztani az alamizsnát”(12).

„Ki hol ül, ott marad a helyén. Csendben. S akkor aztán kiojszák az alamizsnát, azt ott mindenki elhasználja, s akkor ugyancsak imádkozunk az alamizsnáért. Kenyeret adnak, egy-egy darab kalácsot, s tötnek két vagy három pohár pálinkát. Ez az alamizsna. S ezt a halottért adják. A pálinkára falunk, s a többit el kell hozni, met azt azért osztották”(29).

„Alamizsna, az egy jó szelet kenyér, ha van módja, s két pohár pálinka vagy három. Ha hézajut (*ti. a hozzátartozók ha be tudják szerezni*), egy szeletecske kalácsot es adnak”(28).

„Megkínálják az embert. Pálinkával s kenyérral. Akinek módjába áll, túró es veszen elé; kekszet, kalácsot; adnak három pohár pálinkát. Amikor megették s megitták, erre elmondnak külön egy imádságot. Megköszönik azt az alamizsnát”(36).

„Kinek mibe módja van: fuszujka levest, vagy ha nem péntek, s valahonnan hús kerül, ha valahonnan bé tudják szerezni (*1988!*), akkor húsos ételt, s ha nem, hát mikor mi van. A káposzta is viszi a szerepet”(17).

„Pálinkát adnak, s egy jó szelet kenyeret. A kenyérnek az elfogyasztására es imádkoznak. Mikor lássák, hogy készülnek, s akarják osztani az alamizsnát, s a pálinkát es szerelik elé má mondják az imádságot. Inkább mind a Miatyánkot mondják”(32).

„Az alamizsna? Pálinka s kenyér. Vannak olyan alamizsnák, hogy egy kenyeret négyfelé vágnak, vagy ha házikenyeret sütnek, hat vagy nyolc felé, s akkor tötnek 2-3 pohár pálinkát. Olyan es van, hogy az alamizsnára főznek tötöttkáposztát. De akkor nem terítnek asztalt külön, hanem egy kicsi tányérba kitesznek két tötéléket s a kalánt melléje, s mindenki a térdéről megeszi” (12).

„Én úgy tanultam, hogy három pohár pálinkát szabad elvenni férfinak s mindekinek, aki meg tudja inni: az Atya, Fiú s Szentlélek nevibe. Mind-egyikre egy pohárral. Az ennél több má nem esik alamizsnába. Az má nem tisztességes. A három a rendes”(1).

„A halottnak nem terítnek asztalt, a helyit sem tartásák üresen. Há nincs mét! Ő má ott van a ravatalon. Minek?”(28).

Milyen a hangulat az alamizsna elfogyasztása alatt?

„Ugye, pálinkát adnak, s az embereknek feljö *(ti. feloldódik)* a nyelvek. Akkor aztán kezdenek mondani, de akkor es különösen a halotról nem, csak annyit, hogy »Nyugodjék békével, jó ember vót.« Még ha nem vót jó ember, akkor es azt mondják jó vót. A tetteit a többség előtt nem idézik fel. Csak egy-két ember, ahogy kicsi csoportokba egymás közt beszélgetnek”(32).

„A siralmasok, me úgy nevezik a hezzatartozókat, azok csak hallgatnak, sírnak, nem szólnak senkinek sem. S a többi pedig ilyent mond s olyant mond: hogy ilyen vót az élete, olyan vót az élete, vagy így szenvedett, úgy szenvedett. Vagy másról beszélnek, amit az a 2-3 pohár pálinka kihoz. Míkor béfejeződött, mindenki megette, amit kapott, akkor imádkoznak az alamizsnáért. Egy Miatyánkot s egy Zsolozsmát. Azt a füzetből olvassák”(15).

„Előre elénekelünk egy Mária-éneket, hogy csenedesdjenek le, met ugye pálinkát se adnak, s kezdnek mást es beszélni, s akkor ezekvel a szavakval, hogy »Fizesd meg Uram minden velünk jótevőknek, a Te szent nevedért az örök étellel!« – kezdem mondani: »Imádkojzunk az alamizsnáért!« – s akkor keresztet vetek, s három Miatyánkot s három Üdvözlégyet elvégzünk az alamizsnáért, s megköszönjük: »Isten rendeljen mást helyibe. Virágoztassa meg az elhunyt előtt, amit érette felajánlottak!«”(29).

„Amikor az alamizsnázásnak vége van, újra keresztet vetünk, s imádkozunk az alamizsnáért: három Miatyánkot, három Üdvözlétyet, s abba mind-egyikbe egy bétoldást: »Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes... és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus, aki virágoztassa meg ezt az alamizsnát x. y. halott előtt, asszonyunk Szűz Mária...; ...aki segítse meg a hátramaradott özvegyet, adjon neki erőt, egészséget, hogy tovább tudja viselni a terhet...; ...aki részeltesse ebből az alamizsnából azokat a lelkeket, akik erről a jószágról *(ti. udvarról)* elhunytak...« Ha már korábban elhalt a férfi, például, akkor így mondjuk: »...aki az elhalt férjét is részeltesse ebből az alamizsnából.«”(12).

„Mikor jövünk el, a háziakkal kezét fogunk, s úgy köszönünk: »Isten fizesse az alamizsnát. A Jóisten virágoztassa meg Édesanyád (hitvestársad stb.) előtt az alamizsnát«”(29).

Milyen alkalommal imádkoznak még a halottért?

„Déli harangszókor, akik közelebb vagyunk, menyünk oda s imádkozunk. Ezalatt gyertyát gyújtunk. Mikor befejezzük, akkor kioltják”(1).

„A Rózsafüzért imádkozják akkor is, amíg jő a pap a temetési szertartásra, hogy ne üljön hiába a nép. Egy-egy szenténeket, halotti éneket elénekelnek. Amíg viszik a testet, azalatt is hátul az asszonyok rendesen keresztet vetnek, s a Rózsafüzérrel kísérik a halottat”(12).

„Menet közben Rózsafüzért mondnak. Az az asszony mondatja, aki vezet az imádságot. Két-három asszony is, ha hosszú a menet. A férfiakot pedig a kántor imádkoztassa elől”(34).

Miből imádkoznak?

„A vezető imádkoztat, könyvekből. Neki minden le van írva. Azokból a régi imakönyvekből, amibe le vannak írva a temetési szertartási imák: Rózsák kertje, Litániák, Szent Kereszt útja”(15).

„Régi könyvekből imádkozunk. Itt van a Halottak zsolozsmája, 1876-ból való. Kurkó Marcelláé volt, aki 1810-ben született”(12).

„Ezekből az imakönyvekből: Örökimádás. A legméltóságosabb Oltáriszentség Imakönyve, Budapesten nyomták 1937-ben, a Szent István Társulat nyomatta; Zsoltárok. Halottas énekek temetések alkalmára és a jó halálra való elékészületre. Nyomtatták Budapesten, 1904-ben.”(29).

„Az imádkoztató asszonyok ülnek az asztal mellett, s ők vezetik felváltva. Amit ők kezdnek, mi mondjuk. Imakönyvből, de vannak más imák es. Egyikbe es mondanak, s a másikba es. S akkor ezek ott vannak, s megtetszik nekik, akkor kérik el egymástól. Leírják egymástól”(30).

Az imádkozó után magára marad-e a halott, ha már nincs virrasztó, mint máshol?

„Nem. Kinek van gyermeke, azok fennülnek egész éjjel. A közeli rokonok es. Nem imádkoznak, de ott vannak. Nem feküsznek le”(29).

„Éjjel egy óráig tart az imádkozó, amíg az alamizsnát elhasználják. S akkor elmenyen a nép, a rokonságból ott marad valaki reggelig. Hogy a háziak es tudjanak vaegy órát lepihenni. Ott maradnak 4-5-ön a másik szobában, a halott szobája mellettiben”(15).

„Egész éjszaka ott vagyunk a halott mellett. Egymást váltjuk. Mondjuk, holnap reggel temetik, mi azelőtt való estétől virrasztunk mellette egész reggelig. Azelőtt való éjjel is, ez az első éjjel, a rokonság váltja egymást, de a családot nem hagyják ott magára a halottal. Imádkozgatunk egész éjszaka. Most is így csinálják, de ahol mostohább a család, behujzák az ajtót, égetnek

egy gyertyát vagy villanyt, s egymagába van a halott. Setétbe azért ugye nem hagyják egyáltalán. Két éjszaka világítanak. A temetés ugye az elhalálozástól a harmadik reggel van. A virrasztáson a rokonság váltsa egymást, s még vannak szomszédok is, akik jönnek, segítenek. Kinek milyen a rokoni s baráti köre”(17).

„Csak a közvetlen rokonok s szomszédok vannak éjjelre. A háziakat hagyják pihenni: ugye, ki vannak merülve. Ülnek, imádkoznak, s beszélgetnek. A halottaknak az élete lejárásáról: hogy élte le az életit, hogy beteges volt, nem volt, hogy nagy családja volt, hogy dolgozott, ilyen vagy olyan ember volt. Például édesapámról itt hallottam nálunk, a koporsója mellett, hogy milyen ember volt. Ha meglátott egy katonát jöni haza szabadságra, nyúlt a zsebibe: »Tudod-e fiam, én es voltam katona, s ha adtak, jólesett.« – s adta oda az 50 lejt neki, a régi román pénzből. S milyen jólesett annak a gyereknek! Mikor hazajött a katonaságból, akkor eljött »Márton bácsinak«, s egy napot kaszált. Így emlegetik fel az elmúltakat” (36).

Elsiratás

Szokás a siratás?

„Nálunk sírni szokás. Nem úgy, mint máshol, hogy hallom, verset mondanak. A koporsó lezárása előtt kell sírni, s akkor mondani egy búcsút, egy köszönetmondást annak a halottnak. Addig nem zárják le a koporsót, előbb, a közvetlen hozzátartozó megölelgeti még azt a halottat, megtapogassa, s az alatt sirassa es. Szóval, amelyik úgy tehetségesebb ezen a téren, megköszöni a férjinek, apjának az együttlétet. Bocsánatot kér tőle. Például, anyósom mikor meghalt, mi menyecskékül esszeszerveződünk, sorra bocsánatot kértünk tőle: »Bocsásson meg, drága jó anyámasszony, huszonnyolc évig éltünk együtt, soha egymás előtt keresztül se léptünk. Köszönöm a sok jó tanácsot, köszönöm, hogy jó gyermeket nevelt nekem.« Ezt akkor mondják, amikor a koporsó mellett áll a nép, mielőtt felvinnék a tetet, s vinnék el végleg. A pap szertartása után. De nem bírja ki csak szóval. Elsírja magát az ember. S ilyenkor mondják, hogy milyen szépen megköszönte valamelyik menyecske az anyósának az életjét. A gyermekek is megköszönik. Ignác bácsi is szépen megköszönte az édesanyjának a nevelést: »Drága jó édesanyám! Isten fizesse meg, hogy felnövelt, sok jó tanácsot adott, sokat imádkozott érettem a messze távollétemben. Isten fizesse. A Jóisten adjon magának örök nyugalmat, bocsássa meg minden bűneit. Dicsértessék a Jézus Krisztus!«” (36).

„Szóval ehhez is egy kicsi bátorság kell. Me vannak egyesek, hogy inkább magába elmondja. Hangosan fél elmondani, me ha elakad, megszólják, hogy „Minek áll oda, ha nem tudja elmondani?!« Ha az asszony menyen el előbb, akkor a férj es megszírassa. Amelyik olyan! Mint Ignác bácsi!? (*gúnyral és kézlegyintéssel*). Ő is megköszöni, hogy jó vótam héza. Csak várjam (*kacag*). Az asszony elmondja, hogy milyen volt héza, hogy nem kézzel, hanem szép szóval szelidítette meg. Köszöni a tiszta életit, amelyik az volt, met ugye, mindenki tudja a másikat; megköszöni a keze munkáját. Úgy sírás közbe mondja ezeket a szavakat, úgyhogy nem lehet ügyesen esszekötni. A másik pedig azt mondja, hogy »Jót tett az Isten veled, jó helyt vagy, met ilyen vótál hézám« –, mondja az asszony, ott a temetésen, úgyhogy olyan izét csinál ott a rokonság közt, hogy borzadoznak. Ezért aztán a menetből ki-kiválnak, még fel sincs víve a halott a temetőbe, s úgy menegtenek el, haragjikba... Máskor az asszonyra mondnak ilyent” (36).

„A háziak, a legközelebbiek, tehát a halottnak a gyermekei, azok megsírassák: »Drága jó édesapám! A maga fáradsága után felnőtünk, drága kezeivel kereste a kenyeret, éltetett, nevelt, jóra tanított... Bocsásson meg, ha nem tettünk a kötelességünknek eleget, me a sorsunk nem engedte.« Ezt a koporsó mellett mondják. Mire a pap jőne, végeznek vele. Nem sokat beszélnek. Aztán kint a temetőbe, akiknek a legjobban fáj, az aztán a sír martján es elsírassa” (32).

„A feleség megsírassa a férjit. Még az imádkozó végivel. Ilyen-olyan szavakat ő beléfüz, s mond sírás közbe. Úgy, ahogy feltör belőle. De verset nem mond. Megköszöni a férjének, hogy megbecsülte, hogy éltek együtt” (28).

„Vannak olyan fehérmépek, hogy na, kisírja, hogy milyen vótál. De hát, amikor meghal, mét sírja ki, hogy milyen vótál? De mét?!” (25).

„A közeli rokon: élettárs, gyermek, testvér hangosan sírnak, s úgy elbúcsúznak a halottól. Mikor szegezük le a koporsót, akkor még a legjobban sírnak. A feleség a férjének köszöni a jóságát: »A Jóisten fizesse meg, hogy jó vótál hozzám... milyen jó vótál... mét vett el a Jóisten?!« Az édesanyának: »Drága jó édesanyám!...« Egyebet nem es tudnak mondani csak ennyit: »Édesanyám!... édesanyám!« Itt fogadott sirató nincs. Itt ez a sirató. Met itt mindenkinek, a közeli hézatartozójának fáj a halott. Nem kell külön sirató. Ki hogy tud, úgy sír. Ami eszibe jut. Nem kell külön sirató, hogy ott mindenfélit eszehordjanak. Met az olyan: a fogadott sirató” (29).

„Nálunk fogadott siratás nincs. Hogy megfizetem, s sirasd meg anyámat vagy apámat?! Ilyen nincs. A hozzátartozó sirat, kinek hogy fáj a halott. A fiúk s a férfiak nem sírnak hangosan, csak a leányok s az asszonyok. A férfiak mégis csak egy erősebb izével... erővel rendelkeznek. Ők sírnak úgy,

magikba, s törölik a szemiket, de nem lehet hallani a hangjukat. De a leánygyermek hangosan mondja, hogy hogy sajnálja az édesanyját, apját, köszöni a felnövelést” (30).

„A siratás csak a csángóknál szokás. Nálunk úgy sirva mondják, hogy a Jóisten fizesse meg a jóságát. Szóval, valamit így megköszönnek. Itt a szomszédba, András férje, a férje Zitát megsiratta: »A Jóisten fizesse meg a jóságodot, hogy mennyit kímilgettél engemet.« Én azt mondtam az uram koporsója mellett: »A Jóisten fizesse meg jóságodot, met olyan csendbe viselted el a betegségedet mint az Úrjézus. Egy jaj-szavadot nem hallottam a szájadból.« Én ezt a jóságát köszöntem meg. Úgy mondtam: »Drága jó társam, a Jóisten fizesse meg a jóságodot, s bocsáss meg nekem, ha nem tudtam jó gondodot viselni, met úgy szenvedtél, mint az Úrjézus: némán, csendben, szó nélkül.«” (1).

„Szokták, hogy megköszönik a jó élettársat. Akkor, amikor minnyá má szegzik le a koporsót. A temetés reggelén, a papi szertartás előtt. A szertartás alatt hallgat mindenki, még a siralmasok is. Odamegy a koporsóhoz, s megköszöni: »Jó élettársam, köszönöm, hogy jó gondomot viselted, jó voltál mindig hozzám.« Ezalatt zokog, akár férfi, akár nő. A kezit reateszi a halott kezire, ahogy esze van téve, vagy a koporsó szélire, s mondja tovább: »Drága munkás kezek, mennyit fáradoztak, fáradságot nem ismerve mennyit dolgoztak.« Ilyenkor a család má mind ott áll a test mellett. Siratóasszonyt nálunk nem hívnak. Ez mégis csak a hozzátartozónak illik. Ezt a búcsút mindenki saját magától mondja, ahogy jó neki. Ami egy életen át megtörtént, ugye. S akkor má mindegy, hogy hogy éltek, akkor mégis csak a jobbik felit kell mondja az ember azokban a percekben. Mikor viszik ki az ajtón, azt mondja: »Jó élettársam, drága élettársam, Isten veled.« (17).

„Sírnak a közvetlen hozzátartozók: gyermek, férj, feleség, testvér, mikor bé van gyűlve a nép az imádkozóra, mikor fedik le a koporsót, mikor leeresztik a gödörbe. Fogadott siratót nem tudunk elképzelni, mert annak belülről nem fáj az a halott. Mindenki a saját lelke szerint sír. Van, aki zokog, nem tudja visszafojtani azt a fájdalmat, hanem kisírja. Én például így sirattam el az uramot: *(sírni kezd)* »Drága jó társam! Mennyit szenvedtünk együtt! *(Teljesen elérzékenyül, mintegy két perc eltelte után tudja folytatni.)* Mennyit dolgoztunk! S most el kell váljunk... Hol kerejselek? Nem talállak többet soha... Nem tudok többet segíteni rajtad. Bocsáss meg nekem, ha esetleg nem jól gondoztalak. Má meg is szoktam, hogy beteg vagy.« A gyermek pedig ilyesmit mond: »Édesapám! Bocsássa meg, ha vétettem... nem fogadtam szót... valami rosszat csináltam... ha nem jól tettem valamit...« A férj nem igen szokott hangosan sírni, csak zokog. Például Mihály

bácsi, itt a szomszédba, megcsókolta a feleségét, mikor felötöztették. Megölelte, s megcsókolta, s mind mondta: »Drága jó feleségem, mennyit dolgoztunk együtt, s mennyit küzdöttünk, s most itt hagytál...«, (15).

„Vannak olyanok, hogy hangosan sírnak. Saját magától mondja, hogy »A Jóisten fizessen meg neked, segíjjen meg erre a hosszú útra... milyen jó voltál...« Vagy a testvér a testvérnek: »Milyen jó testvérek voltunk. Isten nyugtasson, adjon örök nyugalommal. Most má többet nem vagy! Hol keresselek?! Hova menjek, hogy megtaláljalak?«” (12).

Szokták figyelni, ki hogy sír?

„Megfigyelik. Ugye, szerényebb háznál mindent eszebeszélnek, de a' se illik. Aki gyengén sirassa meg, azt megszólják: »Úgy látszik, hogy nem sajnálta« – mondják, vagy »Látszik, hogy nem jó életet éltek« (17).

„Azt figyelik! Az aztán nagy érdek!... Nagy! Me ha nem sírnak, mikor eltemették, utána mondják: »Na, jól megsíratá!« (*gúnyosan*). »Ezét tehetett ennyit! Ezét dolgozhatott annyit!« Így, ezek a vélemények aztán mennek, ha nem sirtak eléggé. Ki minél jobban jajgat, annál jobb, met az »Megsíratta!« Erősen figyelik, ki hogy sír, ki mit mond. A véleményt levonják mindenkiről.” (29).

Mikor siratják utoljára a halottat?

„Amikor beléeresztették a gödörbe. A közvetlen hozzátartozók felváltva: »Jaj, jaj, drága társam (édesapám, édesanyám) itt kell hagyjunk, ebbe a mély gödörbe, ahonnan nem jöhetsz ki.« Na, ilyeneket mondunk sorba. Zokogva, jajgatva” (15).

A temetés napján...

Mikor van a temetés napja?

„Harminchat órán belül nem temetik el. Ennyit kell tartani” (28).

Az elhalálozástól a harmadik napon” (16).

„...ha távoli rokonok vannak, akkor elmaradhat esetleg négy napig. Ha ma meghalt, hónap nem temetik, de hónapután igen” (32).

„Attól is függ, hogy hogy vannak a háziak elkészülve, hogy tudják az ételeket előkészíteni. A kötelező eltemetési nap, például, ha ma meghal, harmadnapra. Ha pedig nem tudnak elkészülni, akkor úgy jelenti bé, hogy déli tizenkét óra után halt meg. S akkor negyedik napra jó a temetés” (15).

Meddig marad nyitva a koporsó? Milyen esetben zárják le hamarabb, mint szokták?

„Végig nyitva marad, amíg a pap a szertartást elmondja. Akkor ő inti, hogy zárhassátok le. A három nap alatt végig nyitva van” (25).

„Nyitva marad végig, amíg a pap elmondja a szertartást. Aztán énekelnek, s azalatt szegződik le. De én nem szeretem ezt hallani” (36).

„Ha valaki balesettel hal meg, s esze van roncsolódva, vagy a kórházba halt meg olyan betegségbe, hogy nem szabad, hogy erőst nézzék, akkor nem nyissák ki. De ha a családba hal meg, addig nyitva van, amíg indítsák a temető felé” (17).

„Ha szagos, megbomlik, akkor nem hagyják nyitva. Van úgy, hogy jól lakik, s akkor hal meg, mint az öcsémnek az apósa es. Ugye, jól vacsorázott, s felköt, s kettőt lépett az ágyig, s az ágyba leült, hanyatán vágta magát, s a pisije ment el, s meg vót halva. A gyomra, ugye, bomlatlan étellel teli vót. S az az étel azután fejlesztette a gázt s felfűtta, s akkor könnyen kirepedt. S a száján es nyomta ki” (32).

Milyen irányba helyezik a koporsót a szertartás előtt? Miért így?

„Lábbal az ajtó felé, a kijárat felé. Mindegy, hogy milyen a háznak a fekvése. Mikor kiteszik az udvarra, akkor is lábbal a kapu felé. Az nem számít, hogy a nap hol kel fel, s hol nyugszik le. Így szokták. Odakinn a temetőbe, ott mind lábbal teszik keletre” (25).

„Bent a házba lábbal örökké az ajtó felé teszik a halottat. Az udvaron pedig csak így. Ahogy menyen ki lábbal, a lába örökké elé felé van. A kapu felé, indulatba” (28).

„Lábbal a kapu felé, hogy arccal menjen ki a kapun, ne háttal” (12).

„A ház is hozza, hogy hogy vannak a szobák. A temetőben van úgy, hogy nyugatnak van a fej, s keletnek a láb. A papok fordítva vannak. Evvel van megkülönböztetve, hogy az más ember, mint mi. Itthon az udvarba lábbal a kapu felé teszik, az elmenetel felé” (36).

„A lakásnak a belseje mondja meg, hogy hogy lehet elhelyezni a ravatalt. Nem törvény, hogy fejjel örökké keletre legyen. Csak a temetőbe vannak egyfelé. Az udvaron lábbal a kapu felé teszik. Amerre viszik, lábbal arrafelé. A templomba is helybe megtérülnek, s amerre kihozzák, lábbal úgy teszik le” (17).

Hol zajlik le a papi szertartás? Hova helyezik ilyenkor a ravatalt?

„Ha az idő engedi, akkor kinn tartás. A ház elé van egy asztal kitéve, fehér abrosszal leterítve, azon gyertya, s van egy kicsi koszorú es kötve,

zöldből, hogy a pap a keresztre, amit a kezibe hoz, akajszja rea. Mikor érkezik meg a pap, akkor gyűjtsuk meg a gyertyát az asztalon. Az asztal elé szék is van téve a papnak s a kántornak. Ha az idő szép, a halottat es teljesen kikötöztetik a ház elejibe” (32).

„A ravatal a házba, a szertartás az udvaron, a fehérrel leterített az asztal mellett. Ha eröst hideg van, az asztalt béteszik az előszobába. De a pap előbb bémenyen s megszenteli a halottat, s akkor kimenyen, s úgy a kántorral végzik. Ha eröst szük a lakás, a ravatalt es kiteszik az udvarra” (29).

„Ha szép az idő vagy kicsike a szoba, kiteszik a ravatalt. De inkább bent hagyják a házban. Itt, ennek a Domokos bácsinak a fiát, például, kitették. Decemberben volt, s úgy kezdett havazni, hogy nájlont kellett tegyenek rea” (1.)

„Mikor harangoznak elsöt a gyűlőre, akkor rakják ki a ravatalt, ha olyan az idő, vagy nincs hely a házban. A lábával viszik előre, örökké: a házból ki s az udvarból ki, s úgy es teszik le: a kapu felé” (15).

„Régebb nem igen tették ki a halottat az udvarra, bent tartották a szertartást is” (36).

„A testet ha nem tudják kitenni, met például esik az eső, a pap a szertartást akkor is kint végzi el. Bémenyen s megszenteli, de neki kint van az asztal” (25).

„A halott ha bent van felravatalozva, kint az udvaron van az asztal, s ott csinálja a pap a szertartást. A ház előtt. Azért, hogy a közönség hallja szóról szóra, hogy a pap mit végez. Ha csak az idő engedi, bent nem foglalokzik. Csak kint a ház előtt. Ott az asztal, mindenütt kitéve, s a gyertya réta, meggyújtva, s ott végzi. Nyári időbe kiteszik a halottat es. A ravatalval együtt kipakolják úgy, ahogy bent volt, s a siralmasok egyik felől s a gyertyák a másik felől” (28).

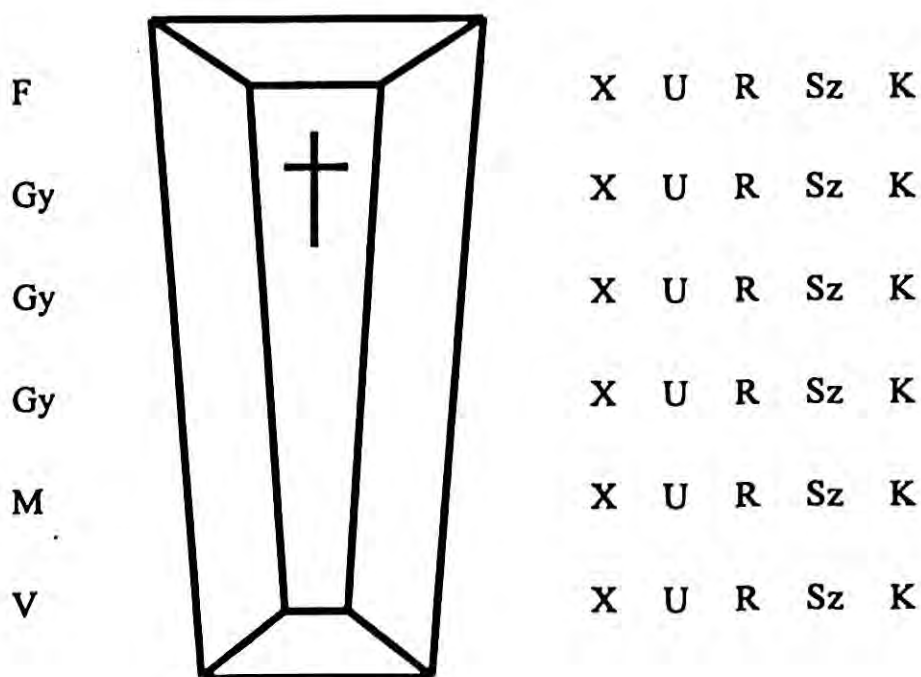
A halott – koporsó – melyik oldalához állnak a gyászoló hozzátartozók? Merről a férfiak s merről a nők?

„A halott jobb keze mellett állnak a siralmasok vagy szívfájdalmasok. Ezek a közeli hozzátartozók. Szék es van ott nekik, amíg az imádkozás van le es ülhetnek” (30, 32).

„Jobbról állnak a siralmasok. Férfi-fehérmép – egyhelyt állnak. A fejhez áll a legközelebbi, s utána tovább. Például én a feleségemnek vagy ő nekem, utána a gyermekeim, s aztán az unokák. A fejhez áll, amelyik a legnagyobb siralmas. Kint az udvaron. A házba, ugye, a koporsó fel van téve a falnak, ott nincs ki álljon” (25).

„A fejinél áll a közvetlen hozzátartozója. Ha például az apa hal meg, s fia van, s akkora, ő áll legfelül, a felesége utána, a leánya, ha van, utána. A vejek s a menyecskék, ha van hely, s hanem a túlsó felén. Jobb felől állnak a siralmasok. A rokonság másik felől áll. A szomszédság pedig a harmadik, negyedik rendbe áll” (15).

A koporsó körüli felállás egyik modellje

Jelmagyarázat:

X – gyertyák

F – feleség

Gy – gyermekek

M – menyecskék

V – vők

U – unokák

R – rokonok

Sz – szomszédok

K – komák

„Közvetlen a koporsó mellé csak a család áll. A siralmasok. A sógorság, komaság közelebb, de nem a test mellé” (26).

Mi történik, amíg megérkezik a pap?

„A rózsafüzér társulat vezetője elkezd az imádságot. A fájdalmas rózsafüzért legalább” (29).

„Mihelyt annyira gyűlnek, a társulatbeli fehérnépek kezdik a rózsafüzért. S abba mindenki belékapcsolódik. Ők es ott vannak a test közelibe” (25).

Számon tartják-e, számba vészik-e, hogy ki megy el a temetésre és ki nem? Megjegyzik-e azokat, akik késve érkeznek?

„Van olyan, hogy ott kéne legyen, s még nincs ott. Azt számon tartják »Hogy nem jött el, mi lehet az oka« – tünődnek felőle”(32).

„A rokonokat elvárja a család, de aztán az idegenséget nem bírják számon tartani, de még a falubelieket sem, met rengetegen szoktak menni. A falu borzasztóan meg van szaporodva. Hanem azt csinálják, hogy 2-3 férfi előre megy a család résziről, s vissza, s úgy számba veszik, hogy mégis mennyien vannak” (36).

„Azt nézik a hozzátartozók, a halott mellett állók nézik: ne, az itt van, s az itt van-e? Megjegyzik, de harag nincs belőle, ha valaki nem megy el” (25).

„Egy-egy olyankor menyen a temetésre, hogy a kapun má hojzák ki a halottat. Az olyan nem ér semmit. Az nem veszen részt a temetésen. Bár egy imádságot sem mondott el közösen!” (1).

Milyen a temetésen való részvétel, ha a halott nem katolikus, ha idegenből való? És milyen akkor, ha nem pappal temetik?

„Elmennek szépen annak is a temetésire. Ők hívnak olyan papot. Például a református pap egyszer szépen megköszönte a szentdomokosiaknak, hogy hajlandók voltak befogadni, s helyet adni egy református hívőnek, s ilyen szépen elkísérték az utossó útjára” (34).

„Volt egy pártszervező, Sándor András, akinek a párt nem engedte, hogy pappal temessék. Hát nem volt a temetésin senki. Csak a rokonok voltak, s akik jöttek a megyétől. S kocsira feltették, kivitték a temetőbe, s ennyi volt az egész”(34).

A papi szertartás végeztével hogyan indul el a gyászmenet? Ki szervezi, ki irányítja? Milyen sorrendben állnak fel a résztvevők?

„Leginkább az az ember szervezi ezt es, aki a községházánál s a papnál járkált a család nevébe, hogy rendezze el a temetést. De az emberek es tudják, mi a kötelességük: hogy kell felállni. A férfiak mind elől mennek, akkor es ha a halott fehérnép. Ezt mindenki tudja”(32).

„A menetet má tudja mindenki. A két kicsi kereszt *(ti. lobogó)* elől áll, s akkor négyes sorba a férfiak sorakoznak fel, s ott senki nem kell szervejze, met má tudja mindenki az ő dolgát. Akármilyen halott van, a férfiak elől mennek. A háromágú nagy kereszt a férfiak után, aztán a koszorúk, s utána a pap. Akkor a test. A pap a test előtt menyen! A test után mennek a siralmasok, aztán a nép hátul *(ti. asszonyok, leányok)*, hármás-négyes sorba”(28).

„A koporsó után előbb mennek a siralmasok: férje, felesége, gyermekei; utánuk ezeknek a gyermekei, távolabbi rokonok, szomszédság s úgy a többi”(36).

„Mindenki a szomszédjával menyen a sorba. Fogjuk karon egymást, négyes vagy hármás sorba. De ahogy menyünk, mind szomszéd vagy mind rokon. Az udvarba es úgy állunk”(29).

Kik viszik a koporsót és milyen eszközzel? Hogyan vannak felöltözve a koporsó vivők?

„Az asszonyt asszonyok, az embert emberek, a leányt leányok, a legényt legények. S a gyertyákat is úgy. A hat szál gyertyát”(1).

„A férfiat férfi viszi, a fehérmépet fehérmép viszi. S mind vátig így szokott lenni, hogy például én es ha meghalok, a keresztgyermekeim visznek. S van esment úgy, hogy, ha a férfi meghal s van neki négy fiúgyermeke, akkor ők maguk viszik. Nem engedik másnak. Van az asszonynak négy leánya, azok es azt mondják: »Mű vigyük!« S kettőt még melléjük tesznek, met most haton viszik. A további menet pedig az, hogy három gyertya erről s három túl. A férfiúnak férfi, s a fehérmépnek fehérmép viszi. Ezeket ott, a temetés-kor kéri fel”(28).

„Van úgy, hogy kézbe viszik a testet. A keresztfiai, s ha nincsenek keresztfiai, akkor ügyes fiatalemberek vagy onokák. Van olyan öreg, hogy annyi onokája van..., s azt pótolják a keresztgyermekeivel”(32).

„Az asszonyt, különösen, ha rózsafüzér társulatból esik ki, akkor fehér kendőt kötünk s haton visszük. Vannak széles vállszíjak, azokat beléhúzzuk a koporsót tartó fába, s visszük. Nem engedjük, hogy gyászekeret hojzanak. Met szeretttük azt az asszonyt, met olyan vót, hogy érdemes erre tölünk”(36).

„A rózsafüzér társulat tagok, mű élők, fehér kendősön kísérik a koporsót, ha közülünk halt ki. Ezek közül viszik a koporsót s a gyertyát a koporsó mellett, s a többi a koporsó után, a siralmasok mögött. Ez jelzi azt, hogy ő, a halott, ebből a társulatból távozik”(12).

„A koporsót rudakon viszik. A távoliakat gyászkocsin. Helybe nekünk, az egyháznak van. Akinek az az óhaja, közelről is kivihetik kocsival. Van

egy névsor, abba le van írva, kik fizettek, mikor megvevődött a gyászkocsi: az csak fuvart fogad – lovat –, de a kocsiért nem fizet. De aki nem fizetett, a gyászkocsiba nincs része, akkor megfizeti a használatot, s annak es odaadják”(28).

„Van, akit gyászkocsin visznek. Nekem könyvem es van arról, hogy hozzájárultam a vételhez s a garázsépítéshez. Az egyház *(ti. a plébánia)* csináltatta, s adta a könyveket *(ti. tagsági könyvecske)*, s annak nem kell fizetni a gyászkocsit. Aki pedig nem járult hézza, de gyászkocsit akar, kell fizessen 200 lejt. A lovat úgy fogadják minden alkalomra. Bé vannak a mostani lovak tanuló: szépen lépnek a nép után, csak éppe ne zavarják őket”(25).

„Aki tűzoltó egyesületi tag volt, leszerelik a vízpuska tetejét, s annak a talpára teszik a koporsóját, s reateszik az egyenruhát s a sapkáját a koporsó tetejire”(35).

Mióta használnak gyászkocsit a faluban? Kinek a tulajdonában van? Milyen más koporsó vivő eszközöket használnak még?

„Gyászkocsi egy van, s az ott van a papilakon. A színben. Azt a nép vette. 1978-tól van meg. A lovak kikerülnek a tízesből. Alkalmiak. De csendes lovak kell legyenek. Aki nem fizetett, amikor a gyászkocsira gyűjtöttek, az használatot fizet”(30).

„Volt itt egy ügyes asszony: Borosné asszony, aki sok mindent béhozott a faluba, s megcsináltatott. Habár segítségire vótunk mi is pénzzel s mindennel. A gyászkocsi is úgy vevődött, hogy pénzt gyűjtöttünk esze rózsafüzér társulatokul és aztán abból sikerült Gyergyóból megvenni. S ezeket a vivő rudakat is ő csináltatta. Most má négy rend van belőlük, mert van eset, hogy négy halott van egyszerre. Akkor jó kemény szíjakat. Ha nőszemély a halott, akkor nők viszik vállszíjúval, át a vállon. Hat személy: elől kettő, hátul kettő s közbül kettő. Hat szíjú van s hat rúd. Akik messze vannak, mindenkit kocsival visznek, de aki a templom vagy temető közelibe, azokat nem. Azokat viszik rúdon. Akkor nem kell a Szent Mihály lova sem, mert a rudakkal kiviszik végig. A gyászkocsi ott áll a templom mögött. Van építve neki egy garázs. Az uram es segített az építésin. Én pedig gyűjtöttem a pénzt. Vagy 1000 lejt. Nem mondom, met a környezetem bélátó: az ilyen dolgokba segítenek. Ez olyan tíz éve, hogy megvan. Azelőtt hordószekéren vitték a koporsót”(17).

Mit neveznek Szent Mihály lovának?

„Erre teszik a koporsót, amikor a templomba béviszik. Lehúzzák a koporsót a gyászkocsiról, s erre teszik. Van neki négy lába, két fogórúdja, s

evvel viszik bé a templomba misére a koporsót, vagy a temetőkapuból a gödör szélire”(16).

„Koporsóvivő eszköz. Egy keret. Négy lába van. A koporsó belé tud süllyedni. Négyen viszik. Avval viszik a koporsót a templomba s a temetőbe. A gyászkocsival viszik a templom elejibe, ha az illető templomba járt rendesen, s ha meggyónt. De ha nem volt olyan ember, hogy gyónjon, akkor nem viszik bé. Nem kell neki a Szent Mihály lova”(33).

Mióta viszik be a halottat a templomba? Miért? Mi ennek a feltétele?

„Bálint Lajos, a jelenlegi püspök (*megj.: 1993-ig gyulafehérvári érsek*), mikor itt volt esperes, azért rendelte, met azt mondta, ha viszik egyenest a temetőbe úgy es van, hogy onnat még egy negyed része se menyen bé a szentmisére. Na de: ha valaki hit nélkül élt, férj s feleség (*ti. nem voltak egyházilag megesküdvé*), vagy nem gyónt meg halála előtt, azt nem viszik bé. Azt tiltsa az egyház. De ha időközbe szokott gyónni, azt béviszik. Örökké hirdetik a papok, hogy a kórházba menetel előtt a szentgyónást mindenki végejze el. Ugye, rendesen, idejébe. Mikor a papoknak nem volt szabad bémenni a kórházba, biza sokan haltak meg gyónás nélkül. Vót úgy, uram, hogy ott száz méterre a plebániától, s mégpedig a Márton Áron püspökötya leszármazottja, Isten nyugtassa meg (*ti. a püspök atyát*), M. F., futtak akkor előbb az orvoshoz, meg se gyónt, s akkor baj volt érte. Úgy felverték a port, hogy »Jaj, Mártonfi, s nem vitték bé a templomba!« Igen, de hányszor meg volt mondva, hogy előbb ne az orvoshoz fussanak ilyenkor. Há menjenek oda es, de valaki menjen a paphoz es. Jöjjön a lelki orvos es, ne csak a másik... Akkora baj volt, hogy nem engedték bé a templomba. Ki tudja, mikor gyónt azelőtt es?! Nála nem volt olyan, hogy hónap első péntek, s rendesen gyónt vóna. Így aztán akkora baj lett belőle a rokonságba, hogy... (1).

Menet közbe énekelnek-e, imádkoznak-e? Illik-e beszélgetni?

„Elöl a kántor imádkoztat, hátul pedig a társulat vezető asszonyok mondassák az olvasót. Ha hosszú a menet, akkor még kettő es mondassa, még három es. Szakaszonként”(17).

„A rózsafüzér társulatok adnak 5-10 lejt a kántor úrnak, s megkérlik, hogy végejze a rózsafüzért addig, amíg a halottat leteszik a sírba”(35).

„Imádkoznak. A kántor mondassa a rózsafüzért. Másról nem illik beszélni menet közbe, de beszélgetnek eleget. A pap hányszor mondja, hogy legalább azalatt az idő alatt ne beszélgessünk egyebet. Ha nem imádkozunk es, legalább ne beszélgessünk”(25).

„Nem volna illő, de elől a férfiak beszélgetnek. Ha a kántor ott van, s mondassa az imát, akkor nem beszélgetnek, de ha nem mondassa, beszélgetnek. Az asszonyok, azok ott hátul imádkoznak”(32).

„Beszélgetni nem illik, de azért beszélgetünk asszonyokul. Pedig nem tartozik oda, de vannak egyesek, hogy fel se veszik az imádságot. Az ilyen csak elmenyen, s ott van”(17).

„Nem szabad, habár beszélgetnek. Elég sokan. Főleg a férfiak. Pedig ha elment a temetésre, kellene adózzon annak a halottnak csenddel. Amíg elkíséri. Van, aki megszólítja a beszélgetőket: »Hallgassatok, ha már nem akartok imádkozni! Bár legyetek csendbe!«”(34).

„A siralmasnak nem szabad énekelni. Pedig, ugye, gyászénekeket énekelünk. De nem szabad. Nem illik. Anyámasszony, Isten vigasztalja, apámuram koporsaja mellett el kezdett énekelni. Igen, met annyit szenvedett életibe miánna! S aztán meghúztam a kabátját, s súgtam: »Hagyja máskorra az éneklést. Itt magától nem való.« Szegény, ugye, megfélekedett magáról”(33).

Hogyan viselkednek azok, akik szembetalálkoznak a temetési menettel?

„Félrehúzódik egy hídra, leveszi a kalapját, sapkáját s megáll, mikor a halottal odáig érnek, keresztet vet. A motorok *(ti. az autók)* pedig világítanak. Úgy tisztelegnek. S akkor, amikor érnek essze a halottal, akkor leáll a motoros. Ha idevalósi”(32).

„Amíg elmegy a menet, félre áll egy kapu mellé, vagy utca szádába, s a kalapját leveszi”(28).

„Nem szabad szembejöni. Félreállnak az út szélire, s megvárják, amíg elhalad a menet. Leveszik a sapkát”(36).

„A szembejövők megállnak, főleg a férfiak, ha szekérrel jönnek, s leveszik a kalapot vagy sapkát. A gyalogosok szintén s keresztet vetnek, s gondolnak egy fohászra: Isten adjon örök nyugalmat. Legalább ennyit mond magába, még a legtávolabbi is”(34).

Van-e olyan halott, amelyiket zenével búcsúztatják? Milyen zenekart hívnak ilyenkor? Hol muzsikálnak?

„Zenélni csak annak szoktak, aki a rezesbandába vagy tűzoltóegyletbe volt. Mozsikálnak az udvarba es s az úton es egy-egy darabot. Aztán állnak, s megin reáfúnak. Aztán a temetőbe a búcsúztatót ők fújják”(32).

„Szoktak. Annak, aki Balánbányán dolgozott s fiatal. Met idősnek nem. Ha félkorban van, a zenekar jön. De hát az egy olyan szívre ható, hogy ejjsze még rosszabb a siralmasok részire. Megállnak az udvarba, s ott egy

szép induló szent éneket fújnak, s mikor a kapun kiindítsák, akkor is egy darabig, s akkor csak a sírnál, mikor a pap befejezte a beszentelést, s elköszönt. Akkor esment egy szép siralmas éneket. Bálint Lajos, az es olyan jobb családbeli ember volt, hátrahagyta volt Sándornak, hogy mit hújzon el a sír szélén. Ő egyedül muzsikált, Sándor”(16).

„Fiatalt, bányászt, amelyik a bányalikba járt sokat, azt vátig (*ti. mindig*) rézbandával temetik. Az udvaron, amikor indulnak el, akkor a búcsúztatót elfűjják. Szép a búcsúztató a rézbandával! Olyant fújnak, hogy az embernek a lelke dobog. Kint a temetőbe, mikor a pap eljő a gödörtől, akkor megint elfűjják”(25).

„Fiataloknak, s a tűzoltóknak. Végig kíséri őket a banda. Kint a temetőbe három zenét csinálnak. Rendesen elsirassák. De gyönyörű szépen. Az idős tűzoltóknak azt, hogy Ó, halál, ó, halál, ó, szomorú halál... A fiataloknak pedig azt fűjják, hogy Learatták má a rétet, nem maradt má virág se. Az udvarban is zenélnék, a papi szertartás után. S zenével végig kísérik. Ez alatt nem tudnak imádkozni”(36).

„Csak a fiataloknak, vagy ha valaki kéri, hogy muzsikálják el a nótáját. Ha zenész van meghalva, akkor a zenész kollégái, mikor a koporsó födelet teszük reá, akkor a háznál zenélnék, s utána a temetőbe, a szertartás után. A kedvenc nótáit elzenélik”(34).

„A fiataloknak muzsikálnak, de attól függ, milyen a szülő. Met olyan nagy a bánatik, hogy nem engedik meg, hogy zeneszót halljon”(7).

„Az én fiamnak rézbanda es vót s vonós es vót. Azokat a halottas énekeket zenélték, hogy Új sír van a temetőbe s rajta virág s koszorú; Arra jár egy barna kislány, szive mindég szomorú; Ne sírj, ne sírj, barna kislány, ne hullasd a könnyedet; Hisz jól tudod, hogy a sírból visszajöni nem lehet. Vagy azt, hogy Lekaszálták már a rétet; S nem maradt egy virág sem; Olyan kopár, mint a szívem; Mit lekaszált a bánat”(29).

„A faluba van rézbanda, s megfogadják. Elöl megy a rézbanda, ha a pap es elfogadja, me ő is beleszól. Szent éneket, szent nótát kell zenéljenek. Világi nóta nincs! A temetőbe van egy világi nóta, azt mondja, hogy Új sír van a temetőbe. De ezt es csak fiatalnak! Ezt elfűjják, mikor a nép vonul vissza a temetőből, a pap má, ugye, elment. Ezt a nótát, de csak fiataloknak”(28).

Visznek-e már ilyenkor sírjelt: fejfát, keresztet? Ki viszi? Hol viszik a gyászmenetben?

„Már a menet viszi a keresztet. A nép, ahogy elment a testtel, egy ember vagy kettő veszi a hátára, s viszi ki a temetőbe, s mikor elhantolták, állítsák es fel. Vaskeresztet raknak most. Az végleges. Nem rothad el. Ott csinálják

Balánbányán. Annyi mester van erre. Meghót valaki, egy órán belül készen van a kereszt. Csak a felirat kell reá”(25).

„A keresztet a sor végén viszik, s nem es közel hezza. Valakiket felkérnek erre”(33).

„A keresztet megszegődik má első pillanattól, ha olyan rokon nincs, hogy megcsinálná. Most rengeteg a csöskereszt. Ha később újat csinálnak, vagy síremléket javítanak, akkor beszenteltetik halottak napján. A menetnek a legvégén viszik. Most azt kezdték el, hogy felteszik egy biciklire, s egy személy taszítja, s viszi a temetőbe, s állítsa neki a boncolóháznak. Aztán a gödörösök kiviszik”(17).

A sírnál, a papon kívül, valaki még elbúcsúztatja-e a halottat az élőkötől? Ki kéri fel erre? Vannak-e ebben jártas emberek? Mindenkit elbúcsúztatnak-e?

„A halottnak van egy búcsúztatója. Amikor a pap belészentelte s elvégezte az ő szertartását, s ott hagyja a népet, akkor áll oda a búcsúztató, s mondja el a búcsúztatót a halottér. Elmondja, hogy milyen ember vót. Ezt, aki Sárosúton (*ti. falurész*) a leges legjobban tudja, Török Emrének híjják. A legtöbbször őt híjják meg. Van még Nagy János, odabé a község házánál. Elmondják, ki vót ez az ember, milyen ember vót, hogy viselkedett, a családját hogy rendezte, s a nép közt milyen viseletű vót. Hogy becsülte s tisztelte a másik embereket”(32).

„Vannak olyan emberek, akik erre ügyesek. Képesek elmondani, hogy a halott életibe mit tett, a gyermekeit hogy növelte, s hogy iskoláztatta, s hogy élte az életit: tisztán vagy zordul. Elbúcsúztassa. Olyan ügyesek. Kettő-három is van ilyen. Nagy János bácsi az egyik, Török Áron a másik. Csak az akadt, felizgatta magát. Csak a férfiakot búcsúztassák. A nőket nem. A fiatal leányt a leány- s legénybarátok szépen elbúcsúztassák. Szóbelileg es, s gyönyörű éneket fogalmaznak, s azt éneklük el a sírnál, amikor a pap elmegy”(36).

„Egy embert megkérnek, aki szokta az ilyeneket mondani, hogy köszönje meg, hogy szíveskedtek megjelenni, s szép imákkal felsegíteni, melyet a Jóisten fogadjon bé szent országába, s vigye a lelkit a menyekbe. Így tudom csak, darabolva. Nem bírja a tüdő, tudja? Kemény tüdő kell az ilyent elmondani. Biza. S a másik az, hogy az idegeim annyira tönkre vannak menve, hogy mikor valaki kezd sírni, má zokog az én lelkem is. Pedig valamikor azt mondtam, hogy hitvány ember az es, aki sírni kezd. Itt jól csinálják: Nagy János, Török Áron, Dobos Albert. Nem esik meg a lelkek, s nem kezdnek

zokogni. Nyugodtan el tudják mondani. Bármilyen siralmas legyen a halott. Meğszokta”(25).

„Volt, amikor mentem, de most má nemigen menyek, met má megöregedtem. Míg fiatalabb vótam, meghíttak teljesen, de most má nemigen menyek. Itt most kötelességem vót búcsúztatni, met keresztomám vót a halott. Ilyenkor mentem hivatlan, met, ugye, kötelességem vót. Most es kérnek örökké, hogy legyen szíves csináljam meg, met nincs olyan más... Na... Hát így szoktam mondani: «Kedves atyámfiai! Keresztény testvéreim! A hátramaradott szomorú gyászoló család, s az egész gyászoló közösség s a jó rokonság nevibe istenfizessével megköszönöm, hogy nem sajnálták fáradságotok, s az ők kedves halottjukot az örökös nyugvóhelyre elkísérték, ez szép imáikkal felsegítették, melyet a mindenható Isten fogadjon bé Szent Országába, s ez elhunytnak vigye fel a lelkét a magas mennybe. Bocsássa meg neki minden elkövetett bűneit, s magukot segítse meg, hogy mind ilyen, mind más szükségben, ahova ember kellek, megjelenhessenek. Istenfizessével köszönöm mindazoknak, akik idegenből bódorogtak ide, hogy lerójják kegyeletjüket s részvételt vannak. Köszönet érte! Most kedves atyámfiai! Elkísértünk egy jó édesapát, aki a mai nappal bevégezte a földi pályafutását. Éltibe küzdött, dolgozott, a szép családját növelte, oktatta, s tán még az onokákat es. Most, amikor még egy kicsit közöttünk élhetett vóna, ez a hónapos betegség megtámotta, s végül is a Jóisten magához szólította. Sajnos. Most első szavammal búcsúzik a szeretteitől, kedves feleségitől, gyermekeitől s vejeitől, menyeitől s onokáitól. Másodsor búcsúzik bérma- és keresztgyermekeitől, koma- és komasszonyaitól, de mű es búcsúzik tőled, kedves testvérünk. Lelked legyen áldott, tested nyugodalmas. Nyugodjál csendesen, béke poraidra. Köszönöm a szép türelmüköt D.a.J.Kr. Kedves atyámfiai! A hátramaradott gyászoló család megkéri szépen, ha nem sajnálják fáradságotok, visszafáradni az elhunytak a volt szállására egy kis alamizsnának az elhasználására”(28).

„Megkéri az ilyen embert, met ő, má a menet alatt kell gondolkojon, hogy kit foglal belé. Hogy gyermeke volt, hogy szép családot nevelt, hogy egy élni akaró ember volt. A köszönetbe ezt mind befoglalják. Szabó Ferin (szenttamási) úgy el van mindenki bámulva, hogy honnat jó ki egyszerű harisnyás emberből annyi minden. Ügyes terpe ember. Harisnyát hord s fekete kabátot. Senki se nézi ki belőle, hogy milyen feje van”(17).

„Van örökké egy, aki megköszöni a jelenlevőknek, hogy részt vettek a temetésen; pár szóban szokta méltatni a halottnak a múltját: ennyi gyermeket felnövelt, ilyen munkás ember volt, jó példát adott a gyermekeinek, ha olyan ember volt, hogy a társadalomnak többet tett, akkor azt is megemlíti, de csak

pár szóban. Erre örökké valakit felkérnek. Nagyjából Nagy János bácsi volt, Török Áron... Kurkó Albert bácsi, s édesapám is nagyon sokszor volt így, hogy megköszönte. Na még Szász Károly tanár úr is szokott ilyen beszédeket mondani. A szöveg úgy egyforma, állandó, csak befoglalják a személyt”(34).

„Olyanok kellenek oda, akiknek szóbőségük van, nem kapnak lámpalázat. A szöveg majdnem örökké ugyanaz, csak módosítsák a halott s a siralmasok szerint”(1).

„Az magától jön, hogy meg kell különböztetni a szöveget, met minden halottnál különbségek vannak. Ki fiatalabb, árvát hagy; a másik öreg. Úgy-hogy ebbe vannak változtatások. S meg kell változtassa az ember, belé kell szőjje az illő szavakat, vagy ki kell hagyja belőle. Ez így menyen. Aki magától csinálja, elé kell készüljön, hogy na, ezt mondom, de azt nem”(28).

„Régebb a kántor búcsúztatta s most nem vállalja. Na de vannak olyan szónokok parasztemberbe es, hogy szépen tudnak beszélni. A végivel megkéri a népet, hogy fáradjanak vissza a házhoz, alamizsnára”(15).

Szoktak-e énekelni a sírgödörnél? Ilyenkor ki a halott? Megvárják-e, amíg elföldelik a koporsót?

„A pap megszenteli a sírt, s elmenyen. Ha fehérnép a halott, akkor elénekelik a Magasztalja, magasztalja az én lelkem az Urat kezdetű éneket. Annak énekelik, aki a rózsafüzér társulat tagja. Aztán nem marad ott senki. Aki akar, vet egy marék földet: »Porból lettél, s porrá válsz.«”(25).

„Ha női halott van, elénekelik a Magasztalját, elmondnak egy Miatyánkot, s utána úgy eltávozik mindenki. Addig, amíg jelen vannak a gyászolók, nem hantolnak. A csángóknál láttam, hogy fenyőgallyal lerakják a koporsó tetejét, s ott azonnal elhantolják, addig nem jö el senki. Hidegségen láttam”(34).

„Csak azok maradnak ott, akik kiásták a gödröt. Amíg el nem menyen mindenki, addig nem kezdik takarni”(32).

„Nem. Én nem is szeretem hallani azt, amikor döng a föld a koporsóra. Mondták, hogy ott Udvarhelyt valahol, a reformátusoknál megvárják a takarást. De az szörnyű”(16).

Eltakarítás

Mi történik a halottas háznál, miután elvitték a testet?

„Ahogy elment a gyászmenet, gyorsan készítik elé az asztalokat alamizsnához. De a legelső dolog az, hogy amikor a halottat felveszik a ravatalról, a terítőket gyorsan esszevetik a tetején”(36).

„Ahogy a koporsót leveszik a ravatalról, s viszik ki a házból, azonnal, aki ott van, én es, ha ott vagyok, hamar hányom esze a terítőket, viszem el a párnát arról a helyről, hogy ne várjon más halottat, hogy hamar ne legyen halott annál a háznál. Hogy ne várjon a ravatal más halottat. Aztán, ezelőtt tornácos házak voltak, estig kint tartották. Abba is valamit tartottak”(31).

„Ami nem szükség a házba: ravatal stb., a halott után pucolják ki, takarítsák ki, a házat seprik ki, s az asztalokat helyezik bé, hogy a temetőből jönek vissza, ojszák az alamizsnát. Ritka, ahol nem főznek, ritka”(32).

„Otthon maradnak, kik meg vannak bízva, hogy csinálják az asztalt, hogyha jö vissza a nép, legyen hova leüljenek. A ravatalt kiteszik, bontsák széjjel, ahogy a halottat az udvarról kivitték, s párnák s egyéb ami alatta volt, teszik ki a ház elejibe szellőztetni. S a férfiak fognak neki az asztaloknak. Rendezik az udvaron, terítik meg”(28).

„Ahol a halott van, onnat mindenféle bútort kivisznek. S addig nem hordják vissza, míg a tornak es vége nem lesz. Mikor ennek vége van, elmosogatnak, az edényeket visszaviszik, honnat elhozták, asztalt, mindenfélit”(23).

„Abba a szobába, ahol a halott volt, nem tesznek semmit. Ki kell szelözzön, kiteszik a párnákat, ruhákat; ajtót, ablakot kinyitnak, szőnyeget fel s ki, s az *(ti. a szoba)* úgy van, tiszta üresen, amíg kipárol belőle a halott. Napokig, 2-3 napig úgy hagyják. Oda toros asztalt se tesznek bé. Volt úgy, hogy terítettek, s nem ültek bé a vendégek”(36).

„Mikor eresztik belé a testet a sírba, akkor akik honnmaradtak, pálinkát tötögetnek, kívánnak örök nyugodalmat. Onnat tudjuk, hogy addig harangoznak, ameddig a sírig érnek a testtel. Mikor a harangszó megszűnik, tudjuk, hogy ott vannak a gödörnél, s eresztik belé. A Hiszekeggyel. S ezt a honnvalók es figyelik, s akkor itthon es imádkoznak, s tötögetnek pálinkát”(29).

„Az alamizsnára általában feldarabolt húsokat főznek. Ki szokták szedni a nagyobb, csontosabb részeket, mikor meg vannak főve, s mikor harangoznak, hogy a testet má viszik ki a templomból a temetőbe, akkor a segítségek eszeülnek, eltötögetnek egy liter pálinkát, s megeszik ezeket a kiszedett csontos húsokat. A csontokat lepucolják. Ez szokás. Egyfajta alamizsna evés. Én főzök temetésekre, ezt kell csinálni, ez a szokás! Nem tudom, hogy az elfelejtett lelkekért szánják-e, de figyelik a harangszót, s akkor egykettőre: »Gyertek ezt meg kell enni a harangszó alatt!« Akik otthon maradnak, mind kell egyenek. »Isten adjon örök nyugodalmat a megholtaknak, s az élőköt segítse meg« – így köszönik el a pohárt, s nem koccintnak. Imádkozó estéjén s a toron sem koccintnak”(34).

Koraszülött temetése

Hogyan temetik a koraszülöttet?

„Legtöbbnyire egy közelebbi rokonnak a sírjára. Beléásták. Itt nálunk lehet látni a temetőbe, hogy a nagy keresztben van egy kicsi kereszt. Egyik ágán. S oda van temetve az ilyen gyermek. Egy méterre, mire leásnak. Egy kicsi koporsót csinálnak; de olyant es tudok, hogy így, egy cipős dobozba temették el. De inkább egy olyan egyszerűbb koporsót eszeütnek. Nem pappal temetik, hanem a rokonok páran kiviszik a temetőbe, a déli vagy esti harangszó alatt. Nem tudom, mi az, hogy időtlen”(6).

„A születés után meghalt gyermeket előbb megöntik szentelt vízzel, s akkor azt úgy veszik, hogy még a pap is eltemetheti. Ha van, aki bém bizonyítsa, hogy megöntötte. Tanú kell rea. Úgy kell csinálni, mint a pap, a megöntést, ugyanazokkal a szavakkal”(22).

Fiatal temetése

Miben tér el a fiatal temetése a meglelt ember temetésétől?

„Ágat⁶⁵ tesznek a kapura, s a ház elejibe es ütnek, s le van a hegye törve; Feldíszítik fehér rózsával. Ugyanúgy tesznek, mint a lakadalmas házra. A fehér virág a halált jelenti. Nem a vidámságot, mint a piros a lakadalmas fáján”(34).

„A fiatal halottnak örökké ágakot vittek s visznek ma is. Tiszta fehérrel díszítik, s a fejit lehajtsák, lekötik, hogy nem felfelé áll, mint az élőknek. A felső ágát, a keresztjét lekötik, hogy jelezze, hogy ez halotti ág, s nem élőknek való. Ütnek az ajtóhoz is s a kapuhoz is. Mint lakodalomkor. Csak nem színessel díszítik. S még négyet visznek a temetőbe is”(29).

„Négy ágat visznek a sír négy sarkára azért, met ha megnősült volna, akkor is azt a négy ágat kapta volna, met akkor is kettőt ütnek a kapura, s kettőt a ház elé. Annak jeléül, hogy ő *(ti. a halott)* most völegény vagy menyasszony. Ez a megtiszteltetés nekik kijár. A fenyő hegyét letörik, azért, hogy ő nem él már. Egészen nem törik le, hanem csak úgy megtörik, s visszakötik, met ő már nem él. Az élete megtörtött. Csak tiszta fehér pántlikával díszítik, met ha élne, mindenféle szín volna rajta”(12).

„A fiataloknak viszik a zöld ágakat is. Azok fehér szalaggal vannak díszítve s feketével visszakötik a hegyit. Azt jelenti, hogy az a fiatal már nem él, annak a zöld ág nem felfelé nő, hanem vége”(1).

„Mikor fiatal a halott, rendesen, mint a lakodalomkor ágat tesznek neki. Ugyanazok hozzák, mint az esküvőre. A barátok, s a barátnők feldíszítik fehérrel. Ez a szokás. Nem tud, ugye, megesküdni, s neki ez az esküvője. Ez a neki kijáró tisztelet” (7).

„A völegényt völegény címen temetik: virággal a mellén; s a menyasszonyt slájerral, koszorúval. Volt egy legény, ennek a Józefának az öccse, na, az meghalt az erdőn, a fa megütte. Mikor kitették a koporsót, fényképészt híttak, a leányt oda állították melléje, arra a felire, amerről a nők szoktak állni; a leány mirtuszt tett a halott legénynek s egy darab fálylat. S úgy fogta a kezével a mirtuszt s a fátylat, s úgy lefényképezték. A halottat s a leányt. Együtt. Úgy ők eszeházasodtak volna. Ilyenek történtek! Visznek fiatal fenyőt, s annak lehajtsák a tetejét, s megkötik fekete szalaggal. Az azt jelenti, hogy elhervadt a legény vagy a leány” (36).

„A fiatalok, jó pár éve má így kezdték, szöttesbe ötöznek s úgy kísérik a legény vagy leányhalottat” (23).

„A két meggyilkolt leánykát nyitott koporsóba vitték. Ilyen nem volt a faluba. Tiszta tüntetésből csinálták, hogy milyen szép menyasszonyok. Na volt es ezen mit nézni (*felháborodottan*). Nem csináltak ilyent a faluba senkinek, de senkinek. A románok úgy viszik, azt láttam Balánon es, de ez egyáltalán helytelen volt. A falu elítélte... hát mit gondol?!” (1).

Az egyházi temetést ellenző temetése

Hogyan temetik az olyan halottat, aki élteben hátrahagyta, hogy ne temessék pappal?

„Volt egy, amelyik má 1927-be belépett a pártba. Aztán üldözték, Kolozsváron be es vót tömlecezeve, de megszabadult. 1928-ba má huszonnyolcan vótak komonisták. Na, ez meghagyta, hogy ne pappal temessék el. Vidáman temették el: hogy ne vigyék olyan hirtelen bé a temetőbe, meghordozták a utcákon. Kerültek egyet vele” (25).

„Volt ilyen is. Párttag volt, azt hagyta, hogy ne temesse pap, de a rokonság reahajtotta (*ti. rávette*) a papot, hogy temesse el” (36).

„Olyan volt, párttag, de a hátramaradottak addig mentek, hogy csak úgy temették el. Pappal. A beteggel es meggyőző munkát végeznek, halála előtt, hogy mégse, a falu előtt, a világ előtt ne legyen az, hogy ne, nem temette pap. Itt a szomszédba es volt egy idős komonista férfi. Elhalt a felesége hamarabb. Annak es én vótam az imádkoztatója. S akkor, de mikor gyűjtöttem a gyászokcsira, megállított: »Gyöszte ide, mondta, adok én es 100 lejt.« Ör-

vendtünk, hogy ne, komonista, de ő es adott gyászokcsira. Addig még soha se engedte a papot a házába. S hát a második halott ő volt, akit ki kellett vinni a gyászokcsival. S tudja, hogy halt meg! Szép halállal? Egy éjszaka. S pappal temettette el a leánya”(17).

„A komonista párt tiltotta pappal a temetést. S volt olyan, hogy be is tartotta. Diák Mihály nagy komonista volt, s vitték utána a piros zászlót. De a család hitta a papot es. S az azt mondta. »Maguk temetnek, vagy én? Ha maguk temetnek, akkor mű elmenyünk innét!« Azután úgy lett, hogy a piros zászlót elvitték onnat mellőle, s a pap eltemette”(1).

A fenti jelenséget teszik teljesebbé a hitéletet tagadó, ellenző temetésére vonatkozó adatok, melyeket az elvászto rítusok keretébe foglaltam be.

Az eltávolító rítusok összefoglalása

1. Az eltávolító rítusok hosszú, bonyolult, több síkon, szintéren zajló, de egyirányban haladó sorát a koporsónak a sírgödörbe való beeresztésével, a záró egyházi szertartással, a szertartást végző pap helyszínről való távozásával és végül a gyászoló közösség visszavonulásával tekintem befejezettnek.⁶⁶

A halál beálltától számított két teljes nap eltelte alatt a halottnak kijáró végtisztesség megadásának tárgyi és lelki feltételeit készítették elő olyanképpen, hogy azok egyfelől jelezzék az elhunyt megbecsülését családja és a közösség által, másfelől biztosítsa a hátramaradottak, „siralmasok” pozitív megítélését a faluközösség részéről. Ez idő alatt az egyén a közösség felfokozott érdeklődésének középpontjába került, felzaklatódott a közösség lelki egyensúlya, mely a temetésen való részvételben tetőzött, de ugyanakkor a visszafordíthatatlan eltávolítás közösségileg, hagyományosan megszervezett és lefolytatott szertartásain keresztül le is csillapodott.

A közösség egyértelműen tudomást szerzett egyik tagjának végleges távozásáról, kifejezte együttérzését az egyensúlyában megbomlott családdal, népes jelenlétével segítette a család lelki felépülését, emlékezetessé tette a gyászünnepeket.

Minden jel arra mutat: a helybéliek vélekedése, az imák, a szokásszövegek, el egészen a szellemi- és lelkivilág mélységeit vizsgáló következtetésekig, hogy a szentdomokosiak felfogása szerint az élet ciklikus folyamat, amely a földbe való visszatéréssel zárul le azért, hogy újramezdődhessen. E világvkép egyértelműségére Mircea Eliade idetaláló megállapításait korábban

már idéztem. A rítustartalmak és rendeltetésük tartományairól vallott szemléletem újabb alátámasztásáért most ismét Öt idézem: „A születésnek és a halálnak, az élő családba és az ősök családjába való belépésnek (és a kilépésnek mind az egyikből, mind a másikkól) egyetlen közös küszöbe van, a hazai föld...”⁶⁷

Malinowski a halált a túlvilági lét kapujának tekinti és ennek földi megjelenése az inhumálás.⁶⁸

Az azonnali gyász holttest-centrikus: a felvonultatott példák sokasága igazolja, hogy viszonylag kevesen félnek tőle, másrészt, hogy kiemelt bánásmódban, de méginkább kegyeletben részesítik. Az kétségtelen, hogy a holttestet meghatározott időn belül, ami Szentdomokoson nem lehet több, mint 48 óra, el kell távolítani, és ennek, a falusi társadalomban mindig egyedüli formája az elhantolás.

A falu társadalmának szabályozottságát jelzi az, hogy a végleges eltávolítás időhatára meghatározott, a köztudatban hagyományosan rögzített. A kényszerhelyzetek kis időcsúsztatásokat erőszakolhatnak ki, de a szabály betartásának látszatát akkor is biztosítani kell: mint láttuk, később harangoznak egy nappal, mivel a közvélemény az első harangszótól számítja a holttestre fordítandó és fordítható meghatározott időt.

A halál beálltával beindult és az elhantolással lezárult idő a cselekvések rendeltetése szerint egységes időperiódusnak tekinthető. Az események logikája szerint ezért az eltávolító rítusok határát a sírgödörbe-eresztés mozzanatánál vonom meg.

Az előbbieken többször is szóba jött a kapu és a küszöb. Mind a kettő térelválasztó, illetve társadalmi mozgás-jelző elem. Ezeknek szociális tartalmát is hordozó jelentőségéről a lakodalom leírása során is meggyőződtem.⁶⁹ A küszöbön, a kapun rituálisan átlépni, illetve a küszöbön belül vagy kívül lenni adott esetben felfokozott hangulatú sorsfordulatot, esetleg egy más társadalmi státust jelent a szereplőknek.

Míg az előző időszakot, az elválasztó rítusokat a haldokló-centrikusság jellemezte, addig az eltávolítás rítusai a még élők közt levő holttestre irányulnak. Ezt a helyzetet, illetve állapotot is meghatározó tényezőnek tartom a rítusok elhatárolásában.

A kérdezve-válaszolva bemutatott szokások, események, cselekvések és hiedelmek sokasága, valamint mindezek változatai; a megítélések, vélekedések egybeesései és eltérései egyértelműen jelzik, hogy az eltávolító rítusok a „nagy átmenetel” legfontosabb időszakát jelentik. Itt jelentkezik egy lelki-leg, társadalmilag sajátosan összetett, Malinowski, de Kaj Birket-Smith szerint is „ellentmondásos kettős tendencia”⁷⁰ Egyrészt a holttest igényes

elkészítése, áhítatos imádsággal való megtisztelése, emberi és társadalmi értékeinek felbecsülése és rögzítése a köztudatban, másrészt pedig a tőle való megszabadulás, magyarán, az egyértelmű és visszavonhatatlan eltávolítás szándéka.

Az eltávolító rítusok eszmeiségét is a hiedelmek teszik teljessé. Ezeket viszont az elmúlásról kialakult világkép felvázolása kedvéért külön fejezetben tárgyalom.

Az eltávolításra vonatkozó néhány általános következtetést a jelek, események, vélekedések további összegezésével próbálom elmélyíteni.

2. Az előző állapotból az új állapotba való átmenetnek, a lét-nemlét kritikus pillanatának, gesztusainak szókészlete az eltávolítás első (szemiotikai, szemantikai) jelzése: „nem mozdul semmit”; „egészen lesz oda”; „lesz oda”; „heába szól az ember héza, má nem veszen igénybe (ti. már nem ért); „a test hül ki, mered meg”; „többet nem szusszan”; „elhunyt”; „kimúlt”; „kimúlt a világból” stb.

Az „elválás”, „út”, „útrairidulás” – hogy továbbra is az adott helyzet szóhasználatánál időzzünk –, melyek mind a lakodalom, mind a temetés esetében a „más”, „új”, „ismeretlen” jelzőkkel társulnak, és amelyek minduntalan előfordulnak a rituális és nem rituális szövegekben, szintén az eltávolítás jelzései. Annál is inkább, mivel minden eltávolodás pályája egyben, az „egembe”, a „túlvilágba” vezető út is, lezáró szakasza és így részszimbóluma annak, amit „életút”-nak szoktak nevezni. Mircea Eliade jelzi, hogy minden ilyen út és a rajta való járás „vallási érvényre tehet szert”, hogy „mindeniket cselekedet és szellemi aktus jelölhet.”⁷¹

3. Az „utazás”, „elutazás” cselekedeteit, szellemi aktusait – van Genep-i szóhasználatnál élve: az eltávolítás rítusegyüttesét – vélem megvalósulni a halott egész elkészítésében. Tulajdonképpen egy valós utazásnak tűnő eltávolozás tárgyi-lelki-szellemi körülményeinek előkészítése valósul meg a szervezők sokrétű és összehangolt cselekvése által.

A valós utazás képét sugallja pl. az elkészítés, a székely magyar azon igyekezete, mely szerint valahányszor elhagyja mindennapi mozgásterét, átlépve annak határait, előtte mindig tisztálkodik, másképpen öltözködik, mint otthonra a mindennapokon szokta és ha férfi, megborotválkozik.

A halott mosdatása, borotválása, ünnepibe, „tisztába” öltöztetése ugyan közismert, hisz épp Malinowski jegyzi meg, hogy a halott körüli „formaság”-ok meghökkentő hasonlóságot mutatnak az egész világon.⁷² Ennek ellenére elmondható az is, hogy Szentdomokoson a „tisztá test”, „tisztá ruha” szellemi tartalmakat is hordoz. Többről van szó, mint arról, hogy „Öltözz fel rendesen, mert megszólnak!” Kunt Ernő egy mátraderecskei adattal jelzi,

hogy a halott nem egyszerű higiéniai kezelésem esik át: „Megmosdatjuk, hogy tisztán menjen a másvilágra, ne azzal a szennyel, ami rajta van. Ne mondják, hogy mocskoson megy a másvilágra.”⁷³

Csikszentdomokoson nagyon sokak tudatában egyértelmű az összefüggés a tényleges tisztálkodás és a „szent” tisztálkodás között. Az ún. „lelki tisztába tétel” – gyónás, megbékélés stb. – és a testi tisztálkodás – mosdatás, borotválás – egymásnak természetes folytatásai. „Azt mondjuk, hogy megmossuk a halottat. Ez kötelező...”; „A földi büntől le kell mosni...”; „Bár az uram azelőtt fürdött meg (*ti. halála előtt*), mégis úgy szokás, hogy amikor kimúlik, hát tiszta fehér gyócs ronggyal, mint az Úrjézust ahogy lemosták, úgy törölgettük le szép vizes ronggyal.”

A szentdomokosi példával nem bizonyítani, csupán illusztrálni óhajtom az emberiség egyetemes kultúrájában majd mindenhol előforduló megtisztulás motívumát. Ez a motívum az átmenetek – születés, házasság, halál – rítusában törvényszerűen valósul meg: vízzel, vagy tűzzel.⁷⁴

Nem véletlenszerű, tehát, a mondhatni szinte kényszeresen visszatérő „tiszta” jelző: tiszta test, tiszta ruha, tiszta rongy, tiszta víz stb.

4. A ruha, mint minden átmenetben, úgy a temetés esetében is rendkívül fontos rituális kellék. Az eseménynek, társadalmi szempontból is, jelölő funkciója van. Éppen ezért fontossága az utóbbi időben nőtt. Tapasztalhatunk gondos, igényes előkészítést, és erről szinte minden eddigi, a könyvészeti jegyzékben szereplő közlés, szakcikk is tudósít... Itt azt emelném ki, a három sorsforduló összefüggésében, hogy az életforduló napján feladott ruha mindig egyedi öltözet, mivel az esemény is egyedi. Mindhárom esetben az előző állapotból való eltávolítás rituális elindításakor kerül használatba, jelzi és jelöli az esemény „főszereplőit”: csecsemő, menyasszony-vőlegény, halott stb. és egyben jelképe is viselőjének; mind a háromra *feladják*. És hogy az öltöztetés jelentéssel bíró szertartás, bizonyítja a menyasszony és vőlegény öltöztetése is, akikre igazán nem fogható rá a mozgásképtelenség.

A tiszta-, új-, „még egyszer sem volt rajta” – ruha tekintetében nem lehet engedményt tenni a halott végakarátának sem, bár ez félelmetes parancs a hátramaradottnak. Blága Juliánna megszegte férje végakarátát: »a fekete ruhámot ne adjátok reám..., amibe szoktam járni, azt a sötét zödet, azt adjátok reám, met az a földnek jó.« Megszegte, mert ebben az esetben a társadalmi ellenőrzés éppen olyan élénk és ítéletet mondó, mint a menyasszony pereferumának vitelekor. A közvélemény ítélete, súlyánál fogva felülkerekedik a halott végakarátán: a hátramaradott inkább vállalja a visszajáró lélek zaklatását, mint a közvélemény megróvásait. Hogy adatközlőmmel nem történt meg az első, az csak az alábbi, szerintem általános érvényű és a kuta-

tót egész sor következtetés alól mentesítő értelmezéssel magyarázható: „S aztán így adtam reá a legszebb fekete ruháját. A kabátba es, mint ahogy én szoktam életibe, mind a két zsebibe zsebkendőt tettem, kivasalva; zoknit, csizmát, mindent újat adtam reá, met most ez a szokás. Én azért gondolom, hogy ő biztos meg van elégedve velem, s azért nem zaklat álmomban, s nem kér.”

A szentdomokosi közítéletet nem lehet könnyűszerrel kijátszani (vagyis csak látszatra öltöztetni igényesen, szépen), mint máshonnan jelezték.⁷⁵ Erre vonatkozó kérdéseimet megütközve, visszatetszéssel fogadták.

Anélkül, hogy újra idézném adatközlőim vallomásait, jelzem, hogy a halott öltöztetése követi az utóbbi évek öltözködési divatjában bekövetkezett változásokat. Erre mi sem jobb példa, mégha enyhén derűt keltő is, mint az, hogy „most az öregasszonyra is húznak bugyigót” (29), bár, és ezt a házasetre vonatkozó kutatásaimból tudom, az utóbbi kb. 20 év során elhunyt öregasszonyok fiatalabb korukban egyáltalán nem viselték ezt a ruhadarabot.

Az eltávolító utazás valóságérzetét kelti és sugallja az is, hogy minden halottat kora, neme, társadalmi állapota szerint, illetve az évszaknak-akár úgy is mondhatnám – az időjárási viszonyoknak megfelelően öltöztetnek.

A fenti jelenségek, szerintem, a szentdomokosiak túlvilág – képére egyértelműen utalnak. Olyan kommunikációs eszközegegyüttes ez, mely az olykor szóban tétován megfogalmazott túlvilági életről meggyőző képet rajzol.

5. A halott öltöztetését, akárcsak a menyasszonyét, vőlegényét, szigorú előírások, tilalmak szerint végzik. Ennek indoklása egyrészt gyakorlati: a test esetleges dagadása, puffadása (pemhedése), másrészt pedig hiedelem-tartalmú: a túlvilági élet fogalomkörének egy újabb adaléka. „A halotton semmit, semmit nem kötünk meg, semmit nem gombolunk bé, azét, hogy ne legyen ő békötve a túlvilágon.” (29).

Pócs Éva ebben a szokásban „a halott megfelelő túlvilági ellátásának gondolatát” látja megnyilvánulni, vagyis azt, hogy a szabályszerű öltöztetéssel a földiek segítik a halott mozgását a túlvilágon.⁷⁶

A menyasszonyi, vőlegényi ruhán sem varrni, sem visszabontani, sem igazítani nem szabad. Nem szerencsés, elválnak, rosszul élnek – ezek a jóslatok. Az ilyen fajta műveleteket a halotti öltözeten sem szabad megejteni. Ugyan megengedett egy-egy ruharész felhasítása, hogy a felöltöztetés lehetővé váljon, „de akkor sem szabad varrni rajta.” Az ilyen ruhát úgy kell a testre adni, hogy az épség látszatát nyújtsa, semmiképpen nem a visszavarrottét, javítottét.

A tilalomban egyféle analógiás hit nyomait sejthetjük: minden, ami nem beszámított, az úton elindulót akadályozhatja, késleltetheti. A ruha felhasítása könnyítés, de a varrás visszatartás. Különböző értelmetlen volna a tiltás. Korábban már szoltam a halott körüli cselekvések kettős, ellentmondásos jellegéről. Ezt itt is érzem: egyrészt az öltöztetés hagyományainak betartását, az elhunyt tiszteletét, másrészt a tőle való szabadulás óhaját.

6. A halottól való teljes fizikai elválás szándékával magyarázható az az igyekezet is, hogy közvetlen javait, ruháit, személyes tárgyait elajándékozzák; a lemosó vizet, a mosdatás eszközeit eltüntetik, megsemmisítik, vagy olyan helyre rejtik ahol az élő nem ütközik beléjük. Ezen cselekvések higiénizáló szándéka nyilvánvaló, de misztikus tartalmuk is van: „Ami olyan, tehát jó minőségű, azt elajándékozzák a rokonoknak, szegényeknek, cigányoknak mondván, „Ez alamizsna a halottért”, „nem illik visszautasítani, met jóindulatból adják.” Ami viszont nem olyan (benne halt meg, az ágyban alatta volt stb.), azt elássák, elégetik. Pócs Éva jelzi, hogy „a halott tartozékai... fontos mágikus tárgyszerepet töltenek be.”⁷⁷ Bizonyára ezért óvják attól is, hogy rosszsándékú ember kezébe kerüljenek.

Figyelemre méltó, hogy semmit sem ajándékoznak oda szennyes, tisztátalan, illetve rossz állapotban („A lepedőket külön megforrájzák... a derekaljat is kétszer, háromszor átfőzik.”) és, hogy nem csak a halottmosdató vizet, hanem a ruhamosó vizet is félre, nem járt helyre öntik; az elégetett ruhadarabok, szalmazsák szalmájának hamuját pedig összeseprik, elássák, vagy a szalmát kemencében égetik el.

Kunt Ernő tapasztalásai szerint a vizet pl. azért öntik „félreesőbb helyre... mert általános hit szerint, sárgaságot kap az, aki belelép.”⁷⁸

Ezzel az indoklással nem találkoztam Szentdomokoson. Találkoztam viszont a hagyomány kötelező végrehajtásának megokolásával, a halott tárgyaival szemben érzett viszolygással, és azzal, ami számunkra fontosabb, és eltér Pócs Éva értelmezésétől: „A vizet elviszik a háztól félre... hogy a halottaknak a szennye ne maradjon közel a házhoz. Nem jó!” (32); „Azért kell edényt, vizet elvetni, elásni, met abba a halott bajai távoznak. Nem szabad belőle maradjon sehol. Azért ásnak el mindent” (36); vagy „A tálat belévetik az Olt vizibe, hogy vigye el, vagy elássák a szemetdombon. S olyan es van, esszetöri, hogy ne kerüljön többet elé. Így örököltük” (12); „Azt tartották örökké, hogy a mosdóvizet ki kell vinni olyan helyre, ahol nem járnak. Hol nem tapossák még azt a helyet se. Mű a kert sarkába öntöttük, met ott van a ház sarka es, s kaszálni se lehet, s nem járnak rajta se. Met ebbe es tartanak valamit” (1).

Mindebben a halott érzékelhető valóságának gondos és tudatos eltüntetősi, eltávolítási szándékának jelenségeit tapasztaltam.

Ezt az igyekezetet egészíti ki a halott elkészítőinek tisztálkodási rítusa, mely a halott tapintásának utolsó nyomát is eltüntetni szándékszik: „annak töltenek egy edénybe külön vizet, s abba aztán szódás vízzel, utoljára szesz-szel mossa le a kezit” (36). A megtartott mosdató edényeket pedig ecettel mossák ki.

7. Az eltávolítás lépésről-lépésre haladó eseménysorában minőségi momentum a koporsóba helyezés, illetve a koporsónak a ravatalra való helyezése. Az utána következő események által a halottra való figyelés új koncentrikus köre alakul ki, melynek középpontjában immár az elhunyt végleges nyugóhelye áll.

A koporsóba helyezés általánosan ismert, leírt gyakorlatára nem térek ki, viszont ennek Szentdomokoson tapasztalt időzítését, tudomásom szerint, nem jelezték.

Igaz, hogy van olyan „újítás”, hogy „ahogy a koporsót viszik, rögtön teszik belé”, viszont ma is általános az a gyakorlat, hogy „vagy hajnali harangszókor, vagy esti harangszókor teszik belé a testet a koporsóba” (15).

A koporsóba helyezés tehát szent momentum. Az egyház elhagyta a korábban szokásban levő koporsóba-szentelést. Az így keletkezett „szent ür”-t, miképpen az élet sok más területén, az elkészítők, az ott levők töltötték ki a harangzás amúgy is áhítatot keltő hangulatával és rövid imával. Goethe egyik kultúrtörténeti tanulmányában olvastam, hogy az emberiség hosszú távon nem tűr üröket az életében. Ha valamit kivesznek, netán eltiltanak belőle, előbb-utóbb mással pótolja. A koporsóba-szentelés „úgy '63-ban maradt ki. Ejjsze így kapták rendeletbe a papok. De azért most is imádkozunk. A halottért! Amíg nincs eltemetve, minden déli órában gyújtsák meg a gyertyákat, s imádkoznak mellette... akik ott segítnek a háznál, s még mások eserre az órára odagyűlnek.” (30).

8. Mircea Eliade tudósít, hogy egyes kultúrákban, főleg keletiekben a temetkezési urnákat házformára képezik. Ugyancsak ő írja, hogy „az ember az előéletből az életbe és végül a halálba jut.”⁷⁹ Ha tehát a koporsó ház, „fekvőhely, lakhely”, akkor az elhunyt, akárcsak a menyasszony „lakást, házat, otthont, fészket” cserél. Mindezek a valahol, valamiben való lakás állandóságának szemantikai, szemiotikai jelzései. Nincs tudomásom a koporsók külalakjának, formájának sem leíró, sem összehasonlító vizsgálatáról. Alkalmi megfigyelések, filmek szolgáltatva képanyagok alapján mondhatom, hogy a szentdomokosi, székelyföldi koporsók formája leginkább a házhoz hasonlítható (Olaszország egyes vidékein, például, emberhez).

Jelkép vagy véletlenszerű divatforma? – nehéz eldönteni. Egy biztos csupán: a szóhasználat örökös lakásnak/háznak nevezi.

9. Viszonylag kevesen jelzik azokat a leleményes megoldásokat, melyeket, ahogy Kunt Ernő fogalmaz, a halott „biológiai változásának” késleltetéseért találtak ki hidegház hiányában. Kunt is csak a hidegvíz használatát említi. Szentdomokoson feljegyezhettem olyan megelőző munkákat – koporsódeszka összeillesztése, bőséges hamuréteg berakása, újabban a nájlón lepedők behelyezése melyek a biológiai változások következményeivel is számoltak és számolnak. Végül is a temetés kellemetlen és undorító esetlegességeit akarják megelőzni, elhárítani. Sajnálatos, hogy a kutatás, mivel nem illik be a szertartás konvencionális méltóságába, az ilyen természetű jelenségeknek nem szentelt kellő figyelmet és fontosságot.

10. A szentdomokosi temetés civilizációs szintjének jelzője, de egyben az önbecsülés fokmérője is, hogy a temetés fő tárgyi kellékei a ravatal, ravataldíszek, gyertyatartók stb. tízesenként, illetve rózsafüzér társulatonként biztosítottak, a falunak pedig gyászkozsit vásároltak. A közösségi szerveződés és önszerveződés ilyen irányú kezdeményezője, kivitelezője, az összefogásból szerzett javak kezelője egyértelműen a rózsafüzér társulat. Újabban az alamiznához (tor) szükséges evőeszközöket, edényeket szintén így szerzik be, és bámulatosan tiszta körülmények közt őrzik, kezelik.

11. Köztudott, hogy a koporsóba a szükséges kellékeken kívül más tárgyakat is tesznek. Ezt a gyűjtésem is példázza. Ezek a tárgyak Kunt Ernő következtetése szerint meglehetősen változatosak.⁸⁰ Mindenképpen az elhunyt személyes, kedvelt tárgyai részesülnek előnyben, amelyeket „magával visz”, abban a hitben, hogy a „túlvilágon azoknak hasznát veszi.” Ilyen példák Szentdomokoson is láthatók. Egy vonatkozásban viszont az itteni halott koporsói kelléktára eltér a másokétól: a halott két pálcát is kap, amivel átkel a Jordán vizén. Szentdomokoson a szokás ma is él, elmaradhatatlan, míg máshol vagy nem ismert, vagy még nem jegyezték fel. A pálcák a lélek túlvilági életének kelléke, eszköze. Részletesebben a hiedelemvilágnak szentelt fejezetben tárgyalom.

12. Az eddig összefoglalt rítusokban, cselekvésekben, ha rendszerben látjuk ezeket, felfedezhető egy következetes célirányosság: az élet folytatásának, fenntartásának illúzióját kelteni. A halott elkészítésének majd minden mozzanatában fellelni az erre irányuló törekvést. Ez a célirányosság az eltávolító rítusok alapvető tartalmi sajátosságának minősíthető.

13. Szemlélet-váltás, sőt ütközés, tapasztalható a koporsódíszek, koszorúk körül. Városi hatásra egyre több koszorút vásárolnak, illetve egyre többen úgy érzik, hogy csak koszorúval illik temetésre menni, hogy csak ezzel

fejezik ki láthatóan végtisztességüket az elhunyt iránt. „Sokan veszik a koszorút csak azért, hogy lássák, hogy koszorút vettem” – Szabó Árpád ítélete telitalálat a mostanság egyre inkább előretörő önmutogatásra, amelynek számtalan megnyilvánulását a lakodalomban is tapasztaltam.

Van, aki az új szokás kényszere szerint cselekszik, de zúgolódik ellene, van, aki megtagadja. Mind a két magatartásforma elsősorban a közép- és idősebb nemzedék körében jelentkezik és a hagyományos paraszti hasznosságelvől az értelmes, vagyis a nem fölöslegesen kiadott pénz elvi gyakorlataból fakad, ami viszont nem jelent fősvénységet. „...én nem vettem még egyet sem. Én a koszorúnak az árát megpótolom..., s odaadom a halott hozzátartozójának, ő avval többet ér... s jobban es örvend annak... Met odaki a temetőbe a koszorú semmit se ér” (32).

A koszorúvitel illeme, elvárása hagyományosan szabályozott volt: család, szűk rokonság, komák körére korlátozódott. Most „annyi van sokszor, hogy mondom, miért nem adják az árát annak a szegény hátramaradottnak?! Három-négy koszorú elég volna, úgyis csak ott elromolnak, elmocskolódnak, a sok pénzt csak érte adják, de avval a szegényt segíthetnék” (36).

A koporsódíszek együtteséből erkölcsi, társadalmi és szellemi jelentőséggel talán a koporsót körülfutó rózsafüzér koszorú emelkedik ki, mivel egy kisközösséghez való tartozás jelképe; nem vásárolják, a társulati tagok fonják együttes munkával a „sorukból kivált tag tiszteletére.”

14. A temetés előkészítése, megszervezése bizonyos arányeltolódásokkal a lakodalom szervezésének rendezői elve szerint történik. Vagyis: a közvetlen családtagok, „a siralmasok” elsősorban információkkal szolgálnak, óhajaikat fogalmazzák meg, de különben, főleg a rítusok végrehajtásában közvetlenül nem vesznek részt. Talán nem vétek az igazság ellen, ha azt mondom, hogy a halál beálltával azonnal kialakul a halott körül levők differenciálódása, melynek során a „siralmasok” bizonyos mértékben eltávolodnak halottjuktól. Nem ők vetköztetik, nem ők mosdatják, nem ők öltöztetik, nem ők helyezik a koporsóba stb. Ők csupán követik az eseményeket, nem annyira cselekvési, mint érzelmi síkon élik meg az eltávolítás majd minden rítusát.

A rokonság, de méginkább a szomszédság, mely a haldoklás ideje alatt, a halál végóráiban is a család mellett volt, vállalja fel, osztja el maga között az eltávolítás sokféle munkáját.

Mindenki fölött létezik egy szervező, rendező, irányító ember, aki a család óhaja, másrészt a hagyomány szerint elvégzi a hivatalos teendőket, a nagy bevásárlást, intézkedik és irányít, gyors létszám-felmérést végez vagy végeztet (pl. hány embert kell a toros asztal mellé leültetni), rendelkezik a

család temetésre szánt pénze és élelmiszerei, a lakás és udvar fölött. Az érzelmek impériuma alatt, ami a családot uralja, nem lehet körültekintően cselekedni, szervezni. A temetési gazdatisztságra felkért férfiszemély ugyanazokkal vagy majdnem azokkal a személyi és emberi tulajdonságokkal, képességekkel kell rendelkezzen, mint a lakodalmas gazda.⁸¹

15. A halál hírvül adása három irányba indul: -a) hivatalosságok felé: orvos, néptanács (polgármesteri hivatal); b) rokonság felé; c) a faluközösség felé.

Az első esetben a család felkértje, a temetést intéző gazda a közvetítő; a második esetben az üzenetvivők. Ha a halálesetben érdekelt és érintett rokon nem a helységben lakik, akkor az értesítés telefonálással, sürgönyözéssel történik. A faluközösség értesítése elsődlegesen a harangozással történik.⁸² A harangozás, mint láttuk, kompozíciója, „hangszerelése” révén pontos tájékoztatót nyújt a halott koráról, neméről. Társítása a déli harangszóval hatékony jelzőrendszernek bizonyul. Elindítja a szóbeli közlés mondhatni koncentrikus körökben való terjedését, aminek következtében a falu már az első napon tudomást szerez a halottra vonatkozó személyről is. A harangszónak mindenki által dekódolható jelzései így kiegészülnek az elhunyt konkrét adataival.

Az első harangszó ideje irányadó a temetés napjára és egyben az eseményhez méltó hangulatteremtő hang is. A harangszó a temetéshez tartozó szent eszköztár egyik meghatározó eleme, ha arra gondolunk, hogy a koporsóba helyezést reggeli, déli vagy esti harangszóhoz igazítják, hogy az öngyilkos és a csecsemő halott temetőbe vitelét a napi harangozások valamelyike idején ejtik meg.

A városi eredetű nyomtatott gyászjelentés,⁸³ csak a közelmúltban jelent meg, de Szentdomokoson csak divatjelenség maradt, nem lett belőle funkcionális közlési eszköz: többnyire az alamizna (tor) alkalmával, tehát már a temetés lezajlása után osztják ki. Így inkább emléklapnak számítható, mint gyászjelentésnek. Elenyésző azoknak a családoknak a száma, amelyek gyászjelentést nyomtatnak. Úgyszintén jelentéktelen azoknak is a száma, akik újságban hirdetnek (bár egyre divatosabb). A harangszó és az általa elindított szóbeli közlés marad továbbra is a fő halálhírt terjesztő eszköz és mód. Ebből arra is következtethetünk, hogy a falu szintjén működik egy tartós közösségi együttérzés; a mindenki által ismert jelrendszer egységesen mozgósítja a közösség tagjait, elindítja érdeklődésüket az egyén iránt.

Az ajtóra, kapura felszegezett „fekete gyász” csak kiegészítő hírközlő eszköz, inkább a halottas ház díszítő kelléke. Ugyanilyen szerepet játszik a gyászruha azonnali felöltése is.

16. A végvacsora és imádkozó, úgy tűnik, sajátosan csíkszentdomokosi szokások, mind megnevezésükben, mind szervezési, tartalmi, rituális lefolyásuk szerint.

A végvacsora az eltávolítást előkészítő munkálatokat zárja le: egyrészt mindenkiben tudatosítja, hogy a hagyomány által szabályozott teendőket elvégezték – ez pedig az eltávolítás folyamatában, a beépítő rítusok felé az első lépés, ugyanakkor lelki megnyugvást is hozó pillanat –, másrészt a család jutalma, fizetsége mindazoknak, akik a válságos órákban mellette álltak, elvégezték az eltávolítás tárgyi, anyagi, személyi feltételeinek előkészítését.

Az imádkozó est a szervezési teendők lelki és vallásos betetőzése. A halállal és halottal szembeni magatartás sajátos megnyilvánulása, az eltávolítás folyamatában az egyházi szertartást megelőző és az egyházi segédlettől független, kiemelkedő áhítat-esemény.

Malinowski figyelmeztet, hogy a halál és annak ellenpárja, a halhatatlanság ütközésének időszakában a jövőbelátás kényszere akuttá válik és ez a válsághelyzet a vallásos megnyilvánulások erőteljes feltörését idézi elő.⁸⁴

Ezzel a jelenséggel talákoztunk már a haldoklás időszakában, a halál beálltának pillanatában is. Az imádkozó újabb tükröződése ennek a szemléletnek: az egyén múltját a maga módján lezárja és – a világkép, a lélekhit rendszeréhez igazodva – előkészíti a halott életének új körülmények közötti folytatását. Egyszóval: a halott túlvilági életét készíti elő.

Korábban már szoltam arról a szemléletről, hogy a halál a túlvilág kapuja, vagy küszöbe. És szoltam a halott iránti érzésvilág kettősségéről. Már az eddigiekből is kisejtlő szentdomokosi világkép feljogosít arra a következtetésre, hogy az említett határvonalakon való túljutásban a család, és a közösség egyaránt érdekelt. Ezt pedig felfokozott imádsággal vélik biztosítani. „Azért kell imádkozni... hogy imával fel kell segítsük a halottnak a büntől való szabadulását” (15). Hogy mennyire erős ennek a tudata és meggyőződése, kitűnik a helyiek önmagukat másokkal összehasonlító vallomásaiból, például Blága Juliánna (1) szatmári tapasztalatából. Mivelhogy ott nem imádkoztak a halott mellett, a halottért „Nekünk ez úgy fáj!... úgy megvótunk botránkozva” – mondja, majd mit sem törődve a helybéliekkel: „...nem törődünk mü ezekkel. Imádkozunk!” Mélységesen elítélte (és ezzel a megrovó hanggal gyakran találkoztam) más vidékek virrasztási szokásait: „Ott kártyáztak, s ittak, reggelre megrészegedtek. Az a halotton mit segít?!... Hát ez egyáltalán a lelken nem segít! De semmit... Hát a halott csak annyit érdemel, hogy elmenyünk a temetésire?! A lelkiért nem mondunk semmit?!” Ezt a felfogást egészíti ki Szabó Árpád (32) tájékoztatása, mely

egyben erkölcsi igazság is: „A halott mellett nincs helye a beszédnek, csak imádságnak!”

Úgy vélem, az imádkozó szervesen beletartozik egy tágabb és minden hasonló helyzetre érvényes hagyományba, ugyanis az egyén valahányszor a korábbi közösségből, állapotából eltávolodó helyzetbe kerül, Csíkszentdomokoson mindig imádkozót szerveznek. Imádkozóra gyűlnek össze a menyasszony szüleinél a lakodalom után 2-3 napra, vagy a katonavacsora utáni napok valamelyikén.

Fenti állításomat alátámasztja az is, hogy az imádkozó időzítése, lefolyása és szándéka szembetűnően hasonlít az ágsirató szokásához. Az ágsirató⁸⁵ nem imádkozó alkalom ugyan (ennek gyakorlását nem jelezték máshonnan), hanem búcsúest. Mind az imádkozóra, mind az ágsiratóra az átmeneti esemény előestéjén kerül sor, és céljuk: a menyasszony/elhunyt elbúcsúztatása szűkebb közösségtől, és mind a kettő csendes együttékezésével zárul. A menyasszony rituális szövegben elmondott kívánsága, hogy utolsó éjszakáját szülei házában aludhassa; a halott is utolsó éjszakáját tölti földi otthonában. Az imádkozó „az utolsó találkozó vele.”

Az imádkozónak hagyományosan kialakult dramaturgiája is van: személyre szabott szerepek szerint történik. Van főimádkoztató, segédimádkoztató és aktív szereplő közönség. Az imádkoztató asszonyok tudásukat, viselkedési modelljüket hagyományosan tanulják – belénevelődéssel –, és adják tovább ugyanúgy. A segédimádkoztató szerep tulajdonképpen beavató szerep. Nagy Lajosné például az imádkoztató személyiség kiváló képviselője: kitűnő memóriája van, pontosan tudja a hosszú imákat is, könnyedén rögtönöz és alakítja az adott helyzethez a szöveget. „A tudásomat ingyen kaptam, s ingyen adom tovább. Nem írtam semmit se le. A fejemben vannak ezek” – minősíti önmagát és egyben rávilágít az ilyen szerep hagyományozódásának folyamatára. Vallomásának további részében fellelni a folklór hagyományozódásának személyi feltételét is: „Az imádkozókban tanultam mindent. Hallásból. Olyan volt a természetem, hogy amit szerettem, éjjel es énekeltem, s mondtam. S most es. S így nem felejttem el. Felébredek, s imádkozom, míg beléalazom. S az énekeket is eldudorászom magamban”.

Az állandó szerepben élés jelenségének (a lakodalom tanulmányozása során is több hasonló jelenséget jegyeztem fel), köszönhetően a közösség latens egyéniségei bizonyos szempontból embertársaik fölé emelkednek, tudásuk és szerepalakításuk révén elfogadott és igényelt egyéniségekké (performerekké) válnak.

A több órányi imádkozás monotóniáját, amit többszöri tapasztalatom szerint igen nagy türelemmel ülnek végig és ami, úgy vélem a rítus hagyo-

mányosságát igazolja, a szereplőkre kiosztott szövegmondás, aztán maga a szöveg és az ének váltakoztatása teszi dinamikusabbá.

Az imák többnyire folklorizálódott imaszövegek, még akkor is, ha sokat közülük imakönyvekből olvasnak, mivel mindig egy adott helyzet szerint kombinálódnak. A szövegrészek összeillesztésében a főimádkoztatónak van döntő szerepe. Folklori ihletésű szövegeknek tartom a közimádságokat, a rögtönzött könyörgéseket, melyeket az alapimák – Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy – szövegébe szönek bele, és ezáltal azokat az eseményre irányítják, aktualizálják. („A Jóisten könyörüljön meg rajta, bocsássa meg minden bűneit, amit emberi gyarlóságból elkövetett,” stb.)

Az imafolklorizáció másik változata az imádságos füzetek, papírlapok kézről-kézre járása, azok átmásolása, a szövegek egyéni ízlés szerinti módosítása. A kéziratos imádságos füzetek rendeltetése hasonló a lakodalomban használatos *Gazdakötelességek*-füzetekkel, vagyis a szövegek közt rövid „rendezői utasítások” is találhatók.

Az imarepertoár gyarapításának elég gyakori alkalmá a kórházi együttlét.

17. Az imádkozónak törvényszerű folytatása és befejezése az alamizsna elfogyasztása. Még előfordul egy alkalommal (a torról van szó). A rituális étkezés illetve az étkek elfogyasztása, függetlenül attól, hogy hol mit kínálnak el (ez a beszerzési lehetőség függvénye, mely egyben a szent étkek – kenyér és bor – kategóriájának feloldásához vezetett), mindenki számára kötelező. Szociális tartalmakat hordoznak, és misztikus kötődést valósítanak meg, az élők-élők, élők-holtak világa között. Mindez az alamizsna elfogyasztása előtt és után mondott imaszövegekből is kiderül.

Hasonló étkezésekkel zárulnak a lakodalom után (a menyasszonyért), vagy a katonának bevonult fiatalért szervezett imádkozók is.

18. A virrasztás a magyarság többségénél ismert formájában Szentdomokoson nem szokás. Ellenkezőleg, mint láttuk, a virrasztásnak máshol gyakorolt formáit többnyire elítélik.

19. Nem szokás a siratás sem, úgy, ahogyan máshol gyakorolják. Ezért a megnevezése (terminológiája) is bizonytalan. Jellemző, hogy a szokásról kérdezősködve mindenki a sírásra, hangos, jajgató könnyhullatásra gondolt. Az elválás válságos pillanataiban kitörő egyéni fájdalom hangját inkább elsiratásnak nevezik.

Az első és legszembeűnőbb vonása a csíkszentdomokosi elsiratásnak az, hogy egyéni, egyszemélyi, a közvetlen családtag részéről megnyilvánuló fájdalom és az eltávolító ritussal két csomópontján – a koporsó leszegezése előtt, a háznál, valamint a sírgödörbe való beleeresztéskor, a temetőben – tör fel.

A siratás/elsiratás szokása tehát nem ismeretlen: az elválás előtti elbúcsúzás kényszere – ami az eltávolítás tartalmi vonatkozására utal – itt is működött. Viszont csak a családi, a halotthoz közelálló „siralmas” szájából elhangzott sírva mondott búcsú a hiteles, az elfogadható mód. A szentdomokosiak szerint az egyéni fájdalom elmondása nem bízható másra. Tehát tudatos választásról van szó: „Nem kell külön sirató, hogy ott mindenfélt esszehordjanak” (29); „Nálunk fogadott sirató nincs. Hogy megfizessem: sírard meg apámat vagy anyámat? Ilyen nincs!” (30); „Fogadott siratót nem tudunk elképzelni, met annak belülről nem fáj a halott. Mindenki a saját lelke szerint sír” (15); „Ez mégis csak a hozzátartozónak illik” (17).

Ezért van az, hogy más néprajzi tájak szokásaival szemben, ahol a „siratás, siratózás a nők feladata”⁸⁶ Szentdomokoson, ha nem is a nőkre jellemző gyakorisággal, de (a helyi modell szerint) a férfiak is siratnak.

Annak ellenére, hogy a siratás egyéni teljesítmény, mégis találunk néhány közösségi vonást is benne:

– rendszerint olyankor kerül rá sor amikor a gyászoló közönség is hallja (koporsó leszegezése előtt, „a sír martyán”). Ez a megfigyelésem meglepően összecseng egy általánosabb kultúrképpel. Malinowski írja, hogy a fájdalom és lamentáció, többé-kevésbé konvencionálisan és dramatizálva de mindig feltör, és ez mindig nyilvánosság előtt következik be.⁸⁷

– a hangos sírás, zokogás közben „elhullatott szavak” elsírási/elmondási stílusjegye a szaggatottság, tagoltság, illetve többnyire azonos gondolatelmek, szófordulatok ismétlése és az alternatív sírás, amely szintén hagyományozódó siratásmodellre vall. A szófoszlányokat mindig egy személy mondja, a mellette levők zokognak, majd váltás következik: ugyanaz a szövegfelépítés, a szövegmondó személyéhez igazítva: „Mennyit dolgoztunk együtt... mennyit küzdöttünk együtt”; „Mennyit dolgozott, küszködött értünk...” stb., az együttlét pozitív értékeinek felemlítése, bocsánatkérés, az elválás visszafordíthatatlansága: „Jaj, jaj, jaj! Itt kell hagyjunk, eb-be a mély gödör-be! Ahon-nat nem jö-hetsz ki!... Is-te-nem! Is-te-nem!...”

– a sírás hangminősége, drámaisága és az elmondott szavak tartalma valamint ezek összecsengése társadalmi elbírálás alá esik: „Ilyenkor mondják, hogy milyen szépen megköszönte” (36).

A szavakkal átszőtt elsiratás nem kis lelki feszültséget okoz a hozzátartozók számára: ha nem mond semmit is megítélik, ha pedig megszólal, azt is. „Erősen figyelik, ki hogy sír, ki mit mond. A véleményt levonják mindenkiről.” (29).

. 20. Az eltávolítás proxemikai (térbeli) célirányosságát jelzi a koporsó házbéli és udvarbéli elhelyezése: mindkét esetben lábbal a kijárat felé.

21. A rítusok cselekvéstéri összefüggésében különbséget kell tenni az ima és szertartási alkalmak irányultsága között. Míg a társulati tagok imádkozó-esti és a mindennapi déli harangszó idején mondott imádsága halottcentrikus – a koporsó körül zajlik –, addig az egyházi szertartás a gyászoló közönség felé fordul. A papi szertartás akkor is az udvarban folyik, ha a ravatal a házban marad. Az imádkozó asszonyok tekintete, hangja, gesztusai a halott felé, míg a papé az élők felé irányul.

22. A halál hírüladása, a harangozás által, mindenkinek szól. A temetésre elmenni viszont egyéni döntés kérdése. A temetésen való részvétel is a társadalmi megmérettetés alkalmá: a halottra és családjára való odafigyelés ki nyilvánítása. „Amikor meghal valaki, akkor meg is ítélik. Akkor ítélik meg a legjobban” (36).

A család a részvételt felbecsüli, leméri, hallgatólagosan tudomásul veszi.

Többszöri megfigyelésem és az adatközlők tájékoztatása szerint is állítható, hogy soha nem tapasztaltam közönyt, alacsony számbeli részvételt egyik vagy másik halott temetésén. Láttam ugyan igen népes, az egész falut megmozgató temetést, de 200-300-an akkor is elmennek, ha az elhunyt nem tartozott a falu közéletének élvonalába. A népes részvét az öngyilkos temetésén is megnyilvánul, bár az öngyilkosság, mint látni fogjuk, egészen más elbírálás alá esik.

23. A temetési szokás kiforrottságát jelzi, hogy „mindenki tudja a maga dolgát”, a maga helyét a menetben. A többszintű kommunikáció rendszerének ismerete által a temetésen közvetlenül részt nem vevő is megtudhatja a halott nemét, korát, társadalmi (sőt politikai) státusát: például abból, hogy kik viszik a koporsót, a gyertyákat, a megkülönböztető díszeket, koszorúkat, mit énekelnek a sírgödömél, hogyan van a ház díszítve stb.

24. Hagyományosan szabályozott a temetésen közvetlenül részt nem vevők erkölcsi és etikai magatartása, illő és kötelező viselkedési formája, amennyiben a halottas menettel találkoznak. A halott iránti tisztelet jeleit ki kell nyilvánítani: megállnak, félrehúzódnak, a sapkát, kalapot leveszik, a koporsó irányába keresztet vetnek. A látható gesztushoz belső hangon mondott engesztelő formula is elhangzik: „Isten adjon örök nyugalmat neki.”

25. A halott bevitele vagy be nem vitele a templomba közösségileg számontartott; ez utóbbi súlyos megrovás azokkal szemben, akik a közösség hagyományos, elsősorban vallásos normáit nem tartották tiszteletben. Érdekes felfigyelni e jelenség társadalmi, tömeglélektani bonyolódására. Mint láttuk, kezdetben megszorító intézkedés volt: a gyászolók vegyenek részt a halottért végzett teljes egyházi szertartáson. Tehát a szentmisén is. Azáltal, hogy a be nem vitel szankciónak minősült, a bevétel státus-szimbólum lett a

faluköztudatában. Mind a bevitelt, mind a be nem vitelt a faluközvéleménye „letárgyalja”, jóváhagyja, vagy ha igazságérzetét bármelyik egyházi döntés sérti, akkor zúgolódik.

26. A sírgödörnél, a pap elvonulása után történő búcsúztatás, ami csak a férfiakat illeti meg (!), újabb példája annak, hogy az egyházi kegykiszolgáltatását mindig kiegészíteni kívánják: szónoklattal, búcsúztató, halott-méltató szavakkal, imádsággal, énekléssel. Ilyen módon az egyház uniformizált szertartása az elhunyt személyiségére irányuló rítusokkal egészül ki.

27. Igen érdekes domokosi szokás, hogy az eltávolítás rítusai a halott elvitelével nem üresednek ki szellemi, lelki tartalmuktól. Az otthonmaradottak, akik a tort, „alamizsnát” készítik elő továbbra is szinkronban maradnak a temetéssel azáltal, hogy a harangozás révén követik a halott útját: világi-pogány-keresztény rítusok összekapcsolásával átéli a sírbaeresztés pillanatát: elfogyasztják a csontokról leszedett húst, pálinkát töltenek és elimádkozzák a Hiszekegyet.

BEAVATÓ, BEÉPÍTŐ RÍTUSOK

Az eltávolító rítusok rendszerezése, elemzése, és megfigyeléseim mérlegelése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a szentdomokosiak képzetében a koporsónak sírgödörbe való eresztésével a halott átlépte a földi élet-túlvilági élet „kapuját”, „küszöbét”. Ettől a pillanattól kezdődően számítom a beépítő rítusok kezdetét. A szakirodalomban használatos szinonimá párból a temetés szokásrendszeréhez a *beépítő rítusok* elnevezést illőbbnek tartom, mint a társadalmi mozgásokat is érzékeltető *beavató* terminológiát, így a továbbiakban azt használom.

Ha az utazás fogalomkörében gondolkodunk akkor, tovább már nem beszélhetünk eltávolításról. Megváltozik az igeidő is: az *egyén* már csak *volt*; nem szenvedő, vagy hirtelen elhunyt, nem kihülő és kihült test, melyet mozgatni, öltöztetni, készíteni stb. kell, hanem olyasvalaki, aki elmúlt életében ezt vagy azt cselekedte. A közösség tudatába már kezd beépülni, ahogy Kunt Ernő találóan mondja „emlékének ápolásával.”⁸⁸

Úgy vélem, hogy az emléképolás lelki folyamata, és ezzel egyidőben a beépítés a halotti torral indul el, amit Szentdomokoson *alamizsnának* neveznek, és formálisan lezárul a gyász befejeztével.

Szemléletem vitatható, csak hogy itt is észre kell venni, mint az előző szakaszok folyamatában, a hajlékony átmenetelt.

A korábbi állapothoz viszonyítva valóban új helyzet alakult ki: végérvényesen hiányzik egy családtag, akit a hagyomány kényszerítő parancsa szerint is a legnagyobb gondossággal elkészítettek az útra, elmúlását megsiratták, de akitől, új állapota miatt, meg is akartak és meg is kellett válni. És az úrt még nem érzi teljességében a család. A temetőből visszajövet a gyászoló közönség toros asztalhoz ül. A szigorú viselkedésre, magatartásra figyelmeztető rítusok fokozatos visszaszorulása, az étkek és italok elfogyasztása már mindenkiben oldja a hangulatot. Már „szép temetés”-ről beszélnek, megelégedéssel nyugtázzák, hogy sikerült mindent megtenni és elvégezni az elhunytért. Még a nagy kiadások is enyhülnek azzal, hogy „megérdemelte”, „kiérdemelte”.

Az alamizsna

Ki és mikor hívja a torozókat? Kiket hív meg? Kinek kötelező elmenni az alamizsnára?

„Erre, aki búcsúztatót mond a temetőbe, meghív mindenkit. Mondja, hogy mindenkit szívesen látnak a gyászolók egy kevés alamizsna elhasználására. Így mondja. Nem azt mondja, hogy mindenkit szívesen látunk a torba, hanem azt, hogy mindenkit szívesen látnak, aki nem sajnálta a fáradságát eljöni, s a mi halottunkot elkísérni...” (32).

„Nem torba hívják az embereket, hanem alamizsnára: »Ne sajnálják a fáradságukat egy szerény alamizsnának az elhasználására«” (17).

„Mikor lássák, hogy a nép má szállingózik a temetőből ki, a férfiak elállják az utakat (*ti. az utcaelőket*), minden útszakaszon irányítsák, hogy ne haza menjen, hanem alamizsnálkodásra” (36).

„A temetőbe meghívják mindenkit. Aki akar visszajön. Csak a komáknak, rokonoknak, szomszédoknak kötelező, hogy vissza kell jöjjenek a halottas házhoz. Az hívja, aki elbúcsúztassa a halottat a temetőben: »A hátramaradott (*sic*) özvegy s hozzátartozói énáltalam szívesen lássa egy kevés alamizsnának az elfogyasztására, amit most, a temetés után szolgálnak fel.« Ezen kívül elállják az utakat, meg vannak bízva a férfiak, megkérik az embereket, hogy jöjjenek vissza, hogy ne maradjon meg az étel: irányítsák őket a ház felé.” (34).

„Az a meghívás mindenkinek szól. De nem szokott mindenki elmenni. Pedig kiállnak az utcasarokra, ahol tudják, hogy térnek el a népek. Megkérik szépen, hogy fáradjanak el a halottas házhoz. De ez a módtól is függ. Met egy szegényebb család nem tud úgy elkészülni, akkor má nem állnak ki az utcasarkára. Csak a temetőbe szépen megköszönik, s úgy mondja, hogy a gyászoló család nevébe megkérünk mindenkit, hogy legyenek szívesek, a fáradságot ne sajnálják egy szerény alamizsna elhasználására a családi házhoz. Ezzel aztán aki akar jő, s a többi pedig hazamegy” (17).

„Régen úgy volt, hogy a temetésre elmentek, s annak fele elment a torba es. Úgy az utcasarkokot elállták, s ott hívták az embereket. Most?... menyen a nép. Mindenki. Nem kell hívni, mint ezelőtt, hogy ne, gyere s gyere, a sok étel meg van főzve! Most mindenki menyen. Ezért minél többet főznek, hogy nehogy szegyenbe maradjanak” (25).

„A torra, ha úgy van elkészülve, az egész közönséget meghívják. S ha nem, elállják az utcasarkokot, közelebb a házhoz, s úgy, ahogy érzik, hogy ennyi személyt el tudnak látni, annyit tömörítnek oda” (28).

Aki anyagilag nem bírja előkészíteni az alamizsnát, az hogyan jár el?

„Kisebb méretbe, de mindenki csinál. Most, az utóbbi időben csinálták, hogy amikor jöttek bé a temetőből, akkor kenyérral és pálinkával kínálgodtak. S akkor házhoz nem hívják” (34).

„Aki tort nem csinál, annál bent, a temető kapunál minden egyes résztvevőnek töltek a pálinkát decis pohárba, s adják a kenyeret s a kalácsot, úgy, mint városon. Ezt a szegényebb házak csinálják, hol nem jut, hogy húst vegyenek” (1).

„A halottat elbúcsúztassák, s az alamizsnára hívást elhallgassák” (15).

• Hol kerül sor az alamizsnára? Az ültetésnek vannak-e szabályai? Terítetek-e a halottnak?

„Az udvaron terítnek télen, nyáron. Egy-kettőre hordja bé *(ti. az ételt)*, s avval menyen tovább” (25).

„Főleg a rokonságot bent szokták leültetni. A komákat, a családtagokból az idegeneket *(ti. a más helységben élőket)*. S a falubelieket, ha az idő olyan, kint, hosszú asztaloknál. Ha rossz az idő, akkor bent, amennyi befér, s a többit marasztalják, hogy az elsők egyék meg, vagy a szomszédba kérnek helyet teríteni” (17).

„A szomszédoknál is terítnek, ha vannak”(36).

„Külön a nőket, s a fiatalokat esment külön” (28).

„A halottnak se nem terítnek se meg nem hagyják a helyit.” (32).

„Az asztalnál a halottnak nem hagynak fel helyet. Bé kell ülni végig *(ti. minden helyet el kell foglalni)*, nem szabad rés legyen az asztal egy részén sem. Így tartásuk, hogy nem szabad. De hogy miért, nem tudom. Mikor vége van az ivásnak *(ti. elfogyasztották az illő mennyiséget)*, gyorsan szedik le a poharakot, s futnak el vele. Nem szabad ott maradjon pohár s pálinka.” (36).

• Kik irányítják az asztalhoz ülést?

„Azok a férfiak, akik idehaza maradnak: két, három férfi. S akkor válogatnak a férfi rokonságból, szomszédokból tötögetőket: akik tötögetik a pálinkát az asztaloknál.” (34).

• Hány személyt ültetnek le egyszerre?

„Amikor az uramot temettük, 500 személy volt leültetve. Nekem 22.700 lejbe állott a temetés *(1986-ban.)* Ez a nagy udvar asztalokkal végig volt; 250 személy egyszerre le tudott ülni.” (34).

Hogyan becsülik fel, hány embernek kell teríteni?

„Úgy szokták, hogy amikor indul el a menet, két ember oda áll a kapuhoz, s megszámlálják, hány sor van, s négyvel beszorozzák, met általában négyes sorba mennek, s akkor tudják, hogy körülbelől ebből ennyi visszajő, s innét saccolják, hogy hogy terítsenek.” (34).

Miért adják az alamizsnát?

„A halottért. Hát életibe annyit dolgozott, annyit küzdött, ennyi jár neki. Végtisztességből, végkielégítésből!” (28).

„Elbírálják, hogy kinek milyen baráti köre volt, milyen ember volt, hogy szeretett ember volt... Az alamizsnára egyik elmenyen csodanézni, a másik elmenyen lelki gyötrődésképpen, kegyelet leróvásképpen, vagy kötelességből. Van, akinek sokan felvonulnak, van, akinek kevesebben. Inkább a szegényeknek, nincs akkora baráti körök, nincs akkora lehetőségik” (15).

„Az alamizsnát az Úrjézus hagyta hátra, hogy »Adjatok alamizsnát! S amikor alamizsnát adtok, a bal kezetek ne tudja, hogy mit cselekszik a jobb. Met csak akkor alamizsna.« Vagyis, aki elmegy a temetésre jó szívvel elásák: ez az utolsó végtisztesség a halottnak... a végtisztességet adja meg a család. Akik elmennek, azokat így megvendégelik” (29).

„A papok szörnyen tiltsák, s nem tudják kiirtani. Még a szegények es, tanár úr, ha nem tud mást, a temetőbe kenyeret s pálinkát ad. Lent a temető kapuba, kosarakba a kenyér felvágva, s mindenkinek tötnek egy féldeci pálinkát. Azt mondja mindenki, megérdemli! Eleget dolgozott életibe. Megérdemli!” (32).

„V valamelyik fejedelem hagyta meg: Szent és üdvösséges a halottakért imádkozni s alamizsnát adni. Met a lélek él. Ha azt nem látta vóna helyesnek, nem es mondta vóna el: »Imádkozzatok, s alamizsnát adjatok a halottakért!« Az imakönyvbe es benne van: »Imádkozzatok, s alamizsnát adjatok!« De van úgy es, hogy a halott kér: neve napja, évfordulója jö-e? Igen! Na, megjelenik olyannak, akitől ő vár. A lélek várja az alamizsnát” (38).

„Kurkó Emre bácsinak a vejit – megyebíró volt – az esperesúr reavette, hogy ne csináljanak alamizsnát Emre bácsinak. S aztán úgy fel volt háborodva mindenki, s úgy szégyellték ök es, hogy ment fel a sok nép, s a kapu bé vót téve. Elég a héza, hogy úgy két hét múlva, hogy eltemették, a halott testvérinek a lánya hát lássa álmába. S mondta nekem, »Nezd meg te, az éjjel Emre bámot láttam, s azt mondta: Adjál Zsuzsa bár egy szelet kenyeret, met olyan éhes vagyok.« Akkor aztán felzúdult az egész rokonság, hogy épp a veje kellett a legelső legyen, megyebíró létire, aki kivette az alamizsnát! De többet senki utánik nem ment (ti. nem követte példájukat). Nagyon

ügyes, korrekt felesége vót, nem tudom hány évre rea felakasztotta magát... a fia elbujdosott... Aztán senki se utánozta.”

Miért sértette az embereket, hogy a kapuk be voltak csukva?

„Azért, mert az azt jelenti, hogy ne menjen bé senki a házhoz alamizsnáért. Mikor a halottat kikísérik a temetőbe, nyitva hagyják mind a két kaput, hogy a nép jöjjön vissza. Mikor bégyültek alamizsnára, akkor béteszik a kapukot. S itt má jóelőre bétették. Na, ezért! Bálint Lajos érsek úr es annyira harcolt a torért (*ti. a tor miatt, ellene*), hogy jaj... jaj, de aztán nem érte el, csak ezt az egyet, Emre bácsival. Rea kellett hagyja a népre, hogy csinálja. De én azt mondom, mikor a nép nem bírja a drágaságot, elhagyja. Negyvenhat-, negyvenhétbe se torozott senki, pedig akkor is haltak meg” (31).

Kik készítik elő az alamizsnát?

„Idehaza maradnak a szomszédokból egy páran: a szakácsné, aki rendezi, főzi az ételeket, három-négy férfi, akik az italt rendezik, kenyeret vágnak, ezt-azt elrendeznek, az asztalokat kirakják, aztán még asszonyok... szóval, 10-12-en itthon maradnak” (34).

„Többen segédkeznek. Egyre bizzák az italt, az adja ki, mások felrakják az asztalra, a másik irányítsa a bétülést, a másik kenyeret szel s kirakják az asztalra” (30).

„Legalább hat nőszemély marad a háznál” (24).

Milyen ételeket főznek az alamizsnára? Tulajdonképpen mit adnak alamizsnaként?

„Főznek. Johokot vágnak, ugye; vagy ha húst kapnak, abból főznek. Három-négy 50 literes fazek levést, s mindenkinek béteszik leveses tálokbán, s mindenki előtt ott van a tányér, kalán, s arra kenyér – vagy egész, vagy fél. S ő a tányért felborítsa (*ti. felfelé fordítja*), s magának teszen, amennyit akar. A kenyér meg van vágva: két szelet a végiből, s azt letöri, s avval eszi meg a levést. Ami megmarad, kenyér, elviszi mint alamizsna. Még ha ott hagyja es, má szólnak utána, hogy tessék elvinni a kenyeret. Az alamizsnát, ugye, el kell vinni. Ennek a kicsi bóti kenyernek a felit adják most” (28).

„Becsínált levést főzünk. Ez általános. Most krumplit is teszünk, régen csak zöldséget tettünk s a húst, rántás és tojás eresztéssel. Amikor lehetett vágni, borjút vágtak, növendéket, most, az utóbbi időbe juhot” (34).

„Ajándékba – ahogy bé tudják szerezni –, adnak mindenkinek egy fél kenyeret s egy pohár pálinkát. Ha főznek, akkor jár három tötélék s egy kanál káposzta (*ti. vágott*); ha pedig levesételt főznek, akkor mindenki annyit

tesz, amennyit akar. A káposztát kiporciózzák. De azt inkább a végvacso-
rára adják. Torra inkább levest főznek, met az ugye kiadós” (17).

„Mindenkinek adnak alamizsnát: kenyeret vagy kalácsot. Ez bé van téve
a tányérokra. Ez a porció alamizsnából, s abból annyit tör vagy szel, ameny-
nyit megeszik, s a többit viszi haza. Töltnek még pálinkát es” (25).

„Az alamizsna? Az három pohár pálinka: Atya, Fiú, Szentlélek. Ha ala-
mizsnát akar adni valaki valakinek, három pohár pálinkát töltsön. Azt el se
tudja használni mindenki. Aki nem használja el, az az ő dolga, de megkénál-
ják. Ezt így tanultam” (29).

„Mindenki kap egy adag kenyeret, s ebből vágnak 2-3 szeletet, amit ott
megesznek. Ezt így készítik elé. S a többit hazaviszi. A kitöltött italt, pálin-
kát, mindenki meg kell igya, utána összeszedik a poharakat, mert a végivel
imádkoznak, s akkor italos pohár ne legyen az asztalon. Úgy mondják, hogy
az ital s az imádság – ez a kettő nem egy helyre való. Ugye, az elején is
imádkoznak, akkor van az alamizsna osztás, s utána újból keresztet vetnek, s
úgy végzik el az alamizsnáér az imádságot” (34).

„Ha a kenyér 50 dekás, egészébe egyet kap mindenki. A mostani két ki-
lóst elvágják négybe. De amit nem esznek meg, elviszik. Ezt így kell. Az
alamizsna abba es változik, hogy kinek mekkora módja van, s attól es, hogy
a halott olyan, hogy a hozzatarozójának nincsen olyan lelki fájdalma utána.
Na, az nem fektet bé akkora kötést. Amelyiknek fáj, az befekteti az utolsó
lejt es. Tehát nemcsak a gazdagság hordozza, hanem a fájdalom” (15).

„Adnak levest, egy nagy szelet kenyeret, s három pohár pálinkát. S azt el
kell használni, s mehetsz haza. Most úgy kezdték, met nehéz a húst
bészerezni, én is úgy mondtam Ignácnak, ha én pusztulok meg hamarébb,
pálinkához juss s kenyerhez. A temető kapuba viszed ki szekervel, állíts oda
embereket, s ahogy jő a nép, ojszák a kenyeret s a pálinkát. Semmit többet.
Mit ölod magadot!?” (36).

Hogyan kezdődik el és hogyan fejeződik be az alamizsna?

„Leültetik a népet. Mikor az asztal bétöt, akkor vannak fehérnépekbe,
aki szépen tud imádkoztatni, az feláll, keresztet vettet, imádkozik odatartozó
imádságot, s evvel megkezdődik az evés. Addig pálinkát se nem tötnek, se
senki a kenyerhez héza nem nyúl, amíg nem imádkoznak. Mikor az imád-
ságnak vége van, s keresztet vetnek, akkor kezdik tötteni a pálinkát, s min-
denki tör a kenyerből. Mindenki ülve van, s aki imádkoztat, az feláll, hogy
hallja az egész. Az alamizsna végivel es imádkoznak, mikor mindenki evett:
Miatyánk, Hiszekegy... s megköszönik az élő családnak a költségét, hogy az
Isten rendeljen mást helyette” (28).

„Imádkoznak előtte es s utána es. Előtte egy Miatyánk s Üdvözlégys s Asztali áldás:

Mindeneknek szemei, Te benned bízunk Uram, Istenünk. Áldd meg nekünk ételünköt, italunkat. Betöltesz mindent áldásiddal. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, ámen. És evvel kezdenek enni. Az imádságba beléfoglalják, hogy Adj Uram örök nyugodalmat neki. Amikor mennek el, a háziaknak így köszönik meg: Isten fizesse, az Isten virágojztassa meg a hótak előtt. Adjon a hótaknak örök nyugodalmat, s szabadulást a szenvedő helyről. Egyszerre állnak fel az asztal mellől” (26).

„Akkor, amikor kezdenének enni, akkor így imádkoznak: Asztali áldás: Mindeneknek szemei, Te benned bízunk Úristen. Te adsz nekünk eledelt alkalmas időben és felnyitod a Te szent szemedet és betöltesz minden élőt áldásoddal. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, ámen. Alamizsna után pedig azt mondják: Jóságodért volt terítve számunkra ez asztal, jóságodért, édes Jézus áld szívünk, s magasztal. Evvel indulnak haza, s köszönik a siralmasoknak: »A Jóisten a halottnak adjon örök nyugodalmat, s magoknak pedig adjon győzedelmet a további munkára s a bánatra.«” (12).

„Feláll a vezető, s monja: Imádkojzunk elhunyt halottunkért, István testvérünkért; veti a keresztet, s akkor mondjuk a Miatyánkot, Üdvözlégys, Hiszekegyet, s akkor Jöjj el Jézus, légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk. Étkezés után újra elmondjuk ezeket, amikor hozzátoldjuk, hogy ...áldott legyen a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki könyörüljön István testvérünkön... S akkor ahány elhunyt van annak a családnak, még annyi Miatyánkot s Üdvözlégys. Hogy részesüljenek azok is az imából s az alamizsnából. Az evés vége felé körbe nézek, amikor látom, hogy mindenki béfejezte, kezdem az imádkozást. Mikor mindennek vége, akkor énekeljük, hogy:

*Engedj Uram, örök nyugodalmat neki,
Az örök világosság fényeskedjék neki,
S a tisztító tűzbe s égető lángjára
Follyon le a Jézus piros vére árja.
Édes üdvözítőm egész életedért,
Keresztfán kiömlött minden csepp véredért
Légy irgalmas neki az iszonyú kínba,
Kik a földi bűnért égnek túzlángokba.
Kér minket a megholt esszekulcsolt kézzel,*

*Hogy segítsük rajta könyörgéseinkkel.
Mondjuk hát, adj Uram nyugodalmat neki,
Örök világosság fényeskedjék neki.*

S erre mindenki áll fel az asztaltól, s menyen el. Megköszönik az alamizsnát” (17).

„Meg van terítve, de a kenyeret leülés után osztják ki. Akkor feláll egy asszony, s elvégzi az Úrangyalát, met déli időre kerül az alamizsna” (34).

1992. július 18-án, Vízi András temetésén Nagy Lajosné Ferenc Rozália vezette az alamizsna előtti és utáni imádkozást. A hangfelvétel a tudta nélkül készült. Amikor úgy vélte, hogy mindenki leült, felállott, körülnézett, néhány másodpercre rá mindenki elhallgatott, ő pedig így kezdte:

„Az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, ámen. Szent és üdvösséges gondolat a halottakért imádkozni, hogy az ök bűneiktől feloldoztassanak. Adj Uram örök nyugodalmat András testvérünknek, akit elkísértünk az örökös nyugvóhelyre, s az örök világosság fényeskedjék neki. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott legyen a te méhednek gyümölcse Jézus, aki adjon András testvérünknek az örökös nyugvó helyen (az eltemetett helyen), örök nyugodalmat, és boldog feltámadást az örök életre... Asszonyunk Szűz Mária... Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott a Te méhednek gyümölcse Jézus, ki könyörüljön Árpád szolgáján, s a családhoz tartozó közeli és távoli rokonokon... Asszonyunk Szűz Mária... Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki könyörüljön az elfelejtett lelkeken, akik a családhoz tartoznak... Asszonyunk, Szűz Mária... Adj Uram örök nyugodalmat a meghalt híveknek, és az örök világosság fényeskedjék nekik. Nyugodjanak békességbe. Könyörögjünk, minden híveknek teremtő és megváltó Istene, a te elhalt szolgálid lelkének minden vétkét kegyelmesen bocsásd meg, hogy amely irgalmasságot mindenhol kívánnak, azt a mi könyörgéseink által elnyerhessék, aki élsz és uralkodol, ámen. Uram, hallgasd meg a mi könyörgésünköt ,és a mi kiáltásaink jussanak elődbe. András lelke, akit elkísértünk az örökös nyugvó helyre, s minden idetartozó lelkek Isten szent irgalmasságából békességbe nyugodjanak, ámen. Asztali áldás! Mindeneknek szemei, tebenned bízunk Úristen. Te adsz nekünk eledelt alkalmas időbe, felnyitod a Te szent szemeidet és betöltesz minden élőt áldásoddal. Dicsőség az Atyának, a Fiúnak, és a Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, áment.”

Az alamizsna felszolgálásában segítők, akik készenlétben állnak, behozták a tálakat, töltötték a poharakba, amit egyszerre felemeltek, és az elhunyt

nevét említve nyugodalmat kívántak neki, nem koccintottak, megitták és enni kezdtek.

Nagy Lajosné Ferenc Rozália, amikor úgy látta, hogy mindenki elfogyasztotta a kirakott étkeket, újra felállt, körülnézett, bevárta a teljes csendet, majd így szólt:

„Imádkozunk az alamizsnáért! Fizess meg Uram, minden velünk jövőnek, a Te szent nevedért az örök élettel. Az Atyának, és Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében ámen. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária...és áldott a Te méhednek gyümölcse Jézus, aki virágoztassa meg az alamizsnát Árpád testvérünk előtt, akinek itt a hitvestársa és családja felajánlotta... Asszonyunk ... Könyörülj rajta Uram, könyörülj! Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus, aki részeltesse az alamizsnából András szolgáját, s minden idetartozó szülők lelkeit... Asszonyunk... Adj uram örök nyugodalmat neki, és az örök világosság fényeskedjék neki. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus, aki részeltesse az imából és alamizsnából a közeli és távoli rokonokat s mindazon lelkeket, akik a családhoz tartoznak, s el vannak felejtve... Asszonyunk... Adj Uram örök nyugodalmat a meghalt híveknek, és az örök világosság fényeskedjék nekik. Nyugodjanak békességbe, Mária szent nevébe. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária ... és áldott legyen a Te méhednek gyümölcse, Jézus, ki jöjjön segítségére ennek az özvegy édesanyának, a gyermekeivel együtt; adjon nekik egyetértést, szeretetet, s rendeljen mást a kötések helyett... Asszonyunk Szüz Mária... Uram hallgasd meg a mi könyörgésünköt, és a mi kiáltásaink jussanak elődbe. Ezen elhunyt András és Árpád elhunyt testvérünk lelke, s minden idetartozó lelke Isten szent irgalmasságából békességbe nyugodjanak, ámen. Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, ámen.”

Néhány másodpercnyi hatásszünet után énekelni kezdi az Engedj Uram örök nyugodalmat neki...kezdetű, Kedves Félixnéől már megismert éneket, majd:

„Engedje a Jóisten s fogadja kedvesen az imánkat az ő és minden hívek lelkeiért. Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, ámen.”

A halott neve András. Az imában Árpád nevét is hallottam befoglalni. Ez tévedés volt?

„Nem. Az asszonynak az első ura Árpád, s érte is kell imádkozni. Kötelesség. Mert az ő első férje Árpád volt, s azért kell imádkozni mindig. Ezt az Úristen azért hagyta, hogy meg kell emlékezni rea is. .. S a magtalanokról,

ugye, senki nem emlékezik meg, ha ilyenkor nem... Kötelességünk imádkozni értük is. Névileg nem lehet külön mindenkiről megemlékezni, met akkor igen hosszúra kinyúlik, bár sokan lettek volna itt, akikről... Szóval, amikor én felállok imádkozni, annak a családnak az összes halottai elfutnak a szemem előtt, s a szívem előtt. Ha még nem is akarom mondani, vagy nem jut eszembe, úgy valaki súgja nekem, hogy ezért es kell imádkozni, s ezért es... Én, amikor elmenyek egy házhoz imádkozni, má ismerem a családot visszamenőleg: az egész családfáját, me végiggondolom. De amúgy három Miatyánkba s három Üdvözlégybe beléfoglaljuk az összes halottakat. Elsősorba azért kell imádkozni, aki a halott, azt kell felemlíteni, annak a nevét. Azután, ha egy édesanya halt meg, s már a hitestársa meg van halva, akkor az ő hitestársát, vagy fordítva. Így jönnek egymásután, így ez az öntudat kell legyen az emberben. S azután a többi rokonokat. Mind a két részről való szülőkről örökké meg szoktam emlékezni. Sokan szeretnék, hogy mindenkit hangsúlyozzunk ki, de nem adatik idő rea, s akkor mondom, hogy az innet való lelkekért, mert azok es a családtól várnak imádságot, s alamizsnát, s szabadulást... Tehát ők es kell részesüljenek az alamizsnából. Ennek az asszonynak élnek a szülei, de Árpádnak meg vannak halva. Azok a rokonok ettől a családtól várnak imádságot, alamizsnát s szabadulást, ha má Árpád meghalt...” (29).

„Az alamizsnáért való imádkozást se csinálják máshol, csak nálunk s Szenttamáson (*szomszéd falu*). Esznek, s isznak, s ugye, mennek hazafelé. Pedig ha valamit adnak, azért imádkozni kell, s azt meg kell köszönni. Vótam én Jenőfalába temetésre (*a harmadik falu, Domokostól délre*). S hát uram, ahogy megették az ételt, míg tötik a pálinkát, jó nyugton vannak, s aztán kelnek fel, s mennek el. S mondom, álljanak csak meg, bácsik! Ne haragudjanak, mondom, de az alamizsnáért imádkozni kell! Jóllaktunk, ettünk, ittunk hát itt akkora darab kenyeret adtak, hogy azért külön imádkozni kell! s akkor menyünk el?! Úgy megálltak az emberek, mint a fa. Vettem a keresztet, imádkoztattam, s mind, akik hátul vótak es, még a szájukat es eltátozták, s úgy hallgattak. S aszongyák, »ez igen, ez az asszony jól kitett. Ilyent itt nálunk nem tudnak.« Na, de megvárták, s imádkoztak; de ha nem mondom, csak kelünk fel, s menyünk. Éppen most vót az évfordulás miséje a bátyámnak, Brassóba. A temetésen imádkoztak szépen nem mondom, de utána nem híttak a templomba imádkozni! Híttak a vendéglőbe, met ott vót az alamizsna. Hosszú-hosszú asztal vót, mind körülültük, s na, mondja az egyik közülünk: imádkojzunk! Imádkozunk es! mondom. Nem törődünk, hogy itt milyen világ van, vagy hogy szokták-e városon vagy nem szokták.

Mű imádkozunk. Mű tudjuk, hogy mit kell, s mű elvégezzük. Sokan vótunk Domokosról. Vettem a keresztet, s imádkoztunk” (1).

Mennyi ideig tart az alamizna?

„Kilenckor kezdődik a temetés, délre kerülünk a házhoz vissza. A tor egy jó félóránál többet nem tart. Felállnak, eltakarítsák, s újra terítik a következőknek. Azok is épp úgy imádkoznak.” (17).

„Béülnek, imádkoznak, esznek, imádkoznak, s mennek haza. Akik nem tudnak béülni az első rendbe, újra terítnek nekük” (15).

„Összesen körülbelül két órába telik. Attól függ, hányszor kell béüljenek. Ha csak egy rendbe, háromnegyed óra alatt véget ér” (34).

Ki állja a temetési költségeket és az alamiznát?

„Van ahol több testvér van, s hozzájárulnak közösen; s van ahol kimondottan a háziak állják. Mű heten vótunk testvérek, s mind pótoztunk 200-200 lejeket, s a végvacsorához es (1989 előtt). Egy temetés itt most, például a Zitáé (1991) 90.000 lejbe kerül. A temetkezési költségeket, ahol megegyeznek testvériesen, közösen állják, s ahol nem, az állja, amelyik a háznál van, amelyik örökli az őst” (1).

„Mostanság (1992) 60-70.000 lej egy temetés. A tor a legdrágább. Há tessék elképzelni, mennyi ember vót ott most es, hol vótunk. Majdnem mindenki visszamenyen a házhoz. Ha csak egy tányér levest adsz, akkor es sokat kell főzni, hogy mindenkinek adjál. A megmaradt ételt, elojszak a szomszédoknak, s a rokonság között. Küldnek a betegeknek” (30).

„Most (1994. április) 300.000 lejen es fejjel kerül a tor; 200.000 lejbe kerül ha van a háznál juh, levágni való tinó” (29,31).

Az alamizna - tor - alkalmával szoktak-e beszédet mondani a halotról?

„Nem. Csak ritkán. Ki hogy érzi, s amelyiknek jó szótehetsége van. Itt nálunk, amikor édesanyám meghalt, nyugodjék, mikor má végezték vóna el az étkezést, mindenki letette vót a kalánt, akkor a tornácra kiálltam, s szépen ezt mondtam: Istenfizessével mindenkinek megköszönöm, hogy az én jó édesanyámat kívánták elkísérni az örökös utossó útjára. Az Isten fizesse meg mindenkinek a jó szándékát, s a jó szüvességit, s a Jóisten segítjen meg mindenkit. Ennyit mondtam” (32).

Milyen a fiatal halott alamizsnája - tora ? A keresztszülők hozzájárulnak-e a költségekhez?

„Nem különbözik. De régebb, amikor leány vagy legény halott volt, a nekik fogadott rézbanda visszajött a torba, s utána, mintha egy lakodalom lett volna, elmentek a negyedik-ötödik házhoz, ott helyet kértek, s a fiataloknak csináltak egy rövid táncmulatságot. Két-három párat muzsikáltak, s ott táncoltak a fiatalok, mintha egy lakodalom lett volna, annak a fiatalnak, aki meghalt. Most ez nincs, pedig ez neki kijár. 1964-be volt meghalva itt fent egy legény, az erdővágóba egy fa ütte meg, hazahozták, s itt nálunk az udvaron táncoltak. Bodó Albertnek hívták. Azóta nem emlékszek, hogy ilyent csináltak volna. Mindenki a torba ett, a rezesbanda es, s akkor ide lejötték, itt volt megkérve. Mi a tizedik ház voltunk. Csárdást is s mindent táncoltak. Ez eltartott körülbelül egy fél órát, háromnegyedet... Meghívták a fiatalokat, egy férfi mondta, hogy »Itt a Szabó Jánosék udvarán lesz a lakodalma az elhunynak, táncmulatság az ő tiszteletére, s a fiatalokat hívjuk, hogy jöjjenek oda!« lehet, hogy azt mondta, hogy »a lakodalom helyetti tánc...«, nem emlékszem” (34).

„Égi menyasszony, vagy égi vőlegény - így nevezték őket. Azért tartották ezt a mulatságot, hogy nekik kijár. Ezt csak az emberek mondják így, a szertartásban így nem emlegetik” (34).

„Fiatal halott temetésire mennek el a legtöbben. Csoda-látni. Az alamizsna után a fiataloknak régebb csináltak táncot. De nem a házba csinálták, hanem a szomszédba, közelbe, egy csűrbe vagy egy üres lakásba. Délután két-három óra hosszat. Olyan csendes nótákat, keringőket húztak. Annak a tiszteletire, hogy fiatal volt, hogy vőlegény volt, hogy menyasszony volt” (15).

„Ha fiatal a halott, a bérmakeresztapa nagy zenekart fogad, amelyik kíséri a temetőbe, vagy pedig fogad egy zenészt, s a fiatalok a tor után egyet táncolnak. A szomszédba táncolnak, nem a halottas háznál! Az udvarba kint. Télen a csűrbe, vagy csak az udvaron. Volt úgy biza, hogy délelőtt eltemettük, s egész estig táncoltak. Már rég rezesbandát fogadnak. Ugye evvel fejezi bé a fiatalságát. A hozzátartozók nem táncolnak, csak a faluból az idegenek (*ti. nem rokonok*). Rendesen csárdást, s keringőt járnak. Aztán közbe hallgató nótákat húznak el, hogy ... Új sír van a temetőbe. Ezt együtt énekelik, mikor vége van.” (30).

„A násznagy ajándékot ad pénzbe, úgy 500 lejt; megfizeti a szentmisét, amit végeznek a halottért, ha leány, akkor megveszi a menyasszonyi fátylat, s ruhát. A zenészeket es a násznagy fizeti” (34).

„A násznagy pálinkát vesz, húst, lisztet ad. Itt például egy kicsi leánka halt meg, s a keresztszülők megvették a koporsót. S itt, ezeknek az ikreknek,

akiket megöltek ott Szeredába, a keresztszülők állották az egyiknek a koporsóját, a menyasszonyi ruhát, a dúrt s mindent” (15).

„A menyasszony, vőlegény torára a násznagy viszen 10 liter pálinkát, s pénzzel es hozzájárul a temetéshez. Azét, met ha kellene menni a lakadalmára, akkor es kellene adjon.” (1).

„A torhoz, ha fiatal halott van, a keresztanya s keresztapja hézajárul rendesen” (26).

A gyász

A gyász „a közösségi követelményektől hagyományosan függő magatartási forma... A legszembetűnőbb megnyilvánulása máig is a viseletben van, mely ma általában fekete színű.”⁸⁹

A MNL két lényeges vonását rögzíti a gyásznak: magatartás és viselet. Mind a kettő azonban a gyász formai vetületére utal, és kevésbé annak tartalmi jelentésére. Úgy vélem, az EMSzT szövegidezétei ez utóbbit is megvilágítják: a gyász nemcsak külsőségi megjelenítése a közösség valamelyik tagja elmúlásának, hanem egy érzésegüttet is jelent. Szinonímája a szomorúság, és ez egyben lényege is. „Fijú, kiben vetettem vala minden világi reménységemet... nagy és életem fogytáig tartó keserűségemre elvétellett, oda lett és örökös gyászt hagyott Házamban” - olvasható az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárbán.⁹⁰

Azért tarom fontosnak a fogalom mindkét vonatkozását összefüggésbe hozni, mert a beavatás egyéni és közösségi megélése és számontartása, az egésznek a teljes lelki és tárgyi evolúciója csak így mérhető le, és így is méri le. A gyász, mint látni fogjuk, a közösségi normák rendszerében számtalan pozitív és negatív formában jelentkezik. Tehát lényegesen több, mint külsőség, bár megnyilvánulása a közösség szemében döntő kritérium.

A gyász csíkszentdomokosi megnyilvánulási formáiban kétirányú hatás tapintható ki: egyrészt a halott iránti tisztelet kifejezése, másrészt a hozzátartozók önmegnyugtatója, akik számára a halott-tisztelet illő és kötelező. Ez utóbbi egyben mind az elhunyttal, mind a közösséggel szembeni erkölcsi elszámolás függvénye is.

Mikortól kezdődik a gyász? Milyen formában? Kik kezdik a gyászt?

„Attól a pillanattól, ahogy meghal. Ötöznek át rögtön az asszonyok. Abba a helybe a fekete fejkendőket kötik fel, s teszik le a tarka vagy fehér ruhát. Tiszta feketébe kezdnek járkálni. A férfiak csak a rendes öltözetbe ma-

radnak, de szalagot tesz a mejire vagy karjára. A temetés napján feketébe vagy barnába öltöznek. A lejánkák fekete fejkendőbe járkálnak, s a fiúgyermeknek szalagot tesznek a karjára” (32).

„A hozzátartozók gyászruhát vesznek, de azonnal. A rokonságba a nők, attól a perctől fekete kendőt kötnek. A szomszédságba es. Mü, férfiak, nincs mibe másba öltözzünk. Így maradunk, ahogy vagyunk tesznek a bal karra egy fekete szalagot. A család többi tagjának is” (28).

„Az első perctől. Ahogy megtudta, hogy lehunyta a szemit a halott, attól a perctől. Például, jöttünk a papilakról haza a leányommal, s jött a híre, hogy a vejem lehunyta a szemit. S akkor lekaptam a fejemről a fejkendőmet, me világos kendőbe vót a leányom, s odaadtam neki. Me megszólták vóna, hogy a férje meg van halva, s ő világos kendőbe jár. Nekem, ugye sötét kendőm vót, én mindig abba járok...” (17).

Az öltözeten s viselkedésen kívül még mivel fejezik ki a gyászt?

„Nem es az a fontos, hogy mibe gyászolunk, s meddig. Nem az segít a halotton, hanem az imádság, s az alamizsna... s a szentmise. Ott járhatsz tíz esztendeig gyászba, az nem segít.” (1).

Milyen színben gyászolnak?

„Az asszonyok örökké feketében. Az egész ruhájuk fekete. A férfiak egy kicsi gyászszalagot viselnek a gallérjukon vagy a karjukon. A gyermek ruhája nem változik, nekik tesznek egy kicsi feketét a ruhájukra, a leánykának kötnek kicsi nájlón kendőt, feketét” (36).

„A közeli hozzátartozók egy évig végig feketébe” (34).

„Kinek milyen van: az idősebb bácsik hordják a fehér harisnyát, fekete kabátot, úgy gyászolnak.” (16).

Kik gyászolják még a halottat a családtagokon kívül?

„Például, a szomszédok is meggyászoljuk egyik a más. Harminc nap fekete kendőt kötünk. Avval gyászoljuk. Az körülbelül tíz házat jelent. Erre vagyunk szokva: egyik a más házat járjuk, s akkor meg is gyászoljuk egymást. Segítünk egymásnak s egymáson, s akkor a végtisztelettel is tartozunk” (12).

„A tízesbeliek meggyászolják egymást. Attól függ, kit hogy szerettek, addig terjed a tízesben a gyász. Akkor gyászolják a rózsafüzér társulati tagok is, ha a halott társulati tag volt” (1).

„Gyászolnak a komák, keresztgyermek. Inkább az asszonyok gyászolják a komát, komasszonyt. A férfiak nem horgyák a gyászt” (29).

Kinek kötelező gyászolni?

„Élettársnak, gyermeknek, közvetlen testvéreinek. Ezeknek kötelező gyászolni lelkiismeret szerint, ha betartsák. De betartsák általában. Mulatságba se mennek” (1).

Mit nem szabad csinálni a gyászolóknak a gyász ideje alatt? Mi történik azzal aki megszegi a tilalmakat?

„Nem mennek olyan helyre, ahol mulatság van: se lakodalom, se keresztelő, se katonavacsora, se táncmulatság! Nem hallgassák a rádiót. Lezárják. Amelyik hallgassa, arról megmondják, hogy na »Ez jól kitett a szüleiért«. Met, ugye meghallják. Aki megszegi, arról mind rosszat mondanak, s hogy nem helyes, nem tartsa a vallását” (36).

„Nem szabad mulatságba menni; olyan helyre menni, ahol mulatnak vagy énekelnek vagy zenélnek, vagy ehhez hasonló. Onnan mindenünnen távol kell vonuljon. Nem szabad azalatt megházasodni!” (32).

„Minden dolgot végezhet, csak sötét ruhába! Nem mulathat. Egy lakodalomba meghívják... elmehet, de nem mulat. Mondjuk, a férfiak azok énekelnek is. Megfeledkeznek magukról. Ilyenek” (17).

„Nem táncolnak egyáltalán, nem énekelnek; lakadalomba, ha meghívják, kötelességből részt vesznek, de nem mulatnak. A férfi tartsa magát, hogy ne részegedjen le, habár ez nem minden alkalommal sikerül. Van aki énekelni kezd, akkor megjegyzi, hogy »ne, most halt meg az apja, s megrészegedett, s énekel. Megjegyzik. Az apja es észreveszi, hogy a fia megrészegedik, megszólítsa, hogy »Neked az nem talál! Ne csinálj ilyent!« Vagy a feleség az urát, hogy »Neked nem áll jól!«” (34).

„Az asszonynak nem szabad egy-két évet fejkendő nélkül járni. Itt a múlt ősszel haragudtunk meg Bara Terézre. Ki vótunk ülve a kapuba. Az anyját nemrég temette el, s ő hajonfőt ment az úton. Az egyik asszony meg is szólította: »Teréz! Kösd fel a kendőt!« Esztendeig, az biztos, a fejről a kendőt nem szabad letegye *(ti. az asszony)*, csak amíg megmosakodik, addig” (36).

Mennyi időt tart a gyász? Vannak-e fokozatai? Kinek mennyit kell, illik gyászolni?

„Hat hét, hat hónap szigorú gyász vóna, de attól függ, kinek milyen a lelkiismerete, és hogy sajnálja. Régen hat hónap vót a szigorú gyász. Utána es feketebe járt, de egy kicsit mégis másképp viselkedett. Szabadabban” (25).

„Szigorú gyász az az első hónap. Akkor mondassák a harminc napos misét. Addig az asszonyok a szomszédot is meggyászolják” (17).

„Egy évet gyászol a közvetlen hozzátartozó: a férj, feleség, gyermek, testvérek. A szomszéd harminc napig. Például én es még viselem a fekete fejkendőt a szomszédér. Az elhalt társulattagér is szoktuk a fekete fejkendőt viselni egy hónapig. Akkor van a harmincnapos miséje” (15).

„A szülőköt egy évig szoktuk gyászolni. S akkor veszünk színes ruhát magunkra. Addig mind feketébe járunk. Férj, feleség, felnőtt gyermek – egy évet gyászol. A kicsi gyermekeknek nem kötelező az éves gyász” (29).

Blága Julianna adatközlőmnél első alkalommal 1992-ben voltam. Mikor készültem haza, észrevette a galléromon a fekete gyászszalagot. Megkérdezte, kit gyászolok, s mióta. Mondtam, édesapámat, s több mint egy éve. Megütközött rajta, és azt tanácsolta, vegyem le: »Nem jó, nem szerencsés tovább, mint egy évet hordani!«

Második alkalommal számon is kérte: »Le tetszett-e venni a gyászt?« Le, mondom. »Na jó - mondta megnyugvással –, me ha egyszer eltelt az esztendő, nem jó túlgyászolni senkit!« Miért? – kérdeztem. »Nem szerencsés!« – volt a válasz.

„Attól a pillanattól s abba a helybe ötöznek tiszta feketébe, s abba járnak esztendeig. Aki a férjét temeti el, az két esztendőt es gyászol. A legtöbbször a férfiak az esztendőt se bírják ki, má nőszülnek meg. Az asszonynak két évet nem szabad fejkendő nélkül menjen” (36).

„A rokon egy fél évet gyászol. A jó szomszéd a harmincnapos miséig. A családtagok esztendeig „ (35).

„A közvetlen hézartartozója esztendeig s még tovább es ha kell, s a másik pedig egy-kettőre rúgja le a gyászt. Nem törődik, hogy megszólják” (25).

„A szigorú gyász attól függ, hogy ki hogy szerette az elhunytat. Hogy gyászolom? – azt jelenti, hogy értékelem. Azt mondják, »Nem hejába, hogy az erőst szerette a feleségit, met hűségesen kitartotta a gyászt!«” (32).

Volt-e arra eset, hogy valaki egész életében gyászolt?

„Nekem sötét kendőm van, én mindig abba járok. Gyermekkorom óta megkaptam úgy a fekete ruhát, hogy azóta abba járok. Úgy jöttek a halálesestek egymás után. Heten voltunk testvérek, s maradtunk ketten. Külön-külön haltak el; akkor közbe mentek az ő szülei (*ti. a férjéé*), a testvérei, úgylahog egyeb nem volt, csak a fekete ruha, s a fekete ruha. Most má nem es érezném magamot jól másba. Aztán, mikor meghalok, tesznek fehér kendőt, met ugye, a halott asszonynak fehér kendőt kötnek a fejére” (17).

„Én a gyermekeimnek, szomszédoknak, s a tízesbelieknek meghagytam, hogyha hirtelen meghalok, tiszta fekete kendőt kössenek a fejemre, ne fehérret, ahog nálunk szokás. Az életem gyászba telt el: az első uram rokonsá-

gát, a mostaniét, az én szüleimet, ángyókat, bátyákat, mindeniket esztendeig örökké gyászoltam. Utojára azt mondták, leszedik rólam, többet ne gyászoljak” (36).

Ki gyászol jól?

„Aki bétartsa a gyászidőt. Az a rendes” (32).

„Aki nemcsak a fekete kendőt köti fel, hanem imádkozik azért a halottért. Minden imájába beléfoglalja. Rendszerint este szoktunk a halottakért imádkozni. Reggel az élő családjáért. Aki mélyen gyászol, az minden este beléfoglalja az imájába azt, aki meghalt. A másik pedig felköti a kendőt, s menyen. Azt hiszi, hogy ennyi elég. Jól van neki úgy is. Ilyen is van” (1).

„Jól gyászol, aki egy évig gyászolja a hozzátartozóját, vagy a férjít két évig. Arra azt mondják, hogy na, ez igazságos volt” (36).

„Aki elmond legalább egy Miatyánkot s egy Üdvözlégyet, s beléfoglalja a halottnak a lelkét: »A Jóisten adjon örök nyugalmat a férjemnek, szabadítsa a szenvedő helytől...«, s az imádság végén »Adj Uram örök nyugalmat neki, s az örök világosság fényeskedjék neki.« Bár egy ennyit mondana mindenki, s akkor igazából gyászol” (12).

Mit mondanak arról, aki időnap előtt feladja a gyászt?

„Volt olyan, amelyik megházasodott három hónapra. Férfiember. Aszszony es van, amelyik férjhez menyen. De azt aztán lemondják hatalmason az emberek, hogy »E se illik, met ennek a férje nem ezt érdemelte meg. Jól égett a feneke! Nem szégyelli magát, égett a valaga.« A férfieberről azt mondják, hogy »há a se vót aki mosson rea, aki főjzön, egy meleg tűzhelye nem vót.« Akárhonnat ment haza, ugye, met hát a férfi nem otthon töti a házba az életit, hanem kinn dolgozik, vagy ide, vagy oda, valamerre menyen megélhetés után, mikor menyen haza, örökké üres a ház, hideg a ház, semmi melegséget nem kap, s hát rea vót utalva, hogy megnősüljön. Másképp beszélik, mint a fehérnépet” (32).

„Azt mondják, hogy nem tisztességesen járt el, amelyik félévre má menyen, lumpol s táncol” (36).

„Aki megszegi, megszólják: hogy korán elhagyta a fekete ruhát” (6).

„A család legalább egy évig ki kell tartsa a gyászt. Aki nem tartsa ki, megszólják: »Há nem érdemelte meg (ti. a halott), hogy egy évet kitarson?! Má világos ruhát vett fel!«” (28).

„Az emberek úgy egyik a mást figyelik. De mindenből kijő, hogy »Ez es jó hamar letette a gyászt!« Ezt mondják. »Erösen nagyra értékelte az urát

(*gúnyosan*), ilyen hamar letette a gyászt, má fehér kendőt kötött! Nem szégyelli magát?!« (33).

„Aki nem tartsa be, arról azt mondják, nem fáj neki, nem törődik vele. Örvend, hogy meghalt. Megrójják. Van, aki megmondja neki, máskor a háta megett szólják meg. »Há most halt meg nagymamád..., s mé nem gyászolsz? S mé titted le a feketét?« S azt mondja, van eset, »Ne bajlódj velem!«” (15).

„Mindig megszólják. Aki rosszul gyászol, arról nem a legszebbet mondják: »Ennek nem fáj, úgy látszik!« A menyecske siratta az anyósát, hogy »Jaj, jaj, drága anyámasszony, milyen szép ágyba fektették, de ha ezelőtt tíz esztendővel idéfektették vóna még jobb lett vóna.« Ilyenek es vannak” (25).

„Inkább azt jegyzik meg, ha valaki elmenyen multságba, iszákoskodik - ezeket jegyzik meg jobban. Vagy egy fehérről, hogy »Ne, jól gyászolja az urát (*gúnyosan*), ne, hogy mulat.« Ilyen csúfondáros megjegyzések vannak: »Nem búsulja, hogy meghalt az ura...« Szóval örökké vannak ilyen megjegyzések” (34).

Nem es olyan rég, hogy idejött (*ti. hogy idenősült*) ez az ember, akit most temettünk, csak két éve, hogy idejött. S olyan jó fiatalember vót, s ez az asszony az urát csupa hat hónapig gyászolta, hogy ehhez mehessen férjhez, me ennek nagyobb fizetése vót, s hogy kapjon magasabb nyugdíjt. Most má evvel csak keveset élt, két évet, s az első ura után elvesztette a nyugdíjt, hogy má evvel megesküdt, s akkor lehet, hogy sehonnat se kap.” (29).

Valamilyen szertartással megemlékeznek-e a halotról a gyász ideje alatt? Hogyan jár le, hogyan fejeződik be a gyász?

„Tartsák a harmincnapos misét, s van esment az évfordulós miséje. Alamizsnát adnak itthon” (25).

„Egy évre rea misét szolgáltatnak. S akkor újból alamizsnát osztanak. A leányom má kétszer megcsinálta. Az első alamizsnaosztás egy hónapra történik. Ma eltemették, s mához egy hónapra szolgáltatassák a hónapos misét. Úgy mondják hathetes mise, de egy hónapra van. S akkor meghíjják a szomszédokat, s említik a rokonyoknak, hogy ne ekkor lesz a mise. Mise után várják a háznál ételvel s italval, s akkor odamennek, akik a templomba vótak, s leülnek, s esznek, s poharaznak. Arra egy évre újból meghíjják. Akkor van az egyévi alamizsna osztás. A megemlékezés” (32).

„Minden évbe, azon a napon, amikor eltemették, egy misére valót adnak. Előbb van harminc napra mise. Ez a harmincnapos miséje. S akkor egy év múlva gondoskodik a család, hogy misét szolgáltatasson. S ha van módja héza, meghívja a szomszédokat, rokonságot, s újból alamizsnát ad. Ez lehet sok éven keresztül.. Így megemlékeznek a halotról.” (28).

„Harminc napra végeztetnek neki szentmisét. Akkor meghívják a szomszédságot, rokonságot, alamizsnát osztanak. Általában töltelékes káposztát főznek, pálinkát s kenyeret adnak” (34).

„Megemlékezünk. Valami pálinkát esszeszerelünk, s felmenyünk Bányára, hozunk 10-20 kenyeret. Akkor a rózsafüzér társulat eszező, az asztal mellé ülnek, gyújtják a gyertyát, s elkezdünk imádkozni. Mikor az imádságnak vége lett - igaz, én örökké azt mondtam, arra kérem, úgy imádkozzanak, hogy ne legyen hosszas, ne legyen unalmas, mert az olyan ima nem ér semmit, hanem egy-két óra s kész-, akkor poharakot elé, s a szomszédból fiatalasszonyokat, s egyik osztotta a kenyeret, s a másik a pálinkát. Így adtunk alamizsnát, s úgy imádkoznak a halottért. Máskor misére valót adunk. Olyankor főztünk töltött káposztát, szép kenyeret, ha vót házi, még az vót a legjobb, de ritka most, akkor héza kalácsot vettünk Balánon, s felvágtuk, s ez vót az évi megemlékezés a halottról. Azután évente, az elhalálozás napján a misét beadják, ameddig bírja” (36).

„Amikor eltelik úgy 7-8 hónap, s nyári idő van, akkor má az asszony egy blúzt kezd felvenni, ami világosabb, hogy ne legyen epe olyan tiszta fekete. Ez egy olyan átmenet. De nem mindenki csinálja. Általába végig kigyászolják feketébe” (34).

„Az én uram tíz éve halt meg, s eddig minden évbe misét szolgáltattam az évfordulóján. S a fiamnak es. Most voltam Farkaslakán, ott van Szecsete pap, idevalósi, s annak adtam pénzt, hogy mondjon misét a fiam nevenapján. Azért végeztettem a nevenapján, mert ő soha nem tartotta a névnapját. Itt, hogy így halt meg (*ti. felakasztotta magát*), nem végeznek a neviért misét, s így aztán mondatam máshol. Év után leteszik a gyászruhát, ha leteszik... Én nem tudtam letenni, de aztán kezdtek szidni, hogy »immá nincs-e más ruhád, amit felvegyél?... má mé nem teszed le?... má eleget gyászoltál!« S aztán úgy kicsinként elhagytam. Egyszer tettem egy setétebb kendőt, azután egy fehérret, s azután a lelkem úgy engedte, hogy felszabaduljon a fájdalom. Fokozatosan tettem le a gyászt. Sorba álltam kenyérét, s szidtak, »nincs-e más ruhád!«” (15).

A sírhely

A sírhely ásása, tapasztalataim szerint, elsősorban nem mint nehéz fizikai munka bír jelentőséggel, hanem mint a beépítő rítusok egyik eseménye: a társadalmi viszonyok túlvilági folytatásának evilági kezdete. Kunt Ernő „élő falu”, „halott falu” fogalom párral érzékelteti az élők és holtak összetar-

tozását⁹¹. Az én figyelmem a két világ kapcsolatának szocializált lényegére terelődött. Erre annak a hiedelemnek a következetes megfigyelése vezetett, amely szerint az elhunyt lelkét a régebb elhalt rokonok lelki közössége várja. Tehát a lelket arrafelé kell irányítani: a látomások, imák, alamizsnaadás mind-mind az érkező lélek fogadását készítik elő. Ennek a lélekhitnek megfelelően akkor a testet is úgy kell az anyaföldre elhantolni. A szentdomokosi szemléletben és a hantolási gyakorlatban az egységes, integritásos látás- és gondolkodás megnyilvánulását fedeztem fel. Az egyre inkább derengő világkép és cselekvés harmóniájában, párhuzamában az egyazon rendszerben való látásmód körvonalazódik. A túlvilági képzet és az elhantolás topográfija Csíkszentdomokoson közvetlen összefüggésben vannak.

Hogyan, hova választják meg a sírhelyet?

„Ahol nagyapám vagy anyám van, ott ásunk mű es, hogy ott legyünk mellettük. »Ott van az anyám, s nekem es oda ásnak.« Így mondjuk” (28).

„Ahova az elődeink alapoztak, az utódok es oda tömörülnek. Ott van például Juhászné, de a két férjét egy helyre temette, s ő es oda akar kerülni” (16).

„Vannak ősi sírok. Az ős szülők má olyan rég el lettek temetve, hogy oda má lehet ásni. Met 30 év után lehet ásni. Ha, mondjuk, valami csontot kapnak belőle, egyebet nem, azt úgy is visszateszik. Oldalba ásnak lyukakat, s oda eldugják. Ha nincs ősi sír, akkor új helyre ásnak. Az utóbbi időbe sokat foglaltak, nagyokat (*ti. területeket*) békerítettek, s azért nincs a temetőbe hely. Mindenki azt akarja, hogy a rokonság lehetőleg egy helyre kerüljön. Ez lemenyen, mondjuk, az első unokatestvérig, s ha nincs, akkor foglal egyebütt” (17).

„A rokonság közelibe. Ahhoz mindenki ragaszkodik, hogy egymás mellé kerüljenek” (15).

„A halottnak van rokonsága régről. Édesanyámék vagy nagyapámék itt fekszenek, s ide szorítsanak helyet. Nem csak annak az egy halottnak, hanem férjnek, feleségnek es. Azon vannak örökké, hogy a családtagok, rokonság egy helyre kerüljön” (36).

„Általában mindenkinek van rokonsága, s oda temetkezik. Ha nincs, választanak az új helyen, s rendszerint úgy veszik, hogy két részre. Például, ha meghal az egyik fél, s a másik él, má békerítik a két helyet, hogy oda ne temessenek mást, hogy tudják melléje temetni majd. Ha a családban az első halott gyermek, s a nagyszülők el vannak halva, oda szokták temetni. Ha csak lehet, mindenki azon tusakodik, hogy a rokonság egy helyre kerüljön. Például, ahol vannak anyósomék: a nagy Szabó család körbe ott van. De ott az uramnak má nem vót hely, met apósomnak a testvére es meghalt, s oda

temették, annak a fia is meghalt, azt is oda. Így én új helyet választottam, s az van békerítve” (34).

„A sírhely fekvése csak a rokoni szálakat tükrözi. Külön csak az öngyilkosokat temetik” (6).

Hogyan választ az olyan, aki új sírhelyet kezd?

„Azt ő maga válajsza meg, s ha nem, akkor a temető-megbízott. Ha ő új helyet akar foglalni, akkor 200 lejt fizet. Az új sírhely ennyi. A régi sírhely, mint például, ahol édesapámék es vannak, ahova engemet es tesznek, oda nem kell fizetni” (25).

„A halottnak a hozzátartozóitól megy egy férfi vagy egy nő, s van a templom mellett egy asszony, aki a temetőt gondozza, az menyen ki vele a temetőbe. S megnezik, hogy hova akarja. S nezik a kereszten a feliratot, hogy mikor lett az eltemetve. Ha 25-30 éve, oda má lehet temetni. De akkor es nezik, hogy a többi családtagokhoz lehetőleg közel legyen az új hely” (32).

Vannak-e megkülönböztetett sírhelyek?

„Volt régebb előkelő hely, de most nincs. A nagyobb gazdák, a boltosok - Krauszék -, azok külön kerteltek, foglaltak helyet, de ma nincs ilyen” (28).

„Nincsenek, de azért a jobb módúak mind a tetőre húzódnak” (35).

Az idegenek, „a jövevények” milyen helyre temetkeznek?

„Oda, ahova sírhelyt vált” (25).

„Nem temetik külön. Ahova a hézartartozója válajsza a helyet. Oda temeti” (32).

„Azoknak kijelölik, ahol helyet kapnak. Ide temettek, például, egy reformátust, s a pap, jól emlékszem, nagyon szépen megköszönte az egyháznak s a népnek, hogy megengedték, hogy a református testet eltemessék az anyaföldbe. Ugye, máshonnan jött, s nem volt katolikus” (17).

„Már több ideje, hogy itt élnek, több temetésre jártak, s úgy csinálnak mindent, mintha itt születtek volna. Ők az új részbe temetkeznek, Úgy mondjuk, új temető. Igen, de az új temető úgy bételt, hogy érnek esze az akasztottakkal. Födét kell vegyen az egyház, de most, hogy visszaadták a földet, minden lépést meg kell fizetni. Nem kerül kicsibe. De jól csinálták Szenttamáson: az esperes, annak idején, egy jó darabot a kollektívából békerített, valamit fizettek, s annyi. Ide temettek jehovásokat es. A pap nem temeti el, ott magokba vitték az akasztottak részibe. Nem engedik közénk, de nem es mennek a szent úton” (1).

Szokás kibélelni a sírgödört?

„Nem. Egy van csak: Kurkó Erzsi csináltatta meg, van négy esztendeje, az anyjának, s magának. Betonval ki van öntve az alja es, s amilyen magos egy koporsó, ott megint párkánya, hogy azt lepadolják, s a másik jö a tetejire. Bukurestbe létezik inkább ez a fehérnép” (25).

„Nem szokás. Történt olyan, de nem sok. Neve sincs ennek” (32).

„Borsné asszony bépadoltatta a testvérit. De ezt nagyon ritkán csinálják. A földbe teszik. Ugye, ő es valahonnan jött, s hozta ezt a szokást” (17).

A házastársakat hogyan helyezik a sírba?

„Egymás mellé, mint az életbe hogy járnak. Jobbról örökké a fehérnépet szokták” (28, 34). „Jobbról van elindítva a sírhely: oda kerül az, amelyik előbb hal meg” (34).

Milyen irányba helyezik a koporsót a gödörbe?

„Arccal a nap felé” (34).

„A lakásnak a belseje mondja meg, hogy ott hogy lehet elhelyezni a koporsót. Nem törvény, de lábbal az ajtó felé. Csak a temetőbe vannak egyfelé. A szemvel mindig keletre néznek. Csak a papi embereket teszik úgy, hogy ők nyugatra néznek” (17).

Síremlék

A síremlék, a sírkereszt állításának szokását is a beépítő rítusok közé sorolom, mivel Szentdomokoson jelképesen is az eltávolítás és beavatás közti események határjele. A temetési szokássorban már megtörténik: az elhantolás záró mozzanatai közé tartozik; éppen úgy el kell végezni, mint a beavatás bármely más mozzanatát.

Mikor állítják a sírjelet? Miből készül? Mit írnak rá?

„A temetéskor má keresztet állítanak: fából, de inkább csőből. Ha vasból csinálják, a nagyobb síremlék maradhat (*ti. ráér*) két-három év múlva es, mikor lehetősége lesz a hozzátartozónak. Különösebbet nem írnak, csak itt nyugszik ez, ipsz-ipszilon, ekkor es ekkor született, ekkor es ekkor meghalt” (32).

„Keresztet visznek má a menettel. A fejihez teszik mindenkinek. Leghátul viszik: egy ember, vagy kettő. Mikor bétakarják, a fejihez teszik oda. Ott má megvan a jel rögtön. Végleges. Míg kirothad vagy kidől. Régebb fából csináltak csak, de most csőből csinálják. Héjazutnak Bányán, könnyen” (28).

„Leghamarébb csöböl csinálják, azt teszik es oda. Ez a legolcsóbb. Aztán van, aki utólag csináltat köből vagy márványból. Kinek hogy jut, s hogy áldoz” (30).

„A síremléket egyszerre viszik a gyászmenettel. A végén. Vaskereszttel van teli az egész temető. Most olyan drágák a síremlékek, hogy... Azt mondtam a leányomnak es, hagyd el, jól van egy vaskereszt. A fakeresztek dőlnek ki a temetőnkbe, néhány kő, egy-egy márvány, a többség vas. Még annak es viszik, amelyiknek aztán rendest csinálnak. De az má nagyobb helyet foglal el” (1).

Hogyan jelölik meg az olyan fiatal sírját, amelyik menyasszonyként vagy vőlegényként halt meg?

„Annak visznek négy ágat: az ágnak a hegye le van hajtva, s vissza van kötve. Ilyen a szokás. Ez mutassa, hogy itt fiatal van meghalva. Papírból vannak reakötve szalagok, s azokat fújja a szél. Ha leány a halott, a pántlikák fehérek, ha legény: barna vagy piros” (32).

„Fiatal halottnak, ha olyan korú, hogy menyasszony vagy vőlegény lehetett vóna, négy fenyőágot szúrnak a sírra, s kettőt a templom bejáratához. Az ágnak a végit, az újítást visszakötik. Ez azt jelenti, hogy elhalt” (28).

„Négy zöd ágat ütnek a kapuba es, s a temetőbe es. Itt a szomszéd legénynek, pedig felakasztotta magát, neki es azt tettek” (25).

„Az ágakot a legények vágják, s avval kísérik ki a halottat, s azokat leszúrnak a sír négy sarkába” (15).

Állítanak-e sírjelet a gyermek halottnak?

„Igen. Csinálnak neki egy kicsi keresztet, olyan 30-40 centist, s azt felszegzik a nagy keresztfára, ahova temetik. Például a nagyapjára. De nem írnak reá semmit, csak jelzik, hogy ott egy gyermek es van eltemetve” (32, 28).

A temető látogatása. Az elhunyt emlékének ápolása; halott-tisztelet.

A temető világa a társadalmi és egyéni élet egy része. Nincs benne ugyan a fő érrendszerben, viszont a közösségi tudat egyik örökmécsese: diszkrétén ég, de fényt alig árasztó kis lángját mégis észreveszik, valahányszor az ünnepek ciklikussága és a folytonos átmenetel eseményei a figyelmet a temető felé irányítják.

A temető tudata, az ott „lakó” hozzátartozók számontartása, a sírhely látogatása és gondozása, a megemlékezések rítusai, tartalmuk, szándékuk

szerint sokoldalúak: egyszerre szolgálják a lassú beépítést, annak a képzetnek egyre erősebb kialakítását, hogy az elhunyt társadalmilag megszűnt létezni, viszont az élők és holtak viszonyának, kapcsolatának tartósítását is. Mindezek együtt nemcsak a beépítés, de az egész elmúlás fogalomkörének sajátos színfoltját képezik.

A temetés után mennyi időre rá látogatnak el a sírhoz? Mit csinálnak ilyenkor?

„Ahogy eltemetik, rea egy pár napra kimennek, s ott sírnak, s még sírnak, melyik úgy érzi. A sok koszorúágakot félrehordják, s lecserélik a sírt. Ha nyári időben van a temetés, virágot visznek, a sírt megrendezik, met amikor temetik, csak éppe béalapátolják” (36).

„Mindenki, ahogy érzi. Én az első időben mindennap mentem. Ki kellett menjek” (34).

„Kinek erősen fáj, majdnem mindennap kimenyen. Aztán egy kicsit megfelejtik, de biza kimennek egy jó darabig. Legalább minden héten” (12).

„Az elejin hetente. Egy évig el elég gyakran. Aztán, ugye, a föld magába veszi a testet, s úgy a látogatás es gyérül. Az ember felejt, akármilyen kedves” (29).

„Vannak olyanok, hogy szinte mindennap meglátogassa. A másik? Eltemette, s esztendő alatt egyszer se látogat arrafelé, hogy legalább egy Mi-
atyánkot elmondjon” (25).

Milyen alkalommal szoktak még a sírhoz menni? Mit csinálnak ilyenkor?

„Temetés után úgy szétozlanak az emberek a temetőbe: ki-ki elmenyen a maga sírjához. Addig nem mennek el a temetőből. Mindenki elmenyen az ő hozzátartozója sírjához, s ott egy fohászt elmond az ő halottjáért: egy Mi-
atyánkot, egy Üdvözlégyet, s adj Uram örök nyugalmat neki, s ennyit” (6).

„Minden alkalomkor, mikor arrafelé járunk. Aztán menyünk a sírt rendezni, virágot ültetni, s akkor is szoktunk imádkozni. Aztán minden temetésen, majdnem mindenki a saját hozzátartozójának a sírjához odamenyen, megcsókoljuk azt a megszentelt keresztet, s örökké úgy képzelem, mintha őt is, az emberemet csókolnám. Imát es mondok” (1).

„Amikor mást temetnek, akkor szoktak odafutni a sírhoz, s egyet reasírnak, s imádkoznak s aztán mennek a többi után haza. Reasír? Hát megfogja a fejfát, s kisírja magát, hogy »Mét tetted ezt, mét hagytál itt?« S ha gyermekkel maradt, »Mét hagytad egyedül a növelésüket?« Ilyeneket sír ott

magába, egyedül. S akkor odamenyen valaki, megfogja s elvezeti, hogy ne sírjon. Névnepkor viszik a virágot, a kortárstalálkozókör es (36).

„Van eset, hogy születése napján, neve napján is megemlékeznek. Ha misét nem is adnak, de csinálnak otthon egy kicsi imádkozót. Így a közeli szomszédokkal, s ha közel van rokon, velük. Például, itt volt a szomszédba Gergely. S Gergely napkor, itt csak egy párat, s testvéreit eszehívták. Egy kicsi alamizsnát adtak, s imádkoztak érte” (12).

„Amikor van a harmincnapos mise, akkor a rokonság is ki szokott menni mise után. Elmondanak egy Miatyánkot, elgondolkoznak... Ez egy olyan látogatás. Nem es tudja elkerülni az ember, ha má kint van a temetőbe, a más temetésin, hogy ne menjen oda. Ugye, ha megyek a falu valamelyik felibe, s rokon van arrafelé, ahhoz es benézek. Szabály nincs; mindenki érzi, hogy neki kötelessége” (34).

„De olyan es van, aki arrafelé se megy a halott sírjához. Tudok egyet, sokszor mentünk együtt temetésre, de a leány az anyja sírjához oda nem ment. S most az anyja mellé temették a férjit. Úgy megbotráncoltam ezen... S mondom, há az A-né sírjához temetik? Oda, mondták, met vót egy kicsi lejánkáik es oda temetve, s annak a helyire temették. De hányszor mondtam a leányomnak: Azét olyan kőszíve van ennek a Marinak, menyünk a temetőbe ki, s közel van az út, vagy tízet kell lépjen, s ott az édesanyjának a sírja, szép megcsinált sír, met kollektív elnök vót az ura, s vót miből, s mondom, soha oda nem menyen. Én mentem örökké helyette, s bár egy Miatyánkot elmondtam a lelkiért. Úgy sajnáltam, me jó lelkű asszony vót. Immá, gondoltam es, Marinak es lesz amiért odamenjen. Az édesanyjáért oda nem ment egy lépést bár - sajnálta -, s most az urát vette el a Jóisten, immá lesz amiért odamenegessen” (1).

Mikor szokták gondozni, rendbe tenni a sírt?

„Időközbe, mikor tudjuk. Nyárba többet gondozom. Aztán, ha elmenyek valakinek a temetésire, sose jövök bé, míg el nem menyek a sírjaimhoz. Elmondok egy imát, megigazítom egy kicsit, s menyek tovább. Ezt mindenki így csinálja, kinek lelke van” (15).

„Általában nyáron rendben tartják a sírokat, s mindenki kimegy má egy héttel kettővel halottak napja előtt s újra rendbe teszi. Felkapálja; egy általános takarítás van halottak napja előtt. Van, aki fenyőágakat rak körbe, most újabban virágot tesznek, koszorút is szoktak fonni. De a pap kérte, hogy minél kevesebb koszorút, met mikor elszáradnak, nincs hova rakni” (34).

„Tavasszal is olyan gyönyörű lesz a temető. Mindenki abba tusakodik, hogy ássa fel: ülteti a virágot, rendbe teszi a sírokat, mint a kertet itthon,

vagy a házat. Gyomlálják, s kapálják egész nyáron. Aztán világításra újra feldíszítik” (12).

Mikor emlékeznek meg minden halottról? Hogyan?

„November elsején. Olyankor menyünk világítani. Halottak napja 2-án van. Azt tartjuk, hogy mi menyünk a halottakhoz a temetőbe, és úgy érezzük, mintha együtt vónánk. De nem látunk sehol senkit. Csak úgy szeressük köztük lenni olyankor a temetőbe. Úgy érezzük, mintha beszélgetnénk velük” (30).

„Mindenszentek napján este. Halottak napja előtt való este. Halottak napja november 2-a, s november elsején van a világítás. Örökké világítottunk. Mi így örököltük” (12).

„Halottak napján, világítással a sötét síron. Négytől ötig van egy szertartás a temetőbe. Mi, akik messzebb vagyunk, azelőtt lemenyünk világítani. Ötől van a szentmise az elhunyt lelkéért, s akkor elmenyünk a templomba, s utána hazajövünk. Mikor a szentmisének vége van, kezdődik a harangszó az elhunyt lelkekért: harangoznak egy óra hosszat. S ha azalatt még hazaértünk, akkor idehaza még gyertyát gyújtunk, addig, amíg a harangszó tart. Gyertyatartóba teszünk gyertyát, vagy deszkára teszünk annyi gyertyát, hány halottunk van” (34).

„Így emlékezünk meg a halottakról: meggyújtjuk a gyertyákat, s imádkozunk értük. Akkor vána a legfontosabb, amikor a harangok es szólnak, s a lelkek szabadok, de akkor má mindenki el van távozva. Este héttől nyóócig harangoznak: akkor má nincsen senki a temetőbe. Sokan megkezdik má délbe a világítást. Attól es függ, milyen időjárás van: me eccer szép, máskor esik, havazik” (1).

„Halottak napján a temetőbe megy mindenki, s akkor úgy érzi, a halottjáért egy gyermeknek vagy egy szegénynek kell adakérojzék (*ti. adakozni*) valamit: vagy egy lejt, vagy vakarut, egy szelet kenyeret szoktak vinni” (28).

„Mindenszentek estéje, az a halottak estéje. Akkor van a halottakért a temetőbe a szertartás. De régen nem maradtunk ott sokáig gyertyázni, hanem jöttünk be a templomba, ahol ugyancsak a halottakért volt mise. Aztán másnap, halottak napján, november 2-án, akkor a pap újra kiment a temetőbe, s az új sírokat megszentelte. S liberákot (*ti. gyász-szertartást*) végzett, ki kívánta. S azt meg kellett fizetni. De most nem végeznek, csak eppe megszentelik a sírokat” (29).

Hogyan világít az, akinek a halottja idegenben van, ha nem tud kimenni a temetőbe? Hogyan világítanak, ha rossz az idő?

„Az olyan itthon gyertyát gyújt. A házba. S hanem ott a temetőbe van a nagy vezérkereszt, s akkor oda leteszi, s azért a távol lévőért égeti el. Például azért, aki a háborúba esett el. Itthon gyertyatartóba tesszük a gyertyát, vagy pohárba teszünk lisztet, gabonát, s abba állítsuk a gyertyát” (12).

„Odahaza meggyújtsa a gyertyákat, s elvégez a halottakért, például, egy rózsafüzért. S azt felajánlja. Van, amikor egy edénybe gabonát tesznek, s abba belészúrnak a gyertyákat, s úgy éget, ahányat akar; s a másik gyertyatartóba teszi vagy lapitóra ragasztja, s amellet imádkozik, amíg egy órahosszát harangoznak a halottakért” (29).

„Ha nem tudnak kimenni, met olyan az idő, akkor a házba világítanak. Gyertyákat gyújtanak, s imádkoznak mellettük. A belső házba (*ti. a tiszta szobában*). Egy deszkára a gyertyákat lerakjuk, s azt az asztalra vagy födre tesszük. Itthon elvégezzük az imát, s azalatt ég a gyertya, amikor rossz az idő, vagy betegség miatt nem tudunk kimenni a temetőbe” (25).

„Béhojztunk egy deszkát a házba, különösen, ha hideg vót, s amennyi halottunk vót, háromszorosa gyertyát felcsepegtettünk a deszkára, s meggyújtottuk, s akkor körül, a házbeli népek, kik vótunk, elkeztünk egy rózsafüzért vagy más imádságot. Azalatt harangoztak. Ilyenkor így vót a világítás” (36).

„Édesanyám, Isten nyugtassa, mikor megidősödött, má nem ment ki a temetőbe. A gyertyákat otthon égette, a Szent Kereszt Útját s a Halottak létániáját otthon végezte, s azt mondta, ez annyi, mintha én ott ülnék, s még jobb, met itt csendbe végzem, s nem zavarnak. A gyertyát, amit kivitt vóna a temetőbe, otthon égette el” (1).

Mióta szokás világítani?

„Hát én kicsi gyermek vótam s úgy mondták, hogy örökké vót” (25).

„Ejjsze, mióta ember él a földön, örökké megvót. Ezelőtt nem vót olyan szűk a gyertya, mint most (1992). Mikor leányka vótam, olyan sok gyertya égett a temetőbe, hogy Garados oldalát megvilágította. S aztán, ugye, szűkült a gyertya s drágult. Most es van világítás, de nem ég annyi gyertya, mint ezelőtt” (1).

„A világítást mű így értük. Akkor má világítottak. Mindenszentek estéjén. Nem halottak napján, hanem megelőző este. Mindenki viszen koszorúkat, akkor szép a temető. Majdnem minden kereszten friss koszorú van” (28).

„Én két hetes vagyok – 77 éves –, de én ezt értem, hogy mindig kellett világítani” (17).

„Mindig megvolt, csak nem úgy, mint most. Régebb kaszáltak a sírokon, nem virágozták, mint most. Tudtuk csak, hogy ez a miénk, s az a másíké. Most szépen csináljuk, az biztos. Most nagyon szép, olyan szép a temető, olyan szépen meg vannak a sírok rendezve. Most, úgy a 70-es esztendőbe kezdődött, hogy kimenyünk a temetőbe többször es. Addig olyan elhagyott vót. Örökké mondtam édesanyámnak, én több helyen jártam, de olyan szép sírhantok vannak mindenütt! De azt mondta: »Ó, oda nem kell cifraság!« Mióta emlékszem, szokás. Az igaz, hogy úgy tíz évtől errefelé jobban veszik, s hazajönek az elmentek is idegenből, de azelőtt is világítottak. Ez biztos, csak most nagyobb szokás lett” (34).

Mit mondanak arról, aki halottak napjára nem újítja fel halottja sírját, nem világít?

„Azt megszóljuk, hogy hát ugye »nem érdemlette meg (ti. a halott), hát azért hagyott vagyont?!... azért fáradt érte?... azért növelte fel (gúnyosan), hogy most nem érdemli meg, hogy legalább a sírját rendbe tartsák?!...« Nem mond jót senki arra. Ha nem gondolják a sírt. Azt es így szólják meg, aki a gyászt nem tartsa. A háta mögi mondják, a hozzátartozó meg meri mondani a szemibe es, s meg es mondja” (12).

„Elhanyagolt sír, biztos nincs hozzátartozója. A személyt megszólják, »Elhanyagolta, nem tartotta kötelességének«” (34).

„Megszólják: »Elhanyagolja, nem törődik a hozzátartozójával«, (17).

„Hanyag. Nem gondol arra, hogy ő es odakerül. Elítélik” (25).

„Hát az sok mindentől függ. Olyan es van, hogy elfelejtett halott, nincse má senkije. De van olyan es, hogy van, s mégse menyen arrafelé. De például az idén olyan korán fagyott, hogy aki két héttel előtte nem csinálta meg a sírt, még gyertyát se tudott a földbe dugni. Az időjárás viszontagsága amilyen, aszerint tötsük az időt a temetőbe. Mikor szép az idő, órák hosszát s még többet es eltötünk a temetőbe, met nemcsak egyhez kell menni: anyósom es meg van halva, apósom es, édesapám es, édesanyám es, az uram es. Ugye telik az idő. De ha hideg van, nem ülünk sokat” (1).

Ragaszkodnak-e ahhoz, hogy az idegenben elhunyt testet hazahozzák? Ha nem tudják hazahozni, síremléket állítanak-e neki?

„Van olyan, hogy hazahozzák. Idegenbe van, de kívánczik, hogy itthon temessék el. Hazahozzák ilyenkor. A másik halála előtt hozassa haza magát” (17).

„Igen. Melyiknek olyan a családja, hogy megbírja, hogy valahol elhalt, s úgy haza tudja szállítani, az hazahozza. Itthon temetik el” (25).

„Ha csak tehetik, bármennyire messze volt, ahol meghalt, hazahozzák. Síremlékek vannak a temetőbe csinálva, s azok jelzik, hogy nem ott nyugszik, csak a háborúban halt el, s az ő emlékére van állítva. Az ilyen síremléket rendszerint bészentelik” (34).

„A háborúba elesettnek emlékfát állítottak. Felírták, hogy hősi halált halt, de a teste nincsen itthon. Ilyenkor liberát végeztetnek a pappal. Ott kint a keresztfánál” (6).

A beépítő rítusok összefoglalása

1. Az elhantolással és ezzel egyidőben az alamizsna népes és szertartásos elfogyasztásával, valamint a harmincnapos miseszolgálattal lezárulnak azok a rítusok, amelyek kisebb-nagyobb arányú, de mindig közösségi, társadalmi közreműködéssel, lelki segédlettel zajlottak. Szoros értelemben ezt az időt tartom a beépítés első szakaszának, az éves gyász ennek a folytatása, de már független a közösségi közreműködéstől, a magánszféra élethelyzete, a társadalmi megítélés azonban végigköveti, minősíti.

2. A beépítés az emlékek, az emlékezés lelki folyamatának elindulásával kezdődhet. Egy merőben másfajta helyzet áll elő: míg az eltávolító rítusok többnyire a kihűlt testre irányultak, addig a beépítés már a halott lelkének új környezetbe való befogadásában érdekelt. A holttest, a maga fizikai valóságában, amíg elhantolatlan, még az élők között van, és önmagában rítusszabályozó tényező; viszont a sírgödörbe való eresztése pillanatától elkezdődik beépítése a tudati szférába, mivel fizikailag érzékelhető léte megszűnt. Ettől a pillanattól az elmúlás szokásvilágának újabb mozzanatai kezdenek működni.

3. Célirányos megfigyeléseim alapján elmondhatom, hogy igenis létezik közösségileg tanult és hagyományozódó *rituális kétségbeesés*, melynek csúcspontjait az eddigiekben láthattuk (koporsó lefödés, sírgödörbe engedése, illetve a sírgödörtől való elindulási pillanat) és amelyek a szertartások folyamán hangos sírás, szaggatott mondatfoszlányok, archoz szorított tenyerek, kétségbeesést sugalló gesztikuláció, egymásra borulás stb. által jutnak kifejezésre. Mihelyt viszont a fenti lelki reakciókat kiváltó események (ingerek) lejárnak, a kísérő lelki jelenségek is fokozatosan megszűnnek. Ilyenképpen hagyományozódó lelki feloldódási módról, lelki megkönnyebülésről is joggal beszélhetünk.

4. Az alamizsna (tor) már a feloldódás hangulatával kezdődik: ezért tekintem a tort a beépítés elindító aktusának. Az eltávolítás népes részvétele

mérséklődik ugyan, de a beépítés első eseményére, rítusára még nagyon jellemző. A gyászoló közönség már maga mögött tudja a temetés (az eltávolítás) lezárt tényét, így az életbe, az élők közé, az otthonba való visszatérés hangulatában, érzéseivel „ül be” az alamizsnás (toros) asztal mellé.

A rituális étkek, italok (kiporciózott adagok) együttes elfogyasztása nagyban hozzájárul – akárcsak a menyasszony kivétele után – a szomorú hangulat feloldásához.⁹²

5. A halott lakodalma, ahogyan az egész nyelvterületen nevezik (bár nehéz egyértelműen eldönteni, hogy a terminológia a folklór belső életéből való-e, vagy a jelenséggel foglalkozó kutatók találmánya), Csíkszentdomokoson az emlékezet szerint 1964 óta nem gyakorolt szokás. Legalábbis a csendes és időben illemhatárok közé szorított táncmulatság formájában nem. Lakodalomra emlékeztetnek viszont továbbra is a nászruha, a zenés búcsúztató, a zöldágak ütése és a temetkezési kiadások, költekezések egy részének átvállalása a keresztszülők által.

6. Az átmenetel természetes, törvényszerű és jelzésértékű helyzetének tartom, hogy az eltávolítás utolsó rítusa (az elhantolás) és a beépítő rítusok első eseménye (a tor) történhet csak népes, bár fogyatkozó közösségi részvétellel. A beépítő rítusok lassan vissza kell térjenek az elválasztó rítusok (haldoklás, elmúlás) társadalmi szintjére; előbb a család, rokonság, szomszédság, majd csak a család területére.

7. A közösségi részvétel elvárását és óhaját célozza az is, hogy Csíkszentdomokoson az alamizsnára mindenkit „elvárnak”. Nincs válogatási szempont⁹³, csupán egy feltételt fogalmaznak meg: „aki nem sajnálja az idejét és fáradságát eljöni, s a mi halottunkot elkísérni...”

A halottért hozott ételáldozatnak kettős célját tapinthatam ki: fokozni az esélyt arra, hogy hitük szerint a halott lelke „jó úton haladjon” – ezért fontos, hogy minél többen részesüljenek belőle –, másrészt megmutatni a faluközösségnek, hogy a család nem sajnálta halottjáért az anyagi áldozatot.

Az inséges évek miatt ugyan jelentkezik a visszafogottabb költekezés, alamizsna-osztás változata is (kenyér/kalács, féldeci pálinka osztása a temetőkapuban), de az első szempontnak (ti. hogy minél többen részesüljenek belőle) akkor is érvényre kellett és kell jutnia. Megjegyzem, hogy ezt az ún. „szegényebb változat”-ot a szegénység éveiben is csak kivételes esetben és nem kevés lelki vívódás után választják. A halott „lelki nyugságá”-ért csinálják, ezért senki nem vállalja az alamizsna-adásról való lemondást. A halottkultusz léte mellett lehet-e ennél nyomósabb érv?

A hagyomány szívósságát, az ahhoz való erős és félelmetes ragaszkodást igazolja az, hogy egyházi személy sem tudta rávenni a falu népét az elha-

gyására.⁹⁴ Igazolja az a felháborodás is, amellyel a falu népe adott esetben az alamizna elmaradását lereagálta. A tor transzcendens hatásába vetett erős hitet azok a hiedelmek illusztrálják legjobban, amelyek a megyebíró családjában utólag bekövetkezett szerencsétlenségek és az alamizna-adás elhagyása közötti összefüggést értelmezik mind a mai napig.

8. Egyik-másik szokás megtartási módja az életminőség tükre is. Így jelezni kényszerülök a profanizálódás tüneteit is: a végtisztesség megadásának szándéka mellett többen az alamizna osztását (a tort) evési alkalomnak is, vagy csak annak tekintik: „Most mindenki menyen, nem kell hinni”.

9. Az alamizna fogalom kettős jelentésű. Tágabb értelemben, a köztudatban ismert tort értik rajta, a terített asztal melletti szertartásos étkezést; szoros értelemben pedig a kiporciózott kalács- és kenyéradagot, két vagy három pohár pálinkát. Ezeket a rituális étkeket és italokat a halottért elfogyasztani illő és kötelező. A pálinka így nyer sajátosan népi/profán és szent tartalmat, hogy a Szentháromsággal hozzák összefüggésbe – mindenikre egy pohár pálinka – mely szerintem egyben hasznossági, fogyasztás-szabályozó elv is.

10. Az alamizna-adás arányait nemcsak a család anyagi állapota hordozza, hanem a halott iránti ragaszkodása, megbecsülésének foka is, de minden esetben vállalni kell a közvélemény ítéletét.

11. Az alamizna-adás arányai megkívánják a szervező, előkészítő, főző, felszolgáló háttérszemélyzetet. A szakácsné szerepét általában fizetett személy tölti be, akár csak a lakodalomban. Rendszerint ugyanazokat a már ismert és tapasztalt asszonyokat hívják meg mind a két eseményre.

12. Az étkezés előtt elmondott imák egyike – az Asztali áldás – azonos a lakodalmi asztalt felszabadító imával. Újabb példa arra, hogy egy adott közösségben a létező hagyománykészlet egyazon elemeit, alkotásait más-más élethelyzetekben is alkalmazzák.

13. Ezt a jelenséget az elmúlás, a temetés hiedelemvilágának szentelt külön fejezetben újra megemlítem, ám szükségesnek tartom itt is szólni az alamizna-adás egyes tartalmi vonatkozásairól. Így próbálom érzékeltetni a különböző rítusok szoros összefonódását.

Az asztalnál mondott imákba belefoglalják az elhunyt neve után a korábban elhunytak nevét is. Ilyenképpen, a szentdomokosiai hite szerint ezek is részesülnek az alamiznából: „várják a szabadulást”. Korábban, mint láttuk, a haldokló ezeknek a nevét szólítja, őket véli látni, „ők hívják”. Tehát, az alamizna- osztással „őket figyelmeztetik” az újonnan érkező lélek fogadására. A beépítés szándéka, szerintem, itt is nyilvánvaló, és egy egész rend-

szemek, világképnek a része, amelynek létét nem győzöm eléggé hangsúlyozni.

14. A gyászruha a falu információs rendszerében azonosító, ellenőrző jel, viselése nemcsak személyes ügy: lehetővé teszi a gyászolás külsőségeiben való megnyilvánulásának ellenőrzését a falu számára. A gyász viselése, és a hagyomány-szabályozta viselkedés alapján fogalmazódik meg aztán a gyászolás társadalmi minősítése: „Jól gyászol/ Rosszul gyászol”.

Találtam azonban példát a lelki rejtett gyásznak igénylésére is. Blága Juliánna és rózsafüzér társulatából többen a halott emlékének lelki ápolását tartják fontosabbnak. Visszatérő gondolatuk, hogy a „külsőségek nem segítenek a halotton”, bármennyit is tartanak. Értékrendjükben fellelni a gyász túlvilág felé szóló üzenetét is: „Gyászunkkal a halotton segítünk”.

15. A gyász viselése, tartása hagyományosan elsősorban asszonyi feladat, kötelesség. A halál beálltakor ők öltik fel elsőnek a fekete ruhát, kendőt, és a gyászidő alatt végig kötelesek hordani. Másszóval, a gyászolás formai, tartalmi felelőssége mindenki előtt az asszonyokat terheli. Általános magyar szemlélettel állunk szemben, hisz erről Kunt Ernő is így ír: „A gyász súlya elsősorban a nőkre ereszkedik – s különösen az idős asszonyokra –, az ő viseletükben és viselkedésükben nyilvánul meg, s tőlük várja el ezt a közvélekedés is.”⁹⁵

A fentiekből következik, hogy a gyászolás társadalmi megítélése is elsősorban rájuk irányul és épül. A megbélyegző jelzők használatában, a közvetlenül személyre szóló megszólításokban is kifejezésre juttatott megróvások szigorúbban sújtják őket, mint a férfiakat. A férfiember gyászbéli hűtlenségét, félrelépéseit nemiségéből és sajátos társadalmi, gazdasági helyzetéből következő indokokkal oldozzák fel. Ez egyben a falusi társadalomban hagyományosan működő férfi-nő viszony függőségi fokára is érvényes példa.

16. A gyászidő hagyomány szerinti betartása, valamint a domokosi családok népes volta olyan helyzeteket teremtettek, hogy némely asszony szinte egész élete során nem vethette le a gyászruhát.

17. A szomszédság részvétele a gyászban egy hagyományosan gazdasági-társadalmi szokás másfajta megvalósulását is igazolja. A mindennapi munkában, a szükségben egymást támogató szándék – a kaláka – ezúttal lelki, érzelmi síkon is megvalósul a fizikai segítségnyújtással párhuzamosan. Úgy gondolom, nem véletlen bizonyos helyzetek visszatérő sajátos szóhasználata: az imádkozóba úgy hívják a szomszédot „...legyen szíves jöjjön el, az imádságot *segítsen* elvégezni”; az imádkozó végén, a búcsúztató szövegben megköszönik a jelenlevőknek, hogy szép imáikkal *felsegítették* a családot”; „a halotton *segíteni kell* imával, alamizsnával, hogy szabaduljon” stb.

És az sem véletlen, hogy a család ezt a fajta segítséget is étkezéssel jutalmazza: végvacsora, kétszeri alamizna-osztás. A szomszédság lelki segítése a gyászban a kalákaszervezés modelljére emlékeztet.

Az emberi szolidaritásnak erre a csíkszentdomokosi példájára alig találunk máshol utalást.

Mivel mindenkinek van szomszédja, és a gyász megélését a falu minden szögletében figyeltem, úgy tapasztaltam, hogy a gyász Csíkszentdomokoson a közösségi kohézió egyik fenntartója és ápolója is.

18. A falu társadalmának nyitottságára utal, hogy a gyászidő megszegésének személyi, más társadalmakban eltitkolt motivációit tudják és elbeszélik. Így válhat közmegítélés tárgyává az a személy, aki a gyászolás szabályait megsérti egy esetleges nyugdíj, új házastárs után járó nagyobb fizetés reményében.

A közösség hagyományos erkölcsi normáinak és egyéni számítás összehúzó hatásának hasonló példáival a párválasztás kritériumrendszerének vizsgálata során is találkoztam.⁹⁶ Azokról van szó, akik tudatosan vállalják a közösségi elítéltetés lelki nyomását.

19. A beépítés lelki sikerét szolgálja a temetkezés topográfiája, amelyben a társadalmi élet sajátos folytatásának szándéka tükröződik; benne egyszerre jelentkezik már az elhunytakkal és a majdani elhunytakkal való együttlét óhaja. Ezért temetkeznek az elődökhöz, ha pedig ez nem lehetséges, akkor úgy váltanak, „kerítnék bé sírhelyet”, hogy a leendő elhunytaknak is biztosítva legyen a temetkezési hely. Ezt a családi, rokonsági együttlét túlvilági távlatának nevezném.

Ugyanezt a jelenséget Balassa Iván és László Gyula társadalmi jelenségként értelmezik. Ennek ellenére szemléleteink egy ponton találkoznak. Balassa Iván a családi temetkezést a patriarkális családszerkezet kivételének látja.⁹⁷ László Gyula viszont a honfoglaló magyarság temetőit vizsgálva azt mutatta ki, hogy „A másvilágról való hitüknek megfelelően a család a másvilágon ugyanabban a szerkezetben él tovább, mint ezen a földön. Éppen ezért a temetéskor gondosan megtartották kinek-kinek a nekijáró helyét.”⁹⁸

A családi, rokoni közelségben való temetkezés folytonosságát Erdély „igen sok tájegységében feljegyezték, sőt kimutatható a magyar nyelvterület más vidékein is” – állapítja meg Balassa Iván.⁹⁹

20. A sírgödör bélelését (néhány eset) a falutól távol élő, de Szentdomokoson temetkezni szándékozók kezdeményezték. Helyi követőjük nincs, igen sokan értelmetlen költekezésnek tartják.

21. Meglepő a síremlék értékrendje. Egyrészt fontosnak tartják a sírt már a temetés befejeztével megjelölni, a természetestől eltérő halálesetek - fiatal vagy gyermek halála – általános jelrendszerét kiegészíteni négy fiatal fenyővel, melyek csúcskeresztjét visszakötik, letörik; kisméretű kereszttel, melyet a már korábban felállított, a meglevő sírkereszt egyik karjára szegeznek. Másrészt viszont a költséges temetkezési szokásokkal szemben a síremlék tárgyi, anyagi kivitelezésében a lehető legolcsóbb formát, megoldást választják. A máshol, a szomszéd falvakban már divatos, az önmutogatást is magába rejtő öntött és márványköves síremlékek száma a csíkszentdomokosi temetőben jelentéktelen. A fából készült keresztek korhadóban, újat nem is látni; az egész temetőt ellepte a vascső-rengeteg, a név azonosítására pedig alumíniumlemez szolgál. Ebbe karcolják bele a halott nevét, legszükségesebb adatait, majd felcsavarozzák a csőkeresztre.

22. A temető-, illetve a sírlátogatás a beépítő rítusok egyéni gyakorlási módja és mint olyan, hatásos lelki terápia, hiszen általa is oldódik az elvesztés fájdalma, ugyanakkor társadalmilag is figyelt és számontartott cselekvés. Az egyén viselkedésének közösségi megítélését most emlékének ápolása és annak közösségi megítélése váltja fel.

Az adatközlőkkel folytatott beszélgetések, valamint az illendő távolságból gyakran megfigyelt sírlátogatások alapján úgy vélem, hogy ez a gyakorlat, lelki motivációit tekintve, leginkább a beteglátogatóhoz hasonlítható. Mindkettő egyféle emberi kötelesség letudása, amely a lélek megnyugvását hozza maga után. A temetőben ugyan nincs közvetlen visszajelzése a látogatás élményének, de ezt a lelkiismeret pótolja. Adatközlőim mindig hivatkoznak erre és a közösségi figyelésre. Hisz egyetlen látogatás sem történik mások tudta nélkül, miképpen tudják az elhanyagolt, a nem látogatott sírokat is.

23. A halott-tisztelet, halottra való megemlékezés különleges és újkeletű közösségi formájára a kortárstalálkozó keretében kerül sor. A csupán néhány éves múltra visszatekintő közösségi ünnep eseménysorában gondosan előkészített az a mozzanat, amikor az 50. évüket ünneplők az elhunyt falusfelek emlékére az anyakeresztnél koszorút helyeznek el. Az itt elhangzott, máris folklorizálódott emlékbeszédben az ünneplőkkel egy évben született, de időközben meghalt társakat név szerint említik. Ezzel a gesztussal az ünnepet megmentik az általánosságtól, az elhunytakat pedig a felejtéstől; ha ideig-óráig is, de visszaemelik az élők közé.

Mivel Szentdomokoson már kiforrott ünnepséggé állandósultak a kortárstalálkozók (újabbán a 40 éveseké is), tulajdonképpen a faluban kétszer van Halottak Napja: a minden halott napja és egy évjárat halottainak napja.

Ez utóbbiak egy korosztály halottjai: egyhalottként, összevontan – az anyakereszténél – emlékeznek meg róluk, de mégsem névtelenek.

Az elhunytak családtagjai, a rokonság jelen van a megemlékezésen, s együttesen köszönik meg a megemlékező koszorúzást.¹⁰⁰

24. A világítás szentdomokosi gyakorlata, és értelmezése, melyet a hiedelmek tesznek még teljesebbé, az élők és holtak kapcsolatának mélységeit sejtetik. A világítás óráiban, melyeket az ünnepi takarítás, díszítés órái előznek meg, a halottak megrendítő lelki-szellemi reintegrálása játszódik le: „...úgy érezzük, mintha együtt vónánk, ...úgy érezzük, mintha beszélgetnénk velük” (30).

25. A halottakról Halottak Napján megemlékezni belső lelki parancs. Ennélfogva nem maradhat el semmilyen oknál fogva. Ezért dolgoztatta ki a halottkultusz lelki kényszere a világítás házi változatait is.

26. Mintegy zárógondolatként, a beépítő rítusokról elmondható, hogy társadalmi szerepük nem kisebb, mint az eltávolító szertartásoké.

A szent és profán jegyében történő együttes megemlékezés hangulata képes ellensúlyozni a félelem, a pánik, a kétségbeesés, ahogy Malinowski minősíti „centrifugális erőit”¹⁰¹, képes visszarendezni a társadalmi egyensúlyában megbolydult közösséget, de méginkább a közösség felkavart lelki nyugalmát.

AZ ÖNGYILKOS HALÁLA ÉS TEMETÉSE

Az öngyilkosságot Szentdomokoson *nem természetes halálnak* nevezik. Ennek ellenére megítélése nem egyértelmű: határozott elítéléstől a megértésig az öngyilkossággal szembeni viszonyulás számos változatával találkozunk.

A falu általános közvéleménye, értékítélete alapján elmondható, hogy az öngyilkosság vétség a közösség által elfogadott szokásokkal, erkölcsi normákkal szemben.

A párválasztás hagyományos erkölcsi, etikai normáinak vizsgálata alkalmával már megírtam, hogy aki a szokást nem tartotta meg, saját magát közösitette ki vagy őt közösitették ki. Arra is rámutattam, hogy teljes értékű kiközösítésről nem beszélhetünk, mivel létezik a szokásrendet be nem tartókkal szemben, ugyancsak a hagyomány törvénye szerint, a szankció és szankcionálás intézménye is.¹⁰²

Az öngyilkos vét az élet természetes rendje ellen. Rend ez is, amit a közösség hagyományosan tiszteletben tart. A természet rendjét megsértő egyén, tehát, a közösség értékítélete ellen is cselekszik, így tettét szankcionálni kell.

Tárkány Szücs Ernő szintén a népi meggyőződésre alapozza azon ítéletét, hogy az életnek „önkézzel való elvétele... jogszerűtlen cselekmény, bűn.” Azért következtet így, mert az adatok sokasága szerint megtapasztalta, hogy „az öngyilkos halottra vonatkozóan megkülönböztető szabályokkal találkozunk.”¹⁰³

Bármennyire lesújtó minden öngyilkossági eset, hisz szégyellni valónak tartják, a kutatás nem kerülheti meg a közösségi életnek ezt a részét sem, hiszen ez is sajátja a vizsgált területnek.

Az öngyilkosság szabálysértés; az átmeneti rítusok rendszerén kívül vizsgálható és tárgyalható, de nem attól függetlenül.

Hogyan fogadják az öngyilkosság híréit? Hogyan ítélik meg?

„Hát attól a Jóisten öröjzön meg. Az olyan borzasztó. Olyan borzalmason fut el a hír a falu közt. Olyan visszataszító mindenkinek. Mindenki azt kérdezi: »Az most mét tette? Azt mi készítette erre, hogy ő elpusztítsa magát?«” (29).

„Nem a legjobban veszik. Nehéz érzés. Pláne, ha fiatal, s reavette magát erre. Szóval, a hírt úgy veszi, ki hogy tudja. Az egyik így veszi fel, s a másik

úgy... Az egyik azt mondja: »Mét csinálta?« A másik azt monja: »Jól csinálta!« (28).

„Az úgy megtör mindenkit. Itt például Héjja esete: 60 éves volt. Rémmülettal fogadták. Sajnálják az eszt, hogy mét tette. Jó gazda vót. Neki az volt a hibája, hogy sokat ivutt. Erősen” (12).

„Megdöbbenve, megijedve. Én, amikor meghallottam, hogy a fiam felakasztotta magát, azt hittem, meghalok. Itt történt a szín alatt” (15).

„Megdöbbenti a falut avval, hogy hát hogy vót ő arra reakényszerülve, hogy ő eztet csinálja. Mi okozta ennek az okát?” (32).

„Az Isten előtt nagy bünt követnek el, met az életet csak eccer adja meg az Isten, és nem szabad elvenni önakaratból, hanem csak mikor a Jóisten akarja, akkor. Az életet az Isten adja, és ő is kell elvegye” (17).

„Az Isten az életet azét adta, hogy használjuk ki, amíg élünk. Ő úgyis elteszen oda, hova kell, mikor eljö az idő. S miért azelőtt? Mióta beteg vagyok?! Rég fel kellett vóna kössem magamot. Annyit nyöszörögtem immá így...” (36).

„Boncolgassák, hogy vajon miét tette, s aránylag erőst rossz néven veszik. Általában azt mondják, hogy nem volt ereje, hogy megbirkójon az étlettel. Vagy hogy nem volt határozott ember” (34).

„Gyáva ember, hogy arra tette az eszt” (25).

„Én azt kell mondjam, gyáva ember. Gyáva... me fél az étlettől. Mindnyájunknak a megpróbáltatás megvan, az egyik így kell szenvedjen, s a másik úgy, de azét nem vethessük el az életet” (6).

Sajnálkoznak-e a tette fölött?

„Éppe úgy, mint amelyik nem öngyilkos. Melyiken igen, s melyiken nem. A pap azt mondta, nem szabad elítélni az ilyen lelket, met nem lehet tudni, hogy milyen fordulat jött neki. Lehet, hogy kikapcsolt, s... »Felakasztom magam!« Abba a pillanatba elkapta az a gondolat, hogy ő nem tudott visszatérni – aszongya a pap. Az embernek má fogamzásakor le van írva, hogy min kell átmenjen, s mi által kell meghaljon. Hogy kell meghaljon! S ebbe vagyok én es... A papnak van egy bátyja, az es felakasztotta magát...” (25).

„Attól függ: ki, hogy... Minnyájan úgy vagyunk, hogy van jóakarónk is, rossz is. Van olyan is, hogy örvend a másik halálának, s van biza, ki sajnálja. Nem vetik meg azét. Mennek, s rendesen imádkozót csinálnak neki” (1).

„Az egyik sajnálja, a másik nem: »Hány öreg várja a halálát, s te mét tettetted ezt?!« – mondják” (36).

„Sajnálkoznak, ha olyan valaki teszi, aki el vót keseredve, aki a családba nem kapott egy felpártolást, segítséget. Csak ilyen esetben sajnálják. De általában nem sajnálkoznak. Úgy veszik, hogy nem kellő gerinces ahhoz, hogy a fájókat legyőzze” (34).

„Öngyilkosság sok van nálunk. A Jóisten öröjzön meg tőle. Valahogy nincsen élő hite az ilyeneknek, s megvan ijedve az élettől. Én azt mondom! Pedig akármilyen nehéz az élet, de küzdeni kell. Met bizony sohasem vót gyöngyvirágos. Leányka koromtól, jól emlékszem, tiszta küzdésből állott az élet. Hat gyermekem lett, biza kellett küzdeni. Tusakodni kellett, dolgozni kellett s élni kellett. De örökké új erőt merítettünk az Úrjézus által. Pláne reggel, ha felkelek, »Ó, édes Jézusom, jöjj el a segítségemre!« - s akkor má minnyá érzem, hogy erőt merítettem. »Ó, édes Jézusom, segíts meg a mái áldott szennapra egész családommal együtt, s öröjz meg mindenféle gonosztól!« Ilyenkor má könnyebben érzem magamot, me hála Istennek, felkeltem, s dolgozok” (12).

„Hát bizony rossz néven veszik... Hogy saját magának vet véget. Gyáva volt, hogy nem vállalta az életet, s a terheket. Sajnáljuk, főleg ha marad család. Neveletlen család. Mind a kettőt sajnáljuk, hogy mé tette ezt?...” (17).

„Általában haragusznak az öngyilkosra. Hogy mé nem várja meg, hogy jöjjön el az idő: nem mű adtuk az életet, ne es vegyük el az életünköt, várjuk meg, hogy jöjjön el a végső óra. De az olyanra, mint sógorom es, nem haragudtak. Inkább sajnálták. Ugye, a fia megverte...” (30).

„Ahogy az eset történik, aszerint ítélik meg. Ha olyan volt, hogy durva mindenkivel szemben, nem sajnálják. Nem nagyon törődik senki vele. Mondanak olyant es, hogy még eddig így kellett vóna csinálja” (16).

„Sajnálkozunk, de mondjuk, mé kellett ő ezt tegye? Mé nem nyugszik meg a Jóisten akaratán. A Jóisten, akit teremtett, arra gondja van. El is veszi. Akit teremtett az Isten, az életin keresztül kegyelmével kíséri, s akár, ha száz esztendeig is él, de akkor es elveszi. Nem kell elvesse saját kezüleg senki az életet. Ezt elítéljük, hogy mé tette ezt?! De méges elmenyünk, s imádkozunk érte. Az ő bünös lelkiért, met nem tudja, hogy mit cselekedett.

Éppen úgy megszervezik az imádkozót, s elmenyünk. Míg kísérjük ki a temetőbe, addig es imádkozunk, hogy a Jóisten bocsássa meg neki, amit tett” (29).

Szégyen az öngyilkosság? Kinek?

„Aki megtette, annak má nem szégyen. Hanem szégyelli a rokonság, a család. Az mind le kell igazolja magát, hogy hogy bántak véle, s miért tette.

Legalábbis a közelieknek le kell számoljon, hogy mét hagyta ezt a pecsétet. Szégyellik, de úgy, hogy a földbe ragadnak belé” (29).

„Hát, a má nincs, hogy szégyellje. De a hozzátartozóknak igen. Nagy szégyen. Azét, me nem tudja az ember, hogy milyen okét tette. Hátha a családi viszonyok mián csinálta... A hátramaradottak szégyellik. Úgy mondják, hogy pecsétet hagyott az utódokra” (28).

„Há hogyne! Nagy szégyen. Főleg a rokonságnak. Testvéreinek. Most es az asszony nem es kívánja eléhozni (*ti. a testvére öngyilkosságát*)” (32).

„Az öngyilkos megszégyeníti az egész család tagjait, az egész rokonságot, hogy ilyen halált választott” (30).

„A családnak egy nagy bánat s egy nagy szégyen. Nagyon szégyelli a család, hogy mét tudta tenni. Hogy mét kellett ő odajusson” (12).

„Rettenetesen lesújtva marad a család, pecsétet hagy a szíveden, lelke-den (*sírva fakad*), az életemnek mindig fáj. Rettenetes érzés, kimondhatatlan fájdalom. Szégyelltem a végtelenségig. Én, az édesanya, elsősorban (*zokog*). Még ma is fájlalom, s szégyellem. Hogy az én egyetlen gyermekem ilyen halált kellett haljon”(15).

„ A családé a nagy szégyen. Mert az ad valamilyen okot arra, hogy ezt ő meg kell csinálja” (17).

„Szégyellik, hogy öngyilkosságot követett el, met a falubeliek tünődnek, hogy miért tehette, s mondják, hogy ezért vagy azért tette... Biztos nem volt a családi béke meg... vagy valamilyen adóssága volt. Szóval, mindenféle beszédek elindulnak”(34).

„De még hogy szégyellik! Ugye, milyen nagy pecsétet hagy hátra. Met akkor már kezdik kutatni, s vitatni, hogy »azét, met így bántak vele, s úgy bántak vele« s kezdik osztani s szorozni; végig csépeli a nép a szájával az ilyeneket. A hozzátartozóit” (29).

„De szégyen ez a falunak es, s az egyháznak es, s mindenkinek. Hogy egy keresztény lélek elpusztítsa magát”(31).

Miben különbözik egy öngyilkos temetése a természetes halállal elhunyt halottéhoz képest?

„Az öngyilkost megvetik, me nem gyónt meg, nem vallásoson halt meg. Azét van kivétel a temetésben. De pálcát annak es tesznek”(28).

„Egy félakasztott embernek nem szabad harangozni. S nem szabad annak misét mondani”(32).

„Régebb a pap nem ment egyáltalán az ilyen temetésire. Most má 4-5 esztendeje eljő. Addig a kántor végezte a temetést. Ő csak imádkoztatott.

Keresztet nem visznek, a pap miseruhát nem veszen fel. Elvégzi a szertartást, de csak feketébe”(26).

„Csak fekete reverendába jő oda a pap, nem szenteli meg a koporsót, ha kikíséri es a temetőbe, nem tart szertartást. Mi úgy asszonyokul elimádkojzuk”(30).

„A pap elmegy, de nem öltözik fel és nem a halottért imádkozik, hanem példabeszédeket mond a tömegnek, hogy ne forduljanak ilyenek elé. S azért próbálja védeni es, hogy ne ítéljék eröst el, met nincs jogunk elítélni senkit. De csak fekete ruhában van...” (34).

„Amikor a pap kezdett menni, csak egy magyarázatot tartott, s avval ő ment es haza. Nem kísérte ki a temetőbe. Csak az udvaron elmondta, hogy ez nem helyes, ezt nem szabad csinálni” (33).

„Most má eltemeti a pap, csak nem fehérbe, hanem úgy, ahogy jár. Az udvarba es sokat imádkozik, s a sír martján es. Met ez nagy vétek. Elkíséri. Úgy néz ki, mintha ő es csak résztvenne má a temetésen. Ott menyen a koporsó előtt” (17).

„Az öngyilkos temetése csúnya. Egy szép temetés, egy szép díszes temetés, pappal, az más. De ezt (*t.i. az öngyilkos koporsóját*) reateszik egy szekérre, rendes, paraszt fahozó szekérre, s a hozzatarozó menyen utána...” (36).

„A szentmise áldozatot nem lehet érte bémutatni, met nem fogadja a pap, csak a közös halottakért. Érte külön nem mondnak misét. S ez milyen borzasztó! S ez annyira bántsa azt a hátramaradottat, hogy »mét tudtad tenni?!« Hát nem tudott vóna megérni ő es egy szép temetést, hogy pap temesse el?!” (12).

„Hátul a sarokba temetik. Nem es ott viszik ki a temetőbe, ahol a rendes halottakat, hanem megkerülik a temetöt, s hátul van egy kapu, s ott viszik bé a sarokba. Külön van nekik szakasz. Nem harangoznak. A pap mond egy beszédet a sír partyán, de nem olyant, mint másnak” (28).

„Az akasztottakat külön helyre temetik. Nem is viszik a temetön keresztül az ilyeneket, hanem a temetö mellett kikerülnek, s a hátsó kapun viszik bé. De annyi mostanába a felakasztott!...” (36).

„Külön temetik. most má nálunk olyan sokan vannak, hogy minnyá essze vannak érve. Egy szekérút válajsza el a többitől” (15).

„Nem elől viszik bé, a felszentelt kapun, hanem hátul. A harangok nem szólnak, s a pap nem szenteli meg. Eljő, de nem szenteli meg. Régebb el se ment” (23).

„Az egész temetö szentelt föld. Az öngyilkosokat, s akik gyónás nélkül haltak meg, mint a komonisták, nem szabad a szentelt földön kivinni. A te-

mető mellett van egy kicsi út, s ott egy megszeneteletlen rész, ahova temetik azokat. Ott határ van. A szentelt földre bé nem léphetnek. Jaj, Istenem, Istenem, öröjz meg mindenkit attól. Az egyház nem mond érte semmit, se harmincnapos mise nincs. Mondatnak ugyan harmincnapos misét, de a háztól elhunyt lelkekért, ő név szerint nincs beléfoglalva. Nem es harangozhatnak érte” (1).

Próbálkoznak-e mégis valahogy szent jelleget biztosítani a temetésnek?

„Imádkozót tartanak neki is. Sőt még többet imádkoznak” (34).

„Délbe viszik ki a temetőbe, mikor harangoznak” (1).

„Nekünk, mint hozzátartozóknak, úgy el kell menjünk, mint egy másik halotthoz. S úgy közös imával eltemessük. A déli vagy esti harangszóval szokták eltemetni, hogy harangszót es kapjon” (30).

„Olyankor szokták temetni, amikor harangoznak. De ősszel, télen az esti harangozás már sötétbe van. Az én fiam estefelé temetődött, má szürküldött. Az asztalok meg vótak terítve, itt vót a sok nép alamizsnára, el kellett temetni. Meg vót főzve a sok étel, hogy el ne romoljon, napvilág el kellett temetni, az esti harangszó előtt, hogy jöhessenek alamizsnára. Temetik déli órába is, vagy ha van egy másik halott, s annak harangoznak, azalatt viszik az akasztottat is” (15).

„Az akasztottat a déli harangszó alatt kapják örökké ki. Mikor délre harangoznak, akkor azalatt viszik. Hogy mégis valami harangszó legyen neki es. Ne legyen úgy eltemetve, mint a kutya” (32).

„Kihhasználják ezt az alkalmat. Amikor fixen délre harangoznak, azalatt a menet menyen” (17).

„Estefelé temetik el, mikor vecsernyére harangoztak, azt az asszonyt is, aki a vonat elé vetette magát Garados alatt. Azalatt suttyomba ki a szekérvel, s kerülték meg a temetőt, s tették bé. A temetés különben délelőtt van a rendes halottnak” (36).

„A temetőben ezeknek külön helye van, s úgy szokták kivinni, hogy megbeszéli a harangozóval, hogy amikor harangoz délre, húzza egy kicsit hosszabban, met azalatt viszik ki. Nem a halottnak húzzák, de mégis, hogy harangszót kapjon. Az esti harangszónál is szokták ezeket temetni, ugyanígy” (34).

Az öngyilkosság melyik módját választják leggyakrabban a faluban? Vajon miért?

„Leggyakoribb az akasztás. Felköti magát. Ez menyen vastagabban” (28).

„Legtöbb az akasztás. Úgy mondják, hogy nem szenved annyit. Nagy elhatározás kell reá, hogy megcsinálhassa” (15).

„A felakasztás. Nem tudom, miért. Van olyan es, aki a vonat elé veti magát” (21).

„Inkább felakasztják magukat. Van vonat elé vetés is. Például Császár. Ugye, mindenükt elvették, s bánatába addig búsult, addig gondolkozott, hogy végül így végzett magával” (17).

„Leginkább kötéllel felakasztják magukat. Hogy könnyebb eszköz? - nem tudom. Volt olyan kísérlet, hogy elvágta az ereit, de nem járt sikerrel. Aztán gyógyszerrel volt még kísérlet” (34).

Hogyan viselkednek az olyannal, aki öngyilkossággal próbálkozott, de megmentették?

„Jól. Például, itt van egy ne, nem es messze. Munkába jár. Az asszony feltartóztatta, hogy ne szoruljon a kötel a nyakába, s a másik levágta. Többet nem próbálkozott. De az én fiam háromszor, s csak sikerült neki” (15).

„Mondják, hogy buta vót, tönkre tette az életit” (25).

„Van olyan, hogy a család észrevette, s levágták. Mondta aztán, hogy egyszer felakasztottam magam, s nem sikerült, s most felakasztanak engemet. Nem tudom, én is gondolkoztam, hogy vajon, mit gondol magába? Biztosan kerül olyan, aki megkérdi, mét es tette? Azt mondják, aki ilyenre teszi szándékát, azt az ördög mindig segíti. »Csináld, csináld!« – így biztassa az ördög. S ezért aztán olyan borongós lesz, s kikapcsolódik addig, amíg aztán célt ér. Hogy túltesz magán. Van, aki próbálkozik: megint, s megint, s úgy es csak annak lesz az áldozata. Az ördög befolyásolja. Úgy kerüljük es az ilyen embert” (16).

„Állandóan kísérik s figyelik. A hozzátartozók arra törekednek, hogy hol egyik, hol másik, örökké lássák. Hol jár, s mit csinál, nehogy még megpróbálja. De ritka, hogy amelyik megpróbálta, s nem sikerült, az anélkül meghaljon. Ritka. Addig tusakodik, vagy így, vagy úgy elpusztítsa magát” (28).

„Itt is van a szomszédunkba – Istenem, Istenem –, ott a felesége kínlódik vele. Menni es tud valahogy. De a leánya, aki levágta – ideki a Verésnek a sarkába egy fára akasztotta fel magát, úgy es híjják azóta, Akasztottak erdeje –, megsejtette, hogy az apja eltűnt, de neki esze es vót, kést vett, s futott utána. Met látta, hogy a kötelet viszi, az istarangot, ami a tehén fején van, de ő, amíg az Olt vizin átalment, addig az apja felmászott, a kötelet felkötöte, s a nyakára eppe akkor húzódott reá, mikor odaért a leánya, s akkor hamar elkeccintette a kötelet, s leesett. Dehát aztán valamennyire észhez tért, kezeltek, de nem normális. A leánya többet meg nem állhatott előtte: ütöte s vágta,

ha közelibe került, hogy mét vágta le őt. Met annyira az esze helyrejött, hogy lássa magát, mennyire tehetetlen s félszeg. Most abból kifolyólag örök-ké a leányát okozza, hogyha ő má elindult, mét nem engedte, hogy menjen az ő maga útján. Ilyen félszegen a feleségit es sokat veri, s minden. De aztán a leánya el kellett menjen a háztól. Férjhez ment egy valamilyen legényhez. Pedig meg kellett vóna köszönje a leányának, hogy megmentette az ördögök keziből” (1).

Az ilyen járhat-e templomba?

„Járhat, ha menyen” (28).

„Erre nincs külön tilalom, de inkább ő maga nem megy” (34).

„Járhat, ugye, az Isten a megtérő bűnösnek örvend” (1).

„Templomba járhat. Először nagy szégyen, me mindenki reanéz. Én es ránéztem egy ilyenre, pedig elég pecsét van a lelkemen, ugye az én fiam mi-án; csak ezért néztem rea, hogy Istenem, téged vót ki megszabadítson, de a gyermekemet nem *(sír)*” (15).

„Attól még mehet. Ugye, egy gyónással megbánja, hogy mit cselekedett, s az Úrjézus végtelenül irgalmas s kegyelmes mindenkire” (29).

Kifaggatják-e később, hogy miért tette és mit érzett az öngyilkosság elkövetésekor?

„Nem hozták elé előtte, hogy nehogy bántsa őt. Nem beszélnek róla” (29).

„Volt, akit megkérdeztek, hogy te ezt mét csináltad? Le es nézik. De általában, aki többször próbálkozik, végül is abba hal meg” (34).

„Nem. Szégyellik, hogy ilyent csinált. Például, itt helybe, az ecsémnek a fia. Itt lakott szembe, ebbe a nagy házba. Itt el akarta vágatni magát a vonattal. Ez az onokám mentette meg ne, Vilmos. Szinte bémentek mind a ketten. Csak annyi volt az egy áldott szerencséje az onokámnak, hogy amikor érkezett a mozdony, a bal lábát meg tudta vetni a sínbe, s aztán nagy erővel s feszítésvel a sáncba belévette. Úgy mind a ketten a sáncba beléestek. S aztán ezalatt a mozdonynak az eleje elment. Aztán má megadta a másik es magát. Aztán hírt adtunk az apjának, bátyjának, s azok ide. Háromszor akarta, mindenképpen el akarta vágatni magát ez a fiatalember. Aztán csak megmentették. Azután egyet-egyet nagyot iszik, a feleségit es elverte vót, az odavót esztendeig. Akkor visszajött. Hogy mi az oka? A pálinka. Megkóstolja, nem tud békit hagyni addig, míg az orrán-száján nem foly ki. Akkor nem vót részeg, amikor ezt csinálta, de ugye, a családi gyötrel, az akarta elvinni... Egy alkalommal mondtam neki, mintha másról lenne szó, nem róla, szóval mondtam, hogy hitván ember, aki arra veti magát, hogy elposztítsa magát.

Én azt az embert nem értékelem egyáltalán, amelyik ilyenre veti magát, mondom. Az egy semmi ember. Azt az életet nem azért adta az Isten, hogy olyan könnyen vessük el. Minek? Az az ember, aki sokat tud küzdeni, s bírja a küzdést s a terhet, s viseli, csinálja! Az ember! A megállja a helyit! – mondom neki. Az akármilyen baj van, nem fél. Keresztül vág rajta, s él, mondom, tovább csinálja betyáru. S megjelenik szépen a társadalomban, jól viselkedik, mindenki szereti, s tiszteli, s becsüli. Hallgatott, nem szólott semmit” (32).

„Az egyik ember, itt Szenttamás felé, felakasztotta magát, s akkor megmentették. Haragudt, met a felesége minden reggel ment a templomba, s neki mennyi dolga volt künn, s a felesége nem segítette. Akkor es oda volt. Közbe hazajött az asszony, há éppe a szusz akkor szabadult volna ki belőle. S a felesége megmentette. De úgy megijedt az ember, hogy a legnagyobb templomba járó lett. Ő azt mondta, hogy olyant látott azalatt, hogy soha többet meg nem tenné, de mindenkinek azt ajánlja, hogy ne tegye meg” (12).

A tapasztalat szerint Szentdomokoson mi készíteti az embereket öngyilkosságra?

„Egy gyermek elvesztette a teheneit, itt fenn, Garadoson, s mikor jött le, a vonat elé vette magát. Féltibe, hogy most mit csinálnak vele a szülők” (34).

„Itt nem messze egy asszony vágatta el magát a vonattal. Maradt egy három hetes gyermeke. Megmondom miért: az anyja ehejt él ne, itt a híd mellett. Özvegy az asszony, a férje Sz. J. volt. A leánya s a veje Bányán laktak. S az asszony nekiállott, s avval a trükkel elment itthonról, hogy menyen fel Bányára, met a leánya betegágyban van, három hetes, s ő ott segítkezik. Elment fel – úgy hijják nagycsicsü Erzsí, me két nagy csicse van –, elment fel Bányára, s a legényblokkba fel, aztán a legények egész éjen... nyírjed! 57 éves volt. S a leánya annyira megszégyellte magát, hogy öngyilkos lett. Hogy az anyja milyen aljas, disznyó volt. Nem azért ment fel, hogy neki segítjen, hanem elment kurválkodni. A legényekhez. A vonatval elvágatta magát” (32).

„Itt például Giziék. Egyetlen gyermekük volt. Így nevelték ne, a tenyerükbe. S e volt a baj. Mindenbe kedvit töltötték, mindent megengedtek neki, s mikor má nem tudtak kedvibe jární, felkötöte magát a kölyök” (25).

„Vagy megzavarodás, vagy egy nagy elkeseredés, vagy agyi kimerülés csinálhassa. Akibe belérögzül, hogy na, tovább nem élek, az má nem tud gondolkozni” (15).

„Valami sérti erőst, vagy valami nagy bánata van, hogy tovább má nem bírja. Ilyesmi. Például, a kollektivizálás alatt vót nagyon sok öngyilkos” (30).

„Sokan a földekért lesznek öngyilkosok. Egy-egy meg es bolondul. Ez a kollektivizáláskor es úgy vót. Há most egy embernek, hogy elment az esze. Miklós Fülöpnek. Még jó hó vót, hogy végig a nyomán mentek, mikor eltűnt, úgy kapták meg. A birtok végett, amit most visszamérek (1991), úgy eszevesztek. Odament ehhez a Fülöphöz a bátyja, s ott kezdték osztani a földet, hogy melyik kié. S ugye, ő temettette el az öregszülőket. Nahát úgy felidegesedett, addig tusakodott, hogy teljesen megzavarodott. A felesége ágyba fekvő beteg má kilenc éve, s az öreg csak kiment pizsamáson, abba ment el, hogy elpusztuljon. Esszejárta Garadost végig, s aztán megfagyott lábbal úgy megkapták ott, a szentkeresztúti stációknál” (1).

„Itt vót Cs. J. Jó, ügyes, dolgos ember. Ugye, a kollektivizáláskor mindenükt elvették, s bánatába addig búsult, addig gondolkozott, hogy olyan zavaros lett. S akkor lejött ide az átjáróhoz, ott vót neki egy szép földje, a vasút mentin. Pont oda, s ott vette magát a vonat elé, ahol a földje vót” (18).

„A kollektivizálásnak sok áldozatul esett: felkötték magikot, megbolondultak” (7).

„Tudok mondani egy sógort, aki tartozott nekem 25 lejjel. Egy decire kérte vót, s úgy egy délelőtt jött, s aszongya, mesze, evvel neked tartozom, megadom. S azt kérdezte tőlem, hogy most lefelé van-e vonat vagy felfelé. S mondom, há hova mész? S aszongya: »Lefelé van-e vonat vagy felfelé?« S mondom, nincs most vonat, személyvonat egyáltalán. »Na jó, csak ennyit akartam kérdezni.« S evvel elment. Olyan nagy ideges állapotba vót, s úgy ment el. S akkor este felé, szürkület táján jönnek az üzenettel, hogy Árpád menjen hamar, met Kinda János felakasztotta magát. Haza ment, hogy innet elment, s a vécébe otthon felakasztotta magát. Nem vót ittas, bár azelőtt szokott inni. A siratásnál annyit vettem észre, hogy az egyik leánya azt mondta, »Jaj, bocsásson meg édesapám, met nem vótunk elég figyelmesek.« S azután megkérdeztem, hogy ezt te mire fel mondtad? S azt mondja: »Vízkereszt estéjén nálunk vót édesapám, s estére harangoztak, mikor kikéserterm, s azt monja, Milyen szépen hallik ez a harangszó, Istenem, milyen jólesik!« S azt mondja a leánya, nem tudta, hogy ezt ő mire mondta, mire gondolta, met ő nem vót soha elragadtatva a harangszótól, s hogy ez most olyan izéleg jött az eszibe. S azután jöttek rea, hogy ő már akkor gondolt arra, hogy elpusztítsa magát. Csak annyit tudok róla, hogy a fia megverte. Ejisze bánatába s szégyenibe akasztotta fel magát. Ha fiatal, azt mondják, szerelemből tette, biztos. Ha fiatal házasember, akkor a nőt gyanítják, hogy rossz, s fordítva. Ha öreg, »Nincs mit csodálkozni, megunta az életet!«” (36).

„Egy fiatal legény, most nem rég, két éve (1990), azért akasztotta fel magát, met a szülei a leántól eltiltották. Hogy a leány szegény vót, s ez pedig egyetlen fia. A leány ide van jöve férjhez, a szomszédba: szép, ügyes asszony lett belőle, s amíg élnek, addig bántsa a lelkiismeret (ti. a szülőket), hogy mét nem engedték meg, milyen ügyes asszony, s milyen jó lett vóna nekik es. Szép fiatal fiú vót, Istenem! S elpusztította azért magát. Az anyja a tavaj tette le a gyászt. Egy évig gyászolta” (1).

„Leggyakoribb oka a családi élet. Általában mindenhol ez volt. A feszültség, a nem megértés. De legtöbb az alkohol hatása alatt követi el. S ezek elsősorban férfiak. Erősebbek, de többet isznak, habár most a nők is kezdtek inni. Isznak, s akkor belégondol valamibe, ami őt bántja, s akkor még iszik, s akkor megcsinálja” (34).

„Az én fiam semmit nem hagyott hátra, ha aztán a felesége ki nem vette a zsebiből a papírt. Me meg volt nősülve másodikszor. Egy román felesége volt... Itt megnősült egy asszonnal, olyannal, amelyik öt évvel idősebb volt mint ő. Két gyermeke volt, s tízéves házasság. Az elcsábította, tönkretette. Akkor attól elvát. Akkor 8 évet özvegykedett itthon, én rendeztem. Nyolc év után ide a szomszédba jött ez a román fehérmép, s a szomszédok összehozták, addig mondtak neki, szépen idehozta. Bennszülött román volt, s addig mondtak neki, hogy gondolta a fiam, hát egy éjjelre elhojza. Igen, de aztán sok bajok voltak köztök. Tiszta románul beszélünk a hat év alatt, míg itt volt. Ugye annak nem tetszett a katolikus vallás. Ha mentem a templomba, oda nem jött el... az uramért volt a mise, eccer eljött s többet nem. Örökké kifogása volt. Én azt következtettem, hogy a fiamnak két felesége volt, a két gyermeket fizette; ennek es, a románnak, volt egy lejánkája; ott húzták le a fizetésit, ez követelte a nagy pénzt, s abba unt belé. A két fehérmép kétfelé mindenit elvitte. Neki sose volt pénze. A két fehérmépre má nem tudott eleget szerezni” (15).

„Az egyik, hogy a felesége félrejár. A másik? Há most, nem rég, egy hete sincs ejsze, hogy eltemették: egyszer megnősült, a feleséginek lett két gyermeke eccere tőle, s ott hagyta az asszonyt. S a két gyermekre fizetett 800 lejt havonta. S akkor itt elvett egy másikat. S ennek es lett gyermeke: kettő-e vagy három. S szépen az udvaron felkötötte magát. Ki tudja, miét? Mind beszélgettünk róla, hogy mét es pusztíthatta el ez az ember magát. Az egyik azt mondta: »Te, képzeld el, akármennyit keressen, havonta 800 lejt le kellett adjon, hát akkor a család itthon miből élt?!« Egy kicsit iszákos es volt. Nagyobbakat ivott, ahogy kellett volna. Aztán, hogy az ital vitte-e el, mi-e? Így vitassuk, ugye. De bizonyosat nem tudunk. Például, ennek az én asszonyomnak es az öccse elpusztította magát. Huszonhárom-béli gyermek

volt. Megnősülve nem volt. S katona se vót, met azokat Horthy nem vitte vót el. Akik 1923-ba születtek, azét, hogy azok a nemzedéket szaporítsák. Annak az örömi, hogy Erdélyt megszerezte. Szóval, nem vót katona se, s meg se vót nősülve. Eltörött a lába bokába, aztán megforrott, s vett egy lovat – akkor a vejem patakfelelős volt, nyugodjék békébe, hogy emlegetem –, s itt a Hargitán húzattak. S ez, a feleségem eccse, ott volt a lóval. Egy öreg ló volt. S a ló úgy tudta, hogy délelőtt húzatnak kettőt, s délután egyet. S délkor, nem kellett messze menjen, húzatott, hamar egyet tért, s utána, gondolta, még egyet térek. Há mi, nem szabad nekem téni egy nap négyet?! Szaporodjék a munkám s a pénzem! Verte vissza a negyedik térésért a lovat. S a ló nem akart menni. S vett egy fát, csapot vagy mit, s reahúzott, s a ló felágaskodott, s reabukázott a gazdájára. S a rúd pontosan azt a lábát, amelyik pont azon a nap húsz esztendeje eltörött volt, újra eltörte. Akkor elvittek a kórházba, a sarkától felverték egy szeget a lábán végig; az a lába úgy elfogyott, csak egy szikra bőr fogta s az a vas. Nem tudott jární úgy, ahogy kellett. Sorba elment a testvéreihez, én es hívtam, hogy legyen nálam, s jó lesz, de ült egy-két nap, s esszeszedelőzködött, elment haza, aztán az öccsihez Dánfalvára. Aztán az öccsiből kijött, hogy ő látta, hogy nem úgy viselkedik, ahogy kéne. Örökké olyan különösen járt, s olyan gondolkozva. Eljött haza, s egy este azt mondja az anyjának, hogy »nem muszáj olyan sokáig égesse a lámpát.« Avval kilépett az istállóba, s felkötöte magát. Ennek e vót a bánatja: nem tudott jární. Ha leült, a lábát örökké kopóra kellett tartsa. Ha kinyújtotta, nem tudott pihenni” (32).

„Ejjsze mindenkinek van valamije, ami bántsa. Me ha nincs, nem csinálja meg. S aztán elhatározza magát, s Istennel nem törődik, nem foglalkozik, az Úrjéshoz nem menekül, hogy kérje, hogy szabadítsa meg; me van olyan, hogy az Úrjéshoz ragaszkodik, s megtér, gyónik s áldozik, s megvigasztalódik. De a másik azt mondja, ezt én át nem tudom élni, tovább ebbe nem élek, s akkor nem tud szabadulni tőle. Például, ott van az egyik komám. A nagy betegségibe az oszlopra akasztotta fel magát. Nagy fájdalmi voltak. A másik féltékenységből, a másik bosszúból. A fiamot, amikor először csinálta megkérdeztem, miért csinálta. Az asszony mián csinálta. Met az asszony félre járt, s két gyermeket fizetett, s a gyermekeket nem engedte ide egyáltalán. S ital mián. Aztán annyit elértem vele, hogy elment az orvoshoz, s az adott neki olyan tablettát – antakolt –, egy fél esztendeig nem ivutt. Ha nem ivutt, egy áldott jó gyermek volt” (15).

„Van az embernek nélkülözés az életbe, vagy nem tudja a célját elérni, vagy valamije hiányzik, s ebbe kezd búsulni. En így képelem el. Vagy a családi élet nem normális, ott van baj. Sok történik a családi zürzavar mián.

A lányoméék mellett egy fiatal ember akasztotta fel magát. Az asszonymak a rosszasa miatt, állítólag. Mer én nem tudom. Az asszony, ugye, nem volt jó, úgy mondják, mindig kiruccant. A férfi olyan búskomor lett, s búst. S elég a hozza, hogy az asszony csak ment el hazulról, s hogy igaz-e, nem tudom, azt mondta az asszony, hogy ha nem tetszik, akaszd fel magadot. S fel es akasztotta magát” (17).

„Itt az egyik fiatalembert a felesége elhagyta, s akkor ő azt mondta, elad mindent, s felakajszta magát. Vót nagy disznója, s lova, tehen, s eladta, s elpusztította magát. Ez volt a szándéka, s meg es csinálta” (29).

„A nem egyetértés a családban. Itt egy fiatalember es azért akasztotta fel magát, met azt mondta, a felesége félrejár. S ott lennebb egy másik, az es azét. Aztán az Isten tudja. Fiatal ember vót mind a kettő: 35-40 körüliek” (25).

„Annyi mostanába a felakasztott. Ignác bácsi bátyjának es egy fia: gyönyörű ember! A felesége rosszra tért... pedig milyen ember! Hogy amellet es?! Jaj! Én azt mondtam, tanár úr, hogy borsószalma kell az olyan asszonymak. Finom ember, gyönyörű ember, énekelni es úgy tudott... De sokszor mondta nekem, »Ángyi, pályatévészett vagyok, s az asszonyt se úgy kaptam... – tudja, mire gondolok –, s nem tudni, mit hoz reám?!« Nahát, szépen felakasztotta magát. Most nemrég. S maradt két szép gyermek. S a felesége bánjai milicistákkal foglalkozik most es” (36).

„Itt nem messze, fennebb, most az őszön akasztotta fel magát egy fiatalember. Rosszviséletű volt a felesége. Félrejár, szivarazott s ivutt. Kurválkodott...” (32).

„Magamról beszélek. Én es úgy csináltam, hogy fel akartam akasztani magamot, s fel es akasztottam. A nagyobbik lejánka, Erzsi, megérezte azt, hogy én bémentem a csürbe, s a csürkaput belülről béakasztottam. Sírtam. Ugye, baj vót a családba, me ugye, maradt az első uramtól az a lejánka, Erzsi, s Ignác bácsi idekerült, biza törtétek incidensek. S nekem örökké rosszul esett. Vele es született Veronka, az aranyos volt, de ezt lökte... nem es jó róla beszélni. S akkor édesanyám ölt meg, hogy látod-e, mét mentél férjhez? Montam, maguk is úgy akarták, mint én. Me mások szerezték Ignác bácsit nekem. Én bábának akartam menni, met szerettem. Nem engedték, azt mondták »menj férhez, me nem bírjuk a munkát!« Sok vót a föld. Én nem akartam senkivel... ugye, megvót ez a lejánkám. De édesanyám azt mondta: »Egy lejánka semmi se. Velünk marad, s tük menjetek hátul, s ott lakhatok.« Méges, hiába, hogy itt laktunk, közösen éltünk, s bajok vótak. Egy olyan eset adódott, hogy erőst csúfokat mondott reám, még Ignác es, s én elfuttam, s azt mondtam, én eccer végzek. Nem es akartam férjhez menni, s így csinálnak velem!? Végzek. Felmentem a létrán, arra emlékszem, de hogy

mit csináltam tovább, hogy köttem a kötelet a létra fokára, má nem tudom. Csak arra emlékszek, amikor édesapám a kankós pálcával ütött a szénán. Akkor jöttem magamhoz, hogy hol vagyok, s mit csinálok. Azt kérdeztem, mét üt édesapám? – hát én nem vétettem. »Azét – azt monja –, hogy te mét csináltál nekünk ekkora szégyent?! Ha le ne tudjunk vágni, itt kacaghatna a világ!« De aztán mi lett velem, szégyen elmondani. Elmentek a román paphoz, met úgy éreztem, hogy valami csepegett a fejemre – megszorította az a kötel erőst a nyakamot –, s a szívem olyankor úgy fájt, hogy szakadt meg. Azt mondja édesanyám, mit hunyorogsz te annyit. S mondom, hogy valami olyan fájdalmas odabé. S azt mondja, »Na, megmosakodsz, s menyünk bé a román paphoz – úgy mondták oláh pap –, s evangéliumot mond a fejedre, a könyvet a fejedre teszi.« Én nem menyek, én nem kacagtatom magamot, hagyjanak békit nekem. De csak jött, hogy csináljam s de csináljam. Elmentünk ki. S mikor haccor kimentünk, hát éreztem, hogy olyan jó könnyü, s nem csorog a fejemre úgy, csak megvillan. Addig mentünk, hogy hát egyszer nem éreztem. Hogy az imádság-e, vagy magától kijavult, mi-e, nem tudom. Itt helybe volt ez a pap. Aztán úgy megfenyített; azt mondta, fogadjam fel Isten s ember előtt, hogy soha többet illyennel nem foglalkozom. Magyarul szépen beszélt. Azt mondta »az ördögök megkerülik magát, de húzódjék meg egy szoba sarkába, s imádkozjék – azt mondta –, avval többet ér.« Na, aztán másként fordult a világ itthon. Azt mondta édesapám: »Ignác! A lejánkák egyek legyenek. S ha nem egyek, akkor az Isten segítjen meg. Innet elmész.« Megmondta, »Ne látod-e? Neked es olyan szégyen, mint nekünk.« S aztán úgy jött helyre a részegsége es, met biza el vót indulva erőst. Csendes ember most, amikor má lejárt (*gúnyosan: ti. már megöregedett*). Így más előtt olyan finom volt, de magunkba... hagyjuk el (*sír*). Eccer smucig természetű volt: örökké abba kellett igyekezzek, hogy dugjak s lopjak, hogy Ignác ne tudja meg, hogy azoknak a lejánkáknak valamit félretegyek. Má nőttek. Mikor írogattuk azt a szép holmit (*ti. a menyasszonyi kelengye összeírásakor*), s amit úgy dugdostam, s úgy loptam (*szipog*), akkor leült ide s azt kérdezte tőlem »Te Erzsi, ezt te honnat tudtad megcsinálni?« S mondtam (*zokog*), azt csak én tudom, s az Isten... s édesapám, met tőle es sok pénzt kaptam, hogy segítsük a lejánkákot. Ilyen ember vót! Így aztán az életösztönöm elmúlt: életbe maradtam, de nem tudtam semminek se örvenzeni. Mikor elment a háztól Erzsi, akkor jobbra vált. Pedig megkérdeztem, mikor esszefogtunk, hogy ne, te Ignác, az én gyermekem nem lesz-e terhedre? »Menj el – azt mondta –, egy lejánka?!« Na, de minden lejárt. Vótunk nyolcan ebbe a házba, s most ketten maradtunk. Most vagyunk jól, ennyire. Most es ha iszik, akkor öl. Úgy kivágott innet a házból részegen, itt ültem

mellette, hogy kecskebukát vettem. S akkor még a kést utánam vette. Ah, hagyjuk el, annyi baj volt, hogy nem kívánom még eccer leélni. De hogy még eccer felakajszam magamot?! – nem memém. Akármi történjék. Most má jó lett, me ő es hazaszorult. S – jaj ezt mind felveszi-e, tanár úr? – jaj! Eccer azután, mikor sérvbe harmadikszor megoperálták, s hazakerült, leült, s azt mondta, »Na Erzsi, rossz vótam, tudom, de ne haragudjál, most hazaszorultam.« Elég későn – mondtam neki –, kár vót megnősülj, s én es, hogy hozzád menjek. Az Úristen engedje meg, tizenhatszor törjék el a dereka, aki minket esszeszerzett. Met ha valaki nem ismeri egymást, s nem szereti, mind így jár. Aztán eleget kérte a bocsánatot, de nekem semmi életkedvem nincsen. Olyan ember vót, hogy úgy szorította a pénzt, s most es, hogy úgy kell kérjek, ha valamire kell. Van nekünk letett pénzünk, csak ki van jelentve, hogy ahhoz hozzanyúlni nem szabad. Az anyja es ilyen szulisztes (*ti. fős-vény*) vót, tőle örökölte. Sokat szégyenkeztem, keseregtem. Eltöt immá, hál' Istennek a nagya. De még eccer fel nem kötném magamot...” (36).

Volt-e olyan, aki beszélt öngyilkossági szándékáról?

„Volt. Például, az én öcsém. Özvegy volt. Ide lejövogetett reggel, s estefeléig itt volt, máskor több időt. S nekem mondta, hogy ő végez az életjivel. Felakajszta magát. Megszidtam: Te Márton, ne csinálj ilyent, egy örökös pecsétet ne hagyjál hátra, testvérekül. Ezt vedd ki az eszedből, ezt nem szabad! – mondtam neki. A csekkbe pénzed van, vedd ki, s élj belőle: egyél s igyál, amíg azt feléled. Méges eccer csak felakasztotta magát. Négy leánya van, mind férjhez vótak menve. Ugye, özvegy volt, egyedül élt. Még megházasodott, de a második asszonnyal nem tudtak egyezni. Attól elvált. Én eleget bögettem, s kértem szépen, hogy Márton, az Istenért, nehogy megtedd. Én mondtam, szégyen te, a hátramaradottaknak. Elhallgatta, s utána esment egy fél esztendő után belékezdett” (26).

„Az én fiam es mondta másnak, s nem hitték. Mikor megcsinálta másodikszor, s leszakadt, elment, hogy igyék egy üveg sört. S a hídon egy megkérdezte, me rosszul nézett ki, mi van veled te, s azt mondta »Ám pânzurat ši nu reușit!« Ezt mondta románul. Az azt gondolta, hogy csak beszél. S akkor utána megcsinálta harmadikszor” (15).

„Volt itt a kicsi kútnál egy öregasszony, aki elmondta, hogy muszáj a fiatalok mián felakajszta magát. S na, elhangzott a szó, s vigyáztak rea, de aztán nem mondta tovább. Hanem csak egy reggel kiment tűzgyújtó szálkáért, s hát csak nem jö bé, s nem jö bé. Mennek ki, s hát drótot kapott, s a szegre felakasztotta, hurkot csinált a nyakára, s úgy leült. Úgy kapták meg” (36).

Ha a házban történt az öngyilkosság, mit csinálnak a házzal?

„Újraszentelik. A papot elhívják” (36).

„Megszentelik, met úgy tartásák, hogy a gonosz volt vele, amikor elkövette ezt, s ezért újra kell szentelni” (34).

„Újraszenteltetik, met irtóznak bémenni abba. Aki megkapja az akasztottat, ugye, örökké azt lássa. Olyan irtózat fogja el az embert, amikor bélépik abba a házba” (29).

„Az a ház nem es maradhat úgy. Azt megszentelik. Általában szoktunk szentelt vizet, met ugye húsvétkor szenteltetünk vizet, s akkor egész évre szoktam eltenni üvegbe, hát az állatokat es örökké meghintem, az istállóval együtt, hogy a Jóisten adjon szerencsét utánuk, öröjze meg a vadaktól; s a pimpóból es felszúrunk egy ágat egy helyre, csak azért; s azelőtt még olyant es csináltunk, hogy, ugye a birtokok megvótak, kivittük a föld végire, s leszúrtuk, hogy a Jóisten öröjze meg jégveréstől. Amikor a szentelt vizet hazahozzuk, egy pálinkás pohárrevüt mindegyik kóstol belőle. Na, a szentelt vízzel meghintik a házat es, amelyikbe valaki felakasztotta magát” (12).

„Újraszentelik azt a hajlékot. Elhívják a papot, hogy a gonosz lélek távojon attól a háztól. Szép imádságot mond a pap” (1).

„Mindent újraszenteltettem. Fent a padlást, szint, udvart, házat... mindenütt. Én szentelt pimpóval, szentelt vízzel végigszenteltem. Én magam. S amikor vízkeresztkor jött a pap, megszenteltettem az egész udvart s mindent a pappal es. Így szoktuk. Addig féltem, de azután nem. Éjjel es ki merek most menni. Addig úgy féltem, a szívem szakadt meg a házba es” (15).

„Nem szenteltetik újra, me minden évben vízkeresztkor járnak házszen-telni, s akkor bészentelődik” (17).

„Attól függ, melyik hol követi el. Hát ez a szomszédfiú es künn csinálta a kertbe. Ha bent a házba csinálja, újraszentelik a szobát” (25).

„Ha az akasztás a házba történik, a szobát kitakarítsák, ki es meszelik, s azután megszenteltetik” (32).

Az öngyilkosság kérdéskörének összefoglalása

1. A bemutatott vélemények és folklorizálódott variánsokban élő történetek nemcsak az öngyilkosság pusztá tényét, hanem annak egyéni és társadalmi megítélését is tükrözik, egyértelműen jelzik, hogy Szentdomokoson az élet önkényes elvetése súlyos keresztény erkölcsi, etikai vétségnek minősül. Ebből a szemléletből fakadóan tehát az öngyilkosság elítélése legalább két elvi alapállásból történik:

Az első az isteni kompetencia tisztelete. Az öngyilkosság Szentdomokoson azért súlyos bűn, mert önkényes cselekedet, embernek meg nem enge-

dett beavatkozása a Teremtő munkájába. A közösségi szemlélet ezen alapuló ítélkezése így hangzik: „Az életet az Isten adta, csak Ő veheti el.”

A másik alapállás jellembe is az előbbi keresztény valláserkölcsekből fakad: az életet ki kell bírni, el kell viselni, bármilyen terhes is legyen. A róla való önkéntes lemondás emberi gyengeségre, gyávaságra vall, tehát elítélendő.

2. Az öngyilkosság keresztény erkölcsiség elleni vétkét növeli az esemény közösségi, társadalmi lereagálása. Mint láttuk, Szentdomokoson semmilyen haláleset nem marad szűk körű családi történésnek. Az öngyilkosság a falu közvéleményének figyelmét még hatványozottabban az öngyilkos személyére, családjára összpontosítja. A futótűzként terjedő öngyilkossági hír a falu népét azonnali véleménynyilvánításra, állásfoglalásra készíti.

Egyértelmű megítélés – akár pozitív akár negatív irányba – csak rendkívüli és félreérthetetlen esetekben alakul ki. A közösség soha nem marad közömbös tagjainak viselkedésével szemben; és ilyenkor még erősebben ráfigyel.

3. Az előbbiből szorosán következik, hogy az öngyilkosság lelki, erkölcsi, etikai teherként nehezül a családra. A családnak el kell számolnia, szóbeli „hivatalos közleményt” kell „kiadnia” az öngyilkosság okáról, körülményeiről a falu társadalma számára. Ez viszont vissza- és előrejelző. A már korábban és többször is említett egyén és közösség viszonyának köszönhetően soha sincs teljesen ismeretlen öngyilkossági ok. Ezért a „közlemény” nem tartalmazhat ellentmondásos, könnyen cáfolható vagy a valóságot megcsépítő adatokat, érveket. A közvélemény tájékoztatásának társadalmi súlya olyan értelemben nagy, hogy egy emberérettel kell elszámolni, annak elvetéséről kell számot adni. „A család le kell igazolja magát” – olvashattuk egyik adatközlő közösségi elvárását. Az elszámolás valóságtartalma, erkölcsi minősége, megfelelősége hordozza a közvélekedés hangulati görbét.

Kunt Ernő írja, hogy „a hozzátartozók igyekeztek – éppen a rájuk is ható hátrányos erkölcsi megítélés megelőzése végett – az öngyilkosságot eltagadni, leplezni.”¹⁰⁴ Ilyen „igyekezetre”, bár következetesen érdeklődtem felőle, Szentdomokoson nem találtam példát, nem emlékeznek ilyenre, ellenkezőleg elítélik, bűnnek, „kiderülő hazugság”-nak tartják.

4. Az öngyilkosság tettének szankcionálása Csíkszentdomokoson rendkívül összetett. Az érzelmek és indulatok valahol két, egymással ellentétes irányú erővonal mentén rajzolódnak ki: a határozott ítélet és a felmentő megértés.

5. A többnyire egységesen alkalmazott szankciók a következők: megvetik, mert nem gyónt meg; nem vallásosan halt meg; nem harangoznak; ko-

rábban nem pap temette, csak a kántor végzett egyszerű szertartást; bár 10-15 éve pap temeti, a pap nem ölt magára ünnepi gyászruhát; a gyászmenet élén nem vihetnek gyászlobogókat; a koporsót nem szentelik meg; nem viszik be a templomba; csúnya a temetés: nem vihetik gyászkocsin; nem vihetik be a temetőkapun, csak a kerülő, hátsó úton; nem temethetik a „temető megszentelt földjébe; sem az otthoni sem a temetőbeli imádkozás során a pap nem végez igazi temetési szertartást, név szerint nem imádkozik a halottért.

A temetőbeli „szent föld” (szentelt föld), szenteletlen föld szembeállítás már önmagában emberi minősítést, besorolást tartalmaz: a halál „műfaja” szabályozza, hogy kinek melyik jár, kit mi illet meg holtában.

6. Külön kiemelem a szankció-együttesnek azt a lelki vonatkozású vetületét, amely a hozzátartozókat különösen nyomasztja. Nevezetesen arról van szó, hogy az öngyilkos temetési szertartása névtelenül, személytelenül zajlik („... a pap névszerint érte nem imádkozik”; „... érte külön nem mondnak misét. S ez milyen borzasztó!”). Ennek a szankciónak a súlyosságát csak úgy értjük meg, ha figyelembe vesszük az átmeneti szokások egyik fontos vonását, nevezetesen azt, hogy az ünnepelt egyén az esemény, az ünnepség középpontjában áll. És ez így történik a természetes halállal elhunyt esetében. Az öngyilkos temetésén viszont a halott neve tabu („... ő név szerint nincs beléfoglalva semmibe”), a „központi szereplő” név nélkül van jelen a színen. Tette csupán ürügy az elmélkedésre, de élete nem példaértékű, életútja nem szépülhet meg.

7. Bármennyire is elutasító ez az öngyilkosokkal szembeni álláspont, olykor megnyilatkozik az enyhítő, felmentő, az ő lelke útját is egyengető szándék.

Így, például, a szokásszövegek, vallomások jelentéstani elemzése felszínre hozza, hogy az öngyilkosság fölötti ítékezésben jelen van a megbocsátás is. Majd minden vallomásban tudat alatt lappang az a megérzés, hogy a halott valamilyen mély lelki válság hatására cselekedett. Az öngyilkossággal próbálkozó és megmentett bűnöst, főleg, ha az a templomba visszatalál, maga a falu közvéleménye oldozza fel. Általában tapintatosan viselkednek vele, mert az öngyilkossággal való újrapróbálkozás félelme sokáig jelen van még a hozzátartozók tudatában.

A felmentés, a halott lelkéről való gondoskodás sajátos megnyilatkozásai fedezhetők fel azokban a rítusokban, melyek elvégzése nem esik az egyház ellenőrzése alá, illetve azokban a „kijátszások”-ban, amelyekkel a halottat a szent szférájából részeltetik.

A halott iránti viselkedésnek az a kettőssége, hogy egyfelől siratják, másfelől igyekeznek őt eltávolítani, most másképpen jelentkezik: tapasztalni lehet a lesújtottságot, bántottságot, a szégyent és a szankciók elfogadását, betartását, de ugyanakkor ezek részleges kijátszását is. Az érdekes az, hogy a szankciókat a vétőkkel szemben a közösség állítja, tehát senki nem ellemezheti, de a büntetések ártatlan megkerülése is ugyanannak a közösségnek a hallgatólagos tudtával történik, amit szintén elfogadnak.

Másszóval a halott lelki gondozásban való részesítése, nem csalás vagy megvesztegetés révén történik, hanem taktikázással. Ilyen az öngyilkos temetésének rácsúsztatása, egyidőben való összehangolása egy olyan eseménnyel, amiből minden halott részesül, csak az öngyilkosnak tiltott. Ezek szerint a harangszó, a harangozás az a legkiemelkedőbb szent cselekvés, amiből „részeltetni kell” az öngyilkost is. Ezért egyeztetik a temetésnek az idejét a déli-, esti- vagy más halottnak való harangozással. A harangozónak pénzt adnak, hogy „húzzon hosszabb verset” stb. Mindez egy kívülállónak talán komikus játéknak is tűnhet, viszont az öngyilkos temetése körüli ügyeskedés tulajdonképpen együttérzést, sajnálatot vált ki. Úgy vélem, hogy a szentdomokosi tapasztalat, (használva nem találtam feljegyzést) egyféle drámai vívódás tükröződése, egy másik vetülete a túlvilági létben való hitnek, a lélek sorsáért vívott folytonos küzdelemnek.

Mindenképpen a lélek felsőrendű értékének jele az, hogy a házi imádkozóval, az alamizsna-osztással, és más az egyháztól független halotti rítusokkal az öngyilkos bűnösségét enyhíteni óhajtják. A közösség úgy szankcionál, hogy soraiból mintegy csak a testet különíti el, a bűnös lélekért pedig még fokozottabb lelki erővel könyörög („...elítéljük... de mégis elmenyünk, s imádkozunk érte.”)

8. A hozzátartozók az öngyilkost éppen úgy meggyászolják, mint a természetes halállal távozottat. A megemlékező (hathetes, éves) miséket, szokásokat, rítusokat szintén elvégeztetik és elvégzik, bár a szankció a temetéssel nem évül el: az emlékező gyászszertartáson az öngyilkos nevét említeni továbbra is tilos, a családtól elhunyt halottak névtelen közösségébe sorolják be.

Hogy mennyire nehéz a névtelen halott gondolata és érzése, bizonyítja K. Zs. adatközlő esete (ő másokról is tud), aki más faluba ment öngyilkos fiának nevenapjára misét mondani, csak azért, hogy halott fia nevét hallhassa az engesztelő miseáldozaton. Kis félrevezetéssel sikerült is. „Csalása” véteknek számít-e, és ki és mi szerint? Azért, mert hiszi, hogy a túlvilági lét földi életünk folytatása vagy azért, mert az öngyilkossággal Istennel szemben elkövetett és visszafordíthatatlan vétkét kisebbnek tartja, mint azt a

veszteséget, ami a túlvilági „társadalom”-ban fia lelkének „hátrányos helyzeté”-ből eredne? Minden igyekezet, rítus a lélek túlvilági életének előkészítésére, támogatására irányul.

9. A leggyakrabban választott öngyilkossági forma az akasztás. Jóval kevesebben vetik vonat elé magukat (a falu mellett mintegy három kilométernyi vasúti szakasz van); az önmérgezés valamilyen formája pedig számbelileg teljesen jelentéktelen.

10. Az öngyilkosság okai közül a leggyéribben a belső egyéni indítatók (pl. betegség) fordulnak elő. Annál gyakoribbak a szerelmi és társas életből, gazdaságpolitikai okokból, házastársi hűtlenségből (ez a leggyakoribb) fakadó öngyilkosságok.

A község közösségi emlékezetében leginkább számontartott öngyilkossági okok a következők: részleges elmezavarodás, nagy elkeseredés, súlyos, gyógyíthatatlan betegség, szülői felelősségrevonástól való félelem, pl. a gondatlan állatorzásért; gyermeki szégyen a szülő (anya) erkölcstelen viselkedése miatt; az egyke elkényeztetése, illetve az ebből fakadó válság, amikor a szülök nem tudják már teljesíteni a gyermek kívánságait; a gyermek bántalmazza, megveri a szülöt, a fiatalok rosszul bánnak az öreg szülövel, egyedüllét, magány (főleg a férfiak esetében), alkoholfogyasztás, illetve a rá való pénz előteremtésének lehetetlenné válása, házassági tiltás a szülök részéről (inkább a legények nem képesek feldolgozni és levezetni a szerelmi kudarcot); többszörös gyermektartási kötelezettség elől való menekvés, családi viszály.

Nem a hivatalos statisztikai adatok, hanem a köztudat szerint a faluban legtöbb öngyilkosságot a kollektivizálás és a félrejáró feleség miatt követtek el. A kollektivizálás mint gazdaságtörténeti fordulat, melynek folytán a parasztság létének egyik legnagyobb drámáját élte meg Csíkszentdomokoson, 1962-ben többeket öngyilkosságba kergetett. A másik ok a feleség hűtlensége, úgy tűnik, állandó okozó tényezője az öngyilkosságnak. Az asszonyi hűtlenség társadalmi hátterében a közeli Balánbányát fedezhetjük fel, azt ugyanis, hogy a férfiak jelentős része a rézbányában dolgozik, jól keres, ennél fogva a feleség mentesült a kollektív gazdaságba való járás alól; és így időfelesleggel rendelkezett.

11. Az öngyilkosság jelensége, sajnos, az utóbbi két évtizedben növekvő tendenciát mutat, és inkább a férfitársadalom lelki betegsége, mely épp az emberi teljesítőképesség csúcsidőszakában szedi áldozatait.

AZ ELMŰLÁS ÉS A TEMETÉS HIEDELEMVILÁGA

Az elmúlás és temetés rítusának, mint átmeneti szokásnak legbonyolultabb, legnehezebben megközelíthető és rendszerezhető területe a hiedelemvilág. Egyrészt, mert a hiedelemvilág kevésbé látott, tehát, elsősorban elvont szellemi-lelki jelenség, másrészt, mert mégis szorosan beletartozik a rítusok tartalmába. Sok szokás, rítus gyakorlása pontosan a hiedelmek által és miatt él, pl. az alamizsna adás. Így a szokássor leírásakor lehetetlen megkerülni, figyelmen kívül hagyni őket. Külön rendszerbe foglalásuk esetleg érthetlenné tette volna magát a rítust is.

Ebben a fejezetben csak azokat a hiedelmeket sorolom fel, amelyek elsődlegesen lélekcentrikusak, vagyis a falu lélekkel kapcsolatos világképének felvázolásához nyújtanak „építő anyagot”. Közben megkíséreltem az elmúlással és temetéssel kapcsolatos egész világkép megrajzolását is azért, hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy létezik-e Csíkszentdomokoson egy valamelyest egységes, sajátos hiedelemstruktúra, lélek- és túlvilágfilozófia. Az összefoglalás során részben számba veszem a már leírt hiedelmeket is. Egyúttal talán mélyebb összefüggések is felszínre kerülnek nemcsak a folklórtudomány, hanem a mélylélektani, hit- és áhítattörténeti kutatások számára is.

A halál látása

Milyen a halál? Félnék-e a haláltól?

„Úgy képzeljük el, ahogy van festve: egy fehér ember. Egy ősz ember, akit az Úristen elküld, hogy na, most elviszed a lelket. Természetbe nem láttam. Félnék tőle. Én például félek. Pedig el vagyok készülve. Ma es vihetne. Nem mondanám, hogy menjen a menyecskémhez (*ti. a menyemhez*). Kaszával jár. Azért félnék a haláltól, mert nem tudjuk, hogy hogy van ott. Milyen? De különben nem kéne félni, mert meg kell halni. Ne vóna az ismeretlen út! Attól függ, hogy élted le az életedet: jól élted-e, bűn nélkül-e? Ha bűnbe éltél, a Jóisten, hogy találja a lelkedet: megszabadít-e az örökös haláltól vagy mennyországba juttat, vagy pokolba taszítanak” (33).

„A halál az egy nagy próba. Az én nővérem megevett valamilyen gombát. A férje hozta. S akkor ő álmába azt látta, me rosszul lett, hogy egy jószágos valaki, mintha nővér lett volna, őt megfogta, s kellett felfelé menjen.

Nagy-nagy lépcsőn, s örökké, ahogy lépett, rántották vissza. Úgy lépett, s mondta az a jószágos valaki, erőltessed, met ha visszarántanak, pokolba esel. S látott ott egy mélységes nagy feketét, s ott olyan hemzsegéseket. S amikor felért, hogy na, még csak, még csak... csak erőltessed magad, met még csak kettőt kell lépni, ha visszarántnak, soha többet ide nem tudsz eljutni, s akkor na, megérte, s hát egy ajtó megnyílt, s ott látta a Szűzanyát. S ő azt mondta: »Neked vissza kell menni a földre, met az időd nem telt bé.« S akkor magához tért. Úgyhogy a Jóisten megmutassa magát s megjelenik valamilyen formába, aki kételkedik benne. S erre a halál jó alkalom. Met az én nővérem ezen volt elindulva...” (15).

„A vejem, amikor má rosszul volt, megkérdezte »Mámá, milyen a halál?« Mondom, hadd el fiam, én nem tudom, me azt még nem próbáltam, majd amikor eljő, megtudjuk. Öt, ugye, érdekelte, hogy milyen. Minél jobban fél az ember, rájő, hogy nem es olyan borzasztó az a halál. Mikor eljő, hogy az ember egy-kettőre el kell váltojzon. Met én láttam eleget: az ember egyet sóhajt, a másik nem es sóhajt semmit, s nincs...” (17).

„Csak azt láttam, hogy édesapám egyet nagyot sóhajtott, s többet nem volt. Vannak egyesek, akik félnek, s úgy is eljő. Mi má belé vagyunk egyezve, me a korunk is ott van. Még így is örvendünk, hogy ezt a kort együtt megértük. A kortársainkból má alig vannak. Akármelyik megy el elől, olyan sokat nem kell a másik egyedül legyen” (16).

„A halál egy elmúlás, örökre elmúlás. Halál után semmi nincs. Egy fájdalom annak, aki hátul maradt. Olyan természetes, hogy meg kell halni. De az ember akkor beszél így, mikor elbetegedik, nagy beteg, akkor belé van nyugodva, hogy meghal: Bár halnék meg, hogy ne szenvednék többet – így mondjuk. Hatvan után minden napot ajándékba ad az Úristen” (15).

„Ejjsze nem félünk, inkább sajnáljuk az életet” (1).

„Mikor eljő egészen a végóra, akkor má nem fél senki a haláltól. Addig fél, amíg oda nem kerül. Sokan félünk, hogy jaj, hát még kellene élni, de mikor következik bé, má nem fél senki” (29).

„Igen. Félnék. Édesanyám 85 éves volt, s félt a haláltól. Örökké azt mondta, csak maradnék köztetek, milyen jó veletek lenni. Na, pedig elég szép időt élt, s elég beteg volt, s félt. Kérte örökké, hogy legyünk vele” (30).

„Van, aki fél tőle. Itt van a szomszédba Julia néni: 90 esztendő. Örökké mondja, hogy »Jaj, úgy félek a haláltól, még kéne éljek itt köztetek.« Pedig senkije sincs. Mondtam neki, me úgy volt, mintha meghalna, hogy ne, ne a rosszon járjon az esze, egy-egy kicsit imádkozjon. S azt mondta, »Ne tégy, én má nem tudok imádkozni.« Félt, hogy ettől meg kell haljon” (36).

„Szép halál, csúf halál”

Szentdomokoson mire mondják, hogy „szép halállal – csúf halállal” halt meg?

„Szép halál: csendesen viseli a betegséget, s egyszerre csak kimúlik” (28).

„Olyan, mint az elalvás. Nem tudunk magunkról semmit. Azt mondják, hogy szép. Én is így képzeltem magamnak, de láttam csúfnak es. Dani bácsim, például, milyen furcsán halt meg. Istenem! Így csak kifeszült a nyaka erősen, néztem, utajára olyan sanyarú képet vágott. Azt hittem, én es beléhalok, nem csak ő hal meg. Mennyit dolgozik az ember, s milyen nehezen, s szomorúan jő a halál. Egyiknek így, a másiknak úgy. Ezután próbáljuk meg mi is” (36).

„Én csak azt láttam, hogy édesapámnak a szeme elfényesedik és egy helyt, egy pontot nézett felfelé. Én kérdeztem, édesapám jól van-e? Azt mondta »Nem fiam, nem.« Csak egyet a száját mozdította, s már ki volt múlva. Olyan szép csendbe. A másik biza sok vergődés által hal meg. Az elsőnek azt mondjuk, hogy üdvösséges halál, a másodiknak pedig csúf halál, vergődő halál” (18).

„Szép halállal hal, aki Istenben hal meg, és nem szenved sokáig. Csúf halállal, aki sokat szenved s Isten nélkül hal meg. Vonaglik: jön magához, aztán lesz rosszul. Az ilyen aztán kárinkodik, csúfokot mond. Akinek szép marad az arca, az szépen halt meg” (15).

„Van, aki az ágyba nyugszik, s megnyugvásképpen lássa úgy a család, mind a látogatók, hogy milyen türelemmel van. Erre azt mondjuk, hogy szép halállal halt meg. A másik ideges, hánkolódik, türelmetlen...” (24).

„Szép halállal úgy hal meg, hogy szépen elaluszik. S nem vergődik. S a másik kapkod, kapálózik, s rugdalózik, vergődik, s akar leszaggatni mindent magáról. S amikor megcsendesedik, meg van halva. Az ilyenre mondják, milyen volt az élete, olyan a halála. Rossz ember volt, s úgy es halt meg” (32).

„Így mondjuk, aki hirtelen meghal, az szép halál, met nem szenvedett. De a családjának nagyon rossz. A hozzátartozók közül ilyenkor szeretnék kimutatni a szeretetüket, s nincs kinek. Az öngyilkosság, a' csúf halál. Aztán az, amikor sokáig kínlódik, má gyógyszerezni se tudják, hánkolódik, türelmetlen, még a hozzátartozójával es csak veszekedik. Sokszor mondják, hogy na, csak ott nyögedezzen, me megérdemli. Me valamivel rosszat csinált: a rokonságnak, testvéreknek” (30).

„Aki felakasztja magát, az elveti az életet. Hát az hogy hal meg? Csúf! Aztán az, aki sokat hánykolódik. Van itt egy 100 esztendő öregasszony. De

úgy élt egy évet, csak az ágyban, hanyatt, a szája tátva, a szemei lehúnyva. Hát ez má nem élet, s halálnak se szép” (29).

Mivel érdemli ki az ember a szép halált és miért bűnhődik csúf halállal?

„Ki hogy hal meg, az is határozza, ki hogy élt. Életibe. Me ha olyan volt, reamondják, hogy meg kellett szenvedjen, me nem vót jó. Az embertársaival szembe nem vót jó. Például a vejem, hogy öt es felemlítsem, biza sok emberrel vitába volt – adószedő volt –, s meg es szenvedett. Annál jobban nem es lehetett. Bántalmazhatott, ugye, sok embert, sokan haragudtak es rea. Elég a hezza, hogy ő meg es szenvedett. Még külön es házasodott (*ti. félre-járt*), hogy őszinte legyek, elhordta a felvevő ruháit, s aztán eccer ott kapott egy másik férfit, pedig mondtam neki, hogy aki neked jó, az másnak es jó. Itthon a feleségit az állatokkal lefoglalta, s ő ment. S pénzt nem adott haza, sokszor. S mit szenvedett a mű gyermekünk?! Nem es akartuk hezza adni, úgy szöktette el. Na de meg es szenvedett a halálával” (17).

„A Jóistentől megnyeri azt a kegyelmet, hogy meg se érzi, s meg van halva. S a másik napokig, hetekig csak haldoklik, nem tud szólni, se nem tud magáról, s nem tud halni meg. Met azt mondják, bűnös ember. Ez az Isten rendelése, hogy így van. Azt mondják, az életivel ezt megérdemelte. S ezért van ez” (7).

„A szüleimtől hallottam, hogy így, aki sokáig vonaglik, úgy mondták ők, az őlt vagy valakinek az életibe nagy kárt tett. Azt kell levezekelje, s azért szenved annyit. A másik pedig a szüleivel szemben nem volt olyan, mint amilyen kellett, rosszal illette őket, nem bánt jól velük. Hogy igaz-e? – nem tudom. Mi hál' Istennek szüleink iránt megtettünk mindent, ami illett. A nehéz halál a Jóistentől büntetés. Így tartzuk. Vallásunk szerint így beszélünk. Így van ejisze...” (36).

„Bűnbe szenved, halálos bűnbe. Valami rosszat tett valakinek, vagy gyilkolt, lopott vagy életibe örökké rosszat tett a felebarátjának. Az ilyenre azt mondják, nagy bűne van s szenved. Az ilyen csúf halállal hal meg. Ezt így nevezik, hogy csúf halál. Egy ilyen eset az én édesanyámnak a testvére. Az az anyját bottal verte ki az udvarra, a vagyonát mind elvette. De alig tudott meghalni” (15).

„Csúf halállal az hal meg, aki életin keresztül, rossz volt, kárinkodott, mit tudom én, miket csinált, rosszakot csinált, na, arról azt mondják, a halála óráján bé kell számoljon mindenről. Miket tett s mit csinált egész életibe. Hogy melyik mivel dolgozott, azt csinálja a halálos ágyán. Például Bács Ágostonnak az apja, hogy beszámolt az életiről! Amit életin keresztül csinált, azt a halálos ágyán mind megcsinálta: mindent mutatott, tusakodott (*ti.*

vívódott). A rossz ember nehezen, nehezen hal meg. Tusakodik. Vagy itt, egy másik asszony. Rossz életet éltek az urával, de másnak es örökké rosszat tett. Elment máshoz még lopni es. A tözsomszédba es. Aztán, hogy a férje meghalt, annyit búdosódott. S a halála es olyan vót: annyit vergődött az ágyba, hogy leesett a földre, s ott halt meg. Nem tudom, mennyit kénlódott, s hogy tusakodhatott a halállal, de szépen nem ment, az biztos, met ott kapták meg a földön” (1.).

„A sokáig haldoklóról mondják, hogy ivutt vóna kevesebbet, dógozott vóna többet, s viselkedett vóna rendesen.. Reamondnak mindenkire valamit” (28).

„Itt a szomszédunkba, idősök vótak, má meghaltak, két leány maradt, de örökké azt mondták, hogy annál a háznál (*megszeppenve*) – ezt nehogy valahova le tessék vetetni, met a leányom azt mondta a múltkor, mikor még itt járt a tanár úr, hogy egy szót se szóljak többet (*suttogva*), na, csak elmondom példának – hogy haladtak jól az életbe. Úgy haladtak, ahogy egy fejőstehén akadt: ha úgy akarták, 20 litret adjon, 20 litret adott, met mások tehenitől, a szomszédtól elvették a tejet. S az övék adta. Na, hát az asszon halt meg hamarább, s akkor – valamiféle békájuk volt nekik, hogy milyen, de békájuk volt, s ezáltal volt az a nagy szerencsájük. De az asszon, mikor halt meg, nem tudott meghalni. S kénálta a leányát, hogy vegye el (*ti. a békát*) – nem tudom, hol tartották –, hogy eccer szabaduljon meg tőle. S akkor a leánya megfogta a békát, de akkor is olyan szél vót; vitte hátra, met hátra kellett vigye félkilometret az Oltig, met abba dobta belé, s csak azután tudott meghalni az anyja. De milyen rossz idő vót ezalatt! Úgy fútt a szél, hogy azt gondoltuk, mindent elviszen. Hogy belédobta-e, nem-e, nem tudom, de most es az a tudomány megvan. De az a két leány olyan halálos haragba élnek... Szóval, ennek az öregasszonynak a halálakor valósággal üvöltött a szél. S mondták a szomszédok, hogy akkor vitték a békát hátra. Akkor szabadult meg az ördögtől, hogy ki tudjon múlni. De hogy hova jutott, nem tudom...” (1).

„Vót itt nem messze, azt mondták paratikája vót, egy ember. Csak csodálkoztunk, hogy mennyit kínlódott, mikor halt meg. Kiabálta mind, hogy »vessétek ki, s jaj, ne, jó bé, üssétek meg te, s ne mekkora béka!« Ez egy hétig így folyt. Mü gyermekek vótunk, hallgatkoztunk. De egy irtó rossz ember vót. Paratikája vót, mondom, ilyen ördögsége. Az ördöggel cimborált. Egy csomó vagyont esszeszedtek. Hát csorda marhák vótak itt. Tessék elhinni, 7-8 darab marhát hajtott fel az erdőre, de onnat egy akkorát (*körme hegyét mutatja*), nem kapott senki se. Se istenébe, se sehogy. Emiatt vót neki a nehéz halála. Sokáig kínlódott. Azt mondták akkor es, az ördög látta

a békába. A békát nem látta senki sohutt se, csak ő látta. Irtó rossz ember vót életibe!” (7).

„Azt mondják, az egyik bünös, a másik nem bünös. Vagy jobban bírja a motor, a szív? Mondják, hogy azért szenvedett, mert szeretett mást zsarolni, s mindenkitől kívánt el ingyen mindent, s mondják »Jól van neki, met szeretett máson élösködni«” (17).

„Hosszas beteg, megszenved hatalmason. Azt hangoztassák szigorán, hogy kinek milyen vót az élete, olyan a halála. Vannak, akik rossz viseletű emberek vótak, s mégis könnyen meghaltak. S van, aki jó viseletű vót, s nehezen halt meg. Mi ennek a titka? Ezen sokat gondolkoztunk s gondolkozunk ma es?! De mégis azt mondják, hogy az előző az igaz. Itt, például, nem messze van egy mézárós, úgy hívják Kerestály Jóska. Nálamnál nagyobb idős. Az olyan vót, arra törekedett, hogy ha csak lehet, mindenkivel babráljon ki. Vót neki inasa, szógája, arra törekedett, hogy bér nélkül csapja el. Egy hónappal, mielőtt lejárt vóna az év, olyant csinált a szógájával szembe, hogy az ott hagyta. A másikat úgy megverte, hogy elment. Ha valakinek meg kellett egy kényszervágást csinálnon, ő abból annyit elhordott s ellopott, hogy a gazdának csak szinte a fele maradt meg. Örökké böcsködött, hogy ilyen szerencsém van, s olyan szerencsém van. A múlt nyáron egy éve elmúlt, hogy az ágyba fekszik, hanyotán. Eszik s iszik s a felfelit nem tudja sohugy mozdítani. Nem tudja saját magát elrendezni. Úgy emelgetik. Eszik s iszik s kárinkodik. S mindenki azt mondja: »Edd meg Jóska a hátadon, amit igazságtalanul másoktól elvettél.« Csak azt akartam kimondani evvel, hogy ez a titka annak, ha valaki rossz viseletű, azt mondja a másik: »Nem baj, gazemberül elvetted, de edd meg a hátadon!« – vagyis a betegágyba, fekve” (32).

„Ki milyen életet él, olyan lesz a halála. Így mondják, s ez be es van teljesedve. Másról nem mondok, az én uramról. Nagy kárinkodós vót, nem ment gyónni se. Aztán szilikózisos lett, aztán úgy Istenhez tért, hogy mindenki ezen csudálkozott. Má nem vót féltékeny se, mást, aki kárinkodott, leszidta. Sokat imádkozott: a rózsafüzért, Szent Kereszt útját – ez a leghatásosabb imádság –, minden áldott nap elvégezte. S szépen es múlt ki! Ahogy a szilikózisosok szoktak úgy fulladni, kapálóznak, s nem tudják a fejüket letenni, ez nem. Olyan szép halállal múlt ki, tanár úr, hogy még az ujját se mozdította. Semmit se. Én annak tartom ezt, hogy imádkozott. A Jóisten meghallgatta, hogy megtért. Ugye, azt mondják, egy megtérő bünösnek jobban örvend az Úristen, mint 99 igaznak. Na, az én emberem es olyan szép halállal múlt ki, hogy eccer...” (1).

„Csúf halállal hal, aki szitkolt, aki életibe mindig rosszat tett másnak. Irigy volt. Az sokáig hal, sokáig szenved. Az ilyenre azt mondják, hogy az Isten bünteti. Szerved a bűneiért, élve” (15).

Mégis történnek kivételek, fordított helyzetek. Mivel magyarázzák ezeket?

„Van, akinek olyan halált ad az Isten, hogy azt mondják, milyen rossz ember vót, s mégis szép halált kapott. Elbeszéljük. Hogy milyen gonosztevő vót, mindenkinek csak a rosszat akarta – hát élő példát tudok mondani mindenre –, például, itt vót az utcába egy olyan komám, hogy egyetlen egy fia vót, azt es feljelentette, de másnak es annyi rosszat tett. Az édes gyermeket jelentette fel, örökké a milicián vót. Ha valaki fát hozott, azt kikutatta, s jelentette fel. S akkor a felesége guttaütést kapott, s az ágyba es verte meg, hogy a belsőt együtt vették, s mondjon le a résziről, hogy amilyent kimúlik, az egésztest viszi bé a mennyházba (*sic*), met az egyetlen fia meghalt, s az unokáinak ne maradjon a lakás. S hát eccer hallom, hogy lebetegedett, s két-három nap betegséggel egy-kettőre meghalt. Szép halállal! Igen, de mielőtt meghalt vóna, a feleségit pácával beleverte az ágyba. S mégis szép halállal halt meg. Még a papot es oda tudták hívni, s meggyóntatták” (29).

„Van, aki a más bűneiért szenved. Nem lehet tudni, kinek a bűneiért kínlódik. Ő jó ember volt, s mégis szenved. Visszamenőleg még a harmad, negyed ízigeni rokonáért es szenvedhet” (38).

„Az egyik azt mondja, bűnös vót, s azért. De vót biza bűnös is, s mégis annál hamarébb meghalt. Tudok ilyent. Aki nem szenved, szép halállal hal meg. Aki sokat szenved, arra azt mondják, megszenvedett az életért, csúf halállal halt meg. De azt mondja a hitünk, hogy halála előtt az Úrjézus es szenvedett, tehát nekünk es meg kell szenvedni. Aki ezen a világon szenved, annál kevesebbet szenved a lelke” (12).

„Azt mondják, ki hogy viselkedik, úgy hal meg. S mégis van olyan, hogy olyan gonosz életet élt, s olyan szépen meghal, mint egy ártatlan bárány. S a másik olyan csendbe, s olyan békébe töti le az életit, s mégis megszenved, methát másét es kell szenvedni, nem csak magáé(r)t. Azt mondják, nem csak magáért szenved az ember, hanem másnak a tetteiért: vagy apjának, vagy anyjának vagy valakinek a bűneiért. Ezt elbeszélük: »Lássátok-e? – azt mondják –, lássátok-e, milyen huncut vót az apja, s hogy meg kellett szenvedjen most a gyermeke érte?!« Vagy: »Milyen rossz vót a gyermeke, s most az apja, hogy szenved érte?!«” (36).

A gonosz életű embernek van-e halála előtt lelkiismeret furdalása?

„Olyant es tudok eleget, hogy hánykolódott, nem kapta a helyit, csak mindig az izével küzdött... azokval a sokmindenvel, amit életibe csinált. Sorba mondta, hogy ezt s azt nem kellett vóna tegye, s neki bocsássanak meg” (29).

„Az egyik úgy mondja, hogy a büneiért vezekel. Vagy valakinek a büneiért vezekel. Vagy valakit vár haza. Nem tud addig meghalni. Valakinek vétett s azt várja, hogy menjen oda, hogy kérjen tőle bocsánatot” (15).

„Volt itt a szomszédunkba, ahol születtem, egy ember. Irtó, irtó hamis vót a fia. Dorgálta ökök s minden. Eccer aztán, nem tudom mi történt vele, rosszul vót. Haldoklott. S mondták az apjának, immá ne haragudjék, bocsásson meg neki, lássa-e, nem tud meghalni. »Én nem sértettem meg, ő sértett engemet örökké«. Dehát maga a sértett fél, s maga bocsásson meg neki. Addig olyan kénba vót, s úgy hánykolódott, hogy nem bírt magával, s nem bírtak vele. Azt mondja az apja eccer, »Hát én nem haragszok immár rea, megbocsátok, s az Isten es bocsásson meg neki.« Nem töt belé öt perc, meghót. Addig nem tudott, olyan kénba vót. Ezt aztán beszéltek: »Lássátok-e a bünét, hogy meg kell szenvedni. Lássátok-e?« Ez igaz. Ki hogy mást megbecsül s értékkel, olyan a halála” (7).

„Apósom csendesen halt meg. Üzent egy szomszédasszonytól, hogy hamar menjek, me engem vár. Mikor lementem, kért egy csipor vizet, met még az éjjel vizet se kapott. Ivutt valamennyit, s azt mondja, add ide a sapkámot. S én oadaadtam, megfogta a kezemet, s azt mondja, »Így na, csak ez akartam«. Mintha úgy kért vóna tőlem bocsánatot. S mikor a sapkát tenni akarta fel, akkor csak félig vitte, a keze leengedett, s má nem is vót. Olyan érdekes halálok vannak, hogy így el se lehet képzelni” (17).

„Hogy megszenvedett a vejem, az biztos. Az életiért. Igaz, éjfélkor, mikor harangoztak – még élt akkor–, idejött a két öccse, s bort kért, de nem ivutt, csak annyit mondott, »Mámá, bocsássonak meg. Tudom, hogy sokat zaklattam magikot.« S mondtam, emberi kötelességünk, hogy megbocsásunk” (17)

„Volt itt egy szomszédasszony. Paratikákkal foglalkozott, de rea es fizetett. Megnyomorodott. Ő azt mondta örökké, hogy jár a kalugerekhez. Azt mondta nekem es, hogy megcsináltat, me harag vót köztünk a csepegő miatt. De tehetetlen lett, szörnyeteggé alakult. Ágynemű kirothadt alatta... megszenvedett a rosszasaágáért. Azt mondta nekem, hogy megmutatom, hogy megposztulsz, me én sokat sirtam. Aztán mikor tehetetlen lett, akkora könnyeket ejtett, s úgy kérte a bocsánatot. Mégis csak bántotta a lelkiismeret-

te. Béjött ide a pálcával, s kérte a bocsánatot, hogy bocsássak meg, me tudja, hogy sokszor megsértett” (17).

Az elszálló lélek

Mikor távozik a testből a lélek, milyen formában? Látható-e?

„Az utolsó szusszanáskor. Legutójára ennyit csinál: heee. Eccer egy hosszát, s akkor egy rövidet, s több semmit. Utána tapogathassa a szívet, sohut semmi nem mozog. A testnek a mozgása megszűnik. A lélek nem látható! Nem es hallottam sohase, hogy valaki láthatta vóna, hogy a száján kiment valami. Csak hangja van, a szusszanást lehet hallani: heeee... he... Hallani, lehet, hallani, de látni nem” (32).

„A lélek akkor távozik, mikor kimúl az ember. Azonnal. Akkor má eltávozott a testből. Én vótam olyan mellett, hogy kimúlt, de soha nem láttam a lelket. Egyet nagyot szusszan, s avval több semmi. Azt nem es lássa senki, s nem es tud róla senki” (28).

„Hát távozik, amihelyt az utolsót kiszusszanja, rögtön. Hogy milyen? – azt nem láttuk. Hát mit mondjunk arról? Azt ki lássa? Egy utolsó szusszanás, s avval a lélek távozik. Nem es látta senki” (25).

„Én láttam. Itt elől, mikor halt meg a szomszédasszony, ott voltunk, met kell oda a szomszéd, láttam a száján, amikor ment ki egy kicsi kékes köd... levegő. Akkor szakadt ki belőle a lélek. Ilyen formába láttam. Szabad szemmel! Amíg az a kicsi kékes levegő, mint a köd, így elszállt. De nemcsak én láttam, még látták így. Beszélük, hogy így a lélek, s úgy a lélek, s a gyerekek is így lesznek, s úgy lesznek, hogy az öregeink formáját visszakapják... Csak egy pillanatig láttam. Csak. Mások is látták. Közel voltunk. Aki mellettem volt, lökött meg könyökkel, hogy ne! Me, ugye, nem lehet beszélni akkor. Van, akinek a köd helyett jő egy olyan fehér, habos mesterség, bocsánattal legyen mondva. S azt hamar egy ruhával letörlik, s akkor jő az élet vége” (36).

„A lélek láthatatlan. Mi úgy tanultuk, katolikusok. Nem hallottam olyant, aki látta” (23).

„Mikor vége az életnek egészen... mikor megállott minden működés, ... akkor szakad ki a lélek... Olyan, mint egy pára. De nem lehet pontosan tudni, hogy milyen. Csak az Isten tudja. A lélek tovább él, csak a test múlik el, porlad el” (15).

„Amikor kimúlik az ember, attól fogva egy szál gyertyát égve tartunk végig, amíg eltemetik a halottat. Az a lélek! A lelket jelzi. Egyfolytába az

kell égjen a lábánál a halottnak. Egy gyertyatartóba. S azt cserélik, hogy állandóan égjen az a gyertya, míg eltemetik. Például kimúlik ma reggel, vagy éjjel, s hónapután temetik, addig kell végig égjen az a gyertya. Az a lelket jelzi” (29).

A test melyik részében lakozott a távozó lélek?

„Úgy tartjuk a papokon s a vallásunkon keresztül, hogy a szív körül. Lehet a szívbe is. Én nem tudom. Így mondjuk” (15).

„Bal felől van a szív, ami működik. S benne kell legyen. Azt hiszem, csakis az tartsa fel az életet” (17).

„A szüvibe. Azér áll meg a szívverés, ha a lélek kimenyen belőle” (32).

„A szüvibe! De jobban a tüdőbe. Onnat száll ki. A tüdő mozog, szuszog, s a szívet mozgassa, s a szív a vért löki az egész testnek. A tüdő, nem dolgozik, vége a szívnek. Itt (*mutatja*) a szívbe s a tüdőbe van az egész lélek” (28).

„Az egész testbe kell legyen. Mindenhol. Még a lábujkjába es. Igen biza. Úgy, ahogy a vér kering, a lélek es az egész testbe kell legyen az embernek” (25).

„Éltes doktor úrt épp erről kérdeztem, hogy mi az, hogy a lélek kiszakad a testből. S ő mondta, hogy egy akkora kicsi üreg (*mutatja az ujjabegyét*) a szívtől – nem tudom – merre van, s amikor utoljára az a kicsi köd kijő, az azt jelenti, hogy az a lélek. Abba a kicsi üregbe van elhelyezkedve, az a levegő, ami utoljára ki kell szakadjon” (36).

„A lélek bennünk van, de hol? – nem tudom. Erre erőst buta vagyok. Mástól se halottam” (12).

Merre száll a kiszabadult lélek és nyomban távozik-e a halott környezetéből? Félnék-e tőle?

„Csak egy pára szakad ki az emberből. Az, ha figyeli az ember, látszik. Úgy a szájon jő ki, s száll felfelé. Ez a lélek. Hogy hova menyen, nem tudjuk, de a test többet nem mozdul. Úgy tudjuk, hogy a testet amíg kiviszik a temetőbe, addig a lélek es ott kering a házba, s a ház körül. S még egy óráig hall a test. Hogy félünk-e az itt keringő lélektől? Nem. Én azt mondom mindenkinek: akit szerettünk életünkbe, attól nem kell félünk holtába. Sokan azt mondják, jaj, kimúlt valaki, akkor a házba nem menyek bé, met félek. Mondom, nincs mitől félj. Ha szeretted életedbe, akkor nincs mét féljél tőle” (7).

„Azt mondják, hogy a lélek vagy három hetet kereng a levegőbe, s aztán távozik el. A saját házába s a ház körül jár. Mindenesetre én féltem, én egy évig féltem, amikor a fiam meghalt. Egy évig nem mertem este kimenni az ut-

cára. Az uram, hogy meghalt, egy hónapig féltem. Mikor meg vót a harmincnapos miséje, mintha egy új erő nőtt vóna belém. Többet nem féltem” (15).

„Azt nem lássuk. Az láthatatlan. Az csak felmegy a Jóisten elejibe, az ítéletre, s aztán ott igazítsák el, ki merre jut, hova jutunk s mikor lesz velünk. Nem tudjuk. Az Úrjézus ott, a számadáskor mondja meg, hogy ki merre megy. Ott válik el aztán a sorsunk. Ki, hova jut: a tisztító tűzbe-e, vagy a pokolba egyenesen...” (1)

Miért imádkoznak a haldoklás pillanataiban?

„Azért mert kell. Mert a Sátán a legjobban akkor dolgozik. Alig várja, hogy a lelket elkapja. Met ő avval gazdagabb, ha egy lelket elragad. Ő azt viszi, s örvend neki. Ezért örül az öngyilkosnak, met egy lelket elfoghat. S mű az imával s a megkerüléssel azt csináljuk, hogy ennek a haldoklónak az Úrjézus jöjjön az elejibe, s várja, s ő vigye, s ő segítse, s a Szűzanya. Met azért imádkozunk örökké a Szűzanyához es, hogy jöjjön a segítségünkre halálunk óráján. És legyen nekünk a támaszunk és kérje az Úrjézust, hogy vigye a lelkünköt, met az ő kezibe ajánljuk. Azért es imádkozunk, hogy könnyebbüljön a szenvedése. Mikor má a nyújtópádon van, akkor csak a lelkiért imádkozunk. Elvégezzük a Fájdalmas olvasót, a Keresztútját, s van az Örökimádásban egy óra, amelyik direkt a tisztító tűzbe szenvedő lélekét van. Az imádsággal könnyül a haldokló szenvedése. Ezt tapasztaltam” (12).

„A haldokló es kívánja, hogy imádkozzanak mellette. Aztán, met hitünk szerint a lélek szenved. A lélek élve marad: vagy az Úrjézus elejibe menyen, vagy a pokolba. S hogy ne a pokolba menjen, hanem az Úrjézushoz jusson, ezért imádkozni kell. A test szenved láthatólag. De ha meghal, má nem szenved. De szenved a lélek. Álmunkba es, ugye, amikor a test pihen, a lelkünk nyugtalan. Ezét hisszük, hogy a lélek él, s imádkozni kell érte. A lélek ugyanúgy szenved, amikor a testből kiszakad es, ha úgy élt abba a testbe, hogy neki kell szenvedni. Az ember lelkiért kell imádkozni..., a szentmisét is a lélekért mondassák, nem a testért” (29).

„A szomszédba most két éve halt meg egy velem egykorbeli asszony. Ott voltam vele végig, amíg meghalt. Felfogta a kezit s az utolsó percig imádkozott. Mondtuk mi is mellette az imádságot, s há eccer a keze úgy ereszkedik le, úgy széjjel nezett, megforgatta a szemit, egyet szusszant, s már nem is vót” (7).

„Amikor a beteg halálán van, hívnak másokat es a szomszédból, s akkor aztán imádkozni kell azonnal. A halott, ahogy kimúlik a világból, még egy óráig hall a test. Úgy mondjuk, hogy nem szabad beszélgetni, mert még

hallja, mit beszélgetnek körülötte. Csendbe kell lenni. Ne tárgyalni arról, hogy mit csinálunk. Nem szabad zavarni. De csendbe imádkozni kell” (38).

„Nekem is mondták, hogy amikor a férjed odakerül, hogy halálán van, ne sírj hangosan. A fiam sírt, s mondtam, László, ne sírj, nehogy visszasírjuk azt a nagy fájdalmat. Aztán kimentünk, s kint sírtunk, hogy ne hallja. Bent csak azok maradhatnak, akik imádkoznak érte, hogy könnyen menjen a lelke. Csendbe. Met három órát még tud magáról” (15).

„Miért kell imádkozni? Azt mondják s azt tartjuk, ha imádkozunk, könnyebben jő a halál, hogy könnyebben kimúlik, s a lelke üdvözülni. Ha a tisztító tűzbe kerül es, a lelke sokáig ne szenvedjen. Ezét imádkozunk” (12).

Félnek-e a halottól? Mit kell a félelem ellen tenni?

„(Kacag) Hát mét hogy féljen attól? Mét féljen?” (25).

„A fiam halála után éreztem, hogy ördög van az udvaron, hogy rossz lélek van az udvaron. Én attól a félelmetes lélektől féltem. Szentelt pimpóval, szenteltvízzel béhintettem az egész lakást, udvart, mindent. Az udvarnak minden szege-részit bélocoltam. Aztán utána megnyugodtam” (15).

„A férjemnek a keresztapja halt meg, s én addig halotthoz soha nem értem. S akkor mondták, hogy meg kell érinteni, met akkor többet a halottól nem félsz. Nahát, bémentem a szobába, nem vót senki, s gondolom magamba, megfogom a lábát. De én azt hittem, abba a helybe kétségbeesek. Én nem gondoltam arra, hogy olyan, mintha egy darab hideg követ fogtál vóna meg. Attól a keménységtől s attól a hidegségtől én azt gondoltam, abból a szobából kimenni nem tudok. Akkora ijedtségen mentem én keresztül. Teljesen elszakadt minden erőm. Aztán, tudja-e, azután nem félek” (1).

„Megérintsük a holttestet. Szokjuk. Azt mondják, ha az ember valamijét megérinti a halottnak, azután nem fél tőle sem éjszaka, sem semmi. Még idegenektől is lehet látni, hogy jönnek részvételni, így a kezit reateszi s megyen tovább. Ahol érik, mondjuk a lábát, met azt közelebb érik. Jelzem, kötelező megérinteni a családtagoknak. Ha apró család (*ti. kiskorú gyermek*) van, még azt es felemelik, az es megsimogassa. Főleg, mikor a koporsó földet teszik fel. Annyit mondnak, Isten veled” (17).

„Úgy mondják, hogy visszajár a lélek. Aztán én nem tudom. Álomlátás formájában? Visszajár, ha valami intézetlenül marad, s nem tud amiatt nyugodni. Akinek közvetlen az ő saját halottját, amikor teszik belé a sírba, akkor egy kicsi földet felveszen egy másik, s így a nyakába beléteszi, hogy ne féljen a halottól. Ezt láttam. A gödör földjéből egy csipetnyit bétesz a másikonak: a hozzátartozónak. Úgy csinálja, hogy ne vegye észre az a síralmas. Azért, hogy ne féljen a halottól. Akinek láttam, hogy tették, a testvére volt a

halottnak. Hogy ne féljenek, megfogják a halott kezét, mielőtt reateszik a koporsófödelet. Búcsúzásképpen es csinálják. Az csinálja, aki akarja” (15).

„A hozzátartozók reateszik a kezüket búcsúzóul. Felesége, gyermekei s ezek. S van vaegy komája: »Nyugodjál békébe, komán! Bocsáss meg, ha vétettem ellened. Ha nem vótam kellő ember veled szembe.« Mind csak a felső testrészt érintik: a vállát, a fejit, a homlokát” (32).

Két pálcával a Jordán vizén...

A koporsóba tétel leírása során említettem, hogy az általánosan használt koporsókellékeken és díszeken kívül különleges rendeltetésű tárgyakat is betesznek a halott mellé. Ezek közül figyelemre méltó a gyertyapálca: két pálca vagy bot, kidolgozás szerint különböző minőségi formában. Ez általában két darab egy méter hosszú lécs, egyik vége megheggyezve, a másik rovasos. Rituális kellék, rendeltetése a lélek-túlvilági útjába illeszkedik bele.

A szükséges koporsóholmik – kellékek – közé tesznek-e más tárgyat a halott mellé? Miért?

„Két pálcát. Azt mondják, a Jordán vizén avval menyen keresztül. A Jordán vizén keresztül teszi, s azon menyen keresztül. Így tartja a mű vallásunk. (*Merre van a Jordán vize?*) Hogy merre van – nem tudom, me először megy a tisztító tűzbe a lélek, de ahhoz eccer a Jordán vizin keresztül kell menjen, hogy oda jusson. De a legjobban akkor mondom meg, mikor oda jutok. Nem tudjuk, hogy merre van, így mondja a katolikus vallásunk, de mindenesetre messze van. Valahol Izraelbe van, ahol az Úrjézus járt. Ott keresztelkedett meg. Azon menyen át a lélek. A test menyen a gödörbe. A pálca 70 centis. Mondják örökké, ha nem tesznek, a Jordán vizin nem tud keresztülmenni a lélek” (15).

„A rongyot, me avval mossák meg, s amelyikkel megtörölik a halottat, azt mind beléteszik a koporsóba. Teszünk még szentelt gyertyát, s két pálcát: ügyesen meggyalulva, megheggyezve, met azt mondjuk, legyen amivel a Jordán vizin átmenjen. Ilyen 70-80 centis páca. Meg van gyalulva, s olyan tulipánszerűséget faragnak a felső végire, az alsót megheggyezik. Ez a léleknek kell. De hogy hol van az a Jordán vize, még a földrajzba se tudom. Jaj, a két pálcát a gödörbe teszik, kétfelől. A szentelt gyertyát azért teszik, hogy vigyájon a testre, hogy az ördög ne uralkodjék rajta. A rongyot s a törülközőt a lábához teszik, alól. Pálkát tesznek a cigányok. Itt nálunk” (30).

Mi történik, ha elfelejtik a gyertyapálcát beléteni a koporsóba?

„A halott mellé gyertyapálcát tesznek. Azt mondják, hogy a Jordán vizén ezzel megy keresztül. Két lécből csinálják. Egyik asztalos egynek nem csinált, s akkor éjjel álmába meglátta a halottat, hogy neki nincs gyertyapálcája, amivel a Jordánon keresztül menjen. Reggel az asztalos felkelt, fogott a gyertyapálcának. Kivitte a temetőbe, a sírba belészúrta, bé a föld alá. Ha elfeledkeznek, a halott utánajő!” (18).

„Azt külön viszik ki a temetőbe, s a koporsóra teszik rea. Azt mondják, hogy a túlvilágon azokval jár a lélek. Ez annak a magyarázata. De hogy merre jár, nem tudom. Ez ejisze csak egy olyan gondolat. Mondják, hogy azokval menyen át a Jordán vizén. A Jordán vizinél, ugye az Úrjézus tanított, ott es keresztelték meg. S azon akkor a halottak át kell menjenek. Az nagy víz lehet. Nemigen felejtik el tenni, met az olyan kötelesség, hogy »na, hol vannak azok a pálcák?« Hogy amikor viszik a halottat, azok ott legyenek” (29).

„Két pácát. Mind az ujjam, olyan szélesen lefaragják szépen, méteres hosszú, s azokat kétfelől béteszik. A Jordán vizin evvel menyen ától a halott. Így tartásák. Fenyőfából csinálják, 2x2 centis. Ezt minden korú halottnak odateszik. A múltba nem is tették belé a koporsóba, hanem úgy külön vitték, s a koporsó mellé tették a földbe. Má több mint 20 éve, hogy a koporsóba teszik. A Jordán vizén a bűnöktől való megtisztulásért kell átalmenjen. Ha igaz. Hol van a Jordán vize? – azt nem tudom megmondani. De rajta át kell menni, s azért kell a pálcá. Legyen segítségire. Ha elfelejtik, bántsa a családot, de mindig abba jár az ember, hogy legyen egy olyan valaki, aki kisérti. Például itt van az asztalos, az festi a koporsóra a keresztet, met az állami koporsón nincs, s akkor gondoskodik pácáról is. S a csavarokot is befúrja, hogy ne kelljen akkor kopácsolni” (17).

„Azt nem tudom mét tesznek a halott mellé két pálcát. Marci bácsit kérdeztem, s azt mondta, avval menyen az Úrjézus elejibe, avval a két pálcával, amikor az ítélet napja eljő. Na, akkor lesz pácás elég, gondoltam magamba. Met jaj, milyen vagyok én es: hiszem es meg nem es. Oda teszik melléje. Ha tett foga van, azt es melléje teszik, pohárba” (36).

„Két pácát, úgy híjják, gyertyapáca. Azt mondják azért, hogy azelőtt az Úrjézus a Jordán folyón ment át, ilyen páca vót nála, s reaütött a vízre, s a víz kétfelé vált, a tenger, s akkor, há teccett hallani, átalmentek az emberek. S azt mondják, hogy ha elfelejtik a koporsóba ezeket a pácákat, amire a halottnak irtó szüksége van, a léleknek, akkor a gödörösök úgy is figyelmesek arra, hogy letörjenek két vesszőt, s úgy is beléteszik a gödörbe, a koporsó mellé. Ezt annyira szükségesnek tartásák! Volt, hogy otthon felejtet-

ték, s most ezért teszik a halott mellé. Hogy az ott legyen belül. Igen de most beléteszik, me sok helyt megtörtént, hogy elfelejtik” (1)

„Van, ahol a koporsóba a két pácát beléteszik, s máshejt csórén kiviszik. Két pácát a test mellé, a halott mellé belétesznek, egyebet nem. Ilyen a szokás. Ez arra kell, amíg a Jordán vizin átmenyen vele. A Jordán vizin a pácákkal. Van úgy, hogy otthonról egy embernek adják a kezibe a két pácát, s az viszi a temetőbe; ott amikor belétették a testet, akkor vetik belé kétfelől. Ha kifelejtik a koporsóból...” (28).

„Van úgy, hogy elfelejtődik itt a háznál, de a gödörösóknak eszikbe jut, hogy ne, pácát nem hoztak ki. S ott a fáról, a temetőbe vágnak két vesszőt, s úgy es beléteszik a koporsó mellé” (23).

„Kiviszik a temetőbe s úgy a koporsó mellé teszik, ahogy a halottat beléteszik a sírba. Azért, hogy Jordán vizén tudjon átmenni a lélek. A Jordán vizébe keresztelte meg Szent János az Úrjézust. Erre ügyelnek, hogy ne maradjon itthon. Mindenkinek teszik: gyermeknek, öregnek, fiatalnak” (12).

A halott, az állatok és a természeti környezet

Pócs Éva említi azt az elterjedt nézetet, „hogy a halott az élő magával viheti”¹⁰⁵ Ez a hiedelem Szentdomokoson sem ismeretlen, hisz védekeznek is ellene (pl. mihelyt felemelik a koporsót, a ravatalterítőket azonnal összehajtják), viszont itt azt is vélik és hiszik, hogy a halott ilyen természetű képessége az állatok felé is hat.

Úgy vélem, ember és természet, ember és környezete bensőséges viszonyát egészítik ki azok a hiedelmek is, amelyek a halál/halott és bizonyos időjárás jelenségek, ember-halott-harangok zúgása között vélt összefüggésekből táplálkoznak.

„A méhek, biza, elmennek a halott gazdájuk után. Ez saját tapasztalatunk. Például a vejem bátyjának vót 40 család méhe az erdőn. Ágoston Pistának. De ő oda ültetett 50 gyümölcsfát, épített színt. Mind meghaltak a gazdájuk után. Olyan betegség esett rejok. Úgy tartjuk, hogy akit szeretett az az ember, aki gondozta s meghal, az es elmenyen utána. Még más állat es, nemcsak a méhek. Van úgy, hogy a legkedvesebb állat posztul el, mikor meghal a gazdája. Például, itt az utcába meghalt az ősszel egy ember: nagy gazdaság vót, lovakot tartottak a fiával, böcsön jártak. Most két hónapja, hogy meghalt, s a legkedvesebb lova má elment utána. Megdöglött. A múlt héten nyúzták meg. Mondtam éppen, ezt Ágoston elvitte. Pedig eleget orvosolták” (29).

„A méheknek, hogyha valaki meghalt, akkor oda kell menni s bé kell szólni nekik, hogy »Tudjatok róla, hogy gazdátok meghalt! « Hanem mind megdögölnek. Egy kicsit megveregessük csendesén a kaptárt, hogy ne ijedjenek meg, s beszélök s mondom nekik szószerint, hogy »Meghalt gazdátok, Áron, tudjatok róla!« Sokan mondják, hogy a méhek mind megdöglöttek, mert nem adták hírül nekik, hogy a gazdájuk meghalt. Ezt még sokan mondták nekem” (15).

„Mikor indítsák ki a halottat, hol méhek vannak, egy valaki megérinti a kaptárokat, met azt tartják, hanem elhalnak. Akik visszamaradnak a háznál, azokból megkérnek egyet, hogy érintse meg s kopogja meg a kaptár oldalát, hogy ne, tudják a méhek, hogy »gazdátok meghalt s elment a háztól.« Minden kaptárt úgy csendesén, me amúgy a méheket nem nagyon lehet zavarni. De hírt adnak nekik” (17).

„Azt mondják, amelyik halottnak a temetésin esik az eső, az azt jelenti, sajnálta, hogy ő meg kell haljon. Szeretett vóna még élni, sajnálta a hozzátartozóit. Amikor a férjemet temettük, egész nap esett az eső. Nem olyan borzasztóan, de végtől végig esett az eső. De neki az utolsó szava az volt, hogy Leventéék jönnek-e? Ez a leányomnak a fia – egyetemen van most Kolozsváron; az onokákat erősen várta, hogy jönnek-e. Hogy sajnálta ő az életet, s bántotta, hogy meg kell haljon. Ez biztos. Ugye, szilikózisos volt, gyógyíthatatlan. Mikor nem vótam itthon, ült a kapuba oda ki, s a szomszédasszonynak örökké mondta, úgy sajnálja... ő tudja, közeledik neki a halál... de hogy szeretne még élni... Úgyhogy, van aki sajnálja az életet, s meg es jelezte ezt az idő: esett” (1).

„Ha valakit temetnek, s rossz idő lesz, azt mondják, hogy kárhozott lélek: »Rossz idő van, met rosszul viselkedett életibe.« Például itt, volt egy, úgy hívták B. Félix, egy nagy komonista volt, s meghalt, s olyan rossz idő lett, hogy a ravatalról es mindent szedett le, s a háztetőkről es szedte le a cserepet. Amikor eltemették, megszűnt a rossz idő” (31).

„Amikor sírnak a harangok, akkor úgy mondjuk, hogy valaki fájó halt meg – fiatal –, vagy valamilyen ártatlan, akiért sírnak erőst a harangok. Az egy olyan jel, ami a falu felé szól. A falu még nem es tudja talán, hogy ki halt meg. Nehezen szólnak, fájólag szólnak a harangok ilyenkor, siratják a holtat. Ha a mezőn vagyunk s úgy halljuk, mondjuk, valaki olyan halt meg, hogy siratják a harangok. Ez má egy jel a falu felé” (15).

„Ha szomorúan szól a harang, örökké azt mondjuk, »Ej, jó ember vót, met a harangok es sirassák.« Kérdezzük: »Mét szól olyan szomorúan, ilyen búsan, ilyen zúgva?« Van úgy, hogy vígabban szól, mint a tegnap es. Pedig messze lakunk a templomtól” (32).

„A harangszó megkülönbözik. Hogy a Jóisten akarja-e, nem-e, hogy-e, de amikor a harangok erőst sírnak, zúgnak, azt mondják, hogy fájdalmas halott van. Az, hogy nagyon fáj a hozzátartozóknak, s aki meghalt, annak es fáj az elválás. Azt édesanyám is mindig mondta – közel laktunk a templomhoz –, hogy »Istenem, Istenem, hogy sírnak a harangok! Nem tudjuk ki halt meg, de valaki olyan halt meg, aki keserves«” (1).

„Ha fiatal halt meg, mondták, »Halljátok-e, hogy sirassák a harangok! Még azok es sirassák!«, (36).

„Mikor egy olyan szülő hal meg, hogy apró gyermekek maradnak árván, vagy erősen sajnálják, akkor úgy sírnak a harangok. Erre örökké felfigyelnek az emberek: »Hallod-e, hogy sírnak a harangok?«, (12).

„Mikor szomorúan zúg a harang, azt mondják, közelebbről megint halott lesz. Akinek nincs hozzátartozója, mondják, hogy ne hogy sirassák a harangok, látszik, nincs aki megsirassa”(17).

„Figyeljük a harangokat. Van úgy, hogy nem siralmas halt meg, de mégis úgy sírnak, hogy azt mondjuk, a következőben valaki siralmas hal meg. Valaki olyan hal meg, akit a harangok má előre siratnak. Olyan síró hangon szólnak. De nem mindenkor... Csak ha a következőben olyan hal meg, aki siralmas lesz” (29).

A visszajáró lélek

Az elszálló lélekről alkotott képzetekről írva láthattuk, hogy a testből kilépő lélek csak egy bizonyos idő után távozik véglegesen a halott házából, udvarából. A további hiedelemtörténetek viszont a lélekhit más változatát mutatják be: azt, hogy az ún. végleges eltávozás csak viszonylagos, az élők és holtak közti kommunikáció igazából csak ezután következik, és ebben az igen izgalmas folyamatban, a helyi hiedelmekből következően, rendszerint a lélek a kezdeményező. A Halál előjelei című fejezetben már írtam a visszajáró lélek jelenségéről. A továbbiakban szintén a lélekcentrikus, tehát a rítusoktól többnyire független lélekhit megnyilatkozásait veszem szemügyre.

Milyen formában jelentkezik, térhet vissza a lélek? Miért? Látható-e, hallható-e vagy csak érezhető?

„Leány voltam. A faluházába cirkusz volt, s nem akartam, hogy hazakísérjenek, elszaladtam. Amikor feltértem Fesszeg utcába, akkor az egyik kapu alatt kijött egy magas szürke ember, olyan három méter magas. Sáros este volt. Gondoltam be jó, hogy még más es van az úton. Én futtam, s ő es

elől. S mikor odaértem édesapámék kapujához, hogy bé kellett menjek, egyszerre eltűnt. Akkor úgy megjedtem, hogy az ajtón nem tudtam bélépni, csak úgy bélepcsentem. Édesanyám elment azért az asszonyért (*ti. a halottlátóhoz*), s az azt mondta, hogy édesapám jelent meg nekem. Édesapám tényleg egy nagy magas ember volt. S azt mondta még, hogy én vagyok az, aki érte tennék valamit. S akkor édesanyám sült kenyeret, asszonyokat hittunk, s imádkoztunk, s többet nem jelent meg. Ő imát kért s alamizsnát” (15).

„A lélek kellett legyen, amelyik visszajött s elvitte a leánkámot. Hajtogatta a virágokat. Mi azon voltunk, ugye édesanyám mondta, hogy visszajött az öregeknek a lelke. Me ök nem jönnek vissza, csak a lélek. Ő mondta, hogy biztosan a leányodot akarják. S hát vitték es el. Valamelyik régi családbelinek a lelke járt vissza, s az mozgatta meg a virágokat. Hogy vegyük észre magunkot, hogy mi fog történni. Ez csak figyelmeztetés volt” (36).

„Valamelyik éjszaka, hogy a tanár úr idejárt, azt éreztem, hogy az én emberem (*súgva mondja*) itt van mellettem. S rendesen éreztem így a hátát, hogy nekem van feküve, háttal, s a szuszogását es, s azt mondja, hogy – húzódtam én béfelé, met én tudtam, hogy meg van halva – »Ne húzódj, met neked két körtét hoztam.« De én nem láttam semmit se. Úgy féltem. S ő mondta tovább: »Tudod-e, mekkora a két körte?... Öt kiló.« S mikor ezt kimondta, úgy felijedtem, Istenem, hát én nem láttam semmilyen körtét! S utána úgy bosszantott, hogy én mét ébredtem fel. Ez csak azután vót, hogy a tanár úr ide járt... Annyinak elmondtam. S a leányom most hozott valami álmofejtő könyvet Magyarországról s megnézte, s azt mondta, jót jelent, egészséget. A halott hoz az élőnek valamit, s leteszi, azt mondják, az nagyon jót jelent. Egészséget ad annak az élőnek. De ha az élő ad át álmába a halottnak, ez má nem jó. Valakit odaad: egy lelket a rokonságból. Valaki meghal” (1).

„Mi álmunkban es meglássuk a halottat többször. És az ember beszél vele, mintha élne. Mikor felébred, akkor jő rá, hogy hát ne, nem igaz. Például, itt van egy szomszédasszonyom, a férje meg van halva már négy-öt éve, s mondja, hogy milyen sokat lássa. Beszélget vele az élet dolgairól. Én jómagam is eccer a középső bátyámat álmodtam. Mentem a temetőn végig, s ő fehér ingesen, ahogy szokták régen a halottat bétenni, hogy nem adtak egész ruhát rea, úgy jött szembe velem, s mondta, »Na, jere, jere, mert olyan rég, hogy várlak.« S én nem jöttem arra rá, hogy ő halott. Csak aztán reggel úgy megborzadtam, hogy milyen valóságosan láttam a természetes mozgását. Ez a szomszédasszony mondja, hogy az olyan jó érzés: mintha a család együtt élne. Olyan természetes. Csak reggel rossz érzés, me nem való” (17).

„Szombat este hazajöttem az imádkozóból. Ugye, egyedül vagyok. S ezt az imakönyvet letettem, lekönyököltem, s elmondtam egy imádságot. S mikor egyet fordultam, az asztalon egy ilyen nagy *(a kezét összecsapva utánozza)* csattanást halottam. Szinte eszeestem. Én eléget néztem az asztalt. S akkor reacsapok én es az asztalra, hogy lám az a hang-e, s az a hang vót. Akkor szintén egy jó évvel ezelőtt *(1990-ben)*, felkeltem reggel, eljöttem ide a kályhához, s gondolom, előbb a hajamot megfésülöm, s azután tesztek tüzet. S ahogy a tükör felé fordultam, akkorát csattant a fűtő, mint az asztal. Ez egy jel. Hogy mi, nem lehet tudni. Ez velem történt, ebbe nincs nagyítás. Gondolom – a régi öregektől hallottam –, hogy valaki halott valamit vár: imát vagy valamit elviszen, vagy kárt tesz. Ez jelzés a halottól. Aki innét halt ki, attól. Ugye, innét meghalt az uram, a fiam, apósom s anyósom. *(Mit lehet, mit kell értük tenni ilyenkor?)* Én minden esztendőbe misét mondatok értük, s alamizsnát adok. Már 11 éve misét szolgáltatok úgy az egész halot-taimért. Vagy éjszaka, ha nem tudok aludni, elvégzem az olvasót, s nekük ajánlom az imádságot” (15).

„Van, amikor jelek hallatszanak. Ezek azt is jelentik, hogy körletünkbe vannak – me így mondják, körletünkbe vannak a lelkek –, s várnak valamit. Még nem tudtak üdvözülni, s azok várnak, hogy segítsük imáinkkal. Mi ezt is lássuk ezekben a jelekben. Mü imádkozunk, hogy üdvözüljenek, hogy tudjanak az Úrjézushoz feljutni. Ha eccer odajut, onnat má vissza nem engedik. Így mondjuk” (12).

Milyen formában álmodják a halottakat?

„Ki hogy. Ki közelről, ki távolról, ki nem beszél véle, csak látja felötözve, a másikat ötözetlen; soványul; szépen felötözve, rosszul felötözve. Ha így lássuk, azt mondjuk, szenved. Ha szép pirosan s életnek lássuk, azt mondjuk, szabadult a bűneitől, má jól van. Például, az én fiam, ahogy meghalt, egyszer tiszta feketébe láttam. Sokat imádkoztam érte *(sírva fakad)*, és utána azt láttam, hogy tiszta fehér papi ruhában van, s ment eskünni. Egyszer pedig úgy láttam, hogy tiszta fekete ruhába, szép fehér gyócsingbe, olyan szép pirosan hazajött. S mondom, te László, hogy tuttál hazajönni; s azt mondja, Édesanyám, amilyen leánykát maga növel, azért jöttem haza csak. Hát én nem növeltem, pedig... S úgy eltűnt, ennyit láttam”.

Az adatközlőmnek elmondtam, hogy édesapám most halt meg (1990. decemberében), s álmodtam, hogy valahol találkoztunk, vállon ölelt, s mondta, gyere velem. Közbe vágott: „Az hamar elhívja magát, vagy valakit a családból”. Azután azt kérdezte, „Ment-e a tanár úr vele?” Mondtam, azt hiszem, nem. Mire ő: „Akkor nem viszi el, csak mégis közelíti. Próbálkozik.

Kísérel, hogy el akarja vinni. Azt mondják, a halott ha kér valamit, s odaadod, akkor valakit odaadsz a családból” (15).

„A halott, ha hazamenyen s enni adsz, akkor valakit odaadtál a családból. Ezt sokan mondják. Vagy ha hív a halott, hogy gyere velem, s akkor mensz vele, ekkor elviszen nemsokára.”

Mit kell tenni, ha a lélek kívánságát az álomban nem teljesítetted?

„Ha nem adtál a halottnak, amit kért, akkor kell adni egy misére valót, vagy alamizsnát valakinek. Hogy imát végezenek érte. Meg kell vátni az imát – így mondjuk, s ezért alamizsna kell” (7).

Kérheti-e, kényszerítheti-e a lélek valamire az élőket?

„Az egyik szomszédasszonyom elmondta nekem, hogy egy este feküdt az ágyba s imádkozott. S akkor neki megjelentek valakik. Ő úgy megijedt. S akkor azt mondták – többen voltak, »Legyen szíves, mondja meg a családomnak, értem ezt s ezt az imádságot végezzék el.« Vót, akit megismert a lelkek közül, vót, akit nem. Ejjsze nem vótak idevalósiak. S akkor azt, amit kívánt – me egy kért különösen –, hogy érte el kell imádkozni, akkor ő ott szépen elimádkozta. S többet nem jelentek meg. De – aszongya –, biza sokan megjelentek, azok a lelkek. Mű azt mondtuk, az Úristen megadta neki azt a kegyelmet, hogy ő azokat a lelkeket megláthatta. Ő azt mondta, egy olyan asszony állott elejibe, hogy csak egy egész kicsi asszonka vót, s olyan idős, a fejkendője fejr gyócsból vót, s azt kérte, hogy ezt s ezt az imát érte végezzék el. S ez az asszony azt mondta, »Hát énistenem, honnat tudjam, hogy hovavaló, s kicsoda, s kik a rokonai?!« S akkor nekifogott s elvégezte ő” (12).

„Ha ropognak a gerendák – az öregek azt tartották –, lelkek járnak. Az elhaltak lelkei. Azok járnak vissza. Így mondták, várnak valamit. Ő vár, a lélek vár valamit: alamizsnát vagy szentmise áldozatot. Azt mondják, a tisztítótűzbe szenvedni kell, tehát az imádkozót es azét csinálják, azét a lélekét, a közös halottakét, attól a családtól, hogy szabaduljanak a tisztítótűzből. S alamizsnát es azét adnak” (12).

„A lélek sokszor jár s kopog a házba. Most es vótunk egy imádkozóba a tegnapelőtt este, s ott is a házba háromszor megkopogta valaki magát. Senkit se láttunk. Úgy mind felfigyeltünk. Az a lélek volt. Vár. Az élöktől a hótak várnak: alamizsnát s imádságot. Nem annyira alamizsnát mint imádságot. Met, ugye, szent és üdvösséges gondolat a halottakér imádkozni, hogy az ök bűneiktől feloldoztassanak. Úgy hallatszott, kopogással, mintha megütné valaki ezt a padot... Csak egy pillanat volt, s má elmúlt. Mi annak tulaj-

donítsuk, hogy a lélek kopog. A halottak kopognak. Ennél a háznál háromszor koppantott. A házigazda es úgy megvigyázkodta magát, hogy honnat jő ez a kopogás. Senki se mozdult meg. Ott a szülők vannak meghalva, s most olyan őszi imádkozóra hittak oda: a szülőkért s a hozzátartozó rokonokért, hogy imádkozunk. S kérem, háromszor kopogtattak. Az a lélek várta azt az imádságot, s azért kopogtatott, me megkapta” (29).

Milyen más kívánságai, kifogásai lehetnek a léleknek?

„Van olyan es, hogy a hátramaradottnak álmába megjelent a halott, me nagyon sokat siratják, s azt mondta, többet ne sírjanak, met akkora vízbe van, nyakig, hogy minnyá elmerül. »Fulladok belé a vízbe, többet ne sírjanak értem.« Meg kellett jelenjen a halott. Ezért. Vótak olyan siralmas halottak! Igen biza! Hogy a vizet má nem bírták: a könnyek végett. Hát sokan vannak, hogy úgy sirassák a halottat, még évek múlva is. Van olyan, akit elfelejteni nem lehet. Soknak adnak alamizsnát, csak olyan kicsi van köztük, aki rá van utalva, s akinek istennébe esik. Ez a baj! Ezét tilcsa az egyház es ezeket a torokot. Há azokon ha 200-an mennek, vagy 300-an, abba 50 sincs, aki rá van szorulva az alamizsnára. Ott esznek s isznak, s ameddig tőtik, addig... nem siet senki. De amikor az imádságnak neki kezdtünk, akkor már nyüszköltek, hogy »Ne legyen hosszas!« De az étel mellől (*gúnyosan*) s az ital mellől nem sietnek el. Itt a baj. Na, Karcfalván így csinálnak, ott Szatmáron, Láposon pláné! Adnák oda azt a pénzt s azt a kenyeret, akinek egész esztendőbe egy decirevaló nem jut s kívánja. Vagy megsegítenék az egyházat, más rászorultakot. Ezért haragusznak a halottak. Ők emiatt szenvednek. Ez a baj! A reaszorulókön kell segíteni. Nem azokat hívni, akinek úgy is van. Ezt nem érti meg a nép, hogy a rászorulókön segítsen, ha a halottján akar könnyíteni” (1).

„Úgy mondják, hogy visszajár. Aztán én nem tudom. Álomlátás formájában. Visszatér, ha valami intézetlenül marad az életibe, nem tud amiatt megnyugodni” (33).

„Mindenkitől csak a hozzátartozók várnak. De olyan is van, hogy megjelenik, de nem ismeri fel az ember, hogy ki. Kérnek, met nem kaptak eleget. Vagy alamizsnát vagy egyebet, met a halott csak azt vár, alamizsnát, s hogy a szegényeken segítsen. Az alamizsna akkor esik a halottnak, ha reaszorultnak adod. Ha olyannak adod, aki jól van, nem esik istennevébe: se ital se semmi. Ha a rászorulóknak adod, olyan mint ahogy az Úrjézus mondta: Ha egynek is tesztek az én nevemben, annyi, mintha nekem teszitek. A halott lelke így nyugszik meg. Boldogul vele. Így mondjuk” (18).

„Az én férjem, mikor meghalt, az egyháztanácsosok misét szolgáltattak érte. S arra mi elmentünk. Vittünk alamizsnát, hogyha már eljöttek az egyháztanácsosok, ne hagyjuk anélkül elmeni. S azon az éjen a leányom azt látta álmába, hogy vitt egy nagy csokor virágot, s letette az oltárhoz, a jobb sarkára; s ott volt egy nagy kosár teli répalapival, s azon ült egy öregember s egy kicsi gyermek. S az apja hangját hallotta. Nem látta, de tisztán hallotta a hangját, hogy azt mondta, »Lássátok-e, ennek az öregnek s ennek a gyermeknek nem adtatok semmit, s érték nem imádkozott senki.« Ezt a hangot hallotta, s ehhez felébredt. Kik lehettek a rokonságból? – nem tudom. Nekem vót egy kicsi leánkám, de kéthónapos korában elhalt. De a hitünk azt tartsa, hogy a kicsikért nem kell imádkozni, mert azok nem bűnösök. Na de ez fiú volt, nadrágba; de az öregember úgy esze vót kucorodva, nem tudta megismerni” (1)

„Mi úgy tudjuk, hogy a rég elhunytak részt várnak az alamizsnából. Az alamizsnát nem csak az új elhunytért adják, hanem az előbb elhunyt hozzátartozóknak is. Úgy is köszönik meg, hogy ebbe a családba, kik idetartoznak, az Isten adjon nekik is részt az imából, a szent miséből s az alamizsnából. Ha nem gondolnak a régi lelkekre, mind itt bolyongnak a ház körül, s várják az alamizsnát. Ököt ki kell elégíteni. Hanem elvihetnek egy lelket. Például, itt ez az öreg ángyi, ő azt mondta, fiam, amikor sütsz, süssél lepényt, s add istennébe, hogy nehogy valami baj érje az embereidet. A lepénnyel meg lehet váltani (*ti. váltani*) egy lelket. Ezt egy reaszorultnak kell adni. Aztán én süttem, s jöttek le az iskolások, s nekik adtam, s ők mondták: » Isten fizesse!« Ezt adtam általik azoknak a halottaknak, akik várnak tőlünk. A gyermekek, ugye, mondták, az Isten fizesse meg, s én mondtam, az Isten segéjjen meg fiam, adja a Jóisten az elhunyt lelkekért – ezt így magamba mondtam inkább –, fogadja el az Isten az elhunyt lelkekért” (30).

„A nem üdvözült lelkek várják a szabadulást. Akik a pokolba juttak, azok rendbe vannak! De akik a tisztítóba, azoknak még nincsen egészen eldöntve, hogy végképp maradnak-e a pokolba. Met akik a pokolba maradnak, azokat nem engedik el. De azt is beszéltük, hogy a pokolba vannak az ördögi szellemek, akik a másikat (*ti. egy szabadulásra váró lelket*) kétségbe tudják ejteni, s ő megszabadul attól a büntől, amit ő cselekedett, s a másik marad helyette. A szabadulásra váró lelkek járnak a ház körül. Azok szólítják el a haldokló lelket is. Érte jönnek, s jelt adnak. Azok várják a segítséget tőlünk” (15).

Mit lehet tenni, hogy többet ne térjen vissza a lélek? Elűzhetik-e?

„Mikor ilyen recsegés van, szoktak alamizsnát adni. Egy pár asszonyt eszehívznak, csinálnak egy kisebb imádkozót, s a végivel alamizsnát adnak. Mondják, hogy attól fogva megszűnt a ropogás, a recsegés a házba” (12).

„Azt az egyet bánom, hogy reaadtam. Me vót egy fekete ruhája, tiszta új, csak háromszor vette fel, s azt mondta, hogy a fekete ruhámot ne adjátok reám. Amibe szoktam jární, azt a sötét zödét, azt adjátok rám, met az a földnek jó. Ne az új ruhát! Add oda valakinek istennébe, vagy az is lehet, hogy reaszorulsz, nem lesz egy lejed se, akkor add el pénztét, használd el, de a földnek ne. Az nem segít a halotton. Ezt hagyakozta, de én nem mertem csinálni... S aztán így adtam rea a legszebb fekete ruháját. A kabátba es, mint ahogy én szoktam, mind a két zsebibe zsebkendőt kivasalva, zoknit, csizmát, mindent újat adtam rea. Én ezért gondolom, hogy ő biztos meg van elégedve, s ezért nem zaklat álmomba, s nem kér. A szenvedő lelkek visszajárnak, biza, segítségért! Ide nem járnak, met én az én férjemet, Isten lássa lelkemet, úgy elrendeztem, én annyit adtam a szegényeknek, s annyit adok, hogy nem búsulom, hogy ő kell jöjjön. Se alamizsnáét se semmiét. De hallottam, nem rég történt, most halt meg az illető, az egyik lábát levágták, sokat szenvedett, de nagyon csúnya kárinkodós vót, s erőst rossz ember. Na, az, a második gyermekit, olyan háromhetes vót, sírt éjjel, földhöz csapta, s azt mondta a feleséginek, hogy »Ott öllek meg az ágyba, ha azt nem monod – me aztán, ugye, híni kellett a csendőrséget – hogy te nyomtad meg éjjel. Mész utána te es!« S mikor halt meg, a leányának a halottak annyira jelentkeztek: az apjának az apja, s minden öreg, s egy testvére, aki a háborúba elhalt, az es odament, katonaruháson látta, s kérte, hogy valamit adjanak. S ő mondta neki, katonabácsi, hát én magát nem ismerem. S azt mondta, »Apád ismer, met én neki vagyok a testvére, az első világháborúba meghaltam. S adjatok – aszondta –, bár egy darab kenyeret, met olyan éhes vagyok. Senki semmit se adott értem.« S mondta aztán az apjának, »lássa-e édesapám, minden ivadékja csak hezzám jő, csak én kell kielégítsem, me nem adtak egynek se semmit!« Adott akkor misére valót, adott alamizsnát. Pedig olyan szegény. A kollektívbe dolgozott. »S tudja-e – aszongya – Juliska néni, mikor édesapámot eltemettük, hát ide úgy kezdtek csordálni a halottak, zörgettek úgy – aszongya –, azt gondoltam, megomlik ez a ház. Olyan dergetések vótak.« Örökké kelt fel s imádkozott, s eccer ezt látta s máccor azt látta, s az apját es látta: az es kért, s mondom, Márti, én el nem tudom hinni. Má ne haragudjon, hogy ezt mondom. S azt mondja: »Ezt elhiheti, met egy áldott hétig minden éjjel dergettek, minden éjjen jöttek, még a lépteiket is hallottam!« Aztán az apját es adott misére valót – nem vót elég a temetéskor –, s

alamizsnát... ha valakitől egy 100 lejt kapott, egy szegénynek adta oda, hogy tudja eccer valahogy lecsendesíteni azt a sok lelket, akik mind odajöttek s mind tőle kértek. Azét, met a halott mindig odamenyen, ahol szoktak adni. Nem ahol eligazgassák, me van olyan es. Például, a férjemnek a keresztapja meghalt, s maradt az asszon. A férfi elíratta a belsöt s mindent az ő rokonjainak, s aztán elpanaszolta a férjemnek, hogy »tudod-e, keresztapád majdnem minden éjjel hazajö – asszongya –, állandóan itt van, s eccer el kellett csúfosan igazgassam. Hogy menjen el a fajtáihoz, akinek íratta a vagyont.« Többet héza ne jöjjön. Ő mondta: »Amíg el nem igazgattam, keresztfiam, addig minden éjjel itt vót.« Azt mondják, a lelket, amelyiket eligazgatnak, többet nem menyen oda. Álmába lássa, ugye, s ahhoz hozzábred, s akkor reákiábál. Például ez, hogy ne itt követelözzék alamizsnát, hanem menjen oda, kire íratta a birtokot s a kertet. »Eredj, s kérj azoktól – megmondtam neki –, dergess nálik, s dobogtass nálik. Ne itt!« Míg el nem igazgatta, feszt jelent meg neki” (1).

„A visszajáró lelket elszidják. Ne járjon többet” (32).

„Én például megvettem a szemfödel vászنامot, megvettem a halálruhámot. Ez a szomszédasszony nekem es megmondta, hogy megvan a halálinge, s azt adjuk rea, s pont nem azt adtuk fel, s utána két hetet minden éjjel látam álmomba. Örökké feltürt ruhába láttam, s feszt mondta, hogy ő csórén van. Akik egyedül vannak, a szomszédasszonynak hagyakozzák meg, hol van a halálruha. Én egy dobozba ügyesen belérek, amibe engem felötöztessenek, s megmondom a gyermekemnek es, s meg a szomszédasszonynak es: itt van, ha meghalok, innét vegyék elé. Az a szomszédasszony úgy járt, hogy megmondta nekem, hogy mibe ötöztessek, de vasárnap tisztát vett, me megmosakodott, s akkor egy másik szomszédasszony, met én nem voltam ott, kezdte ötöztetni, me levette róla, ami rajta volt, csak az inget nem, ugye, tiszta volt, s úgy a fekete ruhát adta rea, me közbe én es odakerültem. S akkor én má azon az éjszaka álmomba láttam, még itt volt a ravatalon s má láttam, hogy ment egy nagy mezőbe, s így fel volt a ruhája tűzve, s mutatta, hogy ő csórén van. Ugyhogy aztán éjjel fel kellett kiabáljak, hogy többet ne jöjjön ide, me nem én vagyok a hibás. Két héten keresztül majdnem minden éjjel láttam. Én aztán felültem az ágyba, me azt mondták a szomszédasszonyok, mondjam meg erélyesen, hogy ne járkáljon itt. S tényleg azt csináltam, reakiáltottam: Ne jöjjön ide, menjen az anyja örömibe, hagyjon békit nekem! Többet ne háborgasson! Felültem, mikor ismét láttam, ugye felébredtem, s ezt mondtam. S többet nem jött. De aztán én csak imádkoztam érte. Avval a szomszédasszonnyal még esze es herrentünk, aki az inget rajta hagyta... Reám kiábált, hogy hagyjak békit, me a halottat nem olyan könnyű

ötöztetni. Mondom, én megértem, én békit es hagyok, de ő nekem nem hagy békit. Örökké látom álmomba. S aztán arra mondták, hogy szidjam el a háztól. Menjen az anyja örömibe, mit akar még tőlem?!” (15).

„Ha hallották, hogy valami zaj van, hogy itt jár, imádkoztak, keresztet vettek, s imádkoztak azért a lélekért, aki itt jár: »A Jóisten adjon neki nyugodalmat, bocsássa meg az ő bűneit«” (12).

Tehát máshoz is visszatérhet a lélek, vagy csak rokonhoz?

„Mondok egy esetet. Itt a szomszédunkba volt egy asszony. Meghalt. Neki volt három gyönyörű szép ima leírva az Úrjézus szenvedéséről. Ő azokat belétette a fiókba, eközbe meghalt. Aztán egy nem es rokon, nem es egészen szomszédasszony álmába azt látta, hogy »mondja meg a menyemnek, hogy azt az imát, amit én a fiókba bétettem, azt vegye elé s továbbítsa, hogy tanulják meg.« S ez így igaz volt: a menyé elment bé, a kaszten fiókját kihúzta, s ott volt, szépen esszetúrve az a papír; s akkor kezdték terjeszteni azt az imát. Valahonnat ő es tanulta, s ugye, kellett volna terjessze, de elfelejtette. S így üzent” (12).

Tulajdonképpen kihez jár vissza inkább a lélek?

„Az én leányom es olyan adakozó, s örökké jelennek meg neki a halottak. Met az olyannak jelennek meg, aki szokott segíteni a szegényeken. Attól kérnek. Aki életibe soha nem ad, senkit meg nem szán, annak nem jelennek meg. Mikor jő a halottak hete, feszt jönnek s feszt jönnek. Hát ez annyit lássa őket, s mennyit adott értük, édes jó Istenem!” (1).

Van-e olyan alkalom, amikor minden lélek visszajár?

„Halottak estéjén elengedik a halottakat: november elsején. Így mondjuk: el vannak csapva, mindenki hazamehet. Halottak éjszakájára. Minden-szentek napján este. Elsejéről másodikára virradólag. Akkor húzzák a harangot nálunk egy-egy félórát. Egy félórát húzzák, s egy pár percet megszakítsák, s esment húzzák. Kimenyünk a temetőbe, s ott világítunk. S oda kijő a pap, s elvégzi az egész halottakér a misét. S akkorra a halottakat elengedik, s lebeghetnek a levegőbe, jöhetnek haza. S akkor kapnak imát, s aztán visszamennek, s egy évig nem szabad eljöjjenek. S azok a lelkek, amelyikek nem tudnak üdvözülni, azok ilyenkor várják a szabadulásra az imát s az alamizsnát. Így tartjuk. Azon az este pálinkát, kekszet, tésztát vagy almát osztogatunk kint a temetőbe is. Én rendesen szoktam, akik szívesen fogadják” (15).

Ki engedi el a halottakat?

„A Jóisten s az Úrjézus. Ők ketten. Ők vannak felettünk a kormányzók. S a Szentlélek Úristen. Ők hárman” (15).

„Én éreztem, amikor itthon voltak. Úgy féltem, hogy na most itthon vannak a halottak. Féltem kilépni az ajtón. Ha a család itthon volt, akkor is féltem, met itthon voltak a ház körül a halottak. Ez 12-ig. Akkor kell visszamenjenek. Ál-momba es láttam az uramot többször. S mondta, hazajött, s aztán mondta, kell menjen vissza. Minjá tizenkettő, s kell menjen vissza. Elengedik 6-7 *(ti. du.)* között, harangszókor, s tizenkettőig kimenőjük van. Minden évben, minden halott. Ebbe mind hiszünk. Édesanyám, például, nem engedte este a vizet kiönteni. Azt mondta, »Ne öntsd ki, met a halottakra öntöd. A vizet este soha se öntsd ki az udvarra!« – így mondta” (24).

„A halottak estéjére a lelkek el vannak engedve: Egy óra hosszára. Azalatt harangoznak végtől s végig nekik. Este 7-8 óráig. Fél nyolckor megszakítsák, s aztán újra nyolcig harangoznak. Mindenféle harang szól ilyenkor. Ezalatt a lelkek – azt mondják – szabadon vannak. Így tanultam. Mind hazajőnek a házhoz. S ott várják az imát. Met az a temetőben való imádság nem es ér semmit, abba a gyúródásba. Főleg a cigányok mián: ott jönek s mennek, s egyebet nem hallasz, csak kéregetést, s fojton szidják el, me túlzásba viszik. Azok ott vannak, s nincs nyugtod miattik. A halottadra se tudsz gondolni. Én azt mondom, hogy akik a pokolba vannak, azok nincsenek elengedve, csak a szabad lelkek. Hát azét mondjuk, hogy a lélek várja a szabadulást. Amelyik megkapja! A többiek a szenvedő lelkek, a tisztítótűzben, a pokolban az elkárhozottak. A szenvedő lelkek várják a szabadulást, azokét kell imádkozni: A tisztítótűzben szenvedő lelkek kiszabadulásáért” (1).

„Én fiatal koromba ebbe úgy hittem, hogy féltem az ajtón kimenni. Met éreztem, hogy most jönek haza a halottak. Most nem félek, de hiszem, hogy így van, hogy hazajönek” (23).

Az öngyilkosság hiedelmei

A falu magatartását, melyet az öngyilkossággal és öngyilkossal szemben tanúsít, részben már bemutattam. Eddig a hangsúlyt a szokásokra, temetési rítusokra helyeztem. Most az öngyilkos lelkéről alkotott képzeteket veszem számba, hogy ezzel is kiegészítsem a korábbi képet.

Hogyan születhet meg valakinek a gondolatában az öngyilkosság?

„Úgy, hogy az ördöggel cimborál. Hallottam olyant, hogy mondta: »Megköttem magamot – azt mondja –, s próbáltam húzni, s hát eccer egy csomó ördög veres lándzsával a szememet szúrják, s akkor elszöktem, hogy ne húzza a kötel a nyakamot, s úgy menekültem meg. Többet ilyent nem csinálok – aszongya. Az ördögök ki akarták szúrni a szememet. Vas lándzsákkal!« Tehát a szeme világa, ahogy a kötel kezdett reaszorulni, kezdett elveszni, s ő ördögöt látott... Életbe van most is” (32).

„Az olyan az ördöggel cimborál. Van egy ember, aki játékból nekiállott; kapált s játékból nekiállott, s hogy ne szorítsa a nadrágszija a derekát, leoldta. S gondolta, megpróbálja, lám – ő, ugye, tusakodott magában – milyen lehet, aki felakajszja magát? Így elhatározta, hogy a nyakába teszi azt a szijat, hogy lám, méges, milyen akkor, amikor húzódik a szija. Jaj, Istenem, Istenem! (*kacag*). S az Isten tudja, de azt mondja, senkinek nem ajánlja, met ő má látta az ördögöket. Úgy segítnek, aszongya, hogy hiába, hogy nem vót biztosra megkötve semmi, csak így viccből csinálta, de azt mondja, így csináltak ne (*kinyújtott kezujjakkal felém gesztikulálva mutatta, indulatosan, átszellemülve*), s feketén úgy jöttek s mentek, mintha szúrták vóna ki a szemit. S olyankor, ugye, aki azt lássa, húzódik, s húzza a nyakára. Azt mondja, Isten tudja, hogy lett annyi ereje, hogy megszabaduljon. Esze es vót, s ereje es; de ahogy jöttek vele szembe, s hogy segítettek az ördögök, hogy fojtsák meg. Met örvendnek annak az elkárhozott léleknek. Na, azután elmondta az a fiatalember – há viccből csinálta –, na én megtudtam, aszongya, hogy segítik az ördögök, aki öngyilkosságot akar. Hogy kaptak rajta, uram, s mentek s a szemit szúrták ki, hogy húzná jobban rea a kötelet a nyakára” (1).

„Az utolsó pillanatba megbánja mindenik, hogy mét tette arra magát, de előre a gonosz viszi. Ha valaki arra készül, hogy ő elpusztítsa magát, a Gonosz úgy környékezi, hogy nem hagy békit, muszáj megtegye. Erre vigyázzon mindenki. Ne gondoljon arra, hogy elpusztítsa magát. Met akkor a Gonosz úgy örvend, hogy ő kap egy lelket, hogy lépten-nyomon követi, éjjel se engedi, hogy aludjék, csak, hogy vigye véghez. Például, itt nem messze egy ember, csak úgy könnyelműen felakasztotta magát. Észrevették, levágták s megélt. Ma es él. Úgy mondta, hogy ő elgondolta magába, hogy elpusztítsa magát, s úgy attól má szinte húzták es fel az ördögök a kötével. Má annyira tuszkolták az ördögök, biztatták... ő ezt érezte. Az ember érzi, hogy nem tud szabadulni, ha jó erős lelkülettel nem kezd imádkozni, s nem hívja az Istent segítségül. Met a JÓISTEN szó a Sátánt távolítsa el. De ha nincsen elég ereje; hogy »Édes Jóistenem, ne hagyj el, jöjj segítségemre!« – az ör-

dögök felhúzzák az akasztófára. Ezt legtöbben, ugye, részegen cselekszik. A Jóisten öröjze meg minden ivadékotatt ettől a haláltól. Aki felakajsa magát, az az ördögnek a barátja. Így tartsuk, a hitünk szerint. Aztán az Úrjézu-sé az ítélet s a Jóistené. Nem a miénk” (29).

„Az ördög viszi belé az embert. Az ördögökkel barátkozott” (30).

„A sógorom beszélte, hogy le voltak ülve ebédelni. Valahol itt dolgoztak, egy olyan helyen, hogy egy telegrán fá volt, na, ott minnyá mellette. S ott, ahogy ebédeltek, eccer azt mondja az egyik legény, hogy meglássátok, ahhoz az oszlophoz akasztom fel magamot. Hát ezek viccnek vették, gondolták, hogy csak hülyéskedik. Hát eccer, később, azon veszik észre magikot, hogy elment oda, s a harisnya szíját kihúzta, s nekiállott, s a nyakába beléakasztotta, s a végit odakötte a fához. S azt mondja az egyik ember, hogy jaj, eridj te, nézd meg, me ebbe a helybe csúfot üz magából. Nézd meg ne, hogy rángassa a fejit hátra, ebbe a helybe reahúzódik. Mennek oda, s há má egészen a harisnya szíja, má húzódott rea, me a fejit így rándította hátra. Na, aztán gyorsan megszabadították, s azt mondja aztán neki, mikor úgy helyrejött, magához tért, hogy mondd meg, ezt te mét csináltad? S aszongya, én viccből. S hát ha viccből csináltad, azt mondd meg, a fejedet mét rángattad hátra? S aszongya, azét, met egy két szarvú, csúf fekete ördög vót, s a vasvillával örökké a szememet akarta kiszúrni. S azét rángattam hátra, hogy a vasvilla ne érje a szememet. Hát azét mondják, hogy az ördög segíti az öngyilkosokat. Mert ha arra ő az eszit reatette s azt kísérelí, az ördög akkor segíti, hogy na, csináld meg, met én segíték. Úgyhogy ő má, ha ott ne legyenek az emberek, szépen abba a helybe halt vóna meg, me addig rángatta vóna hátra a fejit, hogy megsuvadt vóna. Ilyeneket lehet hallani” (12).

Hova kerül az öngyilkos lelke?

„Úgy tartsák, hogy a lelke az öröktüzbe kerül. A pokolba. Mert az ördög ragadta el. Az ördög az ilyennek örvend” (18).

„Hát azt mondják, hogy a pokolba. De úgy es beszélünk, hogy nem kerül oda, mert amikor megtette, akkor má megbánta. Má nem tudja visszavonni magát, de megbánta. Ezelőtt ő, ugye, rendes ember volt, templomba járt, tisztelte az embereket, tisztelte az Istent, hitt benne, tehát nem hisszük, hogy a pokolba kerülne. S ez nem a papoktól jó ki, hanem mű beszéljük el. Egy olyan felakasztott ember esetében, amelyiket a kényszer vitt rea, mint az én sógoromat es – ugye, a lába annyira gyötörte őt, sohase tudta elfelejteni egy percnyég se. Örökké fájt. Na, azt hogy ítéld meg?” (32).

„A nép azt mondja, pokolba kerül. Viszont egy missziós pap azt prédikálta itt, hogy a halál az mind halál, csak az egyház azért nem temeti fehér-

be, s nem szenteli meg, hogy riadjon a nép, hogy ne csinálja. De viszont a lélek úgy es odamenyen, mind aki rendesen halt meg. Ha nem bűnös, ha rendesen halt meg, úgy es odamenyen, amit megérdemel” (15).

(Fontosnak tartom az előbbi vélekedésre felhívni a figyelmet: az adatközlő fia felakasztotta magát!)

„Az öngyilkosnak a Sátán örül, mer egy lelket elfoghat” (6).

„Azt mondják, a pokolba jut. De viszont egy olyan temetésen vettem részt, ahol öngyilkos volt a férfi, s a jelenlegi püspök, Bálint Lajos, akkor volt itt plébános, s ő azt prédikálta – különben vallásos életű ember volt az ember –, hogy nincs kizárva, nem üdvözl-e hamarabb, mint egy másik halott, me vallásos életű volt, s lehet, hogy egy szellemi gyengeség hozta neki, hogy ezt követte el. Tehát van egy ilyen is...” (34).

„Az elkárhozik. Igen, met a Jóisten adta a lelket, s csak ő veheti el. S ha az ember eldobja magától, az olyan, mint amikor valamire nincs szükségünk. Annak a lelke semmiképp nem juthat a tisztítóútzbe. Elkárhozik örökre” (1).

„A papok szerint a pokolba. Mi pedig nem tudjuk. Nem jártunk arrafelé” (30).

„Lehet, hogy a lelke örökkárhozatra nem jut, ha ő *(ti. az öngyilkos)* abba a pillanatba, amikor ő már megcselekedte, de még nem múlt ki, fohászzkodott, gondolatban, a Jóistenhez” (12).

„Azt mondják, hogy az ördögök viszik el a lelkit. Én nem tudom, igaz-e? Pontos választ erre nem tudok mondani” (36).

Az öngyilkosság megváltoztatja-e az időjárást?

„Igen. Nagy szél van, majdnem döt fel mindent, s akkor úgy mondják, hogy na, valaki esment felakasztotta magát. S ez majdnem örökké így is van. Ha itt nem helybe, de valamelyik szomszéd községbe, csak történik egy ilyen halál” (30).

„Mikor végtelenül szelel, úgy mondja a közmondás, hogy valaki felakasztotta magát. De erre volt eset. Hogy nem mindegyiknél, de volt eset rea. Olyan zekés, szeles, végtelen viharos idő van, rögtön rávágjuk: valaki felakasztotta magát. De ez történhet a szomszéd faluba is” (17).

„Igen. Mikor ez a Guszti felakasztotta magát: hazajött a munkából, nem voltak itthon az asszony se, a gyermekek se, Marosföre má elvitték volt azok az egyének, akik hát... na, s kérdezte a szomszédot, hogy hol van az enyém az asszon? S mondták, hogy úgy látták, elment Marosföre. S akkor levetkezett, tiszta fehér holmit vett alól, elkészült, kiment, nyakába vette a kötöt, s leülve leereszkedett. A fásszínbe. De aztán olyanokat mondtak az asszony-

ra... Egy komája oda, s »Úgy megverlek, te komámasszony! – aszongya –, belédöglesz! Nem szégyelled magadot?! Te egy ilyen férfi mellett?! Ne, látod-e, mit csináltál?!« Azt vágta rea, »Mehótt, meghótt! Más es hótt meg!« Na, s azt akarom mondani, hogy mű nem tudtuk a halált. Hanem csak nagy szél támadt. Mondom Ignácnak, ej, rágsúly baszd meg, mondom, nézd meg, olyan szél van, viszen el a kertbe. Ott valamit dolgoztam. Az istálaját, mondom neki, esment valaki felakasztotta magát. S hát estefelé jó János, az öcsce, s mondja, hogy nézd meg te, Guszti felakasztotta magát. Jaj, mondom, hát tük vettétek-e észre azt a nagy szelet? S azt mondja, igen. »Mondta Róza es, a feleségem, hogy ne, valaki bolond felakasztotta magát. Nézd meg, milyen szél van!« S hát Guszti volt, a bátyám. Ezt rendszeren így mondják, mikor nagy szél van: Valaki felakasztotta magát!” (36).

„Van, hogy valaki felakajszta magát, s nagy szelelés van. Máskor mondják, azét van ilyen idő, met valaki felakasztotta magát. De ez csak beszéd” (28).

„Olyan szél van s olyan vihar... most a minap es, mikor Héja felakasztotta magát, olyan hideg szél volt, mindent vitt el. Lehet, hogy nem éppe azét van, de így tartsuk” (12).

„Észrevehető es. Mikor valaki elpusztítsa magát, olyan szél támad, hogy döt fel mindent. Volt bizony erre eset elég” (29).

„Hát, például, az én fiamnál szép idő volt. De van olyan, hogy nagy hideg szél van, s mondják, valaki felakasztotta magát. Ejjsze attól függ, hogy az ember, hogy viselkedett. Itt nem messze, a szomszédba, egy ember rendszeren halt meg, de komonista volt, nem volt istenfélő, Istent nem ismert, s így összel, pityókaásáskor temették el, hát akkora vihar volt, mikor megkezdődött a szertartás, hogy a házakról a cserepet hányta le, a csűrökről a deszkákat, s kerteket (*ti. kerítéseket*) dötött ki” (15).

Mivel magyarázható ez a természeti jelenség?

„Mondják, valaki elpusztította magát, met nem úgy szelel, ahogy kéne. Más a szél, más a levegőjárás. Ennyit tudok mondani. Mi az alapja? – nem tudom” (32).

„Nem tudom. Az idő előre is jelzi, s utána is jelzi az akasztást, mert azt mondják, ha ilyen rossz idő van, s fúj a szél, s szaggat, s úgy olyan sávokba jó a szél, akkor, na, felakasztotta valaki magát. S amikor meghalt, akkor mondják, hogy na, azét van olyan rossz idő, met Áron felakasztotta magát” (15).

A rontásos halál

A halál hiedelemkörének ritka változata és esete. Azokról a halálesetekről van szó, melyeket fekete-mágiával idéztek elő, illetve azokról a praktikákról, amelyeknek célja valakinek a halálát előidézni.

A fekete mágia jelenségével a párválasztás, lakodalom tanulmányozása során már találkoztam és felleltem a születés szokáskörében is. Az indíték mindhárom esetben az egyéni kártétel szokása – rendszerint az irigységből fakadó –, erős bosszúvágy.

Kunt Ernő pszichogén, azaz lelki eredetű halálnak nevezi ezt a jelenséget.¹⁰⁶ Talán jobb volna pszichogén halálelőidézésről beszélni, mivel a halál előidézése egy adott személy pszichés állapotából fakad, aki ellenségére irányítja, a fekete mágia valamilyen eszközzel. Az effajta halál kivitelezéséhez, úgy mondják, „nagy elszántság, gonosz lelkület és szándék kell”, úgy vélem, hogy a szentdomokosi eszköztár talán kegyetlenebb, rejtélyesebb, misztikusabb a Kunt által említett példánál (ráböjtölés, öntés). A rontásos halálpraktikák (Kunt fordított jelzőszerkezetet használ: halálos rontás) a párválasztást illetve a házasságot megrontó vagy megsemmisítő szélsőséges mágia-készletből valók, azokkal rokoníthatók.

„Az én sógorasszonyom azt mondta, a sírja bézártáig sem tudja letenni a gyászt. Pedig megmondtam neki: Te ne járj a kalugerekhez, hogy a menyecskédet kiimádkoztatsd. Met úgy csinálnak: »Nem sajnálok 100 lejt, menyek a kalugerekhez, s kiimádkoztatom a menyecskédet, met rosszféle.« Megmondtam neki, ne evvel fejezd ki magadot! Me lehet, hogy a menyecskéd hal meg, de lehet, hogy a gyermeked. Hanem avval, hogy intsd jóra: Ne, Guszti, ne törődj, időre helyrejö. Vagy járj kedvibe, s ne ittasodjál meg. Járj haza rendesen. A nem, egyszerűen elment a kalugerekhez, szépen megfizette, amit kértek, s azok olyan fekete misét mondtak, hogy három napra a fia meghót. Felakasztotta magát. Gyönyörű szép ember. Úgy sajnálok, hányszor a temetőbe járok, mindig el kell menjek a sírjához, s te Ágoston! Mát tettél ilyen disznyóságot? A rokonságot es gyászba hoztad s szégyenbe. Egy asszony miatt! Asszont lehet eleget kapni. Csak igazat nem (*sír*). Igazat nem. Ritkán csak. Ezt örökké elmondom a sírjánál. Megmondtam aztán Veronkának, a Guszti anyjának: Látod-e mit nyerél? Ugye megmondtam, ne misézz! A fekete misét a Guszti anyja mondatta a menyecskére azért, hogy haljon meg, met, ugye, a fiát megszégyenítette, hogy félrelépett. Marosfőzött. Most es járnak misézni, a hóborosok, hogy azt mondjam. Na, így kikalugerezte a fiát! Me ugye, Ágoston es biztosan ivott, esetleg még ő es félreléphetett... Így visszanyerte. Ahonnan

kapta, oda vissza es ment. S a menyecske él tovább... Jól él, met jól megfizetik... De szégyen nekünk, a rokonoknak” (36).

„Azt mondják, sokkal hatásosabb a román papok miséje éjjel, mint a katolikusoké. Hát hogyne, mikor hallottam, hogy az élő embert is kimisézik, hogy meghal. Ha valaki akarja! Egy példát mondok. Odaki, merre születtem, a temető felé, az anyósával a menyecske olyan haragba vótak. S teccik emlékezni, régebb vót ilyen papír három lejes. A menyecskének a zsebkendője elveszett. Benne vót a három lejes. Sehol meg nem kapta. S ő az anyósára tartott, hogy elvette a zsebkendőjét a pénzzel. Me kinek szűk vót a pénze, a 3 lej es pénz vót. S akkor egyiknek es elmondta, s a másiknak es... S azt mondta az egyik asszony, »te nézz utána, met anyósod a zsebkendővel úgy megcsináltat, hogy te ehejt szépen kirúgod az utossót.« De nemcsak a zsebkendőt vitte el az anyósa, hanem egy szál gyertyát. Az a lélek! Annak a lelke, akiét miséznek, hogy meghaljon. Az addig él, míg a misét mondják, s míg a gyertya ég. S mikor elfogy, mindegy, hogy hol van: az úton, a vonaton, a templomba, otthon, de az a lélek múlik ki. S mondták, te menj el a papokhoz, hova anyósod szokott járn, met meglátod, hogy a zsebkendőt ő vitte el. Amikor ő odament a papokhoz, úgy mutatta, hogy az olyan vastag gyertyából, mi a halott mellett szokott lenni, má csak négy ujjnyi vót. A pap elvettette a zsebkendőt, s a sarkába benne a háromlejes, s azt mondja, ezt ismeri-e? Igen. A magáé vót-e? Az. S akkor kezdte mondani, hogy hát, Istenem, ilyen es létezik? Hát ő nem vétett olyan sokat az anyósának! S azt mondja a pap, hogy áldott pillanatba jött, met az élete még csak két nap. Még annyi vót a gyertyából hátra. Aztán visszafordították, s a zsebkendőt visszaadták. Úgy, ahogy essze vót fogva, benne a pénzzel”.

Hol léteznek ezek a papok?

Ott *(legyint a kezével, rosszallást sejtetve)* annyifelé Romániában, hogy... Toplicán vannak, valahol ott bent Regát felé... Én nem tudom pontosan, hol vannak. De *(suttogva)* sokan járnak innét” (1).

„Ha valaki valakire megharagszik – ez olyan guruzsma féle, amit elmondok –, akkor, ha úgy akarja, hogy halálos legyen a dolog, elvesz attól egy darab holmit, úgy, hogy az ne tudjon róla, megcsináltassa, s elmenyen s egy halott mellé beléteszi a koporsóba – arra akármilyen betegséget reavíhetnek guruzsmával –, s aztán akármerre vihetik, meg nem gyógyíthassák. Me el van temetve az a holmi, ami tőle származik. Ez igaz, me mi egy ilyen kezesztül mentünk. Hittem es előre s nem es. Ugye, Antal Félixhez férhez akartak adni, s nem mentem. Aztán azok elvitték egy fejkendőmet, s amivel megesküdtem az első urammal, a zsebkendőt. Így ki vótak terítve a ház elé.

S másnap, mikor szedtem le a ruhát, hát nincs az én fejkendőm. Hol van az a babos kendő? – fehér s fekete babok vótak réta. S a zsebkendő? Eleget kerestem, sehol se találtuk. Akkor aztán megmondta egy rokon ember, hogy minket megguruzsmáltak. Megmondta, hogy ne, vigyázatok, ezek tüktököt tönkre akarnak tenni. Nem baj, azt mondta édesanyám, mü es tönkretesszük. Na, aztán én es beszereztem onnat, ahonnat kellett, az anyagot. A legényt – onnat a családtól – megverték, s a vére egy hídfára reament, reacsorgott, ott megalvadt, s én hajnalkor odamentem, s felszedtem belőle egy papírba, s gondoltam, ez jó lesz védekezni. S még holmi – mosogatót, amivel mosogatnak – a szomszéd gyermekkel elvetettem, a hárászkenő rojtjából levágtam, s gondoltam, ez elég. Elég es lett vóna. De sajnos nem avval fogtunk fel (*ti. guruzsmáló asszonnyal*), aki megcsinálta vóna, hanem, aki gyógyít. Ő azt mondta, hogy ilyen terhet nem veszen a szivire, a lelkire. Ő csak gyógyít. Csináltassuk valaki mással. Na aztán ez így annyiba maradt. Az anyag megvót, reatettem egy pléhdarabra, s elégettem. Ott meggyógyultunk valamennyire, helyrejöttem. Szóval, nem sikerült, hogy meghalassanak. Akihez férhez akartak adni, az megházasodott egy másikkal, s meghalt korán. Azt a kendőt s a zsebkendőt belétették vót egy koporsóba. Nem es gyógyulok meg soha. Hogy a természet adománya-e? – nem tudom. De ma es azt mondják, nem az, me meg vagyok guruzsmálva. Me nem mentem héza férhez. Meghalt, ugye, az öreg Antal Félix, az öregapa, s annak a koporsójába tették belé” (36).

A halál hiedelemvilágának összefoglalása

Ezzel a fejezettel a legnehezebb feladatra vállalkozom. Összefoglalni a halál hiedelmeit? Hisz hiedelemmel átitatott a halálvárástól, a halálra való felkészüléstől a halottra való megemlékezésig majdminden rítus. Valamennyi hiedelmet számbavenni, az elmondottak csaknem teljes megismétlését jelentené. Mint korábban jeleztem, a rítusok leírása során nem mellőztem soha a szerintem funkcionális hiedelmek feltárását, hisz ezek képezik azt a kötőanyagot, azt a hajtóerőt, amelyek összefogják és működtetik az elmúlás és halál teljes szokásmechanizmusát.

A továbbiakban azokat a hiedelmeket tekintem át újra, illetve azok alapján próbálok egy szentdomokosi világképet felvázolni, amelyek közvetve vagy közvetlenül a lélek posztegzisztenciális létére utalnak.

Munkám kezdetétől vallottam, hogy az ethnothanatológia sem szorítkozhat csupán a halál leírására, hanem meg kell próbálkozni az elmúlás eszkato-

lógiai értelmezésével is. Ha ezt nem kíséreljük meg egyetlen faluközösség életszemléletében sem, akkor a szokástudásban csak a felszínig jutunk. Ennek a munkaszakasznak a túllépésére már az eddig bemutatott szokás- és hiedelemanyag mennyiségi és minőségi arányai is köteleznek.

1. Az elmúlásnak és temetésnek Csíkszentdomokoson fellelt hiedelmei rendeltetésük szerint két csoportba sorolhatók be:

a.) Funkcionális hiedelmek, melyek a ritusokban jelentkeznek, azokat motiválják, működtetik;

b.) Elvont (absztrakt) hiedelmek, amelyek a lélek útjait, a túlvilági létet értelmezik.

A két hiedelemkör, természetesen, mindvégig összefonódik, hisz (különösen bizonyítani sem kell, a példák sokaságából kitűnik) a funkcionális hiedelem az elvontból meríti lényegét és a lélekhitet igazolja.

2. Mi a lélek, milyen, hol létezik? – faggattam szentdomokosi adatközlőimet. A válaszok sokféleségét egy mondatban összegezni képtelenség. Egyszerre lehet szubsztancia és elvont jelenség, lehet cselekvő lény, de zaklató, figyelmeztető, bosszúálló, büntető, vagy jóságos szellem is. Lényegéből valamit csak jelenéseinek változataiból érthetünk meg.

3. A lélek létét egy adatközlőm sem tagadta, ellenkezőleg, többen fizikai természetét is érzékelné vélték. A vélemények éppen ekörül oszlanak meg: van, aki vizuálisan, van, aki auditíve érzékeli. Többen állítják azt is, hogy nem látható, mások viszont – ők pedig többségi tudást vallanak, mivel általános közhiedelmekre hivatkoznak – kicsi kékes ködnek, levegőnek, párának látták, mely, ha „figyeli az ember, száll felfelé” a testből. Van, akik állítják, hogy csak hangja van, „egy szusszanás”.

Változatos a lélek testi szálláshelyéről vallott felfogás is: a lélek a szívben van, „a szívibe, de jobban a tüdőbe”, az egész testben, „még a lábujkába is”, „a szív körül egy kicsi üregbe” és így tovább. Következésképpen, a léleknek, ha fizikai lény, akkor létezési tere is van. Ennek meghatározásában, Csíkszentdomokoson, három szemléletet láttam körvonalazódni: a hagyományos szívcentrikus, a létfontosságú belső szervek működéséről alkotott empirikus és a pánanimisztikus szemléletet.

4. Megrázóak és meghatóak a lélekkultusz vallási, pszichikai, anyagi természetű megnyilatkozásai. Csak az utóbbiról szólva: gyakran valódi áldozat az, amit az alamizsna adásért (tor) hoz a család. Erről a hagyomány sodró, parancsoló ereje miatt lemondani nem lehet és lefolyása, értelmezése valamint célja szerint hatalmas lélektiszteletből, olykor elemi erővel ható lélekfélelemből fakad.

A halott lelkének „nyugsága”, de az élő is (!) olyan elsődleges erő, amely a pénzbeli áldozat okozta gondot, mindig legyűri. Megfigyeléseim és a jelenségek rendszerelméleti vizsgálata alapján bizton állíthatom, hogy Szentdomokoson az alamizsna-tor adás nem egyszerű divat, hanem olyan beépítő rítus, amelynek alaptényezője egy erős lelki-szellemi-archaikus hit

5. A lélekhitnek igen érdekes vetülete jelentkezik a halál minőségének, lefolyásának megfigyelése körül.

A halál minősége/milyensége: „szép halál – csúf halál” a szentdomokosi erkölcsi, etikai értékrend szerint egyenes következménye a haldokló egész emberi minőségének. Így a „szép halál” a tisztességes, becsületes élet jutalma, a „csúf halál”, a becstelenség büntetése. Éppen ezért, ez utóbbi esetben, a haldokló szenvedései iránt hagyományosan tanúsított együttérzés, sajnálat mérsékeltebb, sőt nem egyszer elégtétellel nyugtázzák a megérdemelt szenvedést.

Szentdomokosi felfogás szerint „a halálát mindenki életivel érdemli ki.”

6. A „szép halál – csúf halál” fogalompár értelmezése így foglalható össze:

– „szép halál” – ha a haldokló a betegséget, öregséget csendesen, türellemmel tudja viselni, ha nem szenved sokáig, ha a halál hirtelen jön, ha olyan, mint az elalvás, „amikor nem tudunk magunkról semmit”, „ha szép marad az arca,”¹⁰⁷ ha „Istenben hal meg”, vagyis a halotti szentségek felvételével.

– „csúf halál”-ról beszélnek, ha eltorzul az arc, ha a haldokló sokat szenved, „vonaglik”, ideges, türelmetlen, kapkod, kapálózik, ha nem tudják gyógyszerezni, ha veszekszik, káromkodik, ha öngyilkosságot követ el, ha Isten nélkül (halotti szentségek felvétele nélkül) hal meg.

A „szép halál – csúf halál” minősítéseknek élettani, lelki, viselkedési, vallási, esztétikai alapjai vannak.

Ezzel a kérdéskörrel kapcsolatosan a szentdomokosi világkép sajátos vonásaira figyelhettem fel.

A halál milyensége, mint elsődlegesen a keresztény-erkölcsi, -etikai normák batartásának vagy megszegésének függvénye Csíkszentdomokoson sajátos értelmezést nyer. Az egyházi tanításhoz, intelemhez viszonyítva és attól eltérően mind a jutalmazás, mind a büntetés már a halál előtt megkezdődik. Így az a túlvilág, ahol a lelkek érdemeik szerint részesülnek büntetésben vagy isteni kegyelemben, Szentdomokoson még az életben mintegy láthatóvá, tapasztalhatóvá válik. A „szép halál – csúf halál”, „üdvösséges halál”, „vergődő halál” ellentétpárokban a lélek túlvilági létének előrevetítését fedezhetjük fel.

A „szép, az üdvösséges halál” jutalmát a jó viselet, emberi jóság, irgalmasság, békés, csendes élet, halál előtt Istenhez való megtérés, a bűnök megbánása, sok-sok ima nyeri el.

A „csúf, vergődő halál” okai: emberi rosszaság, másokon való élösködés, zsarolás, mások becsapása, és ezáltal való meggazdagodás; rosszindulat, irigység, jelentgetés, árulkodás, összejátszás a hatalommal; gonosz élet; bűnös élet: sok káromkodás; a haldokló mint előjáró vagy köztisztviselő (pl. adószedő, erdész, néptanács elnök, kollektív elnök stb.) rossz volt az embertársaival; ölt vagy valakinek az életében kárt tett, „rosszul illetve a szülőket”, rosszul bánt velük, szülőhöz ütött, „a szülők sírása, mert a gyermek bántalmazta őket; rossz házastársi élet, félrejárás; „a Sátánnal való cimborálás”, „paratika folytatása” azaz fekete mágia művelése, rejtélyes, sötét erők felhasználása (béka tartása a pincében) mások ellen stb.

A falu közvéleménye szerint különösen nehezen halnak meg azok, akik „paratikáznak”, akik a „Sátánnal cimborálnak”, akik embertársaiknak egész életükben csak rosszat tesznek.

A bűnök leltára, amely esetről esetre változik többé-kevésbé a Tízparancsolat megszegéséből eredő vétkeket tartalmazza.

A világkép belső logikája szerint működő és létező erkölcsi értékrendre vall az a jelenség, hogy élénk vita indul a faluban, ha a halál milyensége és az ember minősége (jó-rossz) nincsenek összhangban. Értelenséggel fogadják, mert ellentmond az ok okozati képlet szerint működő erkölcsi értékrendnek.

„Isten irányít mindent”; „Istené a döntés!” – vallják, mégis sok adatközlő rossz néven vette, méltánytalannak tartotta azokat az eseteket, amikor egy, a közvélemény szerint rossz ember „boldog halál”-al múlt ki.

Míg ez a jelenség értelmetlennek tűnik, addig ennek fordítottja értelmezést nyer.

A „jóviseletű ember” szenvedő, „csúf” halálát azzal magyarázzák, hogy a „csúf halál” nem föltétlen a saját tetteiért kimért büntetés. A bűn nemzedékről nemzedékre száll, amiért „egyszer valakinek szenvedni, bűnhődni kell”. „Visszamenőleg még a harmad, negyedizigleni rokonságáért is szenvedhet” – mondja Török Aronné, „Met hát másért es kell szenvedni, nem csak magáért... Nem csak magáért szenved, hanem másnak a tetteiért: vagy apjának vagy anyjának vagy lelkinek a bűneiért. Ezt elbeszélük.”

A szép halált érdemlő ember *ok nélküli* szenvedésére vigasz Krisztus példája: „Halála előtt az Úrjézus es szenvedett”, vagy az, hogy a szenvedés az élet törvényszerű velejárója: „Vagy a halál előtt, vagy utána, de meg kell szenvedni”; meg az a tétel is, hogy „aki a halála előtt szenved, annak keve-

sebbet szenved a lelke.” Az *ártatlanul* szenvedővel szemben fokozottabb együttérzés, sajnálat figyelhető meg. Ez talán kompenzációs gesztus: az elmaradt, „bár megérdemelt” „szép halál” isteni jutalmát emberi szeretettel pótolják.

7. Meglehet, hogy a „csúf halál” és a bűnhődés tudata hozzájárul a halál-félelemhez. Bár közszájon forog az a mondás, hogy „Hatvan után minden napot ajándékba ad az Isten”, bár számtalan megnyilatkozását és gesztusát tapasztaltam annak, hogy a csíkszentdomokosi parasztember is ősi természetességgel készül az elmúlásra, (Kunt Ernő szerint¹⁰⁸ az egész magyarság szintjén a „biológiai törvényszerűségekkel összhangban” bekövetkezett halál a természetesnek minősített halál) mégis elmondható, hogy a halálfélelem még ebben a korban is reális lelki jelenség.

Ha összevetjük a szóbeli vallomásokot például, a gyónás, az utolsó kenet feladását halogató taktikázások, a haldokló, és az idős beteg körüli imádkozás tapintata, a fennjárók körültekintő óvatossága stb. tekintetében, akkor, szerintem, – a szépirodalom, művészfilmek által is sugallt – a halállal szembeni nyugodt paraszti magatartásforma nem fogadható el egyértelműen.¹⁰⁹

Sok példa igazolja, hogy a természetes halálvárásban nemcsak a higgadt belenyugvás, de a félelem is jelen van.

Meglepően sokan vannak olyanok is, akik magától a halottól félnek. Az általánosan ismert szokástól eltérően, hogy ti. ilyenkor meg kell érinteni a halott valamelyik testrészét, Szentdomokoson egy különlegesebb, halottfélelmet elhárító gyakorlatot találtam, amelyben különleges az is, hogy nem az egyén védekezik, hanem egymást védik a halottfóbiától: „...az egyik a sirmalmas nyakába egy csipetnyi földet tesz a sírgödör földjéből” úgy, hogy az ne vegye észre.

8. A halálélmény mélységét vélem felfedezni azokban a hiedelmekben, amelyek a természeti, tárgyi környezet halálérzékenységét tükrözik. Ilyen a halált jelző harangszó minősége, amit általában mindenhol figyelnek, viszont úgy érzem, hogy Szentdomokoson lényegesen több, mint pusztá híradás.

Az itt gyűjtött hiedelemszövegek, vallomások alapján elmondható, hogy az embereken kívül a harangok a „legfogékonyabbak” az elmúlásra, az emberi veszteségre. Már első megszólalásuk alkalmával, hangszínük minőségével jelzik a halál és halott tragikumfokát. Ismereteim szerint sem a népszokásaink világában, sem a népköltészetben nem található ehhez mérhető *szubjektív fonia*, ami különösképpen akkor jelzésértékű, ha a haláleset amúgy is fokozott közsajnálattal, lelki megindulást vált ki.

A halotti harangszó hagyományozódó hang, aminek abban mutatkozik meg a sajátossága, hogy – bármennyire furcsának tűnik – belülről is hallott hang. Közösségi, és közösségileg értelmezett, mivel akik hallják hasonló jelzőkkel, megszemélyesítéssel közlik: „sírnak a harangok”; „fájólag szólnak”. Az ilyen természetű kijelentéseket senki nem vonja kétségbe, és így a harangszó, belső, egyéni hallásban egységes közösségi hanggá színeződik.

A harangszó közösségi érzékelése egyben a halott társadalmi és emberi minősítése is. Ha sír a harang, akkor „fájdalmas halott” van, vagyis gyermek, fiatal, élete teljében levő ember, aki után árvák, kiskorúak maradnak, aki különös megbecsülésnek örvend; vagy éppen azért sír a harang, mert a halottnak senkije sincs, „nincs aki megsirassa”, ezért a harang *vállalja* ezt az emberek helyett.

A síró harangszó nemcsak egy szomorú haláleset hangulatát kelti, hanem – halott nélkül – előrejelző, jósló hatása van: a „fájdalmas halott közelebből bekövetkezik”. A hiedelmet, tehát, nem cáfolják meg, csupán elnapolják az igazolását.

9. A halál-halott-környezete közötti szoros viszonyt, a szentdomokosi hiedelem szerint, nemcsak a harangszó jelzi. Némi időeltolódással, de a „siralmas halott”-at érzik a méhek, és a kutya, valamint a ló is, olykor a halott más kedvenc állata. Az elköltöző gazda és az állatok viselkedése a népköltészetből ismert bujdosás előtti búcsúmotívumra emlékeztetnek. Közismert az akasztott halála, temetése és a szokatlanul erős szélvihar egybeesése, melyet szintén ok-okozati jelenségként értelmeznek. Az akasztásos öngyilkosság és a szélvihar között olyannyira erős az összefüggés hiedelme, hogy egy szélvihar mindenkor jelnek bizonyul, amennyiben feltételezi az öngyilkosság létét vagy bekövetkeztét.

Igen érdekes és egyben az adott korra jellemző az a szentdomokosi szemlélet, mely szerint a „komonista halottat”, aki „Istent nem ismert”; „Nem volt istenfélő” az öngyilkosok kategóriájába sorolja. Az ilyenek temetése idején, többek emlékezése szerint, éppen olyan szélvihar volt, mint az öngyilkosokén.

10. A haldokló csendes kimúlásáért, földi szenvedésének enyhítéséért, a lélek üdvözüléséért végzett imaszokásokról, imaváltozatokról részletesen írtam az elváltató rítusok kapcsán. Mindazt, ami az elmúlás utolsó óráiban történik a haldokló körül, kétféle cél vezérli: egyrészt az egyén társadalmi megítélésének pozitív irányú befolyásolása, másrészt a lélek túlvilági létének előkészítése, túlvilági útjának egyengetése. A szentdomokosi ember számára ez két olyan kötelesség, amelyet ha nem teljesít, akkor meghosz-

szabbítja a haldokló agonizálását, a földi élet szenvedéseit, és előidézi a lélek túlvilági életének reménytelenségét.

A továbbiakban a lélek különleges mentési rítusát – a megkerítést – próbálom elemezni.

Fennmaradt és még ma is gyakorolt változatai az archaikus világnépek lényegét sejtetik, amelynek egyik összetevője a lélekkultusz.

A megkerítés szokása és rítusa pogánykori és keresztény hagyományok sűrítvénye, és mindez olyanképpen, hogy fellelhetők benne az egyetemes emberi gondolkodás és érzésvilág alapelvei is. Egyszerű szinkretizmusának (mozgás, gesztikuláció, szöveg, mimika, testtartás), drámai időzítettsége által, hatása a magas művészi teljesítmények katartikus hatásához mérhető. A lélekmentés pogány és keresztény hitének megrázó ötvöződése.

Mi lehet a megkerítés rítusának hiedelemalapja?

A haldokló válságos pillanataiban a lélek felfokozott veszélyeztetettségi állapotba kerül: „A Sátán a legjobban akkor dolgozik. Alig várja, hogy a lelket elkapja.” – vallja több adatközlő is. A haldokló lelkéért most két ellenséges erő küzd: Sátán és Krisztus.

A Sátán (ördög) nemcsak a magyar, hanem az európai hitvilágban is a rontás képességével felruházott lény, akinek megjelenése, cselekvése mindig ártó célzatú.¹¹⁰ Szentdomokoson a Sátán létének egy különlegesen erős táptalaját fedeztem fel: az öngyilkosság-hiedelmekben. Az az átlagos közhiedelem, mely szerint az öngyilkos a „Sátánnal cimborál”, „odaadja neki lelkét” megerősítést nyer az öngyilkosságból megmentett, megszabadult egyének vallomásaival. Az öngyilkos az, aki már látta is az ördögöket, ahogyan „vörös lándzsákkal a szemét szurkálták”. Fel kell figyelni itt is a hagyomány szabályozta *irányított látásra*, akárcsak a harangozás esetében az *irányított hallásra*. A megmenekültek valamennyien vallják, hogy látták az ördögöt. Ők tehát *szemtanúk*. Az élő szemtanúk által hitelesített látomások folklorizálódott szövegekben váltak közismertekké. Így hitelesítik magát a hiedelmet is.

A léleknek a túlvilágba való lépése, ahogyan Szentdomokoson elképzelek, az én szememben valahogy a népmesei hős helyzetét idézi fel. A Sátán (hétfejű sárkány, ördög, stb.) lélekért folytatott küzdelmében egyedül is boldogul. Ő az erősebb. A Jó princípiumát, hordozóját, Krisztust viszont a lélekért folytatott küzdelmében mágiával kell segíteni, támogatni... „Távozzon a Sátán ettől a lélektől! Óh, jöjj el édes Jézus, vedd magadhoz ennek a haldoklónak a lelkét, vidd az örök dicsőségbe, s öröjzd meg a Sátántól, hogy ne hághassa meg (*ti. hogy ne uralkodhasson fölötte*)” (12).

A szómágia, a szó erejébe vetett hit, megnyilvánulása társul itt a már ismert mágikus gesztusokkal. Szómágiának vélem annál is inkább, mivel álpárbeszédes formában történik. Bizonyos szövegrészeket a haldokló nevében mondanak: „A halott nevibe mondjuk, mintha ő kérné: Menj ki én lelkem a testből, vezessenek a szent angyalok a mennybe, a Jóisten kezibe” (29).

A párbeszédes ima stilisztikai érdekessége, hogy a megkerítő a haldokló nevében szól, a haldokló pedig – innen az álpárbeszéd – saját lelkét szólítja távozásra.

A szómágiát gesztikulációban kifejeződő analógiás mágia kíséri. A háromszori megkerítés után, a lelket indulásra szólító formulával egyidőben a megkerítő „egy keresztet csinál avval a gyertyával rea, s szembe fújja a tüzet s a füstöt a haldoklóval” (36).

A védő hatást mintegy fokozandó, a kerítő gyertyát később a koporsóba teszik, „hogy vigyájon a testre (?!), hogy az ördög ne uralkodjék rajta” – mondja Sándor Arpádné, Nagy Lajosné szerint pedig a megkerítő gyertyát a koporsóba beleragasztják, „mert az a lélek”. Olyan könnyen szálljon el a lélek a testből, mint ahogy a gyertya lángja kilobban – foglalható össze e mágikus mozzanatnak a lényege. Célját és eszközeit tekintve a megkerítés egyszerre lehet rontás-elhárító, gonoszűző, és megtisztulási rítus. A rontás-elhárító mágikus eljárásról a MNL azt írja, hogy lehet „a rontás megelőzése, a megjelenő rontó elküldése” („...öröjzd meg a Sátántól, hogy ne hághassa meg”).¹¹¹ A gonoszűzésről, mint a népszokások rítuseleméről pedig az olvasható, hogy „célja valamilyen ártó lény, vagy általában valamilyen baj, rontás távoltartása.”¹¹² Mind a két eljárás változatos megnyilvánulási formái között megtalálható a bekerítés és a körüljárás. Tisztító rítus mind a szöveg, mind a rituális eszközök által. Ilyenek a tűz, mely „gonoszűző célzattal szerepel a népszokásokban”¹¹³, továbbá a füst (gyertyafüst), szentelt víz, pimpó (barka). A tűz tisztító, gonoszűző, rontás-elhárító ereje csak fokozódik azáltal, hogy a keresztény egyház szent kellékével, a gyertyával keltik, és azzal is, hogy szentelményeket vesznek igénybe.

A tűzgyújtásról a MNL azt írja, hogy „egyik legősibb rontáshárító, tisztító eljárás, katartikus rítus.”¹¹⁴ „A rontás-elhárítás hite és gyakorlata – olvasható a MNL-ban – Európa-szerte a népi hitvilág egyik alappilléret képezte”, mind az eljárások, mind az eszközök „nagy része tekintélyes múltú és általánosan elterjedt.”¹¹⁵ Külön figyelmet érdemel a bekerítés, a körüljárás mint a rítus dramaturgiájának egyik eleme, magának a rítusnak a proxemikai jelentése. A körüljárás „előírt formák szerint történő rituális mozgás, mely egy központ körül kört ír le... Célja, funkciója valamely hely,

személy, tárgy mágikus védelme, a gonosztól való elzárása.” E védelmi kör funkciójáról ír Ujváry Zoltán professzor is.¹¹⁶

A csíkszentdomokosi szokás megnevezésében – megkerítés -, lefolyásában iskolapélda lehetne a MNL meghatározására. A valami körül – ház, vetés, falu, legelő, stb. – vont, ásott, ekével szántott, épített, járással képzett kör és hiedelmeire számtalan példát találni az egész magyar szokásvilágban. Pócs Éva írja, hogy „az archaikus világszemléletnek a maradványait őrzik azok a hiedelmek, amelyek szerint a saját, ismeretlen világot, a mikrokozmoszt – a falut és határát, az idegen, a természetfölötti »periféria«, mintegy a túlvilági, a természetfölötti lények, halottak, kísértetek helye veszi körül”. Ez az archaikus univerzum az „evilág-túlvilág”, „élők-holtak”, „bent-kint” ellentét párokkal írhatók le.¹¹⁷ Az „archaikus-univerzum”-ot, az „ismert világ”-ot mindig védték az ismeretlentől. A határkerülések, az egyházi körmenetek, kikerülések – virágvasárnapján, nagyszombaton, húsvétkor, úrnapiján, stb. – Csíkszentdomokoson az oltár megkerülése a menyasszony által, vagy a gyermekágyból felkelő és „tisztulni menő” asszony oltárkerülése az újszülöttel, valamint egy útszéli kereszt háromszori megkerülése stb. – mindmind ugyanabból a szellemi forrásból erednek, ami nem más, mint a védettség biztosításának hite. És még van egy jelentése: „a körüljárt központhoz való tartozás kifejeződése.”¹¹⁸

Nyilvánvaló, hogy ez a hiedelem érvényesül a haldokló megkerülésekor is: a lángkörön nem tud behatolni a gonosz, a Sátán. így nem lehet hatalma a lélek fölött; a „periféria” tartományában marad.

Aniela Jaffé A kör szimbolikája című résztanulmányában azt írja, hogy „A körszimbólum, akárhány változatban jelenik meg, mindannyiszor az élet egyetlen, legalapvetőbb vonatkozására, annak végső teljességére utal. A lélektani jelképek nyelvén szólva az ellentétek egyesítését fejezi ki: az ego személyes, időhöz kötött világának, a nem-ego személytelen és időtlen világgal való egyesülését.”¹¹⁹ Aniela Jaffé körelméletében talán felfedezhető a szentdomokosi megkerítés filozofikus lényege is. Ha a megkerítést olyan szándékként fogom fel, mely egyesíteni akarja az életet a halállal, az élők világát a holtakéval, a véges földi életet a lélek időtlen, végtelen életével, akkor a válaszom csak igen lehet.

A csíkszentdomokosi megkerítés szokásához hasonlót a magyar nyelvterületen négy helyről jelez az általam ismert szakirodalom; a Magyar Néprajzi Lékikon és a Magyar Néprajz viszont nem említik.

Az általam ismert rítushoz, formájában és tartalmában, legközelebbi változatot Virt István zoboralji gyűjtésében találtam.¹²⁰ „Amikor már nincs magafelől, imádkoznak ottan a lelke üdviér, hívnak oda egy idősebb asz-

szonyt és az is ott imádkozik. Akkor azzal a szentelt gyertyával megkerítik környös körül az ágyát. Így, ahogy fekszik, fölötte a gyertyával megkerítik. Közben mondanak egy rövid imácsságot: »Jézus, Mária, Szent József, legyetek vele most és halála óráján, ámen.« Aztán szentelt vizet vesznek és azzal megszentelik”.

Kunt Ernő Dombrádon azt jegyzi fel,¹²¹ hogy „hét-kilenc szentelt gyertyát tesznek a halott köré... szentelt gyertyával többször körül is járják a ravatalt a gonosz ellen...” Ez a változat térben és időben elcsúszást jelez: a megkerítés nem a haldokló, hanem a ravatal körül történik. Ennek ellenére még mindig fellelni benne a lélekvédelem szándékát, ha figyelembe vesszük azt az eléggé elterjedt hiedelmet, hogy a halál beállta után a lélek még ott tartózkodik egy bizonyos ideig.

Bosnyák Sándor klézsei gyűjtése¹²² a lélek távozásának biztonságát fejezik ki, a hangsúly inkább a ház védelmére helyeződik, arra, hogy a lélek ne térjen vissza, ne zavarja az élőket. A Csíkszentdomokoson létező lélekvédő mágia Klézsnén lélektávolító mágiaként jelentkezik: „Amikor valaki beteg, hogy hal meg, akkor a gyertyát beteszik a kezibe. Aztán, amikor meghal, avval a gyertyával, ahányan vannak ott bent, kikísérik a lelkit, még meg is kerülük a házat, hogy elmenjen a lelke.”

Keszeg Vilmos egyik tanulmányában¹²³ a rítus egy érdekes detrethemtelepi változatát említi. Az általa gyűjtött szokásban a gonosszá, zsarnokká, bosszúállóvá vált lélek (később szölok erről a hiedelemről) elleni védekezés szándéka tükröződik: „Meghalt egy fiú, s aztán beteg lett a leánytestvére. Halálán volt. Azt mondták az apjának, hogy vegye a korbácsot, a kapu sarkától verje kereken az udvart. – Menj, ha má elmenté, menj e, s hagyj békét a leánkának. Jobban lett a leánka.”

Úgy vélem, a megkerítés rítusának mind formai, mind tartalmi vonatkozásában igen szép változatára találtam Csíkszentdomokoson. Hiszem, hogy e szokás leírása hagyományos, szellemi létünk mélységeire egy újabb, teljesebb rálátás lehetőségét nyitotta meg.

11. Merre tart a lélek? – e kérdéssel vezethető be legjobban a szentdomokosi lélekhit egy másik témaköre. A katolikus vallás túlvilági hármasszálláshely-képe közismert: mennyország – tisztítóűz – pokol.

A katolikus hitében rendíthetetlen szentdomokosi nép, bár gyakran elhangzik, hogy „onnan még senki sem jött vissza” ezt nem is vonja kétségbe. És mégis, nem az előző kép tagadásának szándékával, hanem valahol, egy ősi világkép alaprétegeiben elraktározott élő tudásnak köszönhetően a lélek más állomásait is magáénak vallja, és ennek szellemében cselekszik.

Mint láttuk, a koporsóbatétel során, az elsődleges halotti kellékek mellé „halotti melléklet”-ként, ahogyan a MNL nevezi,¹²⁴ két pálcát is tesznek, „amire a halottnak irtó (ti. nagyon nagy) szüksége van”, mert azokkal megy át a Jordán vizén, azokra támaszkodik.

A Jordán vize nem megkerülhető, nem elkerülhető hely: rajta átmenni minden léleknek kötelező. Ugyanaz a képzet, amiről Mírcea Eliade ír, csak-hogy ő egyetemes összefüggésében vizsgálva a hiedelmet, a lélek kapun vagy hídon való átjutásának képét ragadja meg.¹²⁵

A domokosi hiedelemváltozatokból kitűnik, hogy sokan nem is tudják, merre lehet a Jordán folyó (bár utólag rájönnek a bibliai helyre), sokak tudatában viszont, és érdekes, konkrét földrajzi helyként tükröződik, aminek ugyanakkora szimbólumértéke van. Elválasztó folyó. Ahhoz, hogy a lélek túlvilági léte rendezett, végleges legyen, át kell kelnie rajta. Ez az átkelés egyben megtisztulási rítus is. Kedves Félixné és sokan mások határozottan vallják, hogy a léleknek a „Jordán vizén a bűnöktől való megtisztulásért kell átmenjen.”

Egy újabb katartikus rítus tehát, melynek fő eszköze a víz, a víz megtisztulást hozó erejébe vetett hit. A keresztény tisztító tűz helyett, mely mérsékelt szenvedéssel hozza meg a tisztulást, itt a bűntől való megtisztulásnak egy még enyhébb módoszata jelenik meg. Feltételezhető az is, hogy a vízzel való tisztulás képzelete erősebb lehet, mint a tűz általi. Szerintem azonban nem a „kibúvó” keresése hozta létre ezt a képzetváltozatot, hanem a tisztálkodás evilági gyakorlatának konkrétuma, amelynek a folytatása is. Ezt a feltevést további két érveléssel erősítem meg.

Mint láttuk, a lélek lehet láthatatlan levegő, kékes pára, de élő emberhez hasonló, mozgó, cselekvő „valaki” is, akinek a járáshoz pálca kell a kezébe, akinek a földi élethez hasonló szükségletei lehetnek: pl. tisztálkodás, táplálkozás, stb.

A másik – és számomra ez a megdöbbentőbb -, a halott kötelező lemosásának indoklása: „a halottat a földi bűntől le kell mosni”. Másszóval, a halott lemosásának szentdomokosi szokása lehet, hogy manapság inkább higiénikus indíttatású, de ez korábban tartalmában és rendeltetésében egyaránt, rituális, kultikus tisztítás volt. Ezt a feltevésemet az is megerősíti, hogy a halála előtti napon megfürösztött embert is legalább nedves ronggyal végigtörlik.

Szerintem a test mosdatása, a túlvilágra való tisztán indítása egyértelmű előzménye a Jordán vizében soron következő lélektisztulásnak.

A gyertyapálca fontos fizikai kelléke, segédeszköze a túlvilági lélektisztulásnak. Emellett szellemi töltete, fontossága is van: magában hordozza a

tisztulás esélyét, egyáltalán a tisztulás tényét. Fontossága két adattal is bizonyítható: az első a gyertyapálca betevésének többlépcsős felelőssége és ellenőrzése: felel érte és ellenőrzi a gazda, az erre felkért külön személy és végül a gödörösök; a második, hiedelem természetű: számon tartanak olyan esetet, hogy a halott számon kérte az elmaradt gyertyapalcát a koporsókészítő asztalostól. A gyertyapalcát nemcsak a koporsóba teszik, hanem a sírgödörbe is beledobhatják, vagy beleszúrhatják a sírhantba. Ha megfelelnek az előkészítéséről, a gödörösök gyakran a temető bokráról letört két ággal pótolhatják a mulasztást. Egy a fontos, hogy a halott környezetében ott legyen, s ezáltal a hiedelemtartalma is tovább él.

„A halott útja, írja Bernea, az átmenetel láthatatlan útja, amelyen ha elindulnak, megváltozik a dolgok rendje és természete”.¹²⁶ Ez pedig mindig döbbenettel jár. Viszont az elmúlás hiedelemvilágának jelentős része küzdelem ennek a döbbenetnek a megszüntetéséért. Úgy vélem, a halál hiedelmköre egyféle eufemizmusa a halálnak. Roheim Géza a halál tagadásáról beszél, a parasztság túlvilági képe – írja – „tagadja a megsemmisülést, fiktív élettel toldja meg a valót.”¹²⁷

Szentdomokoson a lelket akár látható, akár nem, túlvilági útján utasnak, vándornak (fiktív embernek) képzelik. Ez a megsemmisülést tagadó képzet határozza meg mind a mai napig a halott elkészítés, a halottkultusz majd minden szokását, rítusát.

Pócs Éva írja, hogy „a túlvilágra vezető víz és híd ... Európa minden népénél – és a Föld sok más helyén is – elterjedt elképzelés; mint folklórmotívum is közismert; nehéz tehát az eredet...”¹²⁸ Ebből az is következik, hogy senki sem sajátíthatja ki magáénak; legfennebb tudomásul veszi, hogy pl. Csikszentdomokoson az egyetemes világkép és hiedelem egy újabb konkrét változatával találkozott, mely egyszerre pogány és keresztény, egyidőben magyar és egyetemes.

A Jordán vize, mint a két világot elválasztó, a lélek útjába kerülő folyó képzete ugyanakkor létező valóság, máshol is ismert. Viszont nem találkoztam sehol a gyertyapalcával, mint az átjutás segédeszközével, és az adatközlők vallomásaiban sem mindig ismerhető fel az átkelés eseményének mágikus tartalma. A halotti mellékletéről az MNL többek között azt írja „előfordul, hogy a ráadott ruhán kívül másikat is tettek mellé: pl. az Ormánységben két fehérműt, hogy »legyen vele száraz, ha átmegy a Jordánon.«¹²⁹

K. Kovács László is csak arról ír, hogy a románok a halott kezébe pénzt tesznek „azért, hogy a halott a másvilágon meg tudja majd fizetni a vámot, ha átvizik a Jordán vizén.”¹³⁰

Nagy Gabriella tanítványom Csíkszentgyörgyön azt jegyezte fel, hogy „a koporsóba alul egy kinyújtott törülközőt tettek, hogy azon vigyék át a Jordán vizén a testet” (György András 70. é. 1993.).

12. A lélek járása nemcsak egyirányú, vagyis nemcsak a túlvilág felé tartó.

A visszajáró, hazajáró lélek fogalma közismert. Pócs Éva azt írja, hogy „a visszajárókba vetett hit az európai parasztság hiedelmeinek a közelmúltig egyik legelevenebben élő területe, mely mai napig támogatást kap a valóságos álmokképekből.”¹³¹

Ezt a hiedelemjelenséget Csíkszentdomokoson megrázó hiedelemtörténetek, élmények illusztrálják, amelyekről az előbbieken már volt szó.

A továbbiakban megpróbálom összefoglalni a visszajáró lélek megjelenési, szenzoriálisan is észlelt formáit.

A lélek lehet hallható jelenség a zajkeltés különböző változataiban: dörmögés, csattanás, gerendaropogás, kopogás, kopogtatás, földhöz csapott kasza pengése, stb.; lehet látható álmokkép, mely többnyire testi állapotára, öltözetére utal. Ám lehet láthatatlan és mégis vizuálisan érzékelhető jelenlét is, mivel mozgásba hozza környezetének elemeit – pl. a szobában levő virágokat –; lehet taktilis és olfaktív percepció, sajátos álmokkép, mely a hajdani élő test érzetét kelti. „..... rendesen éreztem a lábát, hogy nekem van feküve, háttal, s a szuszogását is” (1).

A lélekvándorlás igen elvont, különleges módja, (a különböző vallás- és filozófia rendszerekből ismert: pl. a buddhizmus), a lélek újjászületésének, reinkarnációjának hiedelme körvonalazódik Timár Ignácné többszámú fogalmazott vallomásaiban: „beszélni beszélnek, hogy így a lélek s túl a lélek, s a gyermekek is úgy lesznek, hogy az öregeink formáját újra visszakapják.”

Nem véletlen, hogy ő, a reinkarnáció sejtelmének vallója, a lelket térbeli kiterjedésében, színében látta, („olyan kékes pára”) és fontos az is, hogy tudása, élménye nem egyéni tudás, nem egyéni élmény.

Ezt a meglátásomat Mircea Eliade tanulmányaiban megerősítve látom akkor, amikor a temetkezés egy másik szokásának értelmezésében is segít: „A koporsó kelet irányba, a Nap felé helyezése azt a szándékot jelzi, hogy a lélek sorsát a Nap pályájához kapcsolják, vagyis az újjászületés reményét.”¹³²

A lélekjárás kivételes alkalma a világítás estéje, a „hazaengedett lelkek” képzete. A hiedelmek, mely a hiedelemtörténetek nyomán kirajzolódik, újra tipikus esete a Roheim-féle következtetésnek, hogy ti. a túlvilági kép tagadása a megsemmisülésnek, „fiktív étellel toldva meg a valót”.

A halottak estéjén „elengedett lelkek” klasszikus családközösségi, társadalmi jelenségre emlékeztetnek: a szabadságra, kimenőre, eltávozásra engedett katonák, cselédek jutnak eszünkbe, akiket fölötteseik meghatározott időpontban és időre hazaengednek családi körükbe és szintén kijelölt időhátára (rendszerint éjjel 12 órára) rendelnek vissza.

A képzet jól megérthető szentdomokosi családi ünnepek modelljén keresztül is. Szilveszter estéjére minden máshol lakó, élő családtagot, rokont hazavárnak a faluba. Újabban a kortárstalálkozóra is mindenki hazamegy, ami az esztendőben szintén egyedi, mondhatni immár, hogy kalendarisztikus ünnep. Az ünnep hangulata csak így teljes.¹³³

A halottak napja is ünnep Szentdomokoson: az élők és holtak együttes, méltósággal teli ünnepe.

Hasonló hiedelmet Kunt Ernő jegyez fel Mátraderecskén. Ott úgy tudják, hogy „míg az élők a temetőben vannak, azalatt a halottak hazalátogatnak. Ezért az otthon maradottak gyertyát gyújtanak az ablakban, tükör előtt, asztalon.”¹³⁴

13. A fiktív élet más vonatkozásai:

Mircea Eliade állapítja meg, hogy a koporsóba helyezett tárgyakból nemcsak a személyes túlélésbe vetett hitre lehet következtetni, hanem arra a meggyőződésre is, hogy az elhunyt sajátos tevékenységet folytat egy más világban.¹³⁵ A halott tehát – számomra így tűnik ez az elmélkedés – az életutániség helyzetében is cselekvő lény marad.

Mivel foglalkozik? Hogy van? Hogy szolgál a léte? – ha újra olvassuk a lélek „életére” vonatkozó történeteket, hiedelmeket, akkor a legtermészetesebben kérdezhetjük e lelket a fenti módon, akárcsak egy élő személyt, akivel alkalmyszerűen találkozunk. És azt is megállapíthatjuk, hogy cselekvés-tere, -iránya, -célja nem is mondható szegényesnek.

A szentdomokosi példák szerint a lélek élete nem annyira munkavégző lét, mint inkább társadalmi, szellemi, erkölcsi természetű tevékenység. A fiktív lét annyira evilági, hogy értelmező szavaim idézőjel közé tételét mellőzöm is.

Például, jogokat követel a lélek.

Lehetnek a halottnak, a léleknek jogai? Hisz minden jog csak az élőkre vonatkozik. Nos, a népi kultúra talán egyik különlegessége az is, hogy az elhunytak is biztosít jogokat. És ezt a lélek tudja és – bármennyire is furcsának tűnik az egész – él a jogaival.

Tárkány Szücs Ernő, a Magyar jogi népszokások című könyv szerzőjének figyelmét nem kerülik el az ilyen természetű jogorvoslások sem. „A néphitben – írja – erősen élt az a tudat, hogy a halott nem kapta meg azt,

amihez joga volt, visszajár és az élőket kedvezőtlen időjárással, betegséggel, éjszakai zavarással kényszeríteni, zavarni tudja. Ma is élnek még akik tartanak a halott bosszújától.”¹³⁶

Mihez van joga a halottnak?

Tárkány Szücs Ernő a következőket sorolja fel: „a gyászhoz, a ravatalozáshoz, a búcsúztatáshoz, a nem házas személynek a lakodalomhoz, az eltemetéshez, a torhoz...”¹³⁷

A perlekedés módozatait csak pontosítom szentdomokosi változatokkal: a halott vár; „perel” az élővel; azért, hogy visszajár, zaklatja az élő; álmában jelez; jelentkezik; üzen.

Ha áttekintjük a visszajárás okait, rájövünk, hogy Szentdomokoson a legtöbb jogkövetelés az alamizsnaadás¹³⁸ és a lélekért végzett imádkozás körül merül fel.

A halottak visszajárnak, alamizsnát, imádságot kérni, „mert még nem tudtak üdvözülni”, s várják, „hogy segítsük imáinkkal”; imát kér, aztán kopogtatással visszajelzi, hogy megkapta, amit kért; visszajár, mert pazarolnak az alamizsnával, s kevés jut az igazán rászorulóknak: a szegényeknek. Másszóval, a lélek igazságérzete figyelmeztet. Igazságot és méltányosságot követel és parancsol. Azán visszajár panaszt tenni, mert, mikor egy új halottért imádkoznak s alamizsnát adnak, „nem gondolnak a régi lelkekre”, s azért „mindig bolyongnak a ház körül, s várják az alamizsnát.” A lélek számontartja az élők tetteit, viselkedését, azt, hogy kire és miképpen emlékeznek meg, s ha elégedetlen, szóvá teszi: „ennek az öregnek s ennek a gyermeknek – rég elhunytak – nem adtatok semmit, s értek nem imádkozott senki!”

A visszajárásnak társadalmi, erkölcsi, etikai okai is lehetnek: sérelmezik a halott iránti tiszteletlenséget, a felejtést. A jogkeresletnek lehetnek súlyosabb fokozatai is: „figyelmeztetnek a halálra, hogy halottak is vannak”; aztán hívják az élő, hogy beszéljessenek az élet dolgairól, és mert várnak valamit, várnak a szabadulásra, jelt adnak, hogy jönnek egy haldokló lelkiért; a rokonnak üzennek, hogy nem tudnak nyugodni, mert „intézetlen ügyei maradtak”, fenyegetnek, hogy „őket is ki kell elégíteni, ha nem elvihetnek egy élő lelket.”

A földi élet viszonyainak túlvilági átvetésére jellemző példák azok a történetek, amelyek a halott perlekedésével való szembeszállást, szembeszegülést illusztrálják. Az evilágon elherdált, el nem rendezett vagyont vagyontügyeket „szemére vetik” a visszajáró, folyton zaklató, türelmetlenséget, nyugtalanságot kiprovokáló léleknek: „Menj ahhoz, akinek érdemtelenül

vagyont adtál! Attól kérj imát, s alamizsnát!"; „Ne jöjjön ide, menjen az anyja örömebe, hagyjon békit nekem! Többet ne háborgasson!”

A lélek az eltűzött gyász, eltűzött siratás ellen is tiltakozhat: visszatér és kéri a hozzátartozóit, többet ne sírjanak érte, miatta, mert „nyakig vízben van, hogy minnyá elmerül.” A halottért hullatott könnyek özöne (Petőfi ennek a hiedelemnek fordított képét fogalmazta bele legszebb szerelmes versébe) – micsoda költői túlzás a hiedelemben! – a lelket vízbefúlással veszélyezteti.

Az idézett, inkább csak nyomjelző példák újabb vetületei annak a hiedelemnek, hogy az egyén földi élete mintegy folytatódik. A halott társadalmi lényként, jogokat élvező, jogokért küzdő, olykor túlkapásokba is átcsapó, bosszúálló, zsarnokoskodó lényként él tovább. A sajátos, szerintem, ebben az, hogy a törvénykönyvet egy ideológia, a hiedelemháttér helyettesíti. A társadalomban ismert élő-élő alperes/felperes képlet most evilág-túlvilág, élő-halott alperes/felperes képletté változik.

Fontos azt is aláhúzni, hogy a lélek panaszaira, kifogásaira az élők gyorsan reagálnak, misét mondatnak, alamizsnát osztanak; máskor mellőzik a talán késlekedő egyházi szolgáltatást, és rögtön imádkozót hívnak össze a rózsafüzér társulat tagjainak segédletével és nekik adnak alamizsnát. A nyugtalan lélek békéje, de a megzavart élőké is így hamar helyre áll, és ebben mind a két fél érdekelt, viszont a teljesítés lehetősége és felelőssége kizárólag az élökre hárul.

A közösségi válasszal párhuzamosan ismert és gyakorolt az egyéni kielégítés formája is: különleges jelzésekör, amikor a lélek azzal fenyít, hogy „elviszen egy élő lelket”, akkor „egy lepénnyel meg lehet váltani egy lelket.” Az alamizsnaadás célját ilyenkor nem kell közölni a fogadóval (az önzetlenség látszatának keltése lehet ez a gesztus?), az adakozó viszont erősen összpontosít a szándékra.

A csalás, félrevezetés, szélhámosság, ügyeskedés társadalmi jelenségei a pokolban, a tisztító tűzben is felbukkannak! A fiktív élet egészen részletekig menő magyarázatai ezek. Kerülnek olyan lelkek, akik a kevésbé éber és figyelmes lelket rászedik, „kétségbe tudják ejteni”, s így „a gazember lélek megszabadul, s a másik (ti. a jóra való lélek, akire azt is mondják jóhiszemű, tátott szájú) marad helyette”. Mindebből arra is következtethetünk, hogy egy létszámminimumot – az elképzelések szerint – mindenhol, még a tisztító tűzben is biztosítani kell.

A nyelvi megfogalmazásból még a megvesztegetés óhaja is kiolvasható: „minél többen legyenek az alamizsnán... hogy a lélek jó úton haladjon.” A mennyiség kívánalma (ha többet adsz, többet kapsz!) a szándék tisztaságát

megkérdőjelezi, főleg ha figyelembe vesszük az ellene való tiltakozásokat is. Sokan vannak, akik az alamizsna adás lelki – imádkozó – vetületét tartják értelmesebbnek és a halotthoz méltónak.

Ha mélyebben belegondolunk, az elvonatkoztatott léleknek nyomát sem találni a „túlvilági – fiktív – társadalom”-ban.

Olyannyira természetes a túlvilág realizmusa, hogy az álomlátások analógiás képén keresztül egyenes következtetéseket vonnak a lélek állapotára vonatkozóan. Attól függően, hogy jól vagy rosszul öltözöttek, soványnak vagy kövérnek, piros arcúnak vagy sápadtnak látják – következtetnek szabaddulására, további bűnhődésére, jó helyzetére, vagy szenvedéseire.

A halottért adott alamizsna szokása és egész hiedelemköre, mely Szentdomokoson, mint már említettem, továbbra sem vált csak divattá, hanem ma is erős lelki, szellemi ösztönzők éltetik, szintén az egyetemes művelődés hagyományából ered.

Pócs Éva, Roheim Géza tanulmányaiból ¹³⁹ tudhatjuk meg, hogy a halott etetésének gondolata, az egyház hatására, már a középkorban a szegények etetésének szokásából fogant. A halott helyett a szegényeknek kellett enni adni azon az alapon, hogy – mint Balassa István írja – ”a megajándékozottak imádkoznak a meghalt lelki üdvéért” ¹⁴⁰ Mi ez, ha nem az anyagiak átváltása lelkiekre?!

Szent István törvényeiben is szerepelt alamizsnálkodás a halott lelkének válságáért. ¹⁴¹ Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a halottért adott étel és italporciót, de a közös étkezést is, amit máshol tornak hívnak, Szentdomokoson egyértelműen alamizsnának nevezik. A szokás szívósságát Szent Istvánkori megnevezése kíséri.

A szövegekből az is kitűnik, hogy az alamizsnát nem csak a halottért, hanem az ő nevében, helyette is adják. Valószínű, hogy kivitelezésének lelki kényszere ezért nagyobb. Ezért nem hagyhatják el, nem mondhatnak le róla. Több haldokló ilyen értelemben hagykozik is. Az alamizsna – szentdomokosi értelmezésében – a még élő utolsó, a már halott első irgalmas cselekedete. Önmagáért! Végrehajtása az élőkre tartozik.

A halott elégedetlenségét, vélt nyugtalanságát senki nem vállalja magára. Elgondolkodtató Albert Dávidné mély hitéből fakadó, már idézett önmegnyugtató vélekedése, aki férje emlékéért minden hagyományos előírást elkövet: „Én gondolom, hogy ő meg lehet elégedve... azért nem zaklat.”

14. Korábban úgy fogalmaztam, hogy az öngyilkosnak közvélemény általi elítélésében ott bujkál a felmentési szándék is. Az ellene alkalmazott szankciók soha nem zárják ki őt teljesen a közösségből.

Ugyanez a törekvés az öngyilkosok lelkének túlvilági sorsa irányában is tapasztalható: „Lehet, hogy a lelke örökkárhozatra nem jut..., ha utolsó pillanatában fohászzkodott gondolatban a Jóistenhez.”

A párhuzamban való rendszert sejtető gondolkodás és érzésmód mellett, szerintem, annak a jelenségnek, hitnek a felsejlése is meghatározható, hogy a vigasztalás forrásai, esélyei végtelenek, és az is, ami ebből ered: a végtelen paraszti optimizmus.

15. Az élet és a halál titkába való különleges beavatkozó szándékot és képességet, a hiedelmek szélsőséges megnyilatkozásait jelzi a rontásos halál.

A rontásos halálnak, ismereteim szerint, Csikszentdomokoson két módját tudják. Az egyik a kapcsolat törvényén nyugvó mágia¹⁴² (Frazer a mágia két formáját határozza meg: a hasonlóság és a kapcsolat törvénye szerint működő mágiát.), a másik a fekete mise.

Lényegében mindkét változat ugyanaz a mágiatípus: átviteli, azaz kapcsolati mágia, mely szerint a rész azonos az egészszel, így tehát a résszel végzett cselekvés az egészre, a rész tulajdonosára is kihat, átvihető. A különbség köztük egyrészt a mágiát végző személyben fedezhető fel, aki „olyan... »titkos tudomány« birtokában van, amelynek segítségével befolyásolni tudja nemcsak a földi történéseket, hanem a természeti jelenségeket is.”¹⁴³ Ez a személy lehet csikszentdomokosi, és nem föltétlen szakosodott a fekete mágiára, csupán csak érti a „paratikát”, a „guruzsmálást”.

Ez megszerzi az „ellenfél” valamilyen személyi tulajdonában lévő tárgyát (kendő, zsebkendő, hárászkenő rojtja, vagy még közelebbit pl. a hídfára rászáradt vér, stb.), elvégzi rajta a rontó cselekvést és, hogy visszafordíthatatlan legyen, egy halott koporsójába rejti, csempészi bele. A fekete miséhez szintén a kiszemelt áldozat *valamije* kell (pl. zsebkendő, benne három lejjel), de a rontást egyházi személy, „kalugerek”, román pópák végzik, amiért fizetség jár, a hatása viszont, más természetű esetekben is (lásd: párválasztás, elrontás) egyesek felfogása szerint „garantált”. Ez utóbbiak eszköztárában a „szent könyvek, szent tárgyak” is szerepet játszanak.

16. A halál hiedelemvilágáról megfogalmazott vázlatos próbálkozásomat Kaj Birket-Smith ítéletével zárom: „Egyetlen istenség sem áll azonban annyira közel az emberhez, mint a halottak lelkei. Hiszen a halottak tovább élnek, és mi lenne természetesebb, mint hogy továbbra is kapcsolatban maradjanak leszármazottaikkal? De veszélyesek is lehetnek, irigység töltheti el őket a még élők iránt, és magától értetődően akkor a legharagosabbak, ha nem a kellő módon helyezték őket örök nyugalomra. A családnak a halálon túli szolidaritása ezen a módon nyilvánul meg.”¹⁴⁴ Írhatta volna akár Szentdomokosról is.

A világhírű dán etnológus számos népet és kultúrát ismert meg, de bizonyára Csíkszentdomokos – milyen igazságtalanság, mondom Kányádi után – nem volt köztük. A károsult nem Csíkszentdomokos, hanem Kaj Birket-Smith!

NÉHÁNY ZÁRÓ GONDOLAT

1. A monográfia megírásával, az azt megelőző gyűjtő, kutató munkával, mint a bevezetőben is jeleztem, az volt a célom, hogy választ találjak arra a kérdésre: hogyan hal meg az ember Csíkszentdomokoson? Mennyiben sajátosan helyi, mennyiben általánosan magyar és mennyiben egyetemesen emberi a csíkszentdomokosi elmúlás? Természetesen nem biológiai értelemben, hanem a hagyományok, a szűkebb és tágabb közösség szemszögéből.

A felgyűjtött tudás-, szokás-, és hiedelemanyag rendszerezése, értelmezése közben többször volt olyan érzésem, hogy eltévedek, hogy képtelen vagyok tovább haladni a rengetegben, hogy nem tudom, merre lehet az igazi út.

A néprajz-kutatás legösszetettebb szokásunknak a lakodalmat tartja. Így is van, hisz széltében, hosszában, mélységében, egyszemélyes vállalkozóként, erőm és képességem szerint megvizsgáltam színét és fonákját. Szándékom szerint így cselekedtem az elmúlás szokásaival, a harmadik nagy átmenetel rítusaival is. Részenként összegeztem az átmenetel minőségi változást előidéző szakaszait, most pedig a záró következtetések ideje érkezett el.

Tudom, hogy sok mindent újra lehetne gondolni, hogy másvalaki talán másképpen látná a jelenségeket. És jó volna, ha látná! Épp ebből adódik az első következtetésem.

Ha a színjátékszerűség szempontjából nem is, de társadalmi, kulturális, lelki, szellemi szempontból a temetkezés összetettsége vetekszik a lakodalméval. Más szóval, a halál nem egyszerű dolog Szentdomokoson sem, csak hogy itt mintha többletsúlya is lenne. Magyarságtudományunk nyerne azzal, ha minél többen próbálnák bebizonyítani ugyanezt, más közösségekből is, szerencsésebben és okosabban, mint ahogyan nekem sikerült.

2. A temetkezés első nagy társadalmi célja és rendeltetése az egyén sorának változását, társadalmi átmenetelét a közösség tudomására hozni, a közösséggel elfogadtatni.

Hogy milyen szempont-rendszer alapján valósul meg ez az elvárás Csíkszentdomokoson, és milyen értékrendet képvisel a halál és a temetkezés szokásvilága, erre célszerűnek tartom Mircea Eliade következtetését idézni: „Egyes népeknél csak a rituális temetés erősíti meg a halált. Akit nem a meglevő szokások szerint földelnek el, az nem halott.” Másutt a halál csak akkor érvényes „mihelyt az elhunyt lelkét rituálisan új másvilági lakhelyre vezették, és ott a holtak közössége befogadta.”¹⁴⁵

Először is, Szentdomokoson a kommunista temetésről így ítélik: „Elásták, mint a kutyát (*dögöt*).” Tehát nem temettek, csak elástak, nem halottat ástak el, hanem dögöt.

Másodszor, úgy vélem, a szentdomokosi temetési szokások majdminden mozzanata tartalmában és szándékában egyaránt a rituális temetés irányába halad. A cél megvalósításának eszközeiben, módozataiban találjuk a sajátosát. A csíkszentdomokosi temetkezési szokások tartalmilag, Eliade véleményével mérve, tehát az egyetemes emberi gondolkodás és érzésvilág áramkörébe tartoznak, formájukban azonban a szokás egyénisége, és végső soron maga a falu, Csíkszentdomokos egyénisége tükröződik.

3. Mind az elmúlás, mind a temetés rítussora és szokásmozzanatai tartalmuk által erősítik a közösség összeforrottságát; egyén- és közösségintegráló hatásuk van. A rítusok humanizálják, gondozzák a társadalmi kapcsolatokat, csillapítják majd elrendezik a halál, az átmenetel okozta kis- és nagyközösségi, nyilvános és belső lelki zavarokat.

4. Halál és közösség viszonyát, a közösség felelős magatartását a halálesettel szemben, valamint Szentdomokos népének szervezettségét tükrözi az a mód, ahogyan egy haláleset a közösség önmozgósítását, önszerveződését elindítja. A szomszédság, rokonság és más érintettek mondhatni tűzoltókra jellemző gyorsasággal indulnak a halottelkészítés és temetés minden rítusának elvégzésére, a legnagyobb gondossággal és felelősséggel. Ez a közösségi viszonyulás biztosítja a siralmasok számára azt az elsődleges lelki, szellemi feltételt, hogy halottjukra összpontosíthassanak, azt a lelki egyensúlyt, amit tanúsítaniuk kell, hagyományos hiedelmeik és szokásaik szerint mind a halottal, mind a faluközösséggel szemben, vagyis hogy a helyi halottkultusz normatív szabályainak eleget tegyenek.

5. Külön kiemelést érdemel az, hogy a halál és a temetés, akárcsak a lakodalom eseménye, erőteljesen felszínre hozza a szomszédság mint intézmény társadalmi, kisközösségi szerepét. A család, valahányszor teherbíró képességét meghaladó gondok, sérelmek, feladatok érik, elsődlegesen a szomszédokhoz fordul, és fordítva, a szomszédság belső indíttatást érez az önzetlen segítségnyújtásra. A szomszédsági viszonyrendszert a néprajzkutatás előszeretettel a közös munka – kalákák – szemszögéből látja és nem eléggé figyel fel ugyanezen társadalmi szerveződés „lelki kalákái”-ra.

A halotti szokásokat olyan egyének hajtják végre – ők a szokás aktív szereplői –, akiket nem érint elsődlegesen a veszteség, így lelki egyensúlyukat nem veszítik el, de szomszédi kötődésük által mégis együttérzéssel vállalnak szolidaritást az elhunyt családjával. Ennek köszönhetően tudnak

megfelelni a család, a közösség elvárásainak, illetve így biztosított általuk a hagyomány betartásának társadalmi, közösségi ellenőrzése.

6. A halál és temetés az erős közösségi MI tudat kifejeződése is: a „mi így csináljuk / máshol úgy csinálják” magatartás-formulák szembehelyezése által. A másokkal való összemérés leggyakrabban a haláltisztelet, a rítusok szertartásossága, méginkább a kegyelet vallásos formáinak elvégzése terén mutatkozik.

7. A halál és temetés, akárcsak a lakodalom, az egész faluközösség nagy eseménye: a személy az érdeklődés középpontjába kerül, az esemény pedig a személynek kijáró tisztelet demokratikus keretévé válik. Egy természetes folyamat, egy élettani, tulajdonképpen csak az egyént érintő tény – a halál – néhány óra alatt szocializálódik.

8. A halálra való készülés nem más, mint az ember önmagára való figyelésének jele. A saját sorsával, végzetével való foglalkozás. Mindez egyéni, de közösségi szinten is jelentkezik. Mindennek a hogyanja viszont a népi művelődés kérdése is. Az, ahogyan fogadják a halált, ahogyan kezelik a halál eseményét, ahogyan felvigyáznak a haldokló lelki gondozására, ahogyan a halál és temetés tárgyi-személyi környezetét előkészítik, ahogyan lelkileg átéli az eseményt, ahogyan a végtisztességet megadják az örökre távozónak, ahogyan majd az emlékét ápolják.

Kunt Ernő írja, hogy „Minden kultúrát jellemez az, hogy milyen módon, milyen fokon tartja ébren tagjaiban a halál tudatát, hogyan igyekszik befolyásolni viszonyukat a halálhoz.”¹⁴⁶

Csíksszentdomokos népéről elmondható, hogy olyan közösség, melyre a klasszikus paraszttársadalom egyik alapvető jellemzője a létbiztonság és gyakorlatiasság mint rendezői elv messzemenően, az élet minden területén, így az elmúlásban is érvényesül.

Az emberi élet fordulói mindig, a halál különösen, válsághelyzetet teremtenek. Ezen felülkerekedni csak egy mód van: a hagyományok rendszerünk működtetése, mely parancsolva szabályozza a közösség minden tagjának mozgás- és viselkedésterét, viselkedésmođelljét mindenfajta közösségi eseményben.

9. Az elmúlás közösségi hagyománya így biztosítja tehát az „otthoni halál” fölényét emberségben, emberi méltóságban a kórházival szemben.

Sok-sok adatközlőm, még kérdezetlen is, elmondta, hogy a családban meghalni emberek közötti, emberi törődéssel telített elmúlást jelent. A halál, az elmúlás pillanata a kórházban láthatatlan eseménnyé válik, egy küzdelmes élet pont nélkül zárul. Mert ki figyeli ott, ki jegyzi meg a halott utolsó gesztusait, utolsó szavait; ki imádkozik érte, ki keríti meg, hogy a „lelkét

megmentse a Sátán kezéből”? És egyáltalán, ki érti meg őt, ha nem ismerte leélt életét, ki fogja fel békülő, megbocsájtó szándékát?

Azt is elmondták, hogy a kórházi halál elfordít az embertársainktól. A gyermek, a fiatal nem lát közéről szenvedő, meghaló embert, így az élet más eseményeivel szemben is közömbössé, cinikussá válik.

A halált nem látni „élőben” annyi, mint nem látni az emberi élet egyik legmegrázóbb megnyilatkozását. „Minden halál más” – mondotta egyik adatközlő, jelezvén kifogyhatatlan élménytartalékát.

10. Az elmúlás és halál szentdomokosi hiedelemvilágának uralkodó eleme az erős animizmus, az erős lélekhit, az, hogy a lélek a testtől független lény. Szinte nincs is olyan rítusa az elmúlásnak, a halottkultusznak, amelynek ne ez lenne a mozgatórugója.

Egy elszigeteltségben élő közösség hite volna ez?

A tömör és hiteles válasz kedvéért Pócs Évát idézem: A lélekhit egy „feltételezett élő holttest elképzelésének felel meg, amely Európa egészén több-kevesebb intenzitással továbbélt a meghalt test – továbbélő lélek dualisztikus elképzelése mellett.”¹⁴⁷

Eliade egyetemes összefüggésben vizsgálja ugyanezt a jelenséget és így fogalmaz: „az ember mindig csak egy nem lényeges létezés, mindenekelőtt a profán élet számára hal meg. Ez a felfogás egészen addig terjed, hogy a halált a legmagasabb rendű beavatásnak, egy új szellemi létezés kezdetének tekintik.”¹⁴⁸

12. A szentdomokosi, általam megismert és felvázolt világkép számomra legfontosabb és legmegdöbbentőbb jellemzője az, hogy benne a túlvilág szinte földrajzi valóságként felismerhető, társadalmilag pedig emberi környezetként tükröződik: a lélek nem a semmibe megy és nem senkik közé. A haldokló korábban elhunyt rokonaival már kimúlása előtt beszélget, látja őket, a lelkét ők fogadják, hívják; útját, ottani fogadását innen, a földiek, a hátramaradottak egyengetik és a beépítés szándékával mindennek az előképét is megteremtik. A temetőbe testét tudatosan az elhunyt rokonokkal egy helyre temetik.

A paraszti létbiztonság-keresésnek, szerintem, ez is megrendítő példája: egy életfelfogás, életfilozófia egységes és következetes jelenléte még a túlvilági szférában is.

13. Az elmúlás lelki, szellemi töltete, a temetés egész szokásrendszere, nyílt vagy kevésbé látott rítusformái, bonyolult hiedelemvilága egyértelműen engednek következtetni, hogy a csíkszentdomokosi parasztembernek rendkívül összetett, gazdag és árnyalt lélekhite volt és van. Kunt Ernő a magyarság egészében ezt a jelenséget „a kidolgozott halottkultusz”-ból következte-

ti.¹⁴⁹ Csíkszentdomokoson a természeti népek amúgyis bonyolult lélekhítnak mély katolikus vallásossággal átítatott változatát találjuk. Ez a vallásosság viszont, és ez egy másik szentdomokosi sajátosság, a lélek mélyén nem egyértelmű: a pogány és keresztény, a keleti és európai hitélet csodálatos ötvözete, együttélése.

Az egész temetési szokásorban végig érezni a pogány és keresztény hit vívódását és csendes harmóniáját. A kétféle hit harca egymással legszembe-tűnőbben az öngyilkos halott temetése során tapasztalható.

14. Szentdomokoson a temetkezés néhány archaikus motívumát, ősrégi elemét is megtaláltam, amelyek valamikor egész Európában ismertek voltak; mint például a megkerítés, a két gyertyapálca halott mellé való helyezése stb. Ezek ismertek lehettek Európában is, de már korábban kihulltak a rítusok tárából. Szentdomokoson viszont megőrizték, mint sok minden mást is. Így, ne hasson szerénytelenségnek, ha – természetesen csupán hipotézisként – de azt állítom, hogy „felfedezéseim” talán európai jelentőségűek. Végül is az altamirai barlangrajzokat Altamirán fedezték fel és nem egész Európában.

15. Meglehet, hogy furcsán hangzik, de úgy gondolom, Csíkszentdomokos azért európai, mert hagyományait még őrzi. Hagyományai európai hagyományok: ezt temetkezési szokásaival is bizonyítja.

16. Immár két evtizedes gyűjtő, kutató munkámra visszatekintve, a most befejezett szokásmonográfia záró gondolataként Csoóri Sándor igen szép mondatát idézem: „Léthelyzeteket s mítoszerejű látomásokat nemcsak eredetmondák, mesék, dalok és népballadák őriznek, hanem egy-egy remekműként megformált népszokás is. Amely nem más, mint a »történelem alatt« élő közösség metaforába sűrített története.”¹⁵⁰

(Csíkszereda, 1994. szeptember)

JEGYZETEK

1. PINTÉR S. 1991. 107
2. BALÁZS L. 1984. 2; GAGYI J. 1992. 27
3. KESZEG V. 1992. 9
4. SZÖCS I. 1993. 9
5. VENCZEL J. 1988. 254
6. Vö. VENCZEL J. *uo.*; K. KOVÁCS L. 1944. 7
7. Vö. MF 1989. 62; S. LACKOVITS E. 1989. 79-112
8. FARAGÓ J. 1973. 146
9. S. LACKOVITS E. 1989. 79
10. BALÁZS L. 1984. 4
11. FARAGÓ J. szakvéleményezéséből a Balázs Lajos Az én első tisztességes napom... Párvasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson című kéziratáról.
12. KESZEG V. szakvéleményezéséből az előbbi kéziratról
13. POP M. 1976. 8
14. FARAGÓ J. 1979. 923
15. UJVÁRY Z. 1965. 503
16. POP M. 1976. 26
17. Dr. KÓS K. 1969. 1599
18. KUNT E. 1987
19. DÖMÖTÖR T. 1972. 48
20. VOIGT V. 1978. 210
21. FEJŐS Z. 1979. 406
22. KUNT E. 1987. 69-70
23. FEJŐS Z. 1979 *i.m.* 413
24. ELIADE M. 1987. 177
25. BÁLINT S. 1943. 206
26. KUNT E. *i.m.* 70
27. Külön tanulmányként a MNL adattárában található
28. PÓCS É. 1990. 628
29. PÓCS É. *uo.*
30. KUNT E. 1987. 103
31. KUNT E. *i.m.* 39
32. KUNT E. *i.m.* 103
33. MNL 2. 416. *halál előjelei*
34. PÓCS É. 1990. 688
35. MNL 1. 674. *előjel*; MNL 2. 686. *jóslás*
36. PÓCS É. *uo.*; POP M. 1976. 161
37. JUNG K. 1982. 224; 1978. 119
38. KUNT E. *i.m.* 103
39. PÓCS É. 1990. 688

40. Csíkszentdomokoson elvben ez azt jelenti, hogy szűzen megy-e férjhez a menyasszony vagy nem; a gyakorlatban pedig azt, hogy terhcs-e vagy nem.

41. Ezt a jelenséget egyetlen adatközlőnél tapasztaltam, de nem egyedi esetre utal. A haldokló „még a földre es” kívánczik meghalni. Tehát a haldokló kívánságáról van szó és mint ilyent Szentdomokoson a halál előjeleként értelmezik. Roheim Géza – 1990. 158. – magyar és idegen adatokra hivatkozva azt írja, hogy a haldoklót leteszik a földre, hogy megkönnyítsék a halálküzdelmet; Madar Ilona így írja zoboralji gyűjtésében: „Aki nehezen halt meg, letették a földre” (1989. 100./; Ugyanezt jegyzi fel Kunt Ernő is – 1987. 115 – azzal a többlettel, hogy „Sokszor maga a haldokló kéri ezt.” Mircea Eliade viszont a haldokló földre fektetését elválasztó ritusként értelmezi azon az elképzelt alapon, hogy „szubsztanciális azonosság van a faj és a föld között”, és a lét és nemlét között „egyetlen közös küszöb van, a hazai föld...” (1987. 134). Dobosy László viszont azt írja – 1989. 118 -, hogy „Ha a beteg haldoklása elhúzódott,... a haldoklót letették a földre, mert úgy könnyebben halt meg.”

42. KUNT E. 1987. 103.

43. KUNT E. i.m. 106. A szerző több csíkszentdomokosi, a témakörhöz tartozó adatot is közöl: pl. „A fehér ló az udvaron – halál”; „Ha a halott arca öreggé válik, akkor öreg, ha fiatalossá, akkor fiatal lesz az utána következő”; Nem találkoztam ezekkel a jóslásokkal, előjelekkel.

44. Vö. PÓCS É. 1990. 688.

45. JUNG K. 1982. 225.

46. NAGY Ö. 1991. 179.

47. KUNT E. i.m. 108.

48. NAGY Ö. i.m. 180.

49. Vö. BALÁZS L. 1983. 29-31; 33-34.

50. Ugyanaz az eset a faluban egymástól távol lakó két adatközlő előadása szerint. Szemléletes példa arra, hogy a szokástól kirívóan eltérő jelenségeket faluközösségi szinten számon tartják. Ezzel szankcionálják is.

51. Az adatközlő kivételesen kászonaltízi: édesanyám. Közlése a jelenség és hiedelem elterjedtségét jelzi.

52. A szülés esetében is az otthoni szülést humánusabbnak tartják a kórházi vagy korábban szülőotthonban levezetett szüléssel szemben.

53. KUNT E. 1987. 112; K. KOVÁCS L. 1944. 32.

54. KUNT E. i.m. 113; JUNG K. 1982. 124-125.

55. KOVÁCS E. 1982. 129; KUNT E. i.m. 113; ZSUPOS Z. 1987. 64.

56. KUNT E. i.m. 114.

57. PÓCS É. 1990. 635; KUNT E. i.m. 114; K. KOVÁCS L. i.m. 27, 35; JUNG K. i.m. 126-127; NAGY Ö. i.m. 181; KOVÁCS E. 1982. 130; ZSUPOS Z. i.m. 64; DOBOSY L. 1989. 118; BONDÁR F. 1982. 38; BOSNYÁK S. 1980. 220; CZEBÉLY L. 1992. 149; SZENDREY ZS. és SZENDREY Á. 1942. 252; PENAVIN O. 1974. 141.

58. K. KOVÁCS L. i.m. 27, 34.

59. KUNT E. i.m. 115.
60. JUNG K. i.m. 127.
61. DOBOSY L. i.m. 118. Hasonló feljegyzés Zoboraljáról: VIRT I. 1987. 33-34.
62. Ez a szemlélet összefügg azzal, hogy a mai idősebb házastársak egymás testét világosságon nem ismerték, tisztálkodásban egymást nem asszisztálták. A nemi kultúrára vonatkozó kutatásaim ezt egyértelműen igazolják.
63. Az adatközlő a házbeli víz kiöntésével kapcsolatosan a következő hiedelmet mondta el: „A más vizet (ti. a más szennyvizet) se szabad este kiönteni. Édesanyám arra tanított, hogy ha mégis ki kell önteni, akkor azt kell mondani: »Állj félre, édes szent őrzőangyalom, hogy ne öntselek le!« Annyit mondtam, édesanyám, én nem látok senkit. S azt mondta, az angyalok lelkek, azokat nem lássa senki, de kell mondani, hogy nehogyan leöntsd. De mondják azt is, hogy a ház körül járó halottak lelkét öntöd le. De a szemetet se szabad este kiönteni. Ha este sepregetsz, ott kell hagyni a személtalpon, s csak reggel, amikor a nap feljő, azután szabad kiönteni” (1).
64. A gyűjtés 1989 előtt történt, amikor a magyar helységnevek írása N. Ceaușescu rendelete szerint tilos volt.
65. Tulajdonképpen 3-5 méteres karcsú fenyőről van szó, mely csak kisebb méretében és díszítésében tér el a lakodalmas ház fenyőjétől. A lakodalmas fenyőt is ágnak nevezik.
66. KUNT E. i.m. 71. – az átmenetel szakaszainak határvonalait máshol húzza meg: „A halottat a felöltöztetéssel, a felravatalozással elválasztják élő környezetétől, halálának tényét eltemetésével, emlékének ápolásával beépítik a közösségi tudatba.”
67. ELIADE M. 1987. 134.
68. MALINOWSKI B. 1993. 65-66.
69. BALÁZS L. 1993. Vö. még: BARTHA E. 1983; GULIAN C. I. 1968; ELIADE M. 1987. 170.
70. MALINOWSKI B. i.m. 69; SMITH K. B. 1969. 276-286.
71. ELIADE M. i.m. 173.
72. MALINOWSKI B. i.m. 67.
73. KUNT E. 1987. 124.
74. K. KOVÁCS L. i.m. 60-69, számtalan európai és ázsiai példát említ a halottmosásra, majd így összegezi: „A halottmosás, illetve a halott eltakarítása utáni tisztálkodás az ártó szellemektől való szabadulást célozza.”
75. JUNG K. 1978. 130, említést tesz olyan „ravaszokról”, akik „a legutolsó rongyot, amit már tovább nem hordott, mert a földbe az is jó lesz” – adták a halottra.
76. PÓCS É. 1990. 635-637.
77. Uo.
78. KUNT E. i.m. 124; 1990. 75.
79. ELIADE M. i.m. 169; SMITH K. B. 1969. 278, azt a szokást jegyezte fel, hogy Afrikában, Indonéziában, az Amazonas vidékén, Ausztráliában, Észak-Ázsiában, Amerikában, tehát majdminden kontinens valamelyik régiójában „kis házat építenek a sírra.”
80. KUNT E. 1990. 80.

81. Vö. BALÁZS L. 1985. 38-40; BALÁZS L. – BIRÓ Z. 1990. 35-41.
82. TÁRKÁNY SZ. E. 1981. 183 – szerint a halálról való nyilvános híradás szinte az egész országban harangozással történt. A harangozás komponáltságára utal KUNT E. is – 1987. 129 -, amiből a halott társadalmi státusát is meg lehetett tudni.
83. A gyászjelentés történetéről, elterjedéséről KOCSIS GYULA közölt tanulmányt.
84. MALINOWSKI B. 1993. 66.
85. Bővebben BALÁZS L. 1978. 24-25.
86. KUNT E. 1987. 139.
87. MALINOWSKI B. i.m. 68.
88. KUNT E. 1987. 71.
89. MNL 2. 339-340. *gyász*
90. EMSZT IV. 736. *gyász*
91. KUNT E. i.m. 229.
92. Erről bővebben A lakodalom hangjai című tanulmányomban írtam – 1986.
93. KUNT E. i.m. 177. szerint inkább a szelekciós meghívás az általános, Erdélyben is.
94. KUNT E. i.m. 37. Megállapítja, hogy „mennyire sikertelenül próbálták mind a katolikusok, mind a protestáns egyházak híveiket a mértéktelen torozástól eltanácsolni, mert a legtöbb községben mind a mai napig ragaszkodnak hozzá.”
95. KUNT E. i.m. 181.
96. BALÁZS L. 1982.
97. BALASSA I. 1989. 22.
98. LÁSZLÓ GY. idézi BALASSA I. uo.
99. BALASSA I. i.m. 23.
100. BALÁZS L. 1992. 113-114.
101. MALINOWSKI B. 1993. 76.
102. BALÁZS L. 1984. 763.
103. TÁRKÁNY SZ. E. 1981. 180.
104. KUNT E. 1987. 89.
105. PÓCS É. 1990. 635.
106. KUNT E. i.m. 86.
107. Meglepő ennek a szubjektív benyomásnak az óhaja. Közhelyszerű az a szóbeli nyugtázás, hogy a „halott olyan, mintha csak aludna.” Ennek a látszatnak az eléréseért sok helyen a magyarságnál, sőt egész Európában tudatosan, de kontinensünkön kívül is mesterséges eszközökkel is próbálkoztak (pl. a halottat kifestették). SMITH K.B. ezt a szándékot „az élet illúziójának fenntartására irányuló törekvés”-nek nevezi (SMITH K.B. 1969. 277).
108. KUNT E. 1987. 91.
109. A magyar szemléletnek mintegy hatványozott változata a Miorița (Báránykák) román népballadából ismert, a halált teljes közönnyel váró szemlélet.
110. MNL 4. 368-369. *rontás*
111. MNL 4. 369. *rontás elhárítása*

112. MNL 2. 296. *gonoszűzés*
113. MNL 3. 98. *katartikus rítusok*
114. MNL 2. 296. *tűzgyújtás*
115. MNL 4. 369. *rontás elhárítása*
116. MNL 3. 309. *körüljárás*; UJVÁRY Z. 1980. 21-22.
117. PÓCS É. 1990. 619.
118. MNL 3. 309. *körüljárás*
119. JAFFÉ A. 1993. 241.
120. VIRT I. 1987. 39.
121. KUNT E. 1987. 126-127.
122. BOSNYÁK S. 1980. 222.
123. KESZEG V. 1993. 5.
124. MNL 2. 440. *halotti melléklet*
125. ELIADE M. 1987. 168-173.
126. BERNEA E. 1985. 46.
127. ROHEIM G. 1990. 179.
128. PÓCS É. 1990. 641.
129. MNL 2. 440. *halotti melléklet*
130. K. KOVÁCS L. 1944. 127.
131. PÓCS É. i.m. 639.
132. MIRCEA E. 1981. 9.
133. Bővebben BALÁZS L. 1992.
134. KUNT E. 1987. 61.
135. Vö. ELIADE M. 1981. 9.
136. TÁRKÁNY SZ. E. 1981. 181.
137. TÁRKÁNY SZ. E. i.m. 180.
138. PÓCS É. – i.m. 639 – állapítja meg, hogy „Általános volt az a nézet, hogy a haldokló kívánságát teljesíteni kell, mert visszajár. A kielégítés legelterjedtebb módja volt ... a halott etetése.”
139. PÓCS É. i.m. 640; ROHEIM G. 1990. 180.
140. BALASSA I. 1989. 47.
141. Vö. PÓCS É. i.m. 640.
142. MNL 3. 484. *mágia*
143. Uo.
144. SMITH K. B. 1969. 320.
145. ELIADE M. 1987. 175.
146. KUNT E. 1982. 243.
147. PÓCS É. 1990. 637.
148. ELIADE M. i.m. 186.
149. KUNT E. 1987. 189.
150. CSOÓRI S. 1975. 3.

ADATKÖZLŐK

1. Albert Dávidné Blága Juliánna, 66 (1992)
2. Balázs Ferencné Tamás Ágnes, 79 (1987)
3. Barabás Imréné Székely Józéfa, 47 (1989)
4. Bálint Ferenc, 42 (1975)
5. Bíró Imréné László Anna, 68 (1980)
6. Both Ferencné Dobos Veronka, 49 (1990)
7. Fazakas Domokosné Bíró Anna, 84 (1991)
8. Ferenc Ágostonné Szabó Anna, 70 (1972)
9. Ferenc Lászlóné Székely Juliánna, 62 (1982)
10. Kalamár Domokosné Kristály Veronka, 77 (1986)
11. Kalamár Márton, 44 (1989)
12. Karda Mihályné Barabás Erzsébet, 72 (1990)
13. Karda Veronika, 61 (1975)
14. Kádár Ferencné Kurkó Gizella, 37 (1975)
15. Kedves Áronné Kovács Zsuzsanna, 67 (1992)
16. Kedves Félix, 80 (1990)
17. Kedves Félixné Barabás Teréz, 78 (1990)
18. Kedves Imréné Dobos Teréz, 67 (1991)
19. Kedves Lajos, 69 (1982)
20. Kedves Mártonné Ferenc Anna, 63 (1981)
21. Kurkó Sándorné Szász Juliánna, 76 (1980)
22. Mákszem Árpádné Bodó Anna, 39 (1990)
23. Mákszem Jánosné Bara Anna, 53 (1991)
24. Márton Félixné Péter Anna, 75 (1994)
25. Márton Pál, 78 (1988)
26. Márton Pálné Török Rozália, 80 (1988)
27. Miklós Imréné Máthé Borbála, 58 (1979)
28. Nagy János, 86 (1989)
29. Nagy Lajosné Ferenc Rozália, 81 (1990)
30. Sándor Árpádné Kristály Erzsébet, 65 (1992)
31. Szabó Áronné Bőjte Rozália, 71 (1993)
32. Szabó Árpád, 80 (1991)
33. Szabó Árpádné Albert Rozália, 75 (1991)
34. Szabó Jánosné Barabás Erzsébet, 52 (1991)
35. Timár Ignác, 67 (1989)
36. Timár Ignácné Bara Erzsébet, 66 (1989)
37. Török Aron, 79 (1991)
38. Török Áronné Kalamár Teréz, 73 (1992)
39. Kalamár Alajosné Bács Otilia, 53 (1994). Megj.: Az adatközlőre és tudására a kézirat lezárása után bukkantam rá.

RÖVIDÍTÉSEK

EMSZT	Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, IV. 1984
Ethn.	Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, Bp.
MF	A magyar folklór. Szerkesztette Ortutay Gyula, Bp. 1989.
MNL	Magyar Néprajzi Lexikon, 1-5 kötet Bp.
MNM	Magyar Néprajzi Múzeum
M	Művelődés. Közművelődési folyóirat, Kolozsvár

IRODALOM

BALASSA Iván

1989 *A magyar falvak temetői*. Corvina, Budapest

BALÁZS Lajos

1978 *Ágsírató*. M. XXXI. 8. sz. 24-25. Bukarest

1983 *A csíkszentdomokosi lakodalom szereplői*. M. XXXVI. 5. sz. 29-31; 6. sz. 33-34. Bukarest.

1984 *Új falu – új szokások*. *Korunk*. XLIII. 10. sz. 763-768. Kolozsvár.

1985 *A lakodalom mindenese*. *Tett*. 1. sz. 38-40. Bukarest.

1986 *A lakodalom hangjai*. *Tett*. 3. sz. 29-32. Bukarest.

1990 *Két szerep – egy személy*. Társszerző: Bíró Zoltán. M. XXXIX. 9. sz. 35-41. Kolozsvár.

1992 *„Ez nekünk jött úgy, hogy csináljuk...” Kortárstalálkozók. Vizsgálódás egy újkeletű ünnep körül*. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve. 1. 106-133. Kolozsvár.

1993 *Tér és térhatár a csíkszentdomokosi lakodalomban*. *Honismeret*. XXI. 5. sz. 60-64. Budapest.

1994 *Az én első tisztességes napom... Párválasztás, lakodalom Csíkszentálmokoson*. *Kriterion*. Bukarest.

BARNA Gábor

1982 *Halottlátók a magyar néphitben*. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához*. 10. 199-212.

BARTHA Elek

1983 *A lakodalom és ház kultikus összefüggései*. In: *Lakodalom*. Szerk. Novák László – Ujváry Zoltán. 381-388. Debrecen.

BIRKET-SMITH, Kaj

1969 *A kultúra ösvényei*. Gondolat. Budapest.

BONDÁR Ferenc

1982 *Halállal kapcsolatos hiedelmek*. In: *Folklór archívum* 14. 37-39. Budapest.

BOSNYÁK Sándor

1980 *A halál*. In: Folklór archívum 12. 218-229. Budapest.

1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága*. In: Folklór archívum 14. 68-157. Budapest.

BÁLINT Sándor

1943 *A parasztélet rendje*. In: A magyar nép. 201-248. Budapest

CARAMAN Petru

1988 *Alegoria morții în poezia populară, la poloni și la români*. In: Studii de folclor II. 54-89. Bukarest.

CZEBÉLY Lajos

1992 *Halottas szokások és hiedelmek Viskén*. Néprajzi Látóhatár I. 1-2. sz. 148-154. Miskolc.

CSOÓRI Sándor

1975 *Előszó*. Korniss Péter: Magyar népszokások, 1-4. Budapest

DOBOSSY László

1989 *Halál*. Szokások és hiedelmek a Hangonyvölgyben. 117-130. Debrecen.

DÖMÖTÖR Tekla

1972 *Az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások*. Magyar népszokások. 48-65. Budapest.

1974 *A népszokások költészete*. Budapest.

1984 *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest.

ELIADE, Mircea

1987 *A szent és a profán*. Európa, Budapest.

1981 *Istoria credințelor și ideilor religioase I*. București.

FARAGÓ József

1973 *Nemzetiség és folklór*. In: Korunk Évkönyv. 134-146. Kolozsvár.

1979 *A folklórgyűjtés mennyiségi és minőségi határai*. Korunk XXXVIII. 12. sz. 921-925. Kolozsvár.

FEJŐS Zoltán

1979 *Az átmeneti rítusok*. Ethn. XC. 3. sz. 406-414.

FELFÖLDI László

1982 *A magyar halottas táncok funkcionális vizsgálata*. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. 212-224. Budapest.

GAGYI József

1992 *Azt kutatni, ami élő. Beszélgetés Dr. Balázs Lajos folklórkutatóval*. M. XLI. 1. sz. 27-28. Kolozsvár.

GENNEP, Arnold van

1909 *Les rites de passage*. Etude systematique de rites. Paris.

GULIAN, C. I.

1968 *Mit și cultură*. București.

HORVÁTH István

1971 *Halálózással kapcsolatos szokások, siratások*. Magyarózdai toronyalja. 141-154. Dacia, Kolozsvár.

- JAFFÉ, Aniela
1993 *A vizuális művészetek szimbolizmusa*. In: Carl Gustav Yung: Az ember és szimbólumai. 231-278. Göncöl, h.n.
- JUNG Károly
1978 *Halál és temetés*. Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. 119-166. Forum, Szabadka.
1982 *Haláljósítás és a halál előjelei a jugoszláviai magyarság hagyományvilágában*. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 10. 224-232. Budapest.
- KESZEG Vilmos
1992 *A Kriza János Néprajzi Társaság 1991. évi pályázatának eredményhirdetése*. KJNT Értesítője 1-2. sz. Kolozsvár.
1993 *A kör szemantikája és szerkezete*. Elhangzott a KJNT árkosi vándorgyűlésén.
- KOCSIS Gyula
1991 *A gyászjelentés szerepe egy mezővárosi társadalom kapcsolatrendszerében*. Ethn. 102. évf. 1-2 sz. 147-159.
- Dr. KÓS Károly
1969 *Hagyomány, fejlődés, sajátosság és egyetemesség a néprajzban*. Korunk XXVIII. 1599-1603. Kolozsvár.
1972 *A halál művészete*. Népélet és néphagyomány. 253-274. Kriterion, Bukarest.
1972 *A székely sírfák kérdéséhez*. Népélet és néphagyomány. 253-274. Kriterion, Bukarest.
1978 *Fejfák*. In: Dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, Nagy Jenő: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. 94-98. Kriterion, Bukarest.
- KOVÁCS Endre
1982 *Doroszló hiedelemvilága*. Forum, Újvidék.
- K. KOVÁCS László
1944 *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kolozsvár.
1982 *Adatok a magyar néphit lélek és halál képzetéhez*. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. 118-122. Budapest.
- KRUPA András
1987 *A békéscsabai szlovákok temetkezési szokásai*. In: Folklor és Tradíció IV. 57-65. Budapest.
- KUNT Ernő
1982 *Temető és társadalom*. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. 243-256. Budapest.
1987 *Az utolsó átváltozás*. A magyar parasztság halálképe. Gondolat, Budapest.
1993 *Az antropológia keresése*. Valóság XXXVI. 4. sz. 73-88. Budapest.

S. LACKOVITS Emőke

1989 *A romániai magyar néprajzi kutatások (1982-1988)*. In: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II. 79-112. Budapest.

MADAR Ilona

1989 *Halál, temetés*. Fejeztek Zoboralja társadalomnéprajzához. 100-104. Debrecen.

MALINOWSKI Bronislaw

1993 *Magie, știință și religie*. Ed. Moldova, Iași.

NAGY Jenő

1984 *Temetés, temető és halotti tor*. Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok. 120-130. Kriterion, Bukarest.

NAGY Olga

1982 *A halál az élet rendjében I. Szempontok egy népi thanatológiához*. Kork XL. 5. sz. 343-349. Kolozsvár.

1989 *Szertartásosság a halottas szokásokban*. Paraszti értékrend és magatartás formák. 192-203. Budapest.

NAGY Ödön

1991 *Az egyház szerepe halottas szokásaink alakításában*. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében. 179-184. Veszprém.

1992 *Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben*. Néprajzi Látóhatár I. 3-4. sz. 53-63. Miskolc.

NIEDERMÜLLER Péter

1989 *A néprajztudomány válaszútjai avagy a kultúrakutatás elméleti dilemmái*. Buksz 1. évf. 1. sz. 79-84. Budapest.

OLÁH Sándor

1985 *Szabályszegés az utolsó búcsúnál*. Tett 1. sz. 41-42. Buk.

PENAVIN Olga

1974 *Betegség, halál és temetés Szlavóniában*. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, VI. évf. június-szeptember. 139-151.

PINTÉR Sándor

1991 *A palócok születése, házassága és halálozása*. Ethn. 3-4. 97-109. Budapest.

PÓCS Éva

1982 *Kenyér és lepény – a régi nyersanyag és technológia szerepe a halottkultuszban*. In: Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10. 184-198. Budapest.

1990 *Néphit*. In: Magyar Néprajz VII. 527-693. Akadémiai Kiadó, Budapest.

POP, Mihai

1976 *Obiceiurile în legătură cu moartea*. Obiceiuri tradiționale românești. 157-173. București.

ROHEIM Géza

1990 *Halotti szertartások*. Magyar néphit és népszokások. 155-196. Universum Reprint, Szeged.

SERES András

1984 *Temetés*. Barcasági magyar népköltészet és népszokások. 467-481. Kriterion, Bukarest.

SZENDREY Zsigmond és Szendrey Ákos

1942 *Temetés*. In: A magyarság néprajza IV. 251-257. Budapest.

SZŐCS István

1993 *Honnan nézve, vagyunk mások?* Helikon IV. 3. sz. 8-10. Kolozsvár.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *A halál*. Magyar jogi népszokások. 179-188. Budapest.

UJVÁRY Zoltán

2/1980 *A népszokások néhány kérdése*. Népszokás és népköltészet. 11-32. Debrecen.

2/1965 *Az egyén szerepe a népszokásokban*. Ethn. LXXVI. 4. sz. 501-517.

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 *Temetés*. Kalotaszegi ünnepek. 225-258. Budapest.

VENCZEL József

1988 *Az erdélyi magyarság néprajza*. Erdélyi föld – erdélyi társadalom. 251-254. Budapest.

VIRÁG Magdolna

1994 *Temetés a Tövisháton*. Debrecen. (A könyv kéziratom lezárása után jelent meg.)

VIRT István

1987 *Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján*. In: Folklór archívum 17. Budapest.

VOIGT Vilmos

1978 *Utószó*. In: Jung Károly: Az emberélet fordulói. 207-215. Forum, Szabadka.

VULCĂNESCU, Romulus

1987 *Mitologie română*. Ed. Academiei, București.

ZSUPOS Zoltán

1987 *Halál, temetés*. Esztár néprajza. 64-65. Debrecen.

SZÓJEGYZÉK

A néprajzi kiadványok gyakorlatától eltérően nem tájszójegyzéket állítottam össze, hanem az elmúlás, és temetés szentdomokosi szakszavait foglaltam össze. Ami tájszónak számít, azt a szövegben zárójeles megjegyzéssel értelmeztem.

Az alábbi szókészlet önmagában is betekintést nyújt a csíkszentdomokosi halálkép, temetés, lélekhit sajátos képébe.

alamizsna – a halott lelke üdvéért adott, szétosztott étel. Így nevezik a tort, ahol főtt ételeket szolgálnak fel, de a szelet kenyeret/kalácsot, 2-3 pohár pálinkát is, amit rituális ételként kizárólagosan a halott lelkéért fogyasztanak a toron, illetve adnak/küldenek a szegényeknek és a betegeknek is.

aprócsalád – gyermek, akit már felemelnek a koporsóhoz, hogy megérintse a testet és elbúcsúzzék a halottól.

batuska – golyocsból, használt ingből készült papucs a halott lábára. Az 50-es évektől rendes lábbelit használnak helyette.

boldog halál – csendes, a halotti szentségekkel való elmúlás.

búsítani – a halott melletti imádkozóra való hívó formula kezdő szava: „Búsítsák a halottas háztól, hogy szívesen lássák esti imádkozóra...”

elengedett lelkek – a tisztítóházban szenvedő, szabadulásra váró lelkek, akik a világtás estéjén hazamehetnek otthonukba, meghatározott időre. Mások szerint ezen az estén minden lélek hazamehet, tehát elengedett lélek.

égi menyasszony, égi vőlegény – az elhunyt fiatal megnevezése, aki halála miatt nem házasodhat meg.

fazeke – azaz zeke, kabát, fából. A koporsó tréfás metaforája.

fájdalmas halott – akinek elvesztése nagyon fáj a hozzátartozónak (siralmasoknak), és a haldokló is nagyon fájlalta az elválást.

gyertyapálca – (gyertyapáca) két gyalult és meghegyezett lécső, koporsó melléklet, a halott vagy a koporsó mellé tetszik, hogy rájuk támaszkodva, segítségükkel a lélek átmehessen a Jordán vizén.

haldoklik – „még nincs meghalva, de má ott áll, hogy meg kell haljon.”

halottak estéje – a világtás estéje, november 1-én.

halottak éjszakája – november elsejéről másodikára hajló éjszaka, éjfélig, éjfélt után egy óráig.

halottak hete – halottak napja előtti hét, amikor felújítják, feldíszítik a sírokat.

imádkozó – a temetés előestéjén végzett 2-3 órás imádkozás, amit alamizsna osztás követ. Résztvesznek a rózsafüzér társulati tagok és a meghívott szomszédok. A rokonság részvétele kötelező. Így nevezik a halottért más alkalommal összehívott imaalkalmat is. Imádkozót tartanak a családból más okból eltávozottért is: menyasszonyért, katonának bevonult legényért.

istennébe adni – isten nevében adni: a halottért való jócselekedet: adni kismennyiségi eledelt (kenyeret, kalácsot, cipót) és italt vagy pénzt esetleg ruhaneműt.

keserves halott – lásd: fájdalmas halott.

- kimúlt* – meghalt, elhunyt, elmúlt, kimúlt a világból – a meghalás szinonimái.
- költözködő* – költözködő: halála előtt nyugtalan, helyváltztatást kívánó, helyét seholy sem találó haldokló.
- megfogant a szava* – haldoklik, közeledik a halál.
- megkerítés* – az elmúlás utolsó pillanatában végzett pogány és keresztény rítus: a halott háromszori körbejárása égő gyertyával, rituális imaszöveg-kísérettel.
- nyújtópad* – ravatal
- ös* – az elődök, nagyszülők, dédszülők telke, háza. „Vannak, akik végóráikban ide kíváncskoznak.”
- pemhed* – megdagad, megpuffad a holttest.
- reasírás* – a családi sír meglátogatásának egyik módja és viselkedési formája. Bárki nek a temetése után, a temetőből való távozás előtt a saját sírhoz odalépni, rövid imát mondani, a fejfát – esetenként megsimogatni és megcsókolni, sírni, könnyezni.
- ruhagyertya* – rituális eszköz a lakodalomban. Két kislány ezzel kísérte a menyasszonyt a legényes házig, de a perfernum kivételét is ezzel jelezték. 70-80 cm-es bot, felső végére gyertya illetve egy furatba, koszorúval, színes pántlikákkal körbedíszítve.
- siralmasok* – a halott közvetlen hozzátartozói, közeli rokonai.
- szaggatás* – a halottért való harangozássorozat első alkalma, amikor a harangokat szabály szerinti sorrendben húzzák – ezek a versek –, majd egyszerre húzzák mind a hármat: összehúzzák.
- szent föld* – „a temető megszentelt földje”, ahová a keresztény normák szerint elhunyt embert temetik. Az öngyilkos koporsóját sem átvinni rajta, sem idebetemetni nem szabad.
- szent út* – a temetőkaputól a temetőbe vezető út, amelyiken a természetes halállal, illetve a keresztény normák szerint élt és meghalt ember holttestét kiviszik a sírhoz.
- szenvedő lélek* – szabadulást váró lélek, tisztítóüzben várakozó lélek.
- szenvedő óra* – a haldoklás időszaka.
- szívfájdalmasok* – lásd: siralmasok.
- utossó fertáján van* – haldoklik.
- utossó óra* – a haldoklás végső időszaka.
- útravaló* – így nevezik még a megkerítést, illetve a haldoklás pillanataiban mondott imát és a gyertyát, amivel megkerítik a haldoklót, majd a koporsójába belera gasztják.
- üdvösséges halál* – „szép halál”, ennek ellentéte a vergődő halál, „csúf halál”.
- vers* – harangszó egy haranggal, „mikor egyedül húzzák a harangot a halottért”; „húznak egy verset”.
- végvacso* – a halott és temetés előkészítésében segédkezők tiszteletére adott vacsora, a temetés előestéjén. Kunt Ernő szerint – 1987. 142. – a csángóknál a virrasztást nevezik így, és az esti harangszótól virradatig tart.
- vonaglik* – haldoklik, „küszködik a halállal.”

TARTALOM

NÉHÁNY SZÓ CSÍKSZENTDOMOKOSRÓL	7
BÉVEZETÉS	11
ELVÁLASZTÓ RÍTUSOK.....	21
A halál előjelei.....	22
A halál tulajdonképpeni előjelei	27
Aki megérzi és akinek megjósolják a halálát	28
Az álmok jelzései.....	31
Túlvilági jelek.....	38
Az állatok jelzései.....	40
Különleges előjelek.....	42
A halottak „hívják”, „várják” a haldoklót	44
Az előjelek összefoglalása	50
A haldokló és a haldoklás	52
A haldokló megkerítése	76
A halál beállta	81
Az elválasztó rítusok összefoglalása.....	82
ELTÁVOLÍTÓ RÍTUSOK.....	86
A halál beállta	86
A halott elkészítése	87
A halott kiterítése, koporsóba tétele.....	95
Ravatalozás	99
A temetés szervezője; segítségek	102
A halál hírüladása	103
Gödörásás	107
Végvacsora	108
Imádkozó	109
Elsiratás	124
A temetés napján.....	127
A koporsó körüli felállás egyik modellje	130
Eltakarítás	139
Koraszülött temetése.....	141
Fiatal temetése	141
Az egyházi temetést ellenző temetése	142
Az eltávolító rítusok összefoglalása.....	143
BEAVATÓ, BEÉPÍTŐ RÍTUSOK	159
Az alamizsna.....	159

A gyász	171
A sírhely.....	177
Síremlék.....	180
A temető látogatása. Az elhunyt emlékének ápolása; halott- tisztelet.....	181
A beépítő rítusok összefoglalása.....	187
AZ ÖNGYILKOS HALÁLA ÉS TEMETÉSE	194
AZ ELMÚLÁS ÉS A TEMETÉS.....	214
HIEDELEMVILÁGA	214
A halál látása.....	214
„Szép halál, csúf halál”	216
Az elszálló lélek.....	222
Két pálcával a Jordán vizén... ..	226
A halott, az állatok és a természeti környezet	228
Az öngyilkosság hiedelmei	239
A rontásos halál	244
NÉHÁNY ZÁRÓ GONDOLAT	265
JEGYZETEK	271
ADATKÖZLŐK.....	276
RÖVIDÍTÉSEK	277
IRODALOM	277
SZÓJEGYZÉK.....	282

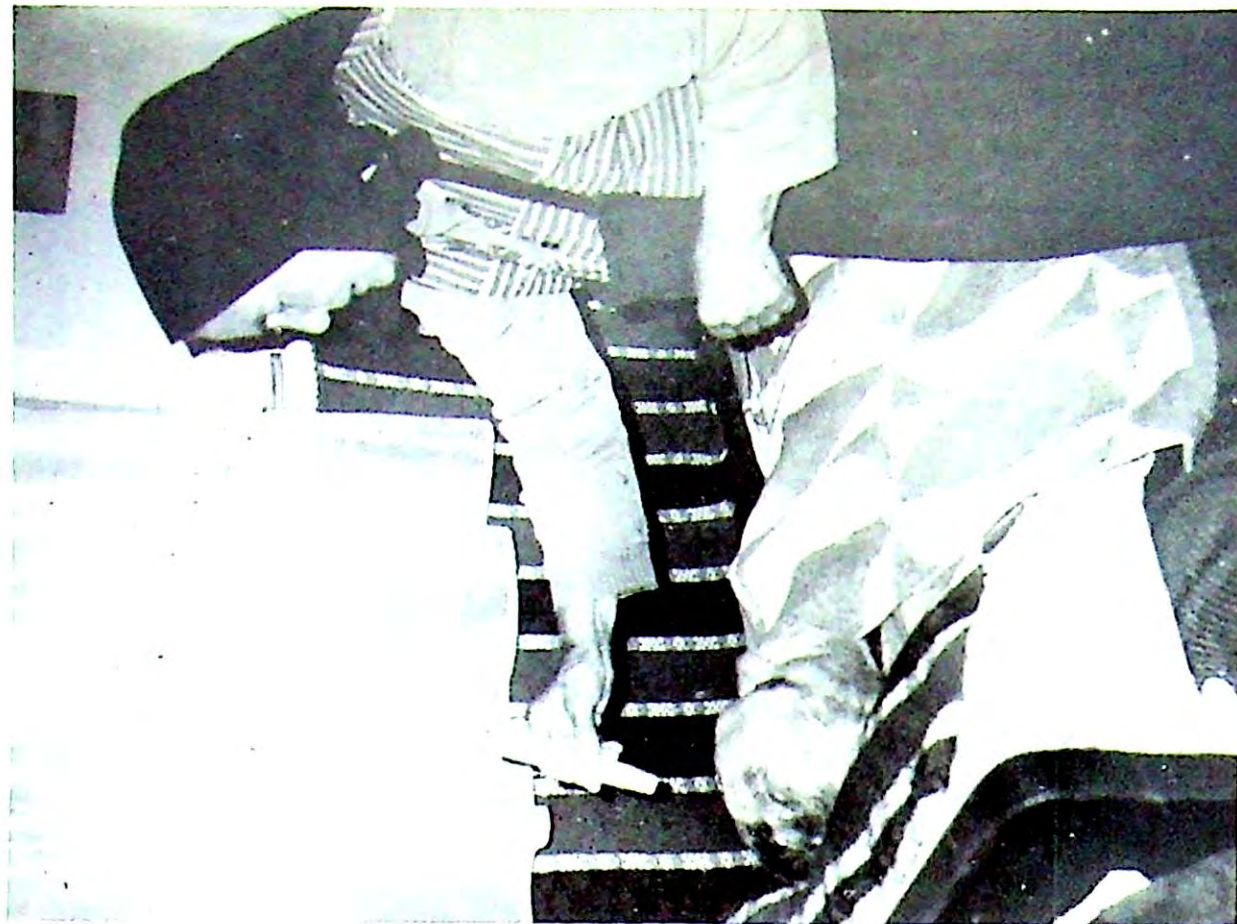

*Megkerítés:
Kalamár Alajosné Bács
Ottília – mímelés*

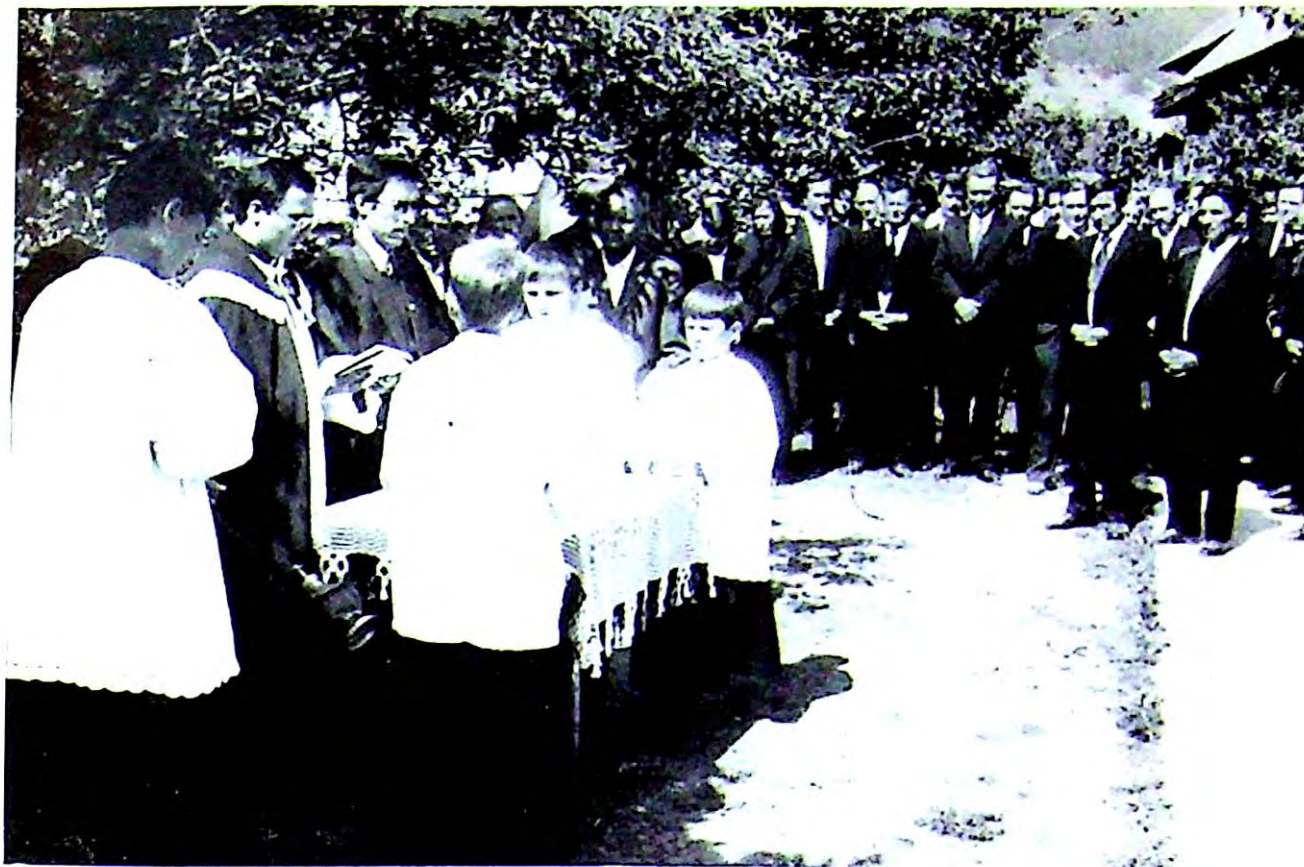

Kedves Áronné Kovács Zsuzsánna – mímelés

Szabó Árpádné Albert Rozália – mímelés

Márton Félixné Péter Anna – mímelés

Gyászszertartás

„Siralmasok” a ravatal körül

Siratás a koporsó lezárása előtt

A fiatal halottat zenekar fogadja a temető előtt

A gyászmenet élén

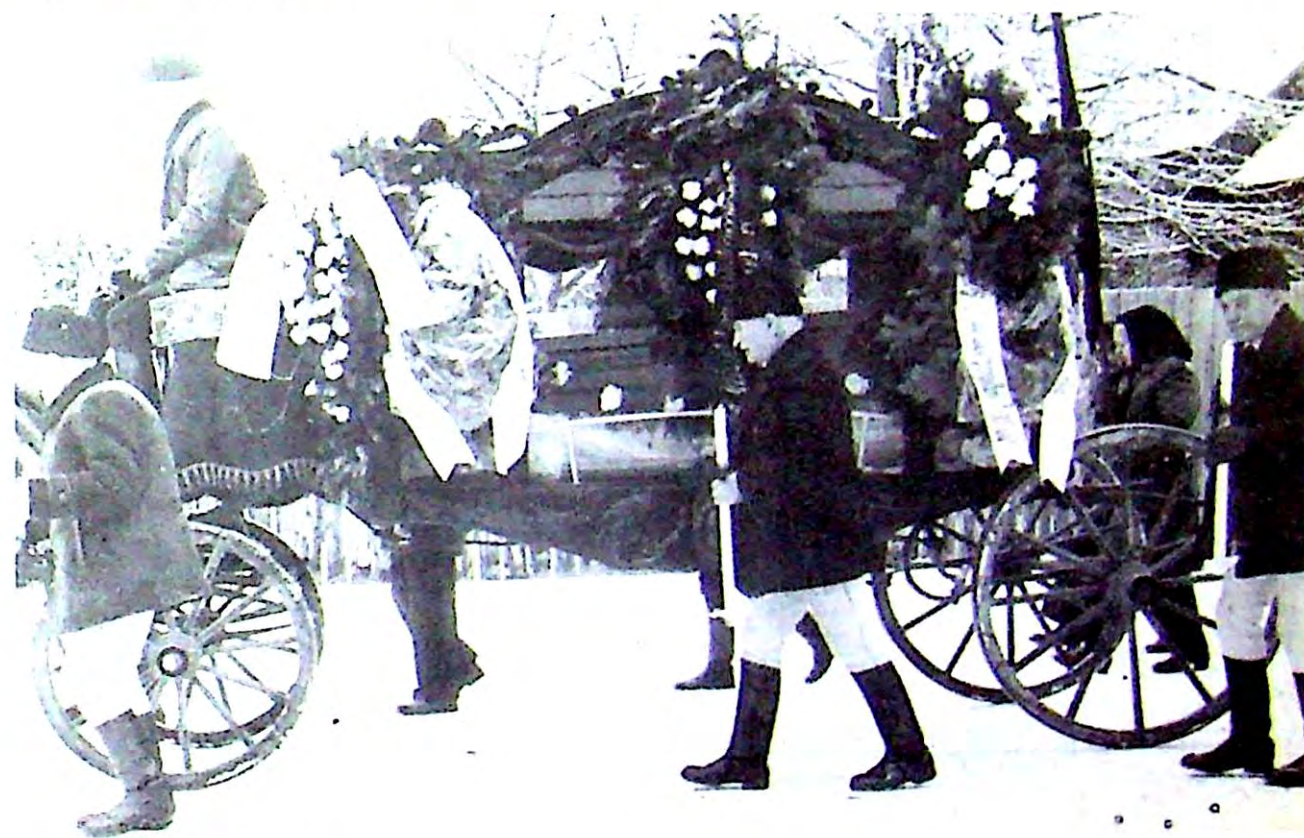

Ikerpár menyasszony halott ravatala és gyászmenete

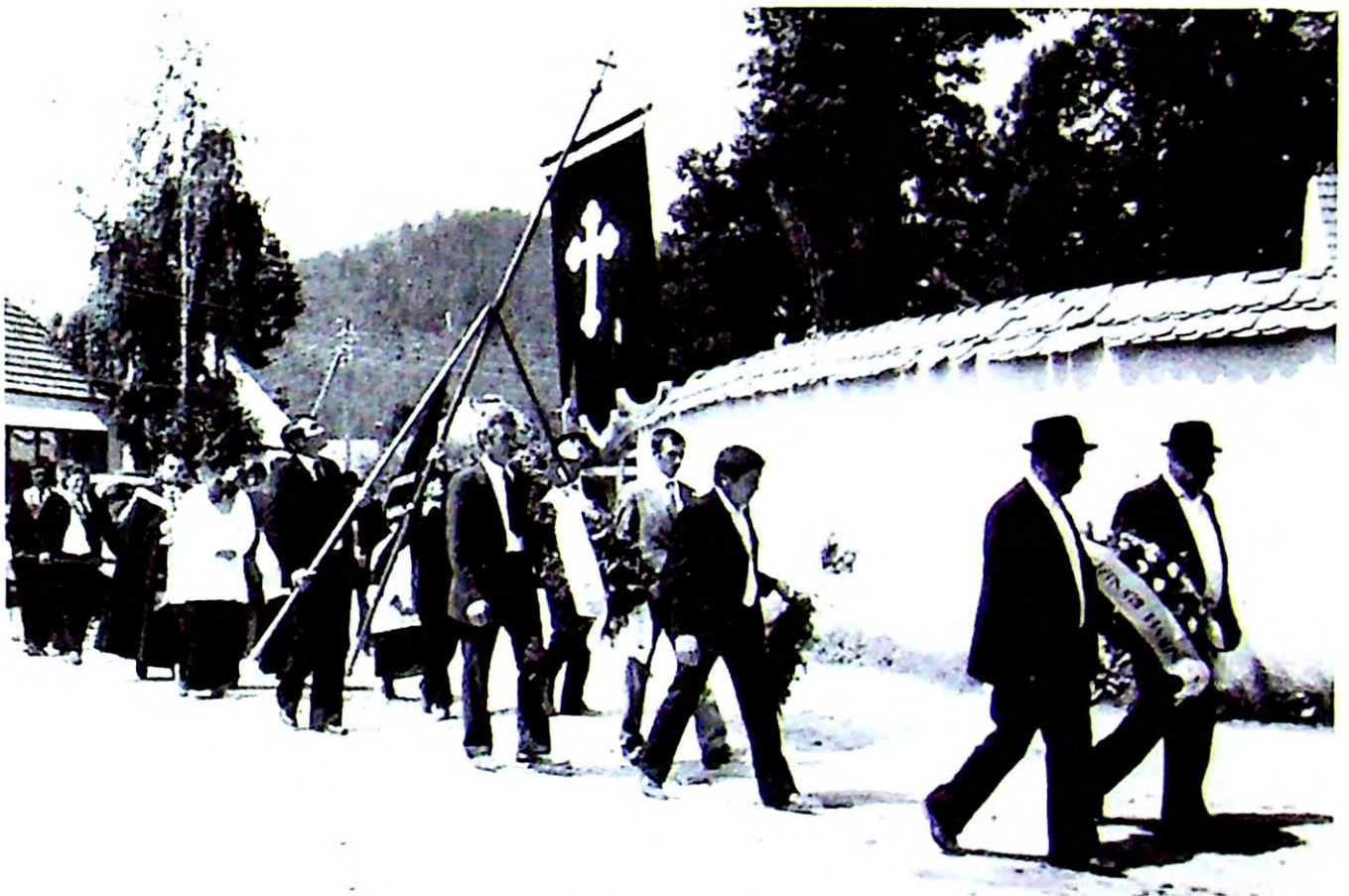
Férfihalott-vitel kézből

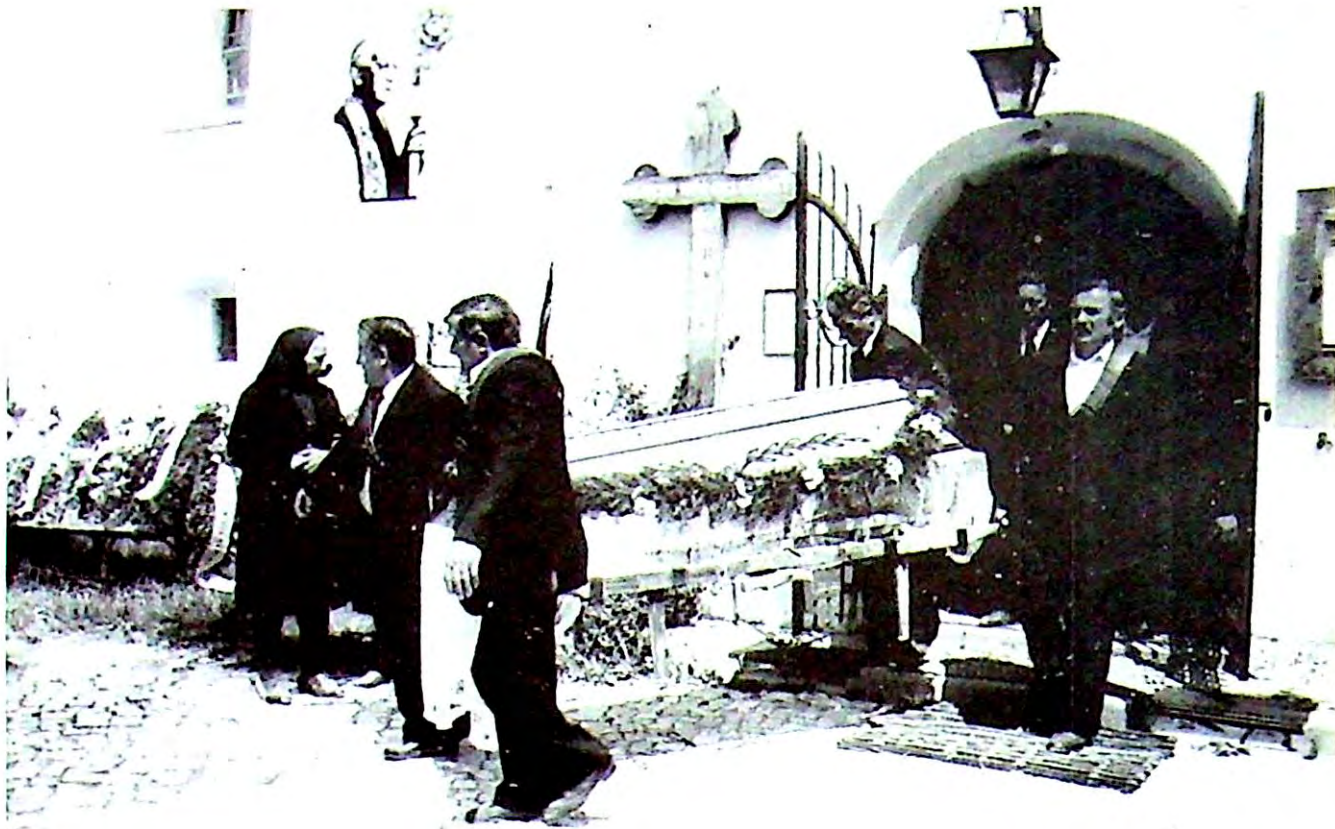
Halottvitel gyászkocsival

Asszonyhalott-vitel kézből

Közvetlenül a test előtt

A koporsó kihozatala a templomból, Szent Mihály lován

Koporsóvivők, gyertyafogók

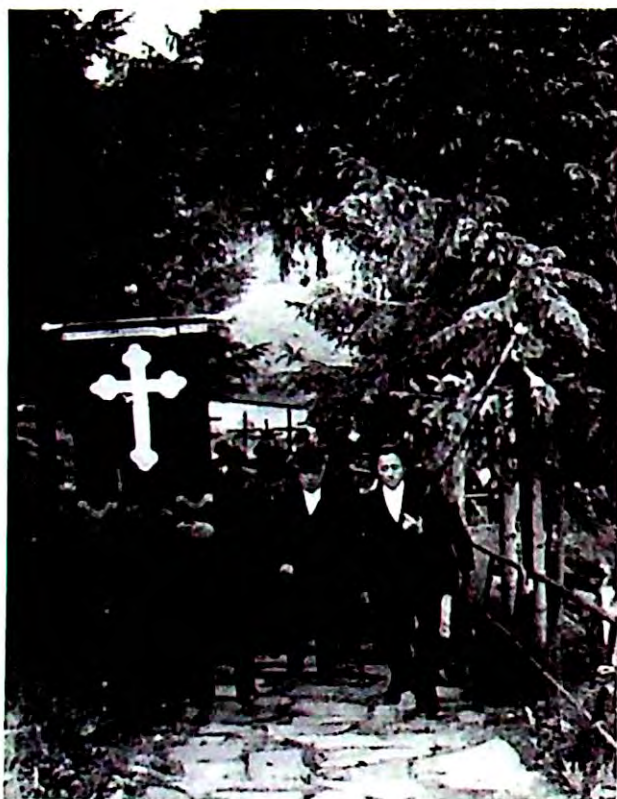
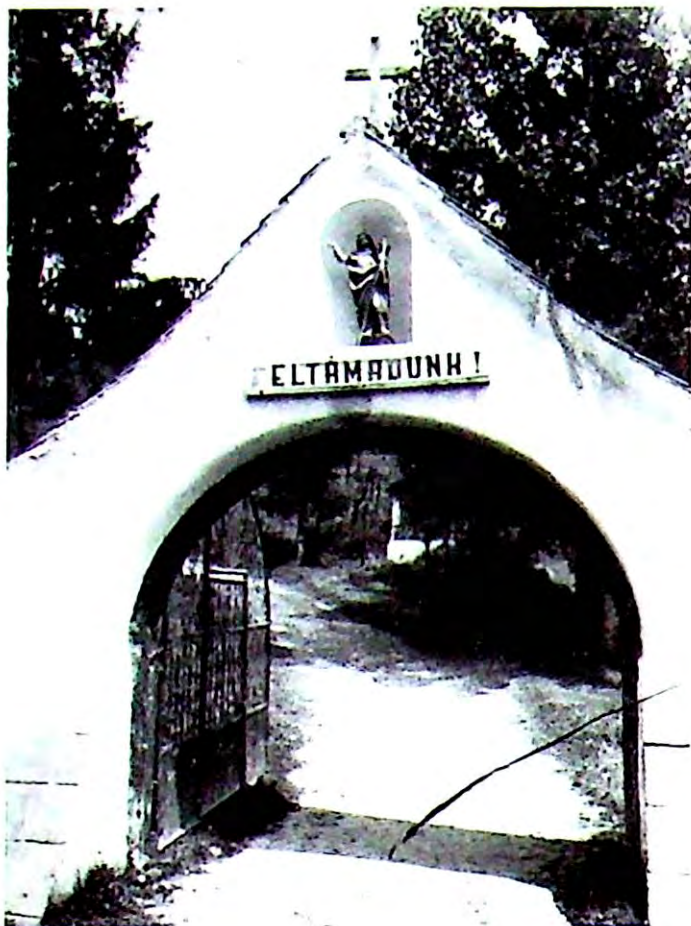

A test után

A csőből készült sírkeresztet a gyászmenet végén viszik

Temetőkapu

Befelé a „szent úton”

A „sír partján”

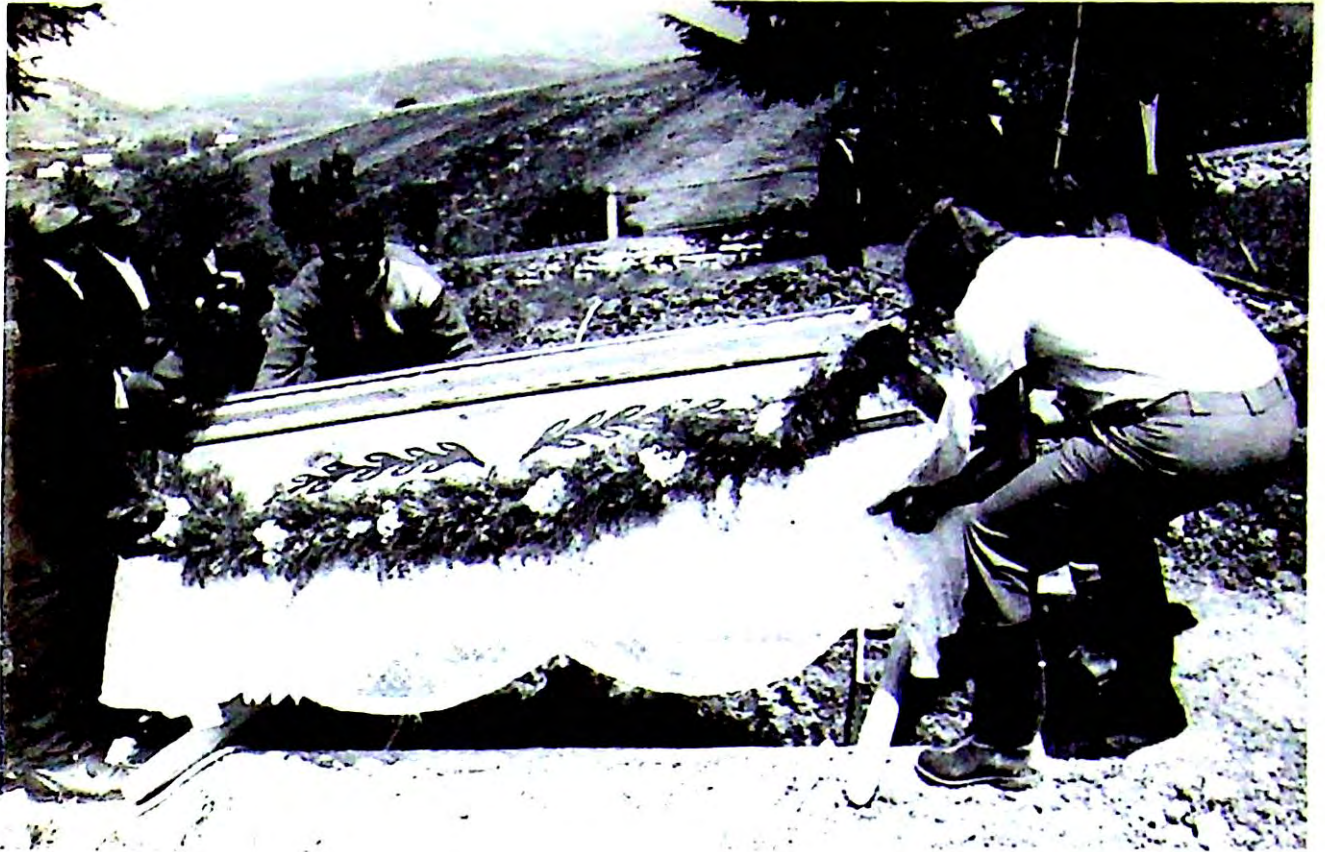

Gyertyafogók

Koporsóvivő asszonyok

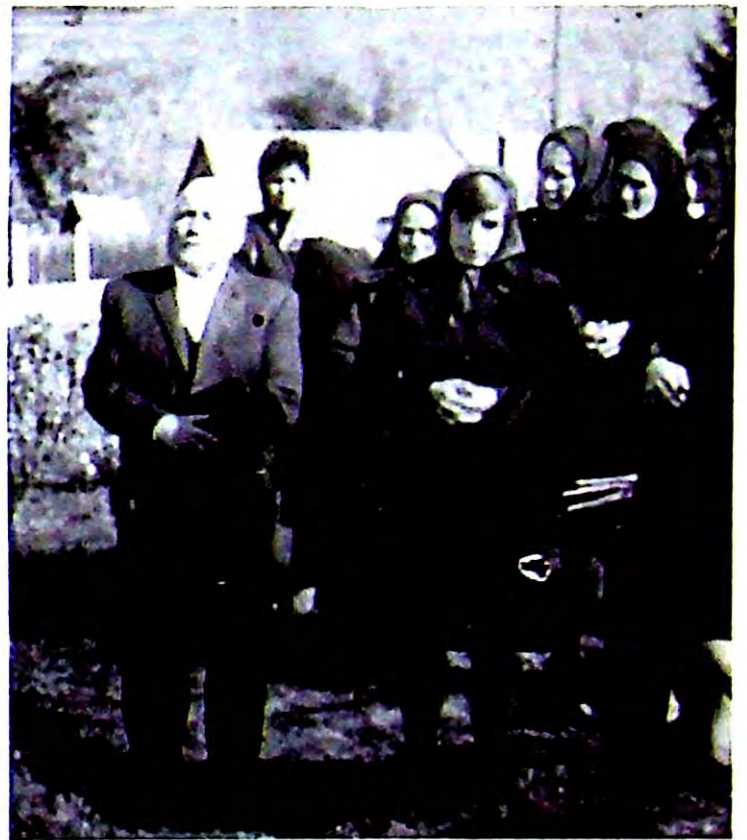
„Ezzel a két gyertyával kel át a lélek a Jordánon”

Sirbaengedés

Nagy János

Búcsúztatás

Dobos Albert

„Reasírás” – látogatóban a sirnál

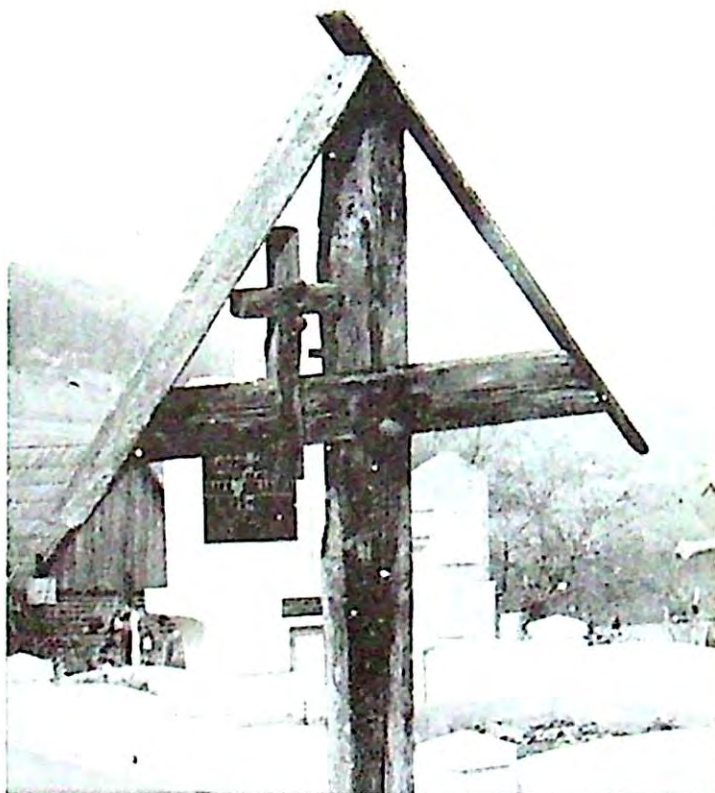
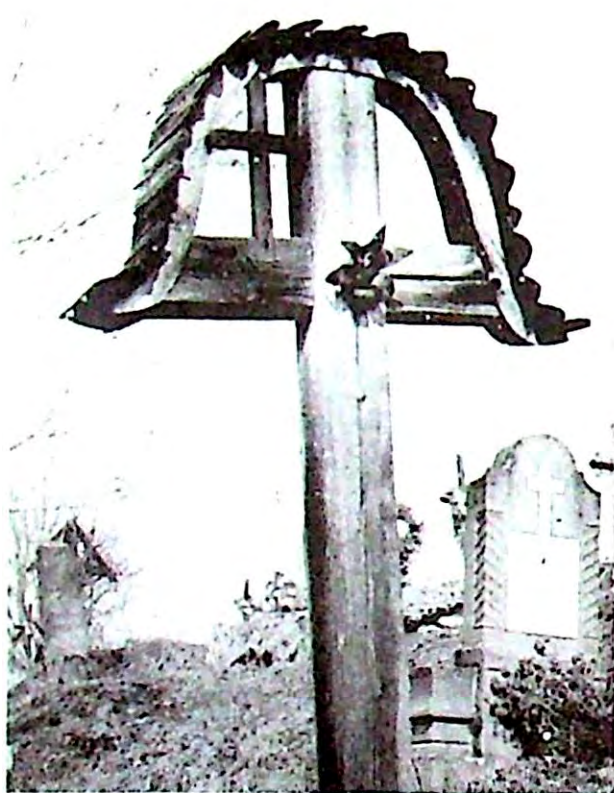
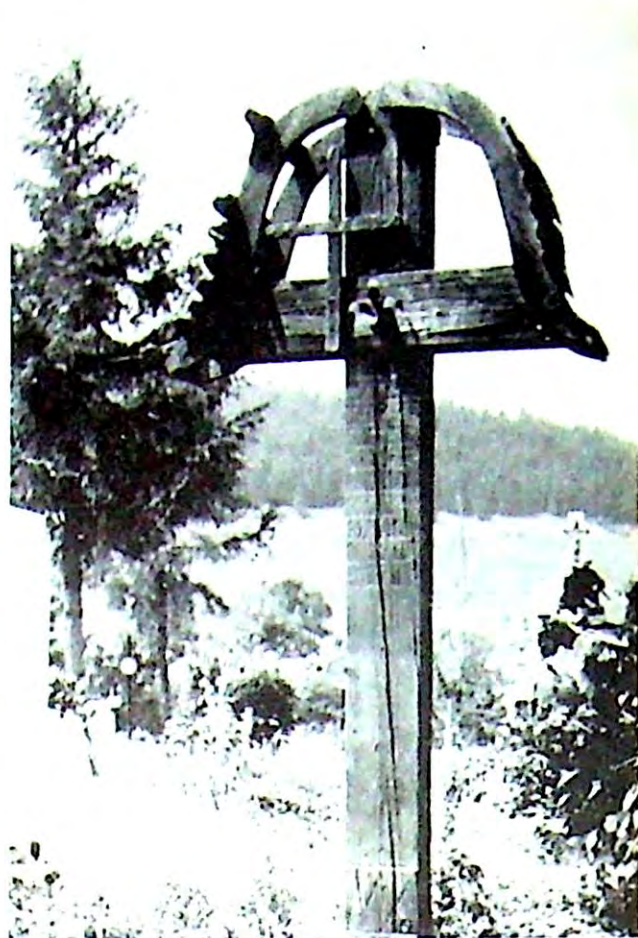
Szaporodik a csőkereszt

Elhagyott fa- és kőkeresztek

Az anyakereszt

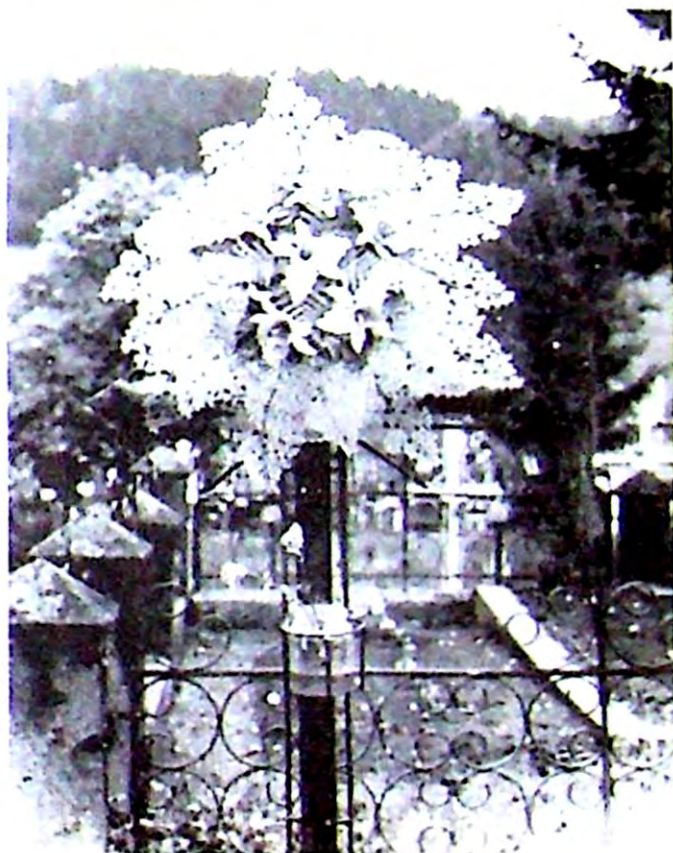
Kisgyermek halott keresztje a nagyszülők fejfáján

*Visszakötött fenyőkereszt
a fiatal halott sírján*

„Új sír van a temetőben...”

Művirág-koszorús csővas kereszt

Halottak napja

„Aggyon egy lejt a halottyaér!”

Alamizsnafőzés

**A kiadásért felelős: Tözsér József, a Pallas-Akadémia Kiadó igazgatója
és Zöld Ferenc, a budapesti Akadémiai Kiadó igazgatója**
A könyvet szerkesztette: Kozma Mária; Főszerkesztő: Kormányos József
Műszaki szerkesztő: Tözsér László
A fedéltervet Gaál András festőművész készítette
Megjelent 17,875 (A/5) ív terjedelemben
A nyomdai munkálatokat végezte a csíkszeredai Alutus Nyomda Rt.

ISBN 973 96702 0 2

A halál utáni életéről, a túvilágról értekezni a lehetetlenség tudománya, hiszen onnan még nem tért meg utazó, aki szemtanúként mindent elmeséljen. Talán ezért olyan érdekesek az ezzel foglalkozó könyvek, vagy az idegenek előtt szemérmesen elhallgatott, majdnem-titok népszokások.

Balázs Lajos (Bukarest, 1939-) Csíkszeredában élő irodalomtanár, a néprajztudomány doktora; a Harghita megyei Csíkszentdomokoson végzett mintegy húsz évnyi kutató- és gyűjtőmunkája eredményeként a születés, párvasztás, halál hármasszokásokról három kötetre tervezett anyagából elkészült *Az én első tisztessége napom. Párvasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson* (Kriterion Kiadó, 1994) című és a *Menj ki én lelkem a testből. Születés és temetés Csíkszentdomokoson* című monográfia.

E SZÉKELY HALOTTASKÖNYV – a magyar folklórirodalomban is – páratlan különössége, és a szokások, hiedelmek közzétételének folyamán méltán állhat a nagy világvallások híres halottaskönyvei mellett, ugyanakkor szakmai értéke a legjobb magyar néprajzi gyűjtések rangjára emeli. (Kozma Mária)